

Szerkesztőbizottság

Szepessy Péter (elnök)
Szabó-Tóth Kinga
Horváth Zita
Kotics József
Nyíró Miklós
Graholy Éva (olvasószerkesztő)

Kiadó

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar
ATTI Szociológiai Intézeti Tanszék

A szerkesztőség címe:

Miskolci Egyetem BTK
Alkalmazott Társadalomtudományok Intézet
3515 Miskolc-Egyetemváros
Graholy Éva
Telefon: (46) – 565111/21-84
E-mail: btk.att@uni-miskolc.hu

ISSN 2062-204X

A lap megrendelhető a szerkesztőség címén, vagy a megadott email címen.

Szellem és Tudomány

a Miskolci Egyetem Alkalmazott
Társadalomtudományok Intézetének folyóirata

2022/1. szám.

Miskolc-Egyetemváros

Tartalom

Láttelelet

HAVASI Virág: A COVID-19 okozta változások a gazdaság világában	5
SIROKI László: Közösségfejlesztés a Csereháton- részvevő megfigyelői szemszögből	22
FARKAS Zoltán: A társadalmi integráció főbb felfogásai és az intézményes-relációs-rationális társadalmi integráció	47
BÁNYAI Emőke: Láthatatlan családok.....	78
RADA János: Ózdi fiatalok városukkal kapcsolatos attitűdjei	88

Kitekintő

OROSZI Borbála: Egy KORTÁRS vallási megújulási mozgalom szimbólumrendszerének feltáró elemzése	103
SÁPOS Aranka-JELEŇOVÁ Iveta: Népszámlálás Szlovákiában 2021	148
KOZMA Judit: Eredményesség a szociális munkában	176
UDVARVÖLGYI Zsolt András: Az a bizonyos jakabszállási puli Méhelý Lajos zoológus Herman Ottóhoz írott levelei.....	187

Iránytű

CSIZMADIA Ervin: A demokrácia, Európa és a múlt öröksége	201
SZABÓ-TÓTH Kinga: Harmadik misszió és negyedik generáció? Felsőoktatás és társadalmi szerepvállalás.....	215
FEKETE Sándor: Dosztojevszkij szocializmus-képe	227
KURUCZ Barnabás-SIMON Nikolett: Útkeresés a globalizmusban – Szuverenisták és föderalisták.....	239

Havasi Virág

A COVID-19 okozta változások a gazdaság világában

Absztrakt

A tanulmányban a világjárvány gazdasági életre gyakorolt hatásait gyűjtöttük csokorba, kezdve a makromutatókon, folytatva az input és outpiacok helyzetével, a fogyasztói magatartás változásával és a munkahelyek világával. Az elemzett jelenségek között vannak olyanok, amik már korábban megjelentek, a járvány csak lökést adott fejlődésüknek (táv munka, online kereskedelem, IT szektor növekedése). Voltak átmeneti változások is, amik a járvány okozta korlátozások következményei (benzinfogyasztás visszaesése és ezzel az áraké is, turizmus, vendéglátás, előadóművészetek válsága). Bizonyos területeken a globális gazdaság sérülékenységére mutatott rá a járvány, s hogy erre a kihívásra miképp reagálnak a gazdaság szereplői, ma még kérdés. A pandémia a társadalmi egyenlőtlenségeket is tovább növelte és átmenetileg elfordította a figyelmet a globális klímaváltozásról és annak következményeiről is.

Kulcsszavak: Covid, gazdaság, életmód, egyenlőtlenség

Abstract

In this study, we have summarized the effects of the pandemic on economic life, starting with macro indicators, continuing with the situation of input and out markets, changes in consumer behavior and the world of jobs. Among the phenomena analyzed are those that have appeared before, the epidemic has only given a boost to their development (remote and hybrid working, online commerce, growth of the IT sector). There have also been temporary changes as a result of the restrictions caused by the epidemic (declining petrol consumption and thus its price, crisis in tourism, catering industry and in the performing arts). The epidemic has highlighted the vulnerability of the global economy in some areas, and how economic actors are responding to this challenge is still a question today. The pandemic has also exacerbated social inequalities and temporarily diverted attention from global climate change and its consequences.

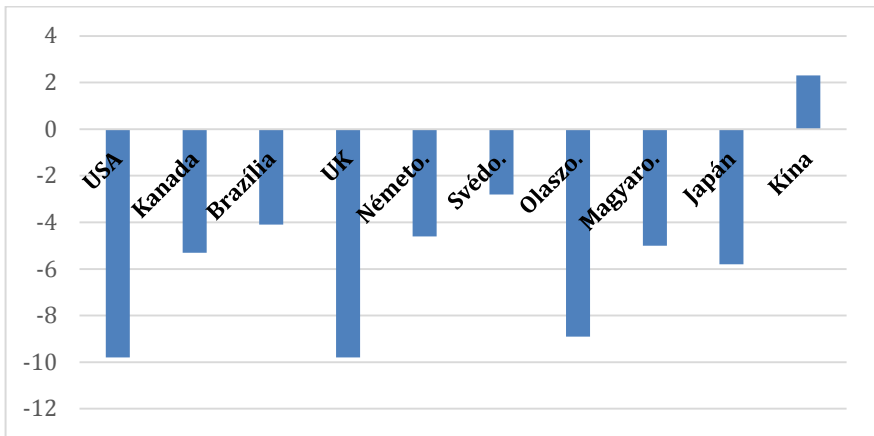
Keywords: covid, economy, way of life, inequality

I. Bevezetés

A tanulmányban számbavesszük a világjárvány gazdasági életre gyakorolt, egyelőre rövid távú hatásait. Részben globális tendenciákat mutatunk be, valamivel részletesebben pedig ezek hazai relevanciáját vizsgáljuk. Makromutatók vázlatos áttekintését követően kitérünk a kormányok válságkezelő intézkedéseire, majd a nyitást követően alkalmazott gazdaságpolitikai eszközökre és azok hatásaira. Megvizsgáljuk az ellátási láncban keletkezett zavarok egy részét, a változó fogyasztói magatartást, a munka világában bekövetkezett változásokat és kitérünk a vakcinagyártók helyezténék változására. A tanulmányt a társadalmi egyenlőtlenségek alakulásának bemutatásával zárjuk.

II. A pandémia elsődleges, rövidtávú hatása: gazdasági visszaesés

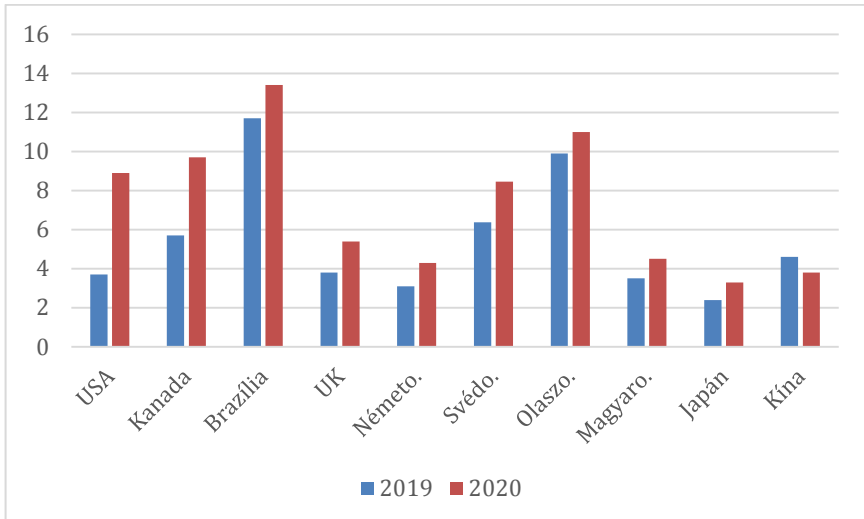
A covid-19 terjedése következtében be kellett zárni termelőüzemeket, a kijárási korlátozások számos gazdasági szereplőt lehetetlenítették el, így nem csoda, hogy 2020-ban szinte a világ valamennyi országában gazdasági visszaesés következett be (lsd. 1. sz. ábra). Egyetlen kivétel ez alól Kína, a járvány kiindulópontja. A visszaesés mértéke különböző volt az egyes országokban. Így pl. Svédországban 3% körüli volt a GDP csökkenése, melynek okai között szerepel, hogy itt viszonylag kevés korlátozás történt- bár ezzel nagy kockázatot vállaltak.

1. ábra A GDP változása a világ néhány országában 2020-ban

Forrás: saját szerkesztés a <https://data.worldbank.org> adatai alapján

A kibontakozó válságot természetes módon kísérte a munkanélküliség növekedése. Hogy ennek mekkora volt a mértéke, erősen függött attól, hogy milyen gazdaságvédelmi intézkedéseket hoztak az egyes kormányok.

2. ábra Munkanélküliségi ráta 2020-ban

Forrás: saját szerkesztés a <https://data.worldbank.org> adatai alapján

III. Válságkezelés, gazdaságélénkítés

A járványhelyzet keltette gazdasági és társadalmi válságra kétféle beavatkozás született: az Európai Unióban a cégeket támogatták a munkahely megőrzése érdekében, az USA és Kanada viszont az állástanaknak nyújtott pénzügyi segítséget. A nagylelkű támogatások (318+300 dollár/hét) következménye a nyitást követő konjunktúra ellenére magas szinten maradó munkanélküliség és munkaerőhiány (NAGY, 2021.).

A magyar kormány intézkedései (2020 márciusában és áprilisában) elsősorban egyes ágazatokat és gazdasági szereplőket céloztak meg. Tartalmazták az azóta többször meghosszabbított hitelfizetési moratóriumot, több szolgáltató ágazatban (pl. személyszállítás, turizmus, vendéglátás, médiaszolgáltatás) a gazdasági szereplők fennmaradását különböző kedvezményekkel támogatták. A munkahelyek megőrzése érdekében nyújtott bérköltség támogatási igény a kormányzati beszámlók alapján leginkább a feldolgozóiparból, a turizmus-vendéglátásból, a kereskedelemből, a gépjárműjavításból és a szállítás-raktározás ágazatból érkezett, leginkább gazdaságilag fejlettebb területekről (Budapest, Pest, Fejér, Győr-Moson-Sopron, Veszprém és Bács-Kiskun megye). A kutatás-fejlesztési munkakörben dolgozók bértámogatására a legtöbb kérelem a fővárosból, valamint Pest, Hajdú-Bihar és Csongrád-Csanád megyéből érkezett. (KOÓS [et al.], 2020.). A gazdaságvédelmi akcióterv az előbbieken kívül kamat- és garanciatámogatott hiteleket biztosított magyar vállalkozásoknak, több mint 2000 milliárd forint értékben. A védekezés forrására elvonták a pártok támogatásának egy részét, elvonások érték az önkormányzatokat, különadót vetettek ki a bankszektorban és átcsoportosítottak kiskereskedelmi adókat. (KOÓS [et al.], 2020.).

A járvány egyes hullámainak nyitást és gazdaságélénkítés eszközei mindenhol hasonlóak voltak: zéró vagy ahhoz közeli kamatláb, eszközvásárlás, költségvetési csomagok. A gazdaságok gyorsan újraindultak, a magyar növekedés 2021-ben 7,1%-os volt, de ez részben a 2020-as nagyon alacsony bázisnak köszönhető. 2019-hez képest 2,1%-os csupán a teljesítménynövekedés (SZTOJCSÉV, 2022.). Ezeket szinte azonnal felpörgő infláció követte, átlagosan 5% körüli, de különösen nagy az ipari fémek,

építőanyagárak, mezőgazdasági termékek, olaj területén. Az inflációt ráadásul tovább fűti az azóta kitört ukrán háború és annak következményei. Az államadósságok megugrottak, 2021 év végén a magyar érték a GDP 78,2%-a.¹

IV. Zavarok az ellátási láncban

A konténerhajós kereskedelem felborult a pandémia hatására, amit súlyosbított a szuezi csatornában elakadt hajó esete is. A helyzet ugyan 2021-re helyreállt, de egy magasabb áron stabilizálódott a szállítás. Ráadásul a személyzet harmada indiai és bangladesi, amely országokban a járvány tovább tombolt, így eshetett meg 2021-ben is sok esetben, hogy bár a szállítmány menetkész volt, legénység híján nem tudott útra kelni (KOVÁCS, 2022.).

Számos iparágban keletkezett zavar az ellátási láncban, ezek közül egyik leglátványosabb a chipké. Az okok szerzteágazóak, kezdve az amerikai-kínai kereskedelmi háborúval, melynek egyik következménye, hogy megingott az ellátásbiztonságban való hit és a nagy cégek elkezdtek készleteket felhalmozni félvezetőkből. A fent említett szállítási problémák is érintették az elektronikai eszközgyártást, mint ahogy minden más iparágat, ahol az ellátási lánc globalizált. A járvány következtében jelentős mértékben megnőtt az elektronikai eszközök iránti érdeklődés, részben az otthoni munkavégzés terjedése, részben amiatt, hogy kieső, hagyományos szórakozási formák helyett okostelefonhoz, tévéhez, számítógéphez és játékkonzolhoz fordultak a vásárlók. (SZALAI, 2021.). A megnövekedett kereslethez a tervezettnél nagyobb mennyiségű chipre lett volna szükség. Itthon az autógyárak kényszerültek többször is leállásra a chiphiány miatt 2021 folyamán (a Mercedes négyszer, Audi egyszer, Suzuki egyszer állt le és ez utóbbi egyszer fékezett).

Magyarországon hiány alakult ki középkategóriás új kerékpárból és kerékpáralkatrészből is. A kerékpáripár termékei iránti kereslet a járványtól függetlenül is növekvő volt, amire rátett a pandémia. Mind a munkába járáshoz, mind szabadidős tevékenységként egyre többen kezdték használni a kétkerekűt. Ráadásul alkatrészt már csak a Távol-Keleten gyártanak és bár ott

---

¹ <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20220218/szereny-allamadossag-csokkenesre-volt-eleg-az-allam-oriasi-kikoltekezese-527437>

viszonylag hamar helyreállt a termelés, de sok piaci szereplő elszámolta magát és 2021-re visszamondta rendeléseit, arra számítva, hogy ez az év elveszett év lesz. Magyarország jelenleg hat összeszerelő üzem van, melyek számának további növekedése várható. A termelés kevésbé automatizálható, így a szektor foglalkoztatása akár tízezres nagyságrendűre is nőhet (KOVÁCS, 2021).

V. Hogyan alakulnák át a termék- és tényezőpiacok?

Az előbb említett tényezők következtében változások várhatók a termelés és kereskedelem struktúrájában. Nem látszik még, hogyan döntenek a gazdasági szereplők, de a cégek a manifesztálódott vagy fenyegető ellátási kockázatokhoz az alábbi módokon reagálhatnak:

- A kiszervezett tevékenységek egy részének visszatelepítésével (reshoring)
- Tevékenység diverzifikálással
- A terméklánc újraformálásával (replication) (ZHAN [et al.], 2020-t idézi BOD, 2020)

A visszatelepítés is többféleképp folyhat: a nyugati vállalatok dönthetnek a szoros értelemben vett visszatelepítés mellett, azaz az anyavállalathoz kerülnek vissza lánc-elemek. Dönthetnek úgy is, hogy kevesebb és egyenként nagyobb hozzáadottértékű elemre bontják a láncot, és a kockázatok csökkentése érdekében az európai térségbe hozzák az egyes elemeket. Ez a döntés a déli és a közép-kelet európai térséget érinthetik. A visszatelepítés azonban nem egyszerű lépés, annak infrastrukturális, szakképzettségi és jogi elemei is vannak (BOD, 2020.).

Az időközben kitört ukrajnai háború fájóan mutatott rá ismét világunk sebezhetőségére. Gazdasági szempontból elsősorban az élelmiszer és energiahordozók beszerzésének biztonsága sérült. A globalizáció kiteljesedésével, a globális piacok kialakulásával lehetséges forgatókönyv volt, hogy a világ a nemzetek egymásrautaltsága miatt biztonságosabbá és

békésebbé válik. Jelen szituáció ezt a fejlődési utat cáfolja és mutat rá a rendszer gyenge pontjaira.

VI. Változások a munkaerőpiacon és a munka világában

A pandémia közvetlen következménye volt a foglalkoztatottság visszaesése bizonyos szektorokban, így a személyes szolgáltatások, turizmus és légit közlekedés terén, melyek tevékenysége szinte ellehetetlenült. A munkáltatók reagálhattak a kihívásra elbocsátással, vagy törekedhettek a munkaerő megtartására, de ez bércsökkenéssel és/vagy veszteség termelésével járt együtt. A választott utak függtek attól is, hogy milyen volt az egyes kormányok támogató politikája. Ha nem is munkanélküliséggel, de tétlenséggel kellett szembenézni sok érintettnek. Születtek kreatív megoldások erre is, így pl. a miskolci művelődési házak dolgozói a járvány elleni védekezésbe kapcsolódtak be és végeztek önkéntes munkát.

A vírus elleni védelemben ugrott meg erőteljesen a foglalkoztatottak száma és a telekommunikáció is nyert a járványból. A digitalizáció és mesterséges intelligencia térhódítása megindult a járvány előtt is, e folyamatnak lökést adott a járvány egyes helyeken. A kiinduló helyzet azonban országonként nagyon más volt. Magyarország digitalizáltsági szintje alacsony (hálózatok összekapcsoltsága, humántőke, lakossági internethasználat, digitális technológiák integráltága az üzleti életben, digitális közszolgáltatások), az EU-ban hátulról a hetedik volt 2018-ban. 2021-re már csak ötödik helyen állt az ország a digitalizáció terén, úgy, hogy az elért teljesítménye nem változott, de néhány ország megelőzte-azaz a pandémia alatt nálunk nem történt javulás e téren (EC, 2020; EC, 2021). Az ITC szektor GDP-hez viszonyított arányát tekintve Magyarország már jobb teljesítményt mutat, az 5%-os érték az EU átlagnak felel meg (EC, 2021.).

A covid járvány előtt megindult az otthoni munkavégzés terjedése-országonként és iparáganként más-és más mértékben. A pandémia miatt, ahol csak lehetséges volt, a távmunkára álltak át az emberek, így tapasztalatot nyerhettek, hogy mi a jó és mi a rossz az otthoni munkavégzésben. Sokaknak

változott meg a tapasztalatok tükrében a kérdéshez való hozzáállása. Az OKTA 2021 júniusában zajlott kutatásában 10,000 irodai dolgozót kérdeztek meg 8 EU-s országban, 12 ipari szektorban. Az eredmények szerint a válaszadók 42%-a hibrid munkát szeretne a jövőben végezni és 17%-a kizárólag otthonról szeretne dolgozni (OKTA, 2021.). A Buffer 16 ország 2000, különböző iparágban dolgozó munkavállalóját kérdezte meg kérdőíves formában, akiknek 97%-a szeretne legalább részben távmunkában dolgozni a jövőben. (BUFFER, 2002.). A hibrid vagy távmunka pozitív hatása sok esetben a teljesítmény növekedése, kisebb környezeti terhelés, részben a közlekedés csökkenése, részben a kisebb térszükséglet miatt. A távmunka terjedésével párhuzamosan kisebb lesz az állandó irodák iránti szükséglet, nő a közösségi irodák, közösségi munkahelyek szerepe, vagyis amikor az adott infrastruktúrát többen tudják használni, mivel nem állandóan az irodából dolgoznak az érintettek. Az utazás elmaradása értékes időt és pénzt is megtakarít a munkavállalók számára (OKTA, 2021; BUFFER, 2022.). A hibrid és távmunka esetében nagyobb rugalmassággal oszthatja be munka munkaidejét és választja meg a munkavégzése helyét a dolgozó, az üzlet maga is reziliensebb (PICKUP, 2021.). Még olyan járulékos pozitív hatásai is lehet e munkaformák terjedésének, hogy nő a mozgássérült emberek, krónikus betegek foglalkoztatása. Nem csodaszer azonban a távmunka, azon túl, hogy van, amit nem is lehetséges távmunkában megoldani. Elvész a közösség, a team munka inspirációja, a fiatalok mentorálása nem vagy nehezebben valósul meg (PICKUP, 2021.). A Buffer felmérése szerint vannak, akiknek az okoz gondot, hogy távmunkában többet dolgoznak, nehezen kapcsolódnak le a hálózatról, nehezebben koncentrálnak. Ez utóbbi eredmény azért érdekes, mert mások épp ellenkezőleg, jobban tudnak az irodán kívül koncentrálni. Vannak, akiknek a motiváltsági szint fenntartása a nehéz, a kollaboráció és kommunikáció, illetve a növekvő magányosságérzet okoz gondot. (BUFFER, 2022.). Általában is jellemző, hogy egyre többen, egyre gyakrabban érzik magukat magányosnak az emberek, különösen a fiatalok, és ez fokozottan igaz a távmunkában dolgozókra.

Hogyan hatott a munkahelyi vezetőkre a járványhelyzet? Szirtes Hajnalka végzett itthon kutatást a kvv szektorban. Az első hullámban azt tapasztalták, hogy sok helyen az első reakció a vezetők részéről a bérmegvonás és kirúgások voltak. A cégek más módon sem adtak támogatást- például

fertőtlenítőt, maszkot vagy az otthoni munkavégzéshez eszközöket. Ezek hatására a megkérdezett munkavállalók 35%-a erősen elkezdett azon gondolkodni, hogy állást vált. Még azok is így gondolkodtak, akiket nem érintettek negatívan az intézkedések, de a másokkal szemben hozott intézkedések azt mutatták számukra, hogy az adott cégnél bizonytalan a jövő. Azokon a helyeken azonban, ahol humánus volt a vezető hozzáállása, még nőtt is a lojalitás a dolgozóknak. A harmadik hullámra már nem okozott gondot az átállás és sok esetben a vezetők humánusabbak lettek: a válaszdók 59%-a szerint érzékenyebbek, 25% szerint odafigyelőbbek. Ennek hátterében több ok állhat. Rájöhettek, hogy hosszabb távon nagyobb költség és nehézség pótolni a sok éve ott dolgozó kollégákat, ráadásul a maradék teljesítményében is megmutatkozik, ha csak eszköznek érzik magukat. Ezekon felül az is fontos lehet, hogy a vezetők is ugyanazokon mentek át, mint a beosztottaik, így egészen pontosan érthették azok problémáit. (OROSZI, 2021.).

VII. Fogyasztási és vásárlási szokások változása

Magyarországon 2019-ben az online kereskedelem 40 százalékkal növekedett éves szinten, de ezzel is kiskereskedelmi forgalmon belüli aránya 7,1 százalék volt. Ez az érték ugrott 2020-ra 9,4 százalékra. Ugyanakkor az európai uniós átlag 17 százalék, 2-3 százalékos éves növekedési ütemmel (ALLIANZ TRADE, 2021).

A teljes magyar kiskereskedelmi forgalom 2020-ban 0,2 százalékkal csökkent, de a forgalom felét adó élelmiszer kereskedelem éves szinten 3 százalékkal nőtt. Egyedül a prémium élelmiszerek fogyasztása csökkent a gazdasági nehézségek miatt, viszont nőtt a kereslet az egészséges élelmiszerek iránt. A pandémiát megelőző időszakban, 2016-2019 között az élelmiszer kereskedelem évente 3-4 százalékkal bővült, a nem-élelmiszereknél 7-10 százalék volt a növekedés. Ez a dinamika fordult meg a járvány hatására. A legnagyobb csökkenés a ruházat, a vendéglátás és az üzemanyagkereskedelem terén mutatkozott. Az elektronika és IT területen rekordévet zártak a kereskedők, de a barkácsárúk, lakberendezési és fitness termékek is nagyon jól teljesítettek (ALLIANZ TRADE, 2021.).

Ezen változások legnagyobb része feltehetően átmeneti, hiszen a megváltozott életlehetőségek váltották ki azokat, és a korlátozások megszűntével az emberek visszatérnek legtöbb korábbi szokásukhoz. Pontosabban szólva kérdés, hogy a visszarendeződés milyen mértékben, milyen tevékenység típusok esetén következik be.

A szabadidő eltöltéséhez kapcsolódóan az IT és barkácstermékek mellett, mint fentebb említettük, a fitness termékek kereskedelme szárnyalt. Lássuk, mi áll ez utóbbi hátterében!

A Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézetének kutatása szerint az általuk megkérdezettek 30%-a többet mozgott, 30% ugyanannyit, 40% kevesebbet. A kevesebbet mozgók indokai, hogy bezártak az uszodák és konditermek, az online oktatás mellett nem maradt idejük a mozgásra az embereknek, illetve, hogy a fenyegető helyzetben bezárkóztak. Sokan kezdtek ugyanakkor rendszeresen kirándulni, mozogni a szabadban, vagy otthoni testedzést végezni. Míg a korábbinál keveset mozgók 62%-ánál jelentkeztek legalább enyhe depressziós tünetek a bezártság következtében, a többet mozgóknak csupán 46%-ánál, és azoknál, akik ugyanannyit mozogtak, mint korábban, még kisebb volt ez az arány. (Matalin, 2021) Feltételezésünk szerint azok, akik többet mozogtak, mint korábban, most kezdték a rendszeres testmozgást, így annak pozitív hatásai épp csak kezdtek kialakulni. A Miskolci Egyetem online kutatásából is az derült ki, hogy a mozgást tekintve mindkét irányban voltak életmódváltások a kijárási korlátozások következtében. A válaszadók 5%-a többet sportolt, 1%-a többet sétált, kirándult, mint korábban viszont a városi válaszadók 10%-a, a budapestiek 20%-a kevesebbet kirándult, sétált, a városiak 7 %-a, a budapestiek 11%-a pedig kevesebbet sportolt. Eszerint a nettó eredmény a rendszeres fizikai aktivitás csökkenése volt. (Havasi, 2021) A hazai időmérleg kutatások tanulsága szerint a 10-84 éves népességnek 7,6%-a sportolt rendszeresen és további 2,1%-a kirándult, horgászott a járványt megelőzően. (KSH, 2012.) Optimista előrejelzésünk szerint azok, akik a járvány következtében kevesebbet mozogtak, az akadályok megszűnte után visszatérnek korábbi életvitelükhöz, akik pedig újonnan váltak rendszeresen mozgó emberré, azok egy része kitart új hobbijánál.

A kijárási korlátozások potenciális nyertese lehetett volna a könyvpiac. Volt is egy réteg, aki többet kezdett olvasni, mint korábban (a Miskolci Egyetem kutatásában a válaszadók egytizede), a könyvpiac mégis bezuhant 2020-ban. Ennek okai az elmaradó könyvhét, könyvfesztivál és a könyvesboltok bezárása voltak. Az MKKE felmérése szerint 2020-ban az első 9 hónapban a kiadók 63%-ánál csökkent az árbevétel 2019 azonos időszakához képest és a megjelent címek száma is. Hiába nőtt tehát az olvasók aránya vagy az olvasási gyakoriság, az iparág visszaesett. Olvasni lehet neten is, lehet a régen megvett, de el még nem olvasott könyveket, vagy régen olvasottakat újra olvasni. Az internetről való könyv rendelése - már amely fogyasztói réteg megteszi - inkább akkor működik, ha céltudatosan tesszük, tudjuk mit szeretnénk. A könyvesboltban, könyvfesztiválon való böngészésnek gyenge helyettesítője a neten szörfölés.

A vendéglátás-turizmus a lezárás idején értelemszerűen minimális szintre csökkent. A vendéglátásban voltak, akik kihordásra álltak át, sokan bezárták a boltot. A szektorból távozó munkaerő egy része nem is kíván már visszatérni, így 2021-ben az eddiginél is nagyobb munkaerőhiánnyal küzdött a szektor. A turizmusban 2021-ben a belföldi vendégéjszakák száma 2019-hez képest is nőtt 1,4%-kal augusztusban, viszont a külföldi vendégéjszakák száma 56%-kal csökkent (ksh.hu). A 2021-es nyitás során úgy tűnik, óvatosak voltak az utazók, inkább a hazai célpontokat preferálták, így annak nyertese egyértelműen a hazai turisztikai szektor. Itt is nagy kérdés, hogy tartós változásról van-e szó. Magyarország számára előnyös kombináció a külföldi vendégek visszatérése mellett az lenne, ha a magyar belföldi vendégek kedve is fennmaradna.

VIII. A covid profit

A pandémia átrendezte azon gyógyszerártók életét is, akik vakcinát fejlesztettek és gyártanak. A vakcinagyártók céljai kettős lehet: brand építés és/vagy profit elérése. Hogy melyik cél az erősebb, kiolvasható a cégek árpolitikájából. A Sinopharmot Magyarország adagonként 36 dollárért vette, egy adag Pfizer 19,5-30 dollár, Moderna két adagja 30 dollár, a Gamaleja két adagja 20 dollár, és két adag AstraZeneca 4-10 dollár között kapható meg. Az AstraZeneca, Jonson&Jonson haszon nélkül nyújtja a vakcináját (KERESZTES, 2021.).

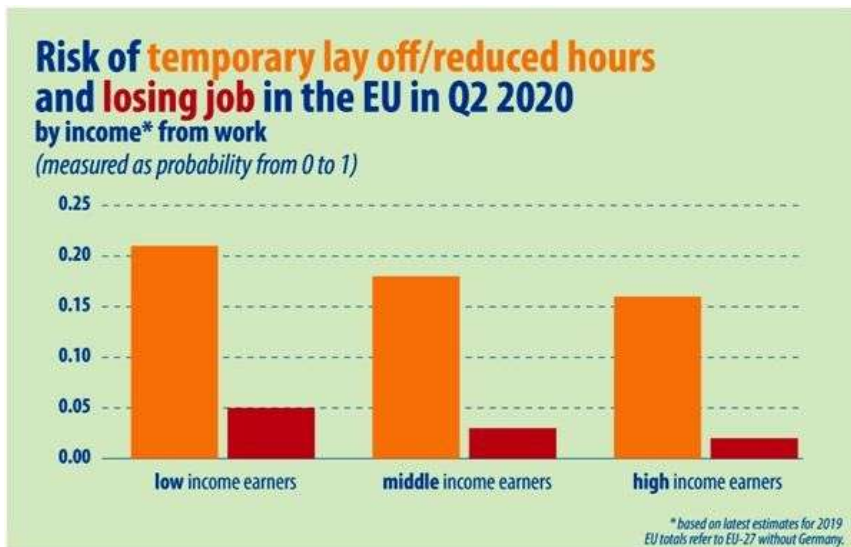
Korábban az oltóanyagok a teljes forgalom néhány százalékát adták. Most a Pfizer esetében 2021 első negyedében a haszon 30%-a és a forgalom negyede a vakcinából származott. A Modernát 11 éve alapították, de 2019-ig nem volt profitja. A pandémiának köszönhető növekedést jól illusztrálja, hogy munkavállalóinak száma 2021-re megduplázódott, 1500 főre nőtt. A vakcinagyártás ingyen reklámot is jelent az érintett cégeknek. Mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy korábban nem a gyártókat, hanem a gyógyszerneveket ismerték a vevők (KERESZTES, 2021.).

A Covax program célja, hogy a harmadik világ olcsón jusson oltóanyaghoz, ahol csak mintegy minden ötszázadik ember volt oltott 2021 áprilisában, szemben a fejlett világ egynegyedével (KERESZTES, 2021.). A gyógyszercégek e téren nem jeleskedtek, a Pfizer volt az egyetlen vakcinagyártó, amely oltóanyagot adományozott a program számára (CEPI [et al], 2021.).

IX. A pandémia hatásainak egyenlőtlenségei

Az előzőekben is láttuk, hogy a pandémia eltérő mértékben érintett különböző országokat, különböző gazdasági szektorokat, és hozzá kell ehhez tenni, hogy sajnálatos módon a társadalmi egyenlőtlenség növekedéséhez is hozzájárult. A rosszabb szocioökonómiai helyzetű rétegek számára komolyabb károkat okozott a járvány, hisz az ő rezilianciájuk eleve alacsonyabb szintű. Megmutatkozott ez abban, hogy nagyobb eséllyel veszítették el állásaikat az alacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozó emberek (Isd. 3. ábra), mely folyamatban különösen érintettek voltak a nők és a fiatalok (Gallinat, é.n.).

ec.europa.eu/eurostat

3. ábra Munkahely elvesztésének/munkaidő csökkentésének a kockázata az EU-ban 2020-ban
Forrás: ec.europa.eu/eurostat

A szegénység és társadalmi kirekesztettség elleni harc eredményeit is aláásta a vilá járvány. Az országok közötti egyenlőtlenség Indiát leszámítva tovább csökkent (1990 óta), de Indiával is számolva, ez a trend megfordult. Az országokon belüli egyenlőtlenségek méréséhez még nem állnak rendelkezésre a háztartási felmérések, de egész biztos növekedtek a különbségek, mert a növekvő szegénységre és a milliárdosok növekvő vagyonára már vannak adatok (FERREIRA, 2021.).

Amiben nem volt egyenlőtlenség, meglepő módon az a halálozási ráta és az adott ország jövedelmi szintje közti összefüggés, sőt, itt a fordított irányú kapcsolatot találtak a kutatók: a gazdagabb országokban nagyobb volt az elveszett évek száma (FERREIRA, 2021.).

Magyarországon a mélyszegénységben élők anyagi helyzete tovább romlott. Sokan még közmunkásként is elveszítették az állásukat. Mentálisan is romlott helyzetük, megemelkedett a családon belüli erőszakos cselekmények száma, látványosan növekedett a gyermekszületések száma, a fiatalok sok helyen passzívak és agresszívek lettek a korlátozások miatt (DÁVID [et al], 2021.). Az érintett gyerekek számára az oktatás szempontjából elveszett évek voltak ezek, aminek messzemutató következményei lehetnek.

A gyermekek helyzetét tekintve koronavírus-járványvilágszinten is több évtizedes eredményeket vett vissza az UNICEF jelentése szerint. A járvány csúcán 1,6 milliárd diák nem járt iskolába az iskolabezárások miatt, a vilá g országainak 93 százalékában kritikussá váltak (átmenetileg megszűntek) a mentális egészségügyi szolgáltatások, nőtt a kényszerített házasságba kerülő kiskorúak száma és a gyermekmunka kizsákmányoló gyakorlata által sújtott gyermekek száma és az alultápláltság (UNICEF, 2021.).

X. Záró gondolatok

A COVID-19 mérföldkő az emberiség történelmében. Régóta jóslgatják egy pusztító világjárvány bekövetkeztét, és feltehetőleg nem is ez az utolsó ilyen a globalizált világban. A pandémia próbára tette a gazdaságokat, az egészségügyi ellátórendszereket, a kormányokat, az emberi kapcsolatokat. Voltak és vannak negatív következményei a járványnak, többek között, hogy elterelte a figyelmet az éghajlatváltozás elleni harcról. Vannak olyan változások is, amelyek pozitívak, vagy azok lehetnek a jövőben és egy jobb világ építéséhez járulhatnak hozzá. Az is biztos, hogy nagyon sokat megtudtunk magunkról és a világunkról.

Irodalom

- BOD Péter Ákos (2020): Európa gazdasága a vírus után: legyengül vagy immunitást szerez? The European economy after the virus – in frail or immunized condition? *Köz-gazdaság* 2020/3.
- DÁVID Beáta [et.al] (2021): A COVID-19 járvány hatása a leghátrányosabb helyzetű településeken élők mindennapjaira: ahogy a hátrányos helyzetűek és a szociális szolgáltatásokat nyújtók látják. *Scientia et Securitas*, 2. évfolyam, 3. szám. pp 371-382.
- HAVASI Virág [2020]: Mi változik életünkben a Covid-19 hatására? *Szellem és tudomány* 2020/2. pp 87-117
- KERESZTES Imre: Covid profit. *HVG* 2021.05.13.pp. 52-54
- KOÓS Bálint [et.al] (2020): Epilógus. Az új koronavírusjárvány társadalmi-gazdasági hatásai és ezek területi következményei. In: CZIRFUSZ, Márton (szerk.) *Területi kihívások és területi politikák Magyarországon, 2010-2020*. Budapest: Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete, 2020 pp. 123-131. (ISBN 978-615-5754-45-6)
- KOVÁCS Gábor (2021): Kelethez láncolva. *HVG* 2021. 06.03. pp 52-54.
- MATALIN Dóra (2021): Ép lélek Covid idején. *HVG* 2021.09.30. pp 35-36.
- NAGY Gábor (2021): Száguldás ballaszttal. *HVG* 2021. 08. 05. pp 24-25.
- OROSZI Babet (2021): Humánus üzemmód. *HVG* 2021. 05. 20. pp 59-60.

Online források

- Allianz trade (2021): Mi történik a magyar kiskereskedelemben. 2021. 03.09.
<https://www.eulerhermes.com/hu/HU/hirek-es-elemzesek/friss-hirek/mi-tortenik-a-magyar-kiskereskedelemben.html> (letöltve: 2022. 05.13.)
- Buffer (2022): State of Remote Work Report 2022
<https://buffer.com/state-of-remote-work/2022> (letöltve: 2022. 02.10.)
- CEPI- GAVI- Unicef- WHO (2021): COVAX Global Supply Forecast 2021.12.24.
<https://www.gavi.org/sites/default/files/covid/covax/COVAX-Supply-Forecast.pdf> (letöltve: 2022. 05.10.)
- European Commission (2021): The Digital Economy and Society Index (DESI) 2021.
<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi> (letöltve: 2022. 05.10.)
- European Commission (2020): The Digital Economy and Society Index (DESI) 2020.
<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi> (letöltve: 2022. 05.10.)
- FERREIRA, Francisco H. G. (2021): Inequality in the Time of COVID-19
<https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2021/06/inequality-and-covid-19-ferreira.htm> (letöltve: 2022. 05.17.)
- KOVÁCS András (2020): Orbán Viktor: Amennyi munkahelyet a vírus tönkretesz, annyit kell létrehozni. <https://www.origo.hu/gazdasag/20200406-orban-viktorotpontos-atfogo-gazdasagelenkitesi-tervet-jelentett-be.html> (letöltve: 2022. 05.10.)
- KSH (2012): Időmérleg 2009/2010. Összefoglaló adattár. Budapest
- OKTA (2021): The New Workplace Report 2021.
<https://www.okta.com/uk/resources/new-workplace-2021/> (letöltve: 2022. 05.07.)
- PICKUP, Oliver (2021): Remote, hybrid, office: which one will become your new normal?
<https://www.raconteur.net/report/hybrid-working-2021/> (letöltve: 2022. 05.02.)
- SZALAI Péter (2021): Chiphíánytól szenved a világ, de hogy jutottunk idáig, és mikor jöhet az enyhülés? Kik nyertek ezen az egészen? Forbes, 2021.11.10.
<https://forbes.hu/uzlet/globalis-chiphiany-nyertesek-vesztések/> (letöltve: 2022. 04.10.)
- Sz.n. (2020): Bezuhant a könyvpiac, drámaian visszaesett a címszám és a kiadók bevétele.
<https://konyvesmagazin.hu/friss/konyvkiadas-konyvszakma-2020-felmeres-mkke.html> (letöltve: 2022. 03.10.)
- SZTOJČSEV Iván (2022): 7,1%-kal nőtt a GDP 2021-ben. hvg.hu 2022.02.15.
https://hvg.hu/gazdasag/20220215_gdp_2021_novekedes (letöltve: 2022. 05.15.)

UNICEF (2021): A koronavírus az elmúlt 75 év legnagyobb válsága a gyerekek számára. 2021.12.09. <https://unicef.hu/igy-segitunk/hireink/a-koronavirus-az-elmult-75-ev-legnagyobb-globalis-valsaga-a-gyermekek-szamara> (letöltve: 2022. 05.17.)

<https://data.worldbank.org>

<https://www.ksh.hu/turizmus-vendeglatas>

<https://www.portfolio.hu/gazdasag/20220218/szereny-allamadossag-csokkenes-re-volt-eleg-az-allam-oriasi-kikoltekezese-527437> (letöltve: 2022. 05.15.)

GALLINAT Anna (é.n.): Élet, munka és COVID-19: hogyan változott a nők és a fiatalok élete <https://eurohealthnet-magazine.eu/hu/living-working-and-covid-19-how-the-lives-of-women-and-young-people-have-changed/> (letöltve: 2022. 05.15.)

Siroki László

Közösségfejlesztés a Csereháton- résztvevő megfigyelői szemszögből¹

Absztrakt

A tanulmány a Cserehát térség romákat érintő közösségszervezési törekvéseket mutat be egy résztvevő megfigyelő szemszögből. A folyamat kiindulópontja budapesti értelmiségek által borsodi cigány fiatalok számára szervezett médiaképzések és a térség fejlesztésére létrehozott alapítvány voltak. A tomori roma közösség és vezetője egy sikeres empowerment folyamat eredményeképp a térség más cigány közösségeinek fejlesztésében is hajtóerővé vált. Tanoda típusú tevékenységek, média képzések, tehetséggondozás, roma hírügynökség, wifi falu projekt, szociális gazdaság építése, partneri hálózatok sikeres építése és működtetése, jogvédelem a bemutatott folyamat kulcspontjai.

Kulcsszavak: közösségfejlesztés, roma integráció, résztvevői megfigyelés, csereháti régió

Abstract

The study presents the community organization efforts affecting the Roma in the Cserehát area from the perspective of an observer. The starting point of the process was the media trainings organized by the Budapest intellectuals for the Gypsy youth from Borsod county and later the establishment of a foundation for enhancing the development of the region. As a result of a successful empowerment process, the Roma community in Tomor and its leader have also become a driving force in the development of other Roma communities in the region. Study hall (tanoda)-type activities, media trainings, talent management, Roma news agency, wifi village project, construction of social economy, successful construction and operation of partner networks, legal protection are the key points of the presented process.

Keywords: community development, Roma integration, participant observation, Cserehát region

---

¹ Készült Siroki László „Közösségfejlesztés belülről-egy csereháti közösség törekvései” című szakdolgozat alapján

I. Bevezetés

A tanulmány célja Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a Cserehát térségben az elmúlt 20-25 évben megvalósított, illetve a jelen és a jövő viszonylatában megvalósítandó, közösségszervezési- és fejlesztési törekvések bemutatása és értékelése.

A cikk szerzője maga is érintett, csereháti lakos és közösségfejlesztő aktivista, így kifejezetten azokra a folyamatokra koncentrál, melyekben maga is részt vett. Az írás nemzetközi és a hazai közösségfejlesztési gyakorlatok, illetve tendenciák tükrében lokális sajátosságokat mutat be, azzal a törekvéssel, hogy saját meglátásainkat, tapasztalatainkat tudományos keretekhez illesszük, illetve azokat alátámasszuk.

A Cserehát térségének mikrotelepülésein élők egyre inkább az úgynevezett leszakadó társadalmi réteghez tartoznak. Zömében roma közösségekről beszélünk, mely réteg társadalmi specifikumaitól sem lehet független a lokális közösségfejlesztési sikerek és eredmények értékelése. A bemutatott közösségfejlesztő programok elsősorban a roma közösségeket érintik.

II. A közösségfejlesztés nemzetközi történeti tükrében

II.1. A közösség fogalma

A közösség fogalmának magyarázatára számtalan definíció létezik. A közösségi tevékenységek tematizálása révén beszélhetünk városi- és faluközösségekről, ifjúsági közösségekről, idősök közösségéről, ezeken kívül a legkülönbébb érdekközösségek is idetartoznak. Makroszinten társadalmakról is beszélhetünk közösségi értelemben, de ugyanúgy léteznek nemzetiségi, etnikai közösségek is. Minden értelmezésnek elsősorban szociológiai, a társas kapcsolatokra épülő, és azokat az egyéni szükségletek oldaláról történő megközelítés az alapja. Nem vonatkoztathatunk el egy közösségben fellépő

mentális, érzelmi kohéziótól sem. Ezért a definícióalkotás esetében a szociálpszichológiai szempont elengedhetetlen.

Warren amerikai szociológus² a közösségeknek a hétköznapiakban betöltött funkcióiból indul ki, amiket 5 kategóriába sorol: A szocializáció, ami elsősorban kulturális vonatkozású, a gazdasági boldogulás, ami a közösségben élők megélhetését igyekszik biztosítani, a társadalmi részvétel, ami meghatározza a társadalmi jelenlét jogait és kötelességeit a közösség tagjai számára, illetve a társadalmi kontroll, ami a közügyek iránti elkötelezettséget és felelősséget jelenti. Az ötödik kategória a kölcsönös támogatás, ami a közösségben felmerülő feladatok csoportszintű hatékonyabb megoldását jelenti, a többségi elv érvényesítésével. Értelmezésében, ha egy embercsoport ezeket a funkciókat betölti, akkor beszélünk közösségről.

Amikor a magyarárországi roma közösségek fejlesztéséről beszélünk, kiemelt fontosságú a gazdasági prosperitás funkciójának támogatása, noha a legtöbb fejlesztő folyamatnak erre kevésbé van kapacitása, erőforrása.³

II.2. Intézményesült közösségfejlesztés

Intézményesült közösségfejlesztésről már a XIX. század második felétől beszélhetünk, amikor Nagy-Britanniában megalakultak az első settlement-házak, melyek társadalmi szükségszerűségét először London szegény- és nyomornegyedeiben megtapasztalt mélyszegénységgel együttjáró életkörülmények motiválták. A Barnett házaspár vezette settlement-ház olyan közösségi- és élettérré vált, ahol szabadidős tevékenységek megszervezése mellett a legnagyobb hangsúlyt a fiatalok iskolapótló oktatására helyezték, és a közösségfejlesztés sarkköveként a párbeszédre helyezték a hangsúlyt: interaktív előadásokat, és vitákat szerveztek annak érdekében, hogy a leghatékonyabban és a legpontosabban lehessen előirányozni a szükségletek enyhítésének módjait. Az oktatómunkába és a vitafórumok moderálásába önkéntes friss diplomásokat vontak be.⁴

Súlyos gazdasági válságot megélt társadalmakra számtalan példát lehet hozni. A brit Barnett-házaspár kezdeményezésével szinte egy időben,

---

² Havasi, 2018

³ Havasi, 2020

⁴ Vercseg, 2020

1889-ben megalakult Észak-Amerikában, Chicagóban az első settlement-ház, melynek megalapítása J. Addams és E. Gates Starr nevéhez fűződik. Eleinte a különböző, európai országok bevándorlói számára szerveztek programokat, a honvágyuk csökkentése érdekében, a hagyományok megőrzését célul kitűzve (közös főzőesték, nemzeti ételek elkészítése, táncos rendezvényekzenehallgatások stb.). Szinte a kezdetektől kezelendő problémává vált a hirtelen megjelenő szegénység és nyomor, ami a javarészt falusi környezetből elszármazott bevándorlók tömeges megjelenésének lett következménye a nagyvárosokban. A válságkezelés elsősorban kormányzati kérdésként a szolgáltatások összehangolását jelentette. Közösségi pénztárak, népjóléti hivatalok alakulásával a közösségfejlesztés tevékenysége „szakosodott”, és a csoportmunkában fejtette ki támogató hatását a kormányzati törekvések sikere érdekében.⁵

A közösségfejlesztés egyedülálló módozata Kanadában az Antigonishmozgalom elnevezésű közösségi gazdaságfejlesztés, ami felöleli a felnőttképzést, a szövetkezetek működését, a mikro-finanszírozást és a vidéki közösségfejlesztést. A kanadai Új-Skóciában, Antigonish városában, az 1860-as években tejszín- és gyümölcsstermesztő gazdák hoztak létre szövetkezeteket, gazdasági- és érdekvédelmi célból a kizsákmányoló közvetítőkkal szemben. Az Antigonish-mozgalom a közösségfejlesztés lényegét az egyén mentális, lelki szabadságában fogalmazza meg, a hatékony mikrogazdálkodás elérése érdekében a közösség erejét az egyén szabad gondolkodásában és bátorságában eredezteti.⁶

Németországban figyelhető meg leginkább a közösségfejlesztés céljainak és feladatainak átalakulása a XX. században. Jól mutatják a tendenciák, hogy a világháborúkat követő első időszakokban a szociális munka áll a közösségi tevékenységek élén, és a szociális munka részeként kezelendő a közösségfejlesztés. Ahogy az ország makrogazdasága erősödött, a közösségfejlesztés először a szociális munka módszerévé vált, azt követően pedig a szociális munka válik a közösségfejlesztés egyik módszerévé. OELSCHLAGEL megfogalmazásában a közösségfejlesztés működési alapelve szociokulturális intervenciók stratégia,⁷ melynek lényege, hogy a

---

⁵ Vercseg, 2018

⁶ Vercseg, 2018

⁷ Vercseg, 2018

közösségfejlesztés módszertani egységeiben állapítja meg feladatait, illetve az emberek aktivizálásán alapulva várja el az egyénektől, hogy önmaguk fogalazzák meg azokat a kérdéseket, amelyekre megoldásokat várnak. A németországi közösségfejlesztés alulról építkező, az egyes szakterületek szerint tematizáltan, és az önkormányzatokkal partnerségben működő hálózatban állapítja meg hatékonyságátmelynek lényege, hogy a közösségfejlesztés módszertani egységeiben állapítja meg feladatait, illetve az emberek aktivizálásán alapulva várja el az egyénektől, hogy önmaguk fogalazzák meg azokat a kérdéseket, amelyekre megoldásokat várnak. A németországi közösségfejlesztés alulról építkező, az egyes szakterületek szerint tematizáltan, és az önkormányzatokkal partnerségben működő hálózatban állapítja meg hatékonyságát.⁸

II.3. A közösségfejlesztés hazánkban

Közösségfejlesztésről Magyarországon, ahogyan a közösségfejlesztés kifejezést mai terminológiaként használjuk, nem tekint vissza régmúltbeli hagyományokra, és nem követi a nyugat-európai, nagy-britanniai, illetve az amerikai hagyományokat. Hazánk esetében az elmúlt évszázadoktól egészen a rendszerváltás évtizedéig, az 1980-as évekig hangsúlyeltolódásokkal ugyan, de a köz, a nép, a magyarság kulturális műveléséről, művelődéséről lehet beszélni.⁹ A Kárpát-medence néhány évszázadon át változó politikai és gazdasági viszonyaitól függetlenül, a társadalom hasznára és javára elgondolt közösségi célkitűzések minden esetben „felülről irányítottan” fogalmazódtak meg, a mindenkori kormányzati döntéshozók által.

Ebben a fejezetben azokat a történeti előzményeket, szempontokat és tendenciákat ismertetem, amik a közösségfejlesztés gyakorlata szempontjából fontosak, és tudatosan nem térek ki az intézményesített közösségfejlesztés történetére.

---

⁸ Vercseg, 2018

⁹ Vercseg, 2018

III. A közösségi törekvések fejlődésének főbb tényezői történeti tükörben

A II. világháborút követő 40 év a magyarságra erőltetett kommunista ideológia, illetve a szocialista államberendezkedés révén ki is zárta azokat a fogalomalkotásokat, mint jelentősebb magántulajdon, az egyén gazdasági boldogulása, vagy az egyén szabad, demokratikus gondolkodása. A gondolati és a tettekben megjelenő szabadság hiányát tükrözi Hankiss Elemér 1987-es évből származó közösség-definíciója, amikor már lehetett tudni, hogy Magyarországon a rendszerváltás meg fog történni: „*Gazdasági és társadalmi életünk súlyos hiánybetegségei között az egyik legjelentősebb az életképes emberi közösségek hiánya.*”¹⁰

A „felülről” történő irányítás szükségszerűen magával vonja azt, hogy bizonyos társadalmi és gazdasági változásokra az államhatalmi döntések előkészítése, és érvényesítése lassú folyamattá válik, így a társadalmon belüli közösségek új igényeire, illetve problémáira legjobb esetben is csak részleges megoldást képes adni. Gondolhatunk akár az 1960-as évek azon oktatási tananyagainak reformjára, amelyek az 1970-es évek végéig, az 1980-as évek elejéig még használatban voltak, és 10-20 év viszonylatában elavultak.¹¹ Gondolhatunk az 1980-as évekig használatos hivatalos kifejezéssel a cigányság nagyrészének az iskolarendszerből való kimaradására is.¹² Ennek a problémának a felismerése ugyan már az 1960-as években megtörtént, de erről a problémáról –saját véleményem szerint– inkább nem vett tudomást a kommunista rezsim, és inkább lehetett volna többek között közösségfejlesztési feladat, a közösségfejlesztés mai értelmében.

A rendszerváltás előtti idők közművelődésének, azaz a kulturális köznevelésnek helyszíne a településeken a művelődési házak voltak, amikben kisebb településeken a települési könyvtár is helyet kapott. A kulturális rendezvények nagytöbbségén való részvétel azonban kötelező volt, és a „felülről irányítás” az ideológiai nevelést is eredményezte, ha tekintjük az

---

¹⁰ Vercseg, 2018

¹¹ Vercseg, 2018

¹² Halász, 2022

ifjúsági közösségeket, a kisdobos- és úttörő mozgalmakat, vagy a KISZ működését. Minden olyan igyekezet ellenére, ami a sokrétű kulturális programok kínálatát jelentette, az ideológiai nevelésnek való alárendeltségük miatt sokszor mesterséges hatásúak is voltak. Ilyenek például az úttörő mozgalom dalai, vagy munka ünnepe, amikor kötelezően vonultak végig a településen élők.

A mai értelemben vett, és hazánkban manapság érvényes közösségfejlesztés történeti előzményei tehát a közművelődésben keresendők. Bár a közösségfejlesztésre vonatkozó társadalmi igény már az 1970-es években megfogalmazódott¹³ és a közösségfejlesztés azt követően a rendszerváltás idejéig egyfajta fejlődési utat be is járt, de valójában 1990 előtti pár évről és a rendszerváltás utáni időszakról mondható el a mai értelemben vett közösségfejlesztés, amit a nyugati modellek szerint igyekszünk átültetni a gyakorlatba.

IV. Faluközösségek a rendszerváltás után

A kistelepülések, falvak története több száz évre, a középkorba nyúlik vissza.¹⁴ A falu funkciója évszázadokon át ugyan módosult, de a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely szerint változatlan maradt.¹⁵ Ez a funkció a földművelést és az állattenyésztést érinti, mely funkció a rendszerváltást követően viszonylag gyorsan eltűnt. A rendszerváltást követő privatizáció során magántulajdonba kerültek a gyárak és a mezőgazdasági termelő szövetkezetek.

A rendszerváltást megelőző időkből, különösen az 1960-as évektől kezdődően, amikortól a középfokú szakképzés és a felsőoktatás közvetlen lendületet kapott a szovjet technológiai fejlesztések kapcsán,¹⁶ a faluközösségekben megjelentek az agrármérnökök, tehát a magas iskolai végzettséggel is rendelkezők, ugyanakkor a falvankénti általános iskolákban

---

¹³ Juhász, 2003

¹⁴ Nádasi, 1987

¹⁵ Nádasi, 1987

¹⁶ Nádasi, 1987

dolgozó felsőfokú képzettségű tanárok, pedagógusok nagyrésze is a faluközösség tagjaivá vált. Így a falu közössége társadalmi szemszögből –mai szóhasználatnál társadalmi státusz szerint– kis keresztmetszetévé vált a nagyobb települések, városok társadalmi tagozódásának.

A rendszerváltást követő időkbén a faluközösségek munkakörnyezete megváltozott. A szakképzett falusiak egy része átképzésekben vett részt, és új munkaterületen helyezkedett el, másik része elköltözött, és túlnyomórészt a szakképzetlen falusi emberek, illetve az idős korosztály, javarészt a nyugdíjasok maradtak. A szociális biztonságot az állam segélyezésekkel igyekezett biztosítani, bizonyára – saját következtetésem szerint – azzal a célkitűzéssel, hogy a segélyezett emberek élni fognak az átképzési lehetőségekkel, illetve az érintett falusiak önfenntartási ösztöneire alapozva saját maguk képesek lesznek megtalálni e tekintetben a jövő útját. A falvak közösségének helyzetét tovább nehezítette a romalakosság demográfiai kiugrása. Ennek bővebb kifejtése specifikusan a Csereháti térségben végzett közösségfejlesztési tevékenységekhez kapcsolódóan a következő fejezetben fejtem ki.

V. Közösségfejlesztés a Cserehát térségében

A bemutatandó közösségfejlesztési esettanulmányokat az 1980-as évek közepén dokumentált közösségfejlesztési kísérlet, a bakonyi fejlesztés során megállapított közösségfejlesztési módszerek szempontjai szerint ismertetem.¹⁷ Az ezzel kapcsolatos szakirodalom 8 lépésben állapítja meg a közösségfejlesztési tevékenység vázát: megismerés, a közös tevékenység meghatározása, bizalomépítés, kommunikációs struktúra kialakítása, fejlesztési stratégia kialakítása, fejlesztő folyamat beindítása, hálózatépítés és önállósulás.

Fontos megjegyezni, hogy a közösségfejlesztési tevékenység magával vonja a munkát végző személy emócióit, hiszen a jó szándék és az tettek irányuló akarata, a célokat teljesítése folyamatosan értékelésre kényszeríti a legkisebb

---

¹⁷ Juhász, 2003

részletek tekintetében is. Célszerűnek látom az esettanulmányok ismertetését az elbeszélés stílusában megtenni.

V.1. A közösségi tevékenységek kezdeti időszaka

1997-ben az ELTE szociológia szakos hallgatói által végzett kutatás kezdetét vette a Lak település általános iskolájában. 1998 nyarán az egyetemisták tábort szerveztek a laki iskolásoknak Budapesten, hogy azok a gyerekek, akik szinte még a település határát sem lépték át, eljuthassanak a fővárosba. A táborban 30 diák vett részt, akiket a helyi iskola tanárai kísértek, és én, akit a hallgatók meghívtak erre a munkára, mint akkor még egyetlen érettségizett roma fiatal a faluban. A tábor második, vagy harmadik napján elcsattant az első pofon, miközben korábban a pedagógusok azt hangsúlyozták, hogy ilyen az ő iskolájukban nem fordul elő. A szociológus hallgatók ekkor kezdtek el gyanakodni, hogy nem minden úgy van ám az iskolában, mint ahogyan eddig hallották. Elkezdtek hát a gyerekekkel és velem beszélgetni, hogy mi is történik valójában az intézményben. A tanárok, hogy mentsék, ami még menthető értesítették az otthoniakat, akik kimentek a laki cigánytelepre, és azzal ijesztették meg a szülőket, hogy a pesti szociológusok elrabolták a gyerekeiket. A szülők összefogtak és feljelentették az egyetemistákat és a gyerekeikért mentek Budapestre. Ez az incidens hosszú évekre meg- alapozta a rossz kapcsolatot a települési vezetőkkel, az intézménnyel, amihez az is hozzájárult, hogy a Fekete doboz interjúkat készített arról, hogy mi is történik a laki iskolában, így mutatva azt meg a nyilvánosságnak.

A probléma nyilvánossá tétele rosszabbá tette a helyzetet az iskolában, és mivel ekkor még azt gondoltam én is, hogy csak kívülről jövő emberek tudják megvédeni a gyerekeket, ki tudnak állni az érdekeikért, így megkerestem a kutatást végző egyetemi hallgatókat, akikkel hónapokon keresztül beszélgettünk a lehetséges megoldásról. Arra jutottunk, hogy két fő iránya van a gyerekek fejlesztésének, amire fókuszálniuk kell. A tudásukat kell gyarapítani olyan ismeretekkel, amelyekhez az iskolában nem jutnak hozzá, másrészt pedig, hogy időről-időre távolodjanak el attól a településtől, ahol élnek, kapjanak új ingereket, motivációkat, táguljon ki számukra a világ. Ezért indult el 1999-ben az a program, melynek keretén belül 30 gyerek járt

kéthetente Budapestre a Cserehát három (Tomor, Lak, Szakácsi) falujából, hogy tanuljanak filmezni, fotózni, filmet vágni és szerkeszteni. A másik megoldásnak az látszott, hogy engem kell felkészíteni arra, hogy a helyi térségi fejlesztéseket, programokat meg tudjam tervezni, és meg tudjam valósítani, illetve, hogy az érdekeinket képviselni tudjam. Úgy tűnt, hogy ezt úgy lehet a legjobban kivitelezni, ha Budapestre költözöm. Hamar megbizonyosodott, hogy ha helyben nincs valaki, aki az érdekképviselőt ellássa, aki összefogja a közösséget.

A 2001-es év több szempontból is meghatározó volt a közösség életében. Megalakult a Rom Som Alapítvány, és ekkor kezdődött a mezőgazdasági program az Autonómia Alapítvány támogatásával, melynek keretében öt család kezdett kecsketartásba Tomoron. A program úgy épült fel, hogy mindenkinek meg volt benne a helye és a szerepe: a fiatalok a menedzsmenttel, a gazdasági résszel foglalkoztak; a nők az állatok fejésével és a tejtermékek előállításával; a férfiak pedig az állattartással. Az első évben ez kiválóan működött is, majd új szabályok jöttek (meghatározták, hogy mekkora terület kell az állatoknak, milyen rendszerben kell a tejet tisztítani), amelyek olyan mértékű beruházást kívántak volna, amelyre nem volt lehetősége a közösségnek. A beruházás elmaradt, de a következő évben újabb kecskéket vásároltak és újabb hét családot vontunk be a programba. Ekkor már nem csupán Tomorban gondolkodtunk, így lettek Homrogról, Lakról és Szakácsiból is kecsketartással foglalkozó családok. Ha a tágabb környezetet vesszük (a mikrotérséget) górcső alá, azt tapasztaljuk, hogy valamennyi település rosszabb helyzetben volt, mint Tomor, mert míg Tomoron volt közösség, addig a többi településen nem, vagy hiányoztak a közösségi vezetők. Azzal, hogy bővült a kecsketartók köre, elindult egy egészséges verseny, az egymástól tanulás, ki, hogyan, és mivel ízesíti a sajtokat, hogyan készíti el, milyen apró trükköket alkalmaz. Készítették a sajtokat, de hivatalosan árulni nem tudták. A tej másik értékesítési lehetősége a tejsarnokba való leadás volt. Ezen lehetőségekkel a családok havi 18-20 ezer forint kiegészítéshez juthattak, ami hozzájárult ahhoz, hogy a 8 általánost be nem fejezett fiatalok elmenjenek tanulni, és ne csak az általános iskolát fejezzék be, hanem szakmát is tanuljanak. Aztán egymást követték azok az események, amely a kecsketartás felszámolásához vezettek. Bezárt a tejsarnok Tomoron, már

nem volt hová leadni a tejet, illetve elfogytak a legelők, mert a korábban használatra átadott legelőket visszavették.

A kecskeprojekt nagyon rosszul érintett engem és nagyon rossz érzéssel zártam. Amikor megvettük a kecskéket, elindult a folyamatos támadás felénk. Aláírt szerződéseink voltak, hogy mi hová mehetünk ingyen legeltetni a kecskéket, aztán elvették tőlünk. Folyamatosan gúnyoltak, hogy én vagyok itt a cigánybáró, meg hogy pincér pénztárcába van nekem a sok pénz. Később tudtam meg, hogy az egész kistérségbe végigvitték a hírt, hogy miért kezdek bele ilyen programba, amihez nem értek, miért nem kezdek egy zenei programba, mert mi nagyon jól zenélünk és énekelünk, és a cigány mást nem tudhat.

2002 az az év, amikor a civil szónak jelentése lett a közösségben. Ehhez nagyban hozzájárult a Közösségfejlesztők Egyesületének a Helyi Cselekvés Programja, melynek keretén belül kaptunk egy számítógépet, egy képzést és nyolc hónapra egy szakembert. Senki sem gondolta, hogy ez a számítógép egy következő konfliktus forrása lesz. Ekkor ugyanis még nem volt elterjedt a számítógép, Tomoron is csupán egy darab volt a polgármesteri hivatalban, és a támogatásnak köszönhetően most már a cigány közösségben. A számítógép mellett azt is furcsának tartották sokan a településen, hogy pont ez a cigány közösség az, aki a településen az elsők között készített és nyújtott be pályázatot és még nyert is, ugyanis ekkor még ez sem volt jellemző a kistérségeken. A képzés, a szakember támogatása egyre szélesítette a közösség kapcsolati hálóját, egyre több emberrel és rajtuk keresztül intézménnyel ismerkedtünk meg. Már nemcsak fővárosi kapcsolataink voltak, hanem megyeiek is. Ezek a sikerek, az új emberek, az új lehetőségek miatt azt gondoltuk mi a tomori cigány közösség, hogy ezentúl minden másképp lesz, hogy álmodhatunk nagyot, mert az akadályok elhárultak azzal, hogy lett sok külső kapcsolatunk. Azonban gyorsan rá kellett jönnünk arra, hogy az otthoni, a települési, a közösségen belüli konfliktusokat nekünk kell megoldani, nekünk kell kiállni magunkért, azt nem teheti meg senki sem kívülről, még ha a kezdetekkor azt is gondoltuk, hogy a külső emberek jelentik számunkra a védelmet. Hiába kíséri el a közösség képviselőjét tárgyalni a szakember azért, hogy megerősítse; a szakember nem él a településen, eljön onnan munkája végeztével és az, hogy utána mi történik, ki hogyan állja a szavát már nincs rá befolyása.

V.2. A megerősödés – a szakmai vonal megtalálása (2003-2006)

A képzés, amelyen a Helyi Cselekvés Program keretén belül részt vettünk, nagy hatással volt a fiatalokra. A képzési csoport elfogadott, befogadott minket, senki sem volt kirekesztő, a származásunk senkinek sem jelentett problémát. Ez bátorságot adott nekünk és egyre gyakrabban léptünk ki a megszokott környezetből, minden konferencia meghívást elfogadtunk, mert azt hittük, hogy ezek is olyanok lesznek, mint amilyen a közösségi képzésünk volt. Két éven keresztül jártunk konferenciáról-konferenciára, az ott hallottakat, az ott kapott anyagokat próbáltuk az egyéni és a közösségi változáshoz felhasználni.

A konferenciákkal töltött két év tovább növelte a közösségi kapcsolataimat, illetve a mi ismertségünk és elismertségünk is egyre nőtt. Az így szerzett ismeretek és információk rávilágítottak, rávezettek minket arra, hogy kezdjünk el a gyerekekkel foglalkozni, amelynek első lépéseihez szakmai muníciót is kaptunk ezeken a konferencia alkalmakon. Az elképzelésünk sikert aratott a támogatóknál is, és a Rom Som Alapítvány nyert egy nagyobb összeget az ifjúsági programjára.

A 2003-as évre esik, amikor elindult ez a pályázati program, melynek keretén belül harminc fiatallal és gyerekekkel kezdtünk el foglalkozni, akik Homrogról, Alsóvadászról, Szakácsiból, Lakról, Hegymegről és Tomorról érkeztek. Az első problémát az jelentette, hogy hogyan jutnak el a gyerekek az összejövetelnek otthont adó Tomorra. Ez hamar megoldódott, mert kaptunk adományként egy régi Lada személygépkocsit, melyet ebben az időben még csak egy ember tudott vezetni, Ali, ugyanis csak neki volt jogosítványa. Ezzel az autóval szedtük össze a településeken a fiatalokat és szállítottuk Tomorra. Amint megoldódott az utazási probléma, jött a következő. Hol legyen a találkozási hely? Ugyanis amikor kiderült, hogy nem csak tomori gyerekek járnak a foglalkozásokra, nem kaptuk meg a település közösségi terét. Ekkor ugyan már megvolt a kis parasztháza a Rom Som Alapítványnak, melyet épp azért vásárolt, hogy legyen hol összejönnie a cigány közösségnek, de ez kicsi volt ennyi gyerek befogadására. Így az alkalmak nagy részét szabadtérben, a Rom Som Alapítvány házának udvarán, vagy a réten tartottuk.

A módszer, amit a foglalkozásokon használtunk, újszerű volt. Nem hívtunk külső szakembert, segítőt, hanem amit a két év képzéseim, konferenciáim összegyűjtöttünk tudást kezdtük el használni. Szétszöttük a témákat – kommunikáció, deviánsviselkedés, cigányok és nem cigányok közötti kapcsolat, prevenció és egyéb témaköröket– egymás között, mindegyiknek lett egy-egy gazdája, amelyből felkészültünk. Ehhez a felkészüléshez a konferenciákon begyűjtött könyveket, kiadványokat, szórólapokat használtunk. Vagyis a program úgy zajlott, hogy a középiskolások és az általános iskola végzősei felkészültek és ők foglalkoztak a 10-12 éves gyerekekkel, akiknek a fentiekben említett témák gyakran nehezek voltak. Ennek ellenére kitartottunk, és az előadások közötti játékokat, szerepjátékokat, filmezéseket és fotózásokat nagyon élveztük. A szerepjátékokat gyakran felvettük kamerával és visszanezve elemeztük és dolgoztuk fel. Nagy bátorság kellett ehhez a munkához, amelynek a felelősségével nem voltunk ekkor még tisztába: úgy beavatkozni, hogy ne ártsunk. Nekünk sikerült ezt megvalósítani, sőt nagyon sok eredménye is lett ennek a programnak.

Létrejött egy kis színjátszókör, az érintett fiatalok még sohasem találkoztak egymással, például a tomoriak a homrogiakat soha nem ismerték addig, míg nem kezdtük el. Ezáltal a lakiak megismerték az alsóvadásziakat, a következő találkozóknál más ruhába voltak, figyeltek arra, hogy nem otthon vagyunk, sokan ezért vásároltak új ruhát... Azt tudtam, hogy kezdeni kell valamit a gyerekekkel, fiatalokkal. Egyrészt, hogy presztízst nyerjek én, másrészt, hogy azok a fiatalok, akik itt tengtek-lengtek, akik focizni jártak és a meccsen köpködtek, nekik adni valami célt. Szerencsére az akkori fiataloknak adott egy pluszt, elmentek tanulni szakközépbe és szakiskolába, és e mellett még egy dolgot, hogy rájuk pedig a gyerekek figyeltek, minták lettek a térségben. Előtte a gyerekek nem mozdultak ki sehová, csak a saját településükön voltak és élték a mindennapi monoton, megszokott életüket.

A pályázat végére már látni véltem azokat a veszélyeket, amelyet a programnak a szakember nélküli megvalósítása jelentett, és azt is, hogy a gyerekeknek nem előadásokat kell tartani olyan témákban, amelyeket nem értenek, hanem játszani kell velük. Erre a felismerésre, és ebben a programban szerzett tapasztalatokra épült fel az első Tanoda programunk. Az ifjúsági program, azok a módszerek, ahogyan a gyerekekkel dolgoztunk, a

budapesti szakemberek támogatása, megteremtette számomra az ismertséget és az elismertséget. Ekkor kezdődött az első Tanoda program kidolgozása, melynek tervezésére engem is meghívtak a minisztériumba, ahol megszólaltam, elmondtam véleményemet és furcsa módon odafigyeltek rám, ha épp nem mondtam semmit, akkor pedig felém fordultak és megszólítottak, hogy én mit is gondolok. Amikor kérdeztek és beszéltem, mindig odafigyeltek rám, és mondták, hogy ez jó.

A mentornak, a segítőnek és a mentorálnak elkezdett megváltozni a kapcsolata azzal, hogy megismert más és másféle embereket, megtapasztalt különböző helyzeteket, amelyekben megállta a helyét.

A sikeres Tanoda pályázatot 2005-ben kezdtük megvalósítani, és ekkor szembesült azzal a közösséggel, hogy nem Tomoron, hanem Lakon lesz a program. Minderről a pályázat tervezése, készítése során nem szóltak nekünk, a pályázatot írók nem tartották fontosnak. A szakmai program megvalósítása még nagyban hasonlított az ifjúsági programunkhoz. Egy tutori rendszert állítottunk fel, amely során a tanárok tanítják és felkészítik a középiskolásokat, majd ők foglalkoznak a felső tagozatosokkal, a felső tagozatosok pedig az alsó tagozatosokkal. Így a gyerekek közvetlenül nem kerülnek kapcsolatba azokkal a tanárokkal, akik az iskolában is tanítják őket, és így tudják tovább vinni azt a módszert, amit mi találtunk ki, és amit kipróbáltunk és bevált. Ezen a vidéken még sohasem volt olyan, hogy a cigány ember ne a termelőszövetkezetnél, az önkormányzatnál, vagy valamelyik vállalkozónál dolgozott volna, hanem segítő szerepbe került, támogatva a cigány gyerekeket a tanulásba, hogy elérjék céljaikat az életbe segítve őket a szakma és hivatás választásában.

A Tanoda beindításához szükség volt közösségi térre, ami Tomoron rendelkezésre állt, de Lakon nem. Ezért egy adománynak köszönhetően vásároltunk a faluban egy parasztházat, amely kisebb átalakításokkal a Tanoda lett. Így kezdtük el a munkát nagy reményekkel, ami kezdetben nem ment zökkenőmentesen. Ahhoz, hogy a Tanodát működtetni tudjuk, szükség volt még munkaerőre, akiknek a bére nem volt benne a pályázati támogatásba, így erre más forrást kellett keresni. Így jutottunk el a Munkaügyi Központba, ahol bértámogatás iránt adtunk be kérelmet. Ez volt a következő megalázásom. Leültettek, kikérdeztek, hogy mit akarunk csinálni, majd egyre többen jöttek be és nevettek rajtam, és megkérdőjelezték az alkalmasságunkat a Tanoda program megvalósításához. Elmondtam, hogy vannak a cigány

fiatalok, és mi szeretnénk a tanodásokkal dolgozni és azt a kérdést kaptam, hogy nem érzem-e úgy, hogy vak vezet világtalant, és ez így bennem maradt, még most is. Akkor éreztem fájdalmat, és elkezdett remegni a hangom és majdnem elsírtam magam. Akkor éreztem először a bürokráciát, ott ültem egy asztalnál a Munkaügyi Központban és hívtak be embereket, hogy én mit akarok csinálni, és ott röhögött rajtam mindenki. Én ott ültem és mondtam, hogy mi milyen módszereket szeretnénk csinálni és mindenki csak nevetett rajtam. Ott az a nap azt adta nekem, hogy nem szabad cigányként nekem semmit sem csinálni.

Mindezek ellenére megkaptuk a támogatást és volt egy házunk is udvarral, amely a teret adta a Tanodához. A kezdetekben nagyon örült mindenki, a település vezetője és az iskola is üdvözölte ezt az új intézményt. Amikor kiderült, hogy nem a tanárok fognak benne dolgozni, hanem cigány fiatalok, akkor már a támogatás alább hagyott. Ezért nem is a helyi tanárok készítették fel a középiskolásokat és felső tagozatosokat a gyerekekkel való foglalkozásokra, hanem kívülről érkezett pedagógusok. Többször volt arra is példa, hogy meg akartak félemlíteni minket, feljelentésekkel fenyegetőztek a különböző hatóságoknál, illetve bejelentéseket tettek, amelynek eredményeképpen rendszeresek voltak a szakhatósági ellenőrzések. Ezen alkalmakon álltuk a sarat, és így sikerült megvalósítanunk a Tanoda projektet, amely tovább növelte az országos ismertségünket és elismerésünket. A helyi elismerésünk ugyan elmaradt, de azt a laki iskola vezetője és pedagógusai is elismerték, hogy a gyerekek tanulási eredménye javult, a bukások száma csökkent, a pótvizsgázók sikeres vizsgát tettek. Mindez köszönhető volt annak a sok-sok közös tanulásnak, ami a Tanodában dolgozó fiatalok és a helyi gyerekek között zajlott. Több mint tíz év telt el az első Tanoda program óta, így ennek eredményei és hatása az akkori gyerekek életére jól látható. Az akkori tanodások között van, akiből tanár lett, van, akiből rendőr, vannak, aki jogi egyetemet végzett, van aki több embernek munkát adó vállalkozó lett és vannak kiváló szakmájukban megbecsült szakmunkások. Az akkori gyerekek 60%-a leérettségizett, de sajnos sokan elköltöztek a térségből a megélhetés miatt.

A gyerekek mellett a megvalósítók is sikereket arattak, rendszeresen jártak előadásokat tartani felsőoktatási intézményekbe, konferenciákra és e mellett folyamatosan jöttek hozzánk is látogatóba, hogy megnézzék hol is működik az a sikeres Tanoda.

V.3. A hanyatlás - A közösség elhagyása, kitekintés (2008-2011)

2008 egy másik lehetőséget is hozott a közösség fiataljainak és nekem is. Ekkor indult a Cserehát UNDP program, melynek coachai hamar eljutottak hozzám, aki elkísértem őket több településre is. Látták, hogy engem sokan ismernek, hogy meghatározó a személyiségem a Cserehát cigány közösségében, hogy odafigyelnek rám a többiek, és adnak a szavamra. Így egyre több és több segítséget kértek tőlem, használták a kapcsolati hálóm, ami ekkor jól is jött nekem és a végzett fiatal nonprofit menedzsereknek, hisz célcsoportból ismét segítővé váltunk.

A Cserehát UNDP programnak azért is megörültünk, mert úgy gondoltuk ez olyan mértékű és léptékű támogatás, amelyre közösségi programokkal, közösségfejlesztéssel pályázhatunk majd a Rom Som Alapítvány keretein belül. De ekkorra nekünk cigányoknak már nemcsak a két EU-s nagy projekthez nem volt közünk, hanem az Alapítványhoz sem. Ezért úgy gondoltam, hogy a frissen végzett fiatal nonprofit menedzserekkel csereháti településeknek fogunk segíteni pályázatok tervezésében, készítésében és megvalósításában. Így kezdtünk dolgozni Selyeben, ahol öntevékeny csoportot hoztuk létre, ugyanazzal a módszerrel dolgoztunk, mint annak idején az első Tanoda projektben.

A másik sikeres programunk Alsóvadászon volt, ahol közösségfejlesztési programot valósítottunk meg, a cselekvés fókuszában pedig a cigánytelepen szemétszedés és parkosítás történt, ami annyira jól sikerült, hogy az akkori miniszterelnök ezt a programot látogatta meg.

A harmadik település, ahol még dolgoztunk Lak, amely szintén „közösségfejlesztés” volt, nem tudom miért, de ez maradt meg bennünk. A KÖFE-vel (Közösségfejlesztők Egyesülete) folyamatos volt a kapcsolat, felépített dolog volt. Amikor bemutatkoztam soha nem azt mondtam, hogy Rom Som Alapítvány, hanem hogy közösségfejlesztő vagyok. Nem is azt, hogy

közösségfejlesztő, hanem hogy közösségi aktivista, mert a közösségfejlesztőnek kell diploma. Ott összefogtak, megcsinálták a sportpályát, kaptak eszközöket, a gyerekeknek csináltak sport programokat, ami nagyon sikeres volt.

A Cserehát programnak nagy nyilvánossága volt így rendszeresek voltak az újságírók látogatásai a térségbe, akik engem is mindig megkérdeztek, mint az autentikus helyi embert. A Cserehát programmal párhuzamosan talákoztunk egy befektető üzletemberrel, aki nem adományokat ajánlott fel, hanem közös munkára, egy közös üzletre hívta a Rom Som Alapítványt, melynek keretén belül fiatalok jutottak munkához. Ez a program a Login volt, amelynek célja, hogy a digitális kultúrától elzárt roma közösségnek közösségi internetet és kedvezményesen számítógépet kínáljon. Így jöttek létre először a Csereháton sorba a wifi falvak, majd a program tovább terjeszkedett Szabolcs- Szatmár-Bereg és Heves megye felé is. 3000 felhasználó kapott a program keretében ingyen internetet és 20 ezer forintért használt számítógépet, amit részletre kellett kifizetni. Ez a program még nagyobb nyilvánosságot kapott, mint a UNDP program és az arca én voltam. Az internet telepítését, a számítógépek vásárlásának lehetőségét és a használatának megtanulását megelőzte a településeken az igények feltárása, amely úgy történt, hogy a végzett nonprofit menedzser fiatalok járták a településeket és beszélgettek az önkormányzatokkal és a helyi emberekkel. Majd közlünk kerültek ki azok, akik szerelték a netet és azok is, akik ellenőrizték. Ekkor ez volt a munkánk, amelyért fizetést is kaptunk. A pénz mellett pedig újabb önbecsülést kaptuk vissza azzal, hogy ismét segítők lettünk, partnerként tekintettek ránk.

2010-ben a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium Roma Integrációs Programirodája bonyolította le a Vidékfejlesztési Roma Akadémia programot, amely eljutott a Cserehátra és így természetesen hozzám is, és majd munkatársam lettem a programnak. Az volt a munkám, hogy roma civil szervezetekkel hálózatot építsek és a képzésekre magam mellé embereket toborozzak.

V.4. Visszatérés Tomorra (2012 – 2016)

2007-től a tomori közösség két év alatt teljesen lelépült, azok között az emberek között, akik korábban összejártak, együtt tevékenykedtek konfliktus lett, amelyet senki sem kezelt. Így hiába ment a térségben a két nagy program (2. Tanoda és Hátrányos helyzetű emberek alternatív munkaerő-piaci képzése és foglalkoztatása), a helyi változások elmaradtak, csak projekt szinten voltak történések. Ez alatt dolgoztam a wifi falu programban, aztán FVM-nél és tanultam. Folyamatosan hívtak vissza a többiek, hogy mikor csinálom már újra a civilkedést, álljak bele az új szervezetbe, de úgy éreztem meg kell erősödnöm, tanulnom kell ahhoz, hogy újra tudjam kezdeni, a magam útját járjam segítve a többieket is. Fontos, hogy ha partnerségre hívnak tudjam szakmailag is, hogy pontosan mit jelent az a program, ha már nem tudom megírni legalább tudjam pontosan mit írok alá. Ebben az FVM nagyon sokat segített. Egyrészt a képzésekkel, amit ott kaptam, kaptunk, nagyon jó tanáraink voltak. Másrészt azzal, hogy sok hozzám hasonló ember vett részt a programban, láttam azt, hogy sokan vannak még hozzám hasonlóak, akik szakmai képzettség nélkül, hozzáértés nélkül vezetnek civil szervezetet. Voltak közöttük sokan, akik még írni is alig tudtak, mégis nagyon sok pályázatot nyertek, amelyeket jól megvalósítottak, mert szakembereket vettek fel. Azt mondták, hogy nekem is el kell fogadnom, hogy nem értek a pénzügyekhez, nem tudok pályázatot írni akkor vegyek fel olyan szakembereket, működjek együtt olyanokkal, akik ezzel a tudással rendelkeznek. És ebbe teljesen igazuk volt.

A közösség szétesése mellett a Rom Som Alapítvány is csődbe ment, az új közösségi ház építésének terheit nem bírta el. Ekkorára azonban már volt egy új szervezetünk, a Cseröke (Csereháti Roma Önszolgálati Közhatalmú Egyesület), amely a Cserehát UNDP projekt ideje alatt jött ugyan létre, egyikeként annak a 29 szervezetnek, amit korábban a nonprofit menedzserek hoztak létre, de évekig alvó szervezet volt, nem történt benne semmi.

2012-ben volt a második Csereháti szegény gyerekek Karácsonya, amelyre már a Cseröke is gyűjtött, így kapott közel 50 gyerek személyre szabott ajándékot. Ezzel lépett a nyilvánosság elé a Cseröke és kezdett el működni, óvatosan és körültekintően. Nem mentünk bele minden projektbe, hanem

először átbeszéltük és közösen döntöttünk azokról, úgy, mint korábban, a kezdetekkor tettük. Fókuszban már nem csak Tomor volt, hanem a megmaradt 6 szervezettel is együttműködtünk és 33 településben gondolkodtunk, ahonnan jelen vannak önkormányzatok, kisebbségi önkormányzatok, vállalkozók egyaránt. Visszajöttem Tomorra, újra építem magunkat. Utólag már bosszantott, mindenhol a környéken csináltuk a jobbnál jobb projekteket és egyre erősebb lett az az érzés, hogy miért nem otthon, Tomoron van ez.

A 2010-es évek elején lehetőségük nyílt több szakmai iránynak a kipróbálására. 2010-2014 között TASZ (Társaság a Szabadságjogokért) pontként Borsod-Abaúj- Zemplén megye több településén segítettük a jogtalanul megkülönböztetett, kirekesztett emberek érdekeit megvédeni. Közvetlenül bekapcsolódtunk a nyilvánosság szervezésébe a cserepressz oldal létrehozásával és működtetésével. Célja az volt, hogy olyan filmeket készítsünk, amely hozzájárulnak ahhoz, hogy megváltozzon a közvélemény cigányképe, hogy a cigány szóra ne csak olyanok jöjjenek fel a neten, hogy bűnöző, alkohol, prostitúció stb. Ezért a filmjeinkben pozitív értékeket, projekteket mutattunk be.¹⁸ Az érdekképviselő és a nyilvánosság szervezése mellett zenei sikereink is lettek a Dorkó zenekarral. A családom mindig is zenélt, de nem letisztult, autentikus cigány zenét játszottak. A Dorkó zenekarban azonban már ezzel foglalkozunk, ami az elmúlt 7 évben sikereket és ismertséget hozott nekünk. Egyre több helyre hívnak minket fellépni, már nem csak a Csereháton és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében ismernek minket, hanem az országban és a Felvidéken is.

2013-ban újabb területre merészkedtünk a ROMAMA Szociális Szövetkezettel. Lehet azt mondani, hogy a kényszer vitt minket az újabb szervezetalakítás felé. Úgy gondoltuk, hogy a tomori cigány embereknek meg kell élni, mégpedig azzal kell pénzt keresni, amihez értenek. Egyre többen kezdtek járni hozzánk a fővárosból és az ország más területeiről is, akiknek szállásra, ellátásra és valamilyen közösségi térre volt szüksége. Így jött a szociális szövetkezet ötlete, mert úgy gondoltuk, hogy az Egyesületbe nem szabad az ilyen jellegű vállalkozást bevinni, a kettőt nem szabad összekeverni. A szövetkezetben van egy lakáséletterem, amely fogadja a

---

¹⁸ A média projektekről bővebben lsd.: Havasi, 2018 és Havasi, 2012

csoportokat, a Dorkó zenekar zenél a vendégeknek, én beszélek a térségről, a településről, a romák életéről az általunk készített filmekben keresztül, a helyi szállásadóknál pedig megszállnak ezek a vendégek, így mindenkinek hasznos. Nem az volt a cél, hogy ne maradjak itt a tomoriakkal, mert szégyelltem magam, hogy belevittem őket ebbe az egészbe, ezért kerestem másfelé a lehetőségeket, dolgokat. Nekem 2014-től tervezett és tudatos a munkám. Jöttem-mentem, kapcsolatokat építettem, megismertem az embereket, tapasztalatokat gyűjtöttem, hogy kivel lehet dolgozni és kivel nem, kiben lehet megbízni és kiben nem.

VI. A Csereháti Roma Önsegítő Közhasznú Egyesület (CSERÖKE) bemutatása

2007-ben döntöttünk úgy, hogy közösségi tevékenységünket jogilag bejegyzett szervezet keretei között folytatjuk Csereháti Roma Önsegítő Közhasznú Egyesület néven.

Ahogy korábban erről írtam, 2008-ban közreműködtek tagjaink a WIFI falu programban, amelyben a 2 megye (Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg) száz településén szegény családokhoz (3000) felhasználóhoz kerülhettek ki számítógépek és internet hozzáférés. A CSERÖKE folyamatosan szervez programokat a településen élőknek. A helyi közösségi házban filmvetítéseket, sport, szabadidős (sakk, asztali tenisz) és egyéb közösség erősítő programokat. Közösségi megbeszéléseket tartunk, a fiatalokat és az időseket egyaránt bevonva. Kirándulásokat szervezünk a környező erdőkben a gyerekek számára. Pályázati információkat juttatunk el a szervezetek számára. Egyesületünk, többek között, így segíti a környező településeken működő szervezetek menedzsment munkáját. A CSERÖKE tagjai: 4 fő képzett non-profit menedzser, akik megfelelő szakmai segítséget nyújtanak a kezdő szervezeteknek. Hosszútávú céljaink közé tartozik egy Csereháton működő „roma forrásközpont” létrehozása, mely egy térségi menedzsment irodaként működhet, forrásokat, munkalehetőségeket, képzéseket hozva a térségbe.

Tagjaink sok olyan tevékenységet ellátnak, amelyek segítenek az írástudatlanoknak az ügyintézésben, így pl. hivatalos dokumentumok

megírása, adminisztrációs és jogi ügyekben való támogatás. Folyamatosan tartjuk a kapcsolatot a környező településen működő szervezetekkel, segítettük a laki és a hegymegi szervezet létrehozását is, és segítjük őket a különböző projekttervek kidolgozásában.

Eddig összesen 12 egyesület létrehozásában segítettünk a megyénkben. A szervezet tagjai fontos szerepet töltek be a Csereháti Roma Független Hírügynökség létrehozásában is. Az egyesület számos nagyszabású Európai Uniósi projektben konzorciumi partner a térségben.

VII. Összegzés

A közösségfejlesztés nehéz, és egyben fontos feladat, ha az érintett közösség szegregátumban él, és zömében halmozottan hátrányos helyzetű családok, főként romák alkotják. Fontos megemlíteni azt is, hogy ebben az esetben is megállapíthatóak pozitív tendenciák a közösségfejlesztés terén, viszont a változások időben meglehetősen hosszú folyamatok eredménye.

VII.1. A bizalom kérdése a közösség és a közösségfejlesztő között

A most 60 évesnél idősebb korosztály zömében az 1950-es és az 1960-as években született, őket érintette a leginkább a rendszerváltás társadalmi válsága. A faluközösségek esetében, a korábbi gazdálkodási-állattartási funkció eltűnt, a faluközösségek korábban javarészt a termelő szövetkezetekben, és a régióban működő állami gazdaságokban, illetve iparvárosok gyáraiban dolgozott. 1990 után a falvakban zömében a romák maradtak. Nem elhanyagolandó körülmény e tekintetben, hogy a képzetesebb nem-roma lakosság tendenciálisan elköltözött, továbbá a roma népesség növekedése hatványozódott. Összességében a faluközösségek munkakörnyezete megváltozott, így megváltozott a lakókörnyezet is. Ebből is következik az a sajnálatos megállapítás, hogy a legtöbb falu életképe ugyanolyan, még akkor is, ha a romák földrajzilag nem találkoztak egymással. Nem válik általánosan fontossá az élettér külleme, a kert, az udvar funkciója, a házak szerkezeti állapota. A közösségfejlesztés terén közvetlenül az életvitel

és mentálhigiéné kiemelt fontosságú fejlesztendő területekké válnak. A szegregált közösségek zárt közösségekké válnak, hiszen különbözőségüket önmaguk is érzékelik. Néhány példát említve: a legtöbb falunapon a faluközösség roma lakossága elkülönülve a nem-roma lakosságtól vesz részt, illetve nemzeti ünnepeinken, szoboravatásokon, kulturális programokon részvételük elenyésző. A közösségfejlesztő szakember oldaláról ezen közösségek aktivizálása különösen nehéz. A leszakadó társadalmi réteg a „kívülállókát” nehezen engedi be. Ezért a közösségfejlesztés nagy-britanniai kezdeteinek tapasztalatai és konzekvenciái lesznek mérvadóak, a settlement-házakhoz hasonló törekvések megvalósítása. Ideális esetben a közösségfejlesztő szakember a szegregátumban él, és a személyes ismeretségei által elnyerheti a közösség bizalmát. A közösségfejlesztő és a közösségek közötti bizalom az egyik legfontosabb tényező a közösségfejlesztés terén.

Ezt tapasztaltam a csereháti régióban, a kezdeti időkben. Annak ellenére, hogy én is roma származású vagyok, a közösségek bizalmát mégsem azonnal nyertem el. Több év és számos kapcsolódási pont volt szükséges közöttem és a közösségek között ahhoz, hogy eredményeket tudjunk közösen felmutatni.

VII.2. A közösségek aktivizálása. A bevonás kérdése

Ahogy azt említettem, a szegregált faluközösségek munkakörnyezete a 1990-es években megváltozott. Annak érdekében, hogy e faluközösségek aktív gazdasági szereplőivé váljanak a makrogazdaságnak, egyik részlegesen akadályozó tényezője az érvényben lévő, alanyi jogon járó állami támogatások. Addig, míg a szegregált közösség tagjai annyi bevételhez jutnak, hogy ne lépjen fel éhezés és nyomor, de ahhoz elég keveset, hogy beszélni lehessen életminőségbeli fejlődésről, addig nem válik elég motiválttá ahhoz, hogy akár elgondolkodjon azon, hogyan kellene még többre jutni az életben.

A kiút véleményem szerint az Antigonish-mozgalomhoz hasonló közösségfejlesztési stratégia lehetne. A csereháti térségben végzett közösségfejlesztés kezdeti időszakában, lényegét tekintve ezt próbáltuk meg a kecske-projekttel. A projekt nem hozta meg a maga sikerét. Talán pont azért,

mert nem volt kellően országos tekintetben kivetített, és nem volt kapcsolat a szociális intézkedések és az ilyen típusú projektek megvalósítása között.

VII.3. A szegregált faluközösségek etno-szociológiai megvilágítása

A leszakadó társadalmi réteg problémáinak, előzményeinek értelmezése érzékeny terület, a sztereotípiák szintjén is. Az elmúlt 20-25 év alatt a faluközösségek nagyrészt, a közösségek életét, az érintett embereket és családjaikat megismertem, és ezen tapasztalatok alapján foglalom össze meglátásaimat.

A roma családok életének, életvitelének megváltoztatása nehéz, ha figyelembe vesszük, hogy a az egyén szűkebb szocializációs közege gyerekkorától mit mutat. Nem szabad azt gondolnunk, hogy ma, 20-30 vagy akár 40 éves aktív korú roma lakosságtól elvárható, hogy egyik napról a másikra kihelyezkedjen a családi neveléséből, a családi környezetében tapasztalt élményekből, az ott érvényes értékrendtől eltávolodva hirtelen, minden előzmény nélkül másképp éljen – és máris felmerül a kérdés, hogy ha ez lehetséges is lenne, hogyan kellene ennek történnie.

Ha a fiatalok roma lakosságról beszélünk, a roma családok életére sajnos még mindig az jellemző, a hosszú évtizedek viszonylatában pozitív tendenciák mellett, hogy egy légtérben élnek idősek, fiatalok. Az idősek a gyerekek előtt beszélnek meg mindent, a gyerekek aktív részesei a család összes ügyes-bajos dolgának, és a gyerekek szinte születésüktől fogva átveszik a felnőttek napirendjét is. A fiatalkori kognitív fejlesztés és fejlődés ezért máris problémákba ütközik, a szülők a gyermeik iskolai tanulmányait sok esetben nem tartják elég fontosnak ahhoz, hogy az iskolai tanulmányokhoz biztosítsanak külön, elszeparált életeret a gyermekeik számára. Ez nem egy tudatos felelőtlenség, hanem egy olyan kórrajz eredménye, amiben az ő általuk is látott, a felmenőiktől megtapasztalt életfelfogás öröklődik tovább. Természetesen ez nem minden roma családban van így, a változás 30-40 év távlatában már pozitívan mérhető.

A közösségfejlesztés egyik legfontosabb célcsoportját ezért a fiatalok alkotják, mint ahogy ez az előző fejezetben, gyakorlatilag az elmúlt 20-25 évben végzett munkám során végigkísért. A felnőttkorú lakosság

bevonása annál nehezebb. A rövidtávú tervezés, sok esetben hétről-hétre, napról-napra, de semmi esetre sem évek távlatában, igencsak megnehezíti a közösségfejlesztő feladatát. Példa erre a már említett kecske-projekt, ugyanis voltak olyan is, aki nem vitték végig a projektet, mert a kecskéket eladták.

VII.4. A cigány civil szervezetek cselekvési lehetőségei, a civil szervezetek finanszírozás biztonsága

Az egyesületek jelentős részének fő bevételi forrásai a pályázati pénzek. A pályázatokkal azonban sok a nehézség: a túlbürokratizáltság, felesleges tevékenységek, melyek terheli a megvalósítókat, maga a pályázati logika, hogy csak projektidőszakok finanszírozzanak, a pályázatok odaítélésének átpolitizáltsága. Bizonytalan az is, hogy lesz-e annyi Európai Unió civil forrás, mint az eddigi években.¹⁹ Ezek a kérdések az eleve is erőforráshiányos cigány civil szervezeteket hatványozottan érintik. A kiút a bevételtermelő képességek növelése lehet ebből a helyzetből.

VII.5. Zárzó

Ahogy láthattuk, és akár a közösségfejlesztés bakonyi példáján keresztül megfogalmazott közösségfejlesztési lépéseket is tekintjük, a közösségfejlesztés alapja a közösségfejlesztő és a fejlesztendő közösség között kialakuló bizalom. A közösségek aktivizálása különösen nehéz és szinte kizárt, ha a közösségfejlesztést magukra vállaló csoportok, intézmények munkatársai, közreműködői közül a közvetlen kapcsolattartást nem roma származású szakemberek végzik. A szegregált faluközösségek szempontjából ez különösen fontos. Hosszú idő után lehet arról beszélni, hogy romaként a romák elfogadnak, és nyitottakká válnak közösségfejlesztési tevékenységekre. A hosszútávú tervezés szerinti életfelfogás kialakítása is évtizedek kérdése. A bemutatott esettanulmányok szerinti eredményekre –úgy gondolom– büszke lehetek. A köz szolgálata, illetve romaként romákért tenni a saját magam öngazolása is egyben, saját példámon keresztül igyekszem megmutatni a közösségekben, hogy a közösség ereje által a közösségi lét élehetősége, a helyi boldogulás mindannyiunk számára lehetséges.

---

¹⁹ Havasi, 2020

Irodalom

- HAVASI VIRÁG (2020): Közösségfejlesztés és civil társadalom. *Szellem és tudomány*. 11. évf. Különszám. pp 211-221. ISSN 2062-204X
- HAVASI VIRÁG (2018): A közösségfejlesztés módszertani gazdagságáról és alkalmazási területeiről. *Szellem és tudomány*. 2018/1. sz. p 29-62. ISSN 2062-204X
- HAVASI VIRÁG [2012]: Community Development Initiatives in Peripheral Rural Territories of Borsod-Abaúj-Zemplén County. In: PÉNZES, J- RADICS, Zs (eds): *Roma Population on the Peripheries of the Visegrad Countries- Spacial Trends and Social Challenges*. Debrecen, Didakt kft. ISBN 978-615-5212-07-9 p. 188-205.
- JUHÁSZ Erika (2003): A közösségfejlesztés történetének vázlatja. In: ÉLES Csaba (szerk.): *Acta Andragogiae et Culturae. Nézőpontok és látletelek*. Debrecen, Debreceni Egyetem, p. 169-170
- NÁDASI Éva (1987): Falu és közösség. *Tér és Társadalom*, I. évf., 1987/3. sz. p. 67-76
- SIROKI László (2022): *Közösségfejlesztés belülről-egy csereháti közösség törekvései*. [Szakdolgozat], Sárospataki Református Teológia Akadémia.
- VERCSEG Ilona (2020): *Közösség és részvétel. A közösségfejlesztés és a közösségi munka gyakorlatának elmélete*. 2. kiadás. Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete, 2020.
- VERCSEG Ilona (2018): *Fejezetek az európai közösségfejlesztés történetéből*. Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete – Parola-füzetek. ISBN 978-615-5930-00-3 (pdf)

Online források

- HALÁSZ Gábor: Az oktatáspolitika két évtizede Magyarországon: 1990 -2010, <http://halaszg.elte.hu>, 2022. 04. 06. URL: http://halaszg.elte.hu/download/Policy_kotet.pdf Utolsó letöltés: 2022. 05. 04.

Farkas Zoltán

A társadalmi integráció főbb felfogásai és az intézményes-relációs-rationális társadalmi integráció

Absztrakt

A különböző szociológiai szemléletmódok képviselői igen eltérő felfogásban közelítenek a társadalmi integráció kérdéséhez; azaz ahhoz a kérdéshez, hogy mi tartja össze, illetve mi teszi egységes egészzé az adott társadalmat alkotó egyéneket és a társadalom összetettebb alkotórészeit. A tanulmány első részében áttekintem a társadalmi integráció főbb felfogásait, amelyek szorosan összefüggnek a fő szociológiai szemléletmódokkal. A második részben az – alapvetően új szociológiai szemléletmódot képviselő – intézményes szociológia elméletébe illeszkedő és az intézményes szemléletmódnak megfelelő integrációelfogást vázoló fel, oly módon, hogy a társadalmi integrációra tekintettel emelem ki az intézményes szociológia elméletének e vonatkozásban legfontosabb összefüggéseit.

Kulcsszavak: társadalmi integráció, társadalom egysége, intézményes-relációs-rationális társadalmi integráció, közösségi integráció

Abstract

The main Conceptions of Social Integration and the Institutional-relational-rational Social Integration: The representatives of the different sociological perspectives have very different approaches to the issue of social integration, that is, the question of what holds together and what unites the individuals making up the given society and the more complex components of society. In the first part of the paper, I review the main conceptions of social integration, which are closely related to the main sociological perspectives. In the second part, I outline the integration conception that fits into the theory of institutional sociology (which represents a fundamentally new sociological perspective) and conforms to the institutional perspective, by highlighting the connections of the theory of institutional sociology that are the most important in this respect regarding social integration.

Keywords: social integration, unity of society, institutional-relational-rational social integration, community integration

I. Bevezetés

A különböző szociológiai szemléletmódok képviselői igen eltérő felfogásban közelítenek a társadalmi integráció kérdéséhez; azaz ahhoz a kérdéshez, hogy mi tartja össze, illetve mi teszi egységes egésszé az adott társadalmat alkotó egyéneket és a társadalom összetettebb alkotórészeit. A szóban forgó problémát esetenként a társadalmi rend és/vagy a szolidaritás problémájaként fogalmazzák meg a szociológiai irodalomban.

E tanulmány első részében áttekintem a társadalmi integráció, a társadalmi rend és/vagy a szolidaritás főbb felfogásait, amelyek szorosan összefüggnek a fő szociológiai szemléletmódokkal.¹ Itt csak röviden utalok arra, hogy a fő szociológiai szemléletmódok szintjén – felfogásom szerint – megkülönböztethetjük egymástól a holista szemléletmódon belül a normativista és a strukturalista szemléletmódot, az individualista szemléletmódon belül a kreativistista és a racionalista szemléletmódot (FARKAS, 2010a: 20–48). Tehát az említett szemléletmódokra – illetve emellett bizonyos átmeneti szemléletmódokra – jellemző főbb felfogásokat ismertetem, valamint rámutatok az úgynevezett „rendszerintegráció” és a „társadalmi integráció” közötti megkülönböztetésre.

A társadalmi integráció főbb felfogásai különböző általános, illetve viszonylag általánosabb szociológiai elméletekbe illeszkednek (többé vagy kevésbé következetesen), és – mint már említettem – szorosan összefüggnek a fő szociológiai szemléletmódokkal. *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete* című munkám alapvetően új szemléletmódot képvisel a szociológiaelméletben, amelyet intézményes szemléletmódnak nevezek, de nevezhetném relációs szemléletmódnak is. Ugyanis ebben az elméletben alapvetően a társadalmi viszonyokból, de végső soron e viszonyokat létrehozó intézményekből magyarázom a társadalmi jelenségeket.² E tanulmány második részében a szóban forgó elméletbe illeszkedő és az intézményes

---

¹ Talcott Parsons, Jürgen Habermas és Anthony Giddens integrációfelfogását tekintette át Dupcsik és Szabari (2015), és ehhez kapcsolódva vázolták fel saját integrációfelfogásukat.

² A *Társadalomelmélet* négy nagyobb részből épül fel, amelyek közül eddig három rész jelent meg négy kötet formájában, a később megjelenő ötödik kötet tartalmazza majd a negyedik részt. A négy kötet, valamint a negyedik rész (az ötödik kötet) egyes részei elérhetők például itt: <https://www.researchgate.net/profile/Zoltan-Farkas>

szemléletmódnak megfelelő integrációelfogást vázoló fel, oly módon, hogy a társadalmi integrációra tekintettel emelem ki az intézményes szociológia elméletének e vonatkozásban legfontosabb összefüggéseit. Ezért különösen a második rész megfelelő értelmezéséhez kell ismernie az olvasónak azokat a fogalmakat és összefüggéseket, amelyeket *Társadalomelmélet* című munkám (a továbbiakban: *TE*) eddig megjelent egyes kötetekben és fejezeteiben tárgyaltam, és amelyeket e tanulmányban felhasználok.³

II. A társadalmi integráció főbb felfogásai

II.1. A normativista integrációelfogás

A normativista szemléletmód szerint az átfogó és viszonylag állandó társadalmi környezet alapvetően meghatározza a társadalmi jelenségeket, és ez a társadalmi környezet kulturális, illetve normatív természetű, amelyhez az egyének beleélően alkalmazkodnak (FARKAS, 2010a: 32–36). Főleg ezeknek az alapelveknek felel meg a társadalmi integráció normativista felfogása: *A normativista szemléletmódnak megfelelő felfogásban a társadalmat a közös kultúrát alkotó és az egyének által elsajátított értékek, valamint ezen értékeket kifejező szabályok és szerepek integrálják, az egyének beleélő alkalmazkodása révén.*

A társadalmi integráció normativista felfogását főleg Parsons képviseli, normativista-funkcionalista rendszerelméletében. Parsons kollektivitásnak nevezi a társadalmi csoportot, de tág értelemben, e fogalomba valójában beleértve a fogalmaim szerint különböző természetű (közösségi, társadalmi és felemás testiségi) intézményes csoportokat, a kényszerű intézményes csoportok kivételével.⁴ A szóban forgó szerző szerint a kollektivitás egyének olyan csoportja, amely közös értékrendszerrel rendelkezik, amelyben a tagok egymással egyetértésben, a közös célok megvalósítása érdekében

---

³ A szándékcomnak megfelelő értelmezés szempontjából fontosabbnak tekinthető fogalmak és összefüggések esetében a főszövegben vagy lábjegyzetben hivatkozok a *TE* megfelelő részeire.

⁴ Az intézményes csoportok fő típusairól lásd Farkas 2010b: 255–263; a társadalmi csoport fogalmáról és típusairól lásd Farkas 2021a.

cselekszenek és rendszeres kölcsönhatásban állnak egymással. A kollektivitás tagjaira a szolidaritás és az úgynevezett kollektív irányultság elsődlegessége jellemző, az én-orientációval, illetve a saját érdekek követésével szemben. A kollektivitásban a teljes mértékben intézményesült szabályok elvileg harmonikus, konfliktusmentes együttműködést határoznak meg a tagok között. (PARSONS–SHILS, 1962: 192–194; ford. 1988: 7–9)

Parsons felfogásában a társadalom mint kollektivitás tagjait a közös értékek, valamint az adott egyének által elsajátított szabályok és szerepek integrálják. E szerint a társadalom rendezett működése megköveteli az egyénektől, hogy alkalmazkodjanak a közös érték- és szabályrendszerhez. Az egyének azonban alapvetően nem azért alkalmazkodnak a szabályokhoz, mert a társadalom pozitívan szankcionálja a szabályok követését és negatívan a szabályok megsértését; hanem azért, mert a szocializáció eredményeként azonosulnak a társadalom értékeivel és szabályaival, és az egyéneket a szolidaritás érzése fűzi a társadalom más tagjaihoz. (PARSONS, 1951: 41–42; PARSONS–SHILS, 1962: 202–204; ford. 1988: 19–20)

Bizonyos értelemben Parsons is figyelembe veszi azt, hogy a modern állami (vagy nemzeti) társadalomban létrejönnek olyan elkülönült intézményes helyzetek (státuszok) és szerepek, amelyek betöltői másokra nézve is érvényes szabályokat hoznak létre és (közvetlenül vagy közvetve) ellenőrzik e szabályok érvényesülését. Elismeri, hogy a valóságban kizárólag az egyének által elsajátított szabályok nem képesek biztosítani a társadalom integrációját. Tehát szükség van olyan előíró vagy korlátozó szabályokra (pl. törvényekre), amelyeket sajátos státuszokban és sajátos szerepekben lévő egyének fogalmaznak meg. E felfogás szerint azonban amennyiben a szabályok kialakításáért és érvényesítésük kikényszerítéséért, valamint a kollektivitás funkcióinak a teljesítéséért felelős szerepek intézményesen meghatározottak, e szerepeknek megfelelő státuszokat elfoglaló egyénekre a kollektív irányultság jellemző. (PARSONS–SHILS, 1962: 203; ford. 1988: 19) Azaz, Parsons szerint nincs lényegi különbség a fogalmaim szerinti külső fedezetű intézmények és a belső fedezetű intézmények között.⁵ Parsons nézete szerint ugyanis a külső fedezetű intézmények fedezetével rendelkező egyének a kollektív irányultságnak megfelelően olyan szabályokat hoznak

---

⁵ A külső fedezetű intézmény és a belső fedezetű intézmény fogalmáról lásd Farkas 2010b: 18–29.

létre és az ellenőrzés révén olyan szabályokat tartanak érvényben, amilyen szabályokat létrehoznának és amilyen szabályokat közvetlen ellenőrzés révén érvényben tartanának az adott intézmények érvényességi körébe eső egyének.

A szóban forgó szerző szerint közös értékirányultásnak kell jellemeznie a kölcsönhatásokban részt vevő egyéneket ahhoz, hogy a rend lehetséges legyen. Megállapítja azt is, hogy az értékekre vonatkozó irányultság egyik vonatkozása a hasznosság, amikor a megfelelés vagy a nem megfelelés a cselekvő instrumentális érdekét szolgálja. Azonban az irányultság másik vonatkozását, nevezetesen az adott értékek elsajátítását tartja alapvetőnek, és eszerint az értékekhez való alkalmazkodás a cselekvő szükséglet-diszpozíciójává válik, viszonylag függetlenül a megfelelés instrumentálisan jelentős következményeitől. (PARSONS, 1951: 37) Parsons látja, hogy a kollektivitásban a cselekvésekhez kapcsolódó szankciók nagyrészt instrumentálisak, tehát azáltal jelentősek, hogy bizonyos instrumentális célok elérését befolyásolják. De hangsúlyozza, hogy általános értelemben a szocializáció körülményei és más tényezők eleve kizárják, hogy ez legyen az elsődleges. Az értékminták, amelyek meghatározzák az intézményesült szerepelvárásokat, bizonyos mértékben feltételezik az erkölcsi jelentőséget. Így a szerepelvárásoknak való megfelelést bizonyos mértékben a társadalmi rendszer érdekeinek a szolgálata iránti elkötelezettség motiválja. A közös értékmintákban való részesedés maga után vonja a felelősséget a kötelezettségek teljesítésére, és szolidaritást hoz létre a közös értékminták által irányítottak között. (PARSONS, 1951: 40–41)

A fent hivatkozott oldalakon Parsons először még kevésbé határozottan fogalmaz az erkölcs jelentőségére vonatkozóan, azonban végül is – normativista szemléletmódjának megfelelően – az erkölcsöt emeli ki döntő tényezőnek. Felfogása szerint a kollektivitás nem épülhet elsődlegesen a cselekvők magánérdekeit tükröző irányultságra, a közös értékekhez való ragaszkodás nélkül a kollektivitás felbomlik. A ragaszkodás a közös értékekhez azt jelenti, hogy a cselekvők közös érzelmekkel rendelkeznek a közös értékminták támogatásához. Azaz, a releváns elvárásoknak való megfelelés szándéka viszonylag független bármilyen instrumentális előnytől, amelyre a megfelelés révén lehet szert tenni. Ez a ragaszkodás a közös értékrendszerhez egyrészt közvetlenül kielégíti a cselekvők szükségleteit,

másrészt rendelkezik egy erkölcsi vonatkozással a kötelezettségek teljesítésében. (PARSONS, 1951: 41–42)

Parsons szerint két fő mechanizmus szolgál arra, hogy a társadalmi rend fenntartásának megfelelő magatartásra készítse az egyéneket: a szocializáció és a társadalmi ellenőrzés. A szocializáció funkciója az, hogy olyan személyiséget alakítson ki, amellyel rendelkező egyének a közös értékeknek, valamint az ezen értékeket kifejező szabályoknak és szerepeknek megfelelően cselekszenek. Azonban, ha a szocializáció valójában nem megfelelő, deviáns viselkedésre irányuló motívumok alakulnak ki, amelyek egy bizonyos ponton túl a társadalmi rend bomlasztói lehetnek. A társadalmi ellenőrzés funkciója az, hogy ebben az esetben is az elvárásoknak megfelelő viselkedésre készítessen. (PARSONS–SHILS, 1962: 227–228; ford. 1988: 29–31)

A szóban forgó szerzőt főleg az a nyilvánvaló tény tehetné bizonytalanná saját szemléletmódjának érvényességét illetően, amelyre ő is utal; nevezetesen az, hogy az általa úgynevezett „instrumentális-intézményi komplexumban”, azaz a fogalmaim szerinti társadalmi élet szférájában, az egyének jellemzően nem értékmotiváltak, hanem érdekmotiváltak cselekszenek.⁶ Megállapítja, hogy az instrumentális-intézményi komplexumban végbemenő integrációt főleg instrumentális szankciók alkalmazása, illetve az érdekek mesterséges azonosítása útján érik el. E megállapítással ellentmond normativista szemléletmódjának, de azzal a kijelentéssel igyekszik megvédeni normativista álláspontját, hogy mindez „rendszerint az általános értékorientációkat illető konszenzus keretében hat.” (PARSONS–SHILS, 1962: 229–230; ford. 1988: 32) Parsons máshol is elismeri, hogy hatékony ellenőrzés, instrumentális és közvetlen kényszerítő szankciók nélkül nem képzelhető el viszonylag nagy lélekszámú társadalom. Mint írja, „egyetlen nagy és bonyolult társadalmi rendszer sem állhat fenn tartósan, ha a normatív rend nagyobb részéhez való igazodás nem kötelező jellegű, azaz, ha nem kapcsolódnak negatív helyzeti szankciók a nemigazodáshoz” (PARSONS, 1971: 15; ford. 2000: 48–49). Azonban nem hívja fel a figyelmet arra, hogy e megállapítással ellentmond előfeltételezéseinek és normativista

---

⁶ Az intézményes szociológia elméletében különbséget teszek a magánélet, a közösségi élet, a társadalmi élet és a kényszerű élet szférája között (Farkas 2010b: 235–242), és a modern állami (nemzeti) társadalomban a társadalmi élet szféráját tekintem alapvető jelentőségűnek, amely a szociológiai kutatás érdeklődésének a középpontjában áll (269–271).

szemléletmódjának, és erre az összefüggésre csak az elmélet eklektikus szintjén lehetne tekintettel.

A fent említett ellentmondást Parsons részben úgy próbálja áthidalni, hogy néhol engedékenyebben fogalmaz abban a tekintetben, hogy közvetlenül milyen vonatkozásban tételez fel egyetértést az adott társadalomban mint kollektivitásban. Ilyen értelemben azokat az általános értékeket kell a társadalom valamennyi tagjának elfogadnia, amelyeken az adott társadalom végső soron nyugszik. E szerint az általános értékek elfogadása magával vonja az adott társadalom – ezen értékekből levezethető – sajátos értékeinek, szabályainak, szerepeinek, intézményeinek és viszonyainak az elfogadását is. (PARSONS, 1971: 15; ford. 2000: 48)

Tehát Parsons nagyrészt úgy tekint a fogalmain szerinti társadalmi társulásokra is, mintha társadalmi egyesülések lennének, mert érdemben nem tesz különbséget a fogalmain szerinti külső fedezetű intézmények és a belső fedezetű intézmények között.⁷ Azonban pontosabban fogalmazva, úgy tekint a fogalmain szerinti társadalmi csoportokra (a társulásokra és az egyesülésekre egyaránt), mintha közösségek lennének, mert érdemben nem tesz különbséget társadalom és közösség között sem, és közösségnek tekinti a fogalmain szerinti társadalmat is. Ugyanis Parsons a kollektivitáson belül – az általam meghatározott fogalmak értelmében – elvileg értékmotivált cselekvéseket és az intézményes szabályokhoz való beleélő alkalmazkodást, valamint az intézmények normatív funkciójának az érvényesülését feltételezi, amelyek felfogásom szerint elvileg a közösségekre, illetve különösen a tiszta közösségekre jellemzőek.⁸ Mint említettem, Parsons normativista elméletének csak az eklektikus szintjén lehetett volna tekintettel a társadalom azon jellemző vonásaira, amelyeket az intézményes szociológia elméletében hangsúlyozok. Nevezetesen arra, hogy a társadalomban, illetve a társadalmi élet szférájában az érdekmotivált (és részben a társadalmi kényszermotivált) cselekvések jellemzőek, az egyének racionálisan alkalmazkodnak a szabályokhoz, valamint az intézmények tényleges funkciója érvényesül.⁹

⁷ A társadalmi társulás és a társadalmi egyesülés fogalmáról lásd Farkas 2021a: 70–75.

⁸ A közösség fogalmáról, két altípusáról és sajátosságairól lásd Farkas 2010b: 255–258.

⁹ Ehhez lásd Farkas 2010b: 259–260.

II.2. A strukturalista integrációfelfogás

Azt az alapelvet tekintve, hogy az átfogó és viszonylag állandó társadalmi környezet alapvetően meghatározza a társadalmi jelenségeket, a strukturalista szemléletmód hasonló a normativista szemléletmódhoz. Azonban a strukturalista szemléletmód szerint ez a társadalmi környezet nem kulturális és normatív, hanem tényszerű és objektív természetű, valamint ehhez a társadalmi környezethez az egyének nem beleélően, hanem racionálisan alkalmazkodnak (FARKAS 2010a: 36–39). Nagyrészt ennek megfelelően, a társadalmi integráció strukturalista felfogása jelentősen különbözik a fent tárgyalt normativista felfogástól. *A strukturalista szemléletmódnak megfelelő felfogásban a társadalmat az uralom és/vagy a hatalom révén integrálják az uralommal és/vagy a hatalommal rendelkező egyének, akik negatív instrumentális szankciók és végső soron testi erőszak alkalmazásával térítik el az egyéneket az adott társadalom egységét jelentős mértékben veszélyeztető cselekvésektől.*

A strukturalista megközelítés szerint a társadalmi viszonyok között hasonló helyzetet elfoglaló egyének közös érdekeiket felismerve szolidáris csoportokba tömörülnek. Közös érdekeiket a társadalmi kölcsönhatások és az ellentétes érdekű csoportokkal való konfliktus folyamán ismerik fel. (HECHTER, 1987: 9, 25–26) Az állami (vagy nemzeti) társadalom egésze viszont egymással ütköző és versengő érdekcsoportokból áll, amelyeket az uralommal vagy hatalommal rendelkező csoport által fenntartott korlátozás és kényszerítés tart össze (VANFOSSSEN, 1979: 3). A társadalmi integráció strukturalista felfogásának a rövid bemutatásában az alábbiakban Dahrendorf és Rex konfliktuselméleti integrációfelfogását ismertetem.

A társadalom rendezett egységére, illetve a társadalmi integrációra vonatkozóan Dahrendorf (1976: 159) különbséget tesz a társadalom integrációelmélete és kényszerelmélete között. Az előbbi által feltételezett integrációt normatív integrációnak, az utóbbi által feltételezett integrációt kényszerű integrációnak nevezi. Rámutat arra, hogy a normativista szemléletmód képviselői szerint a társadalmi integráció normatív természetű; e felfogásban a társadalom egysége az adott társadalom tagjai által közösen osztott értékeken, az értékekre vonatkozó egyetértésen alapszik. A konfliktuselmélet, illetve a kényszerelmélet szerint a társadalmi integráció

kényszerű integráció, ilyen értelemben a társadalmat a kényszer tartja össze. E szerint a társadalom mindenhol ki van téve a változásnak, a társadalomban mindenhol megfigyelhetők konfliktusok, a társadalom minden eleme hozzájárul a bomláshoz és a változáshoz. E folyamatokkal szemben a társadalom egységét az biztosítja, hogy a társadalom egyes tagjai kényszerítést alkalmaznak más tagjaival szemben. (161–162)

A szóban forgó szerző szerint a normatív integrációra és a kényszerű integrációra vonatkozó felfogás nem feltétlenül zárja ki egymást. E felfogások inkább egymás kiegészítői, mint alternatívái; bizonyos problémákra az egyik, más problémákra a másik felfogás kínál megfelelő megoldást, illetve vannak olyan problémák, amelyek megoldására mindkettő alkalmas. Azonban Dahrendorf nem látott lehetőséget e két elméleti felfogás egyesítésére, és társadalmi konfliktuselméletében az integráció kényszerelméletét fogadta el. Ilyen értelemben nem a szándékos együttműködés vagy az általános egyetértés, hanem a kierőszakolt kényszer tartja össze a társadalmat. Minden társadalmi szerveződésben bizonyos helyzetekben lévők fel vannak ruházva azzal a joggal, hogy ellenőrzést gyakoroljanak más helyzetekben lévő egyének felett, hogy ezáltal biztosítsák a kényszer hatékony alkalmazását. (DAHRENDORF, 1976: 159, 163–165)

Rex konfliktuselmélete alapvető vonásait tekintve hasonló Dahrendorf elméletéhez. Rex integrációfelfogása azonban nagyrészt eklektikus, amelyben részben keveredik a fent említett két jellemző – és egymásnak elvileg ellentmondó – integrációfelfogás. A szóban forgó szerző szerint a társadalmi erőforrások és javak adott eloszlása az adott erőviszonyok által meghatározott. Viszont az adott erőviszonyok legitimitását a végső értékek rendszere erősíti, a végső értékekhez való ragaszkodást pedig vallási hitek és rítusok alapozzák meg. (REX, 1961: 91–92, 94) Mindazonáltal úgy tűnik, hogy Rex végül is az adott erőviszonyok jelentőségét hangsúlyozza. Azt írja ugyanis, hogy ha elismerjük, hogy a társadalmi integráció részben az értékrendszerektől függ, akkor is tekintettel kell lenni arra, hogy létezik egy alstruktúra a társadalmi rend számára, amelyet az erőért folytatott harc és az erők egyensúlya határoz meg. Ha a cselekvők által követett célok ellentétesek egymással, az egyének cselekvéseit nem a közösen osztott szabályok határozzák meg, hanem az, hogy – az erőviszonyok által meghatározottan – az egyes egyének milyen sikeresek abban, hogy másokat olyan viselkedésre

kényszerítsenek, amelyek megfelelnek az előbbiek érdekeinek. Tehát az erő válik a társadalmi rendszer tanulmányozásának a kritikus változójává. (111–112)

Alexander (1996: 140–143) főleg a „fegyverszünet” Rex általi elemzésének a bírálatával mutat rá a szóban forgó szerző integrációfelfogásának az ellentmondásaira. Hivatkozik arra, hogy Rex (1961: 128) szerint az erőviszonyok kiegyenlítettége nyomán elcsendesedik a harc a felek között, ebben a csendes időszakban általánosan elfogadható intézmények és értékek jönnek létre, majd az egyének elsajátítják ezeket az értékeket. Ez a fegyverszüneti időszak olyan (személyes és közösségi – F. Z.) értékekre szocializálja az embereket, amelyek – önkéntes elfogadásuk révén – integrálják a társadalmat.¹⁰ Alexander (1996: 140–143) számára úgy tűnik, hogy Rex felfogása e tekintetben közelebb áll Parsons normativista integráció-elméletéhez, mint az integráció konfliktuselméleti kényszerelméletéhez.

Mint a *TE* első fejezetében (FARKAS, 2010a: 84–86) említettem, a valóság valamiféle teljessége általában eleve csak eklektikus elméleti szinten, az elmélet rendszertelenné válásának az árán írható le, illetve értelmezhető. Azonban a kutatónak fel kell hívnia a figyelmet arra, hogy a jelenségek bizonyos vonásaira és/vagy meghatározó tényezőire csak az elmélet eklektikus szintjén lehet tekintettel, és csak annyiban, amennyiben ezzel nem kérdőjelezi meg a rendszeres elmélet egészét. Tehát Rex integrációfelfogásának egyrészt az a legfőbb problémája, hogy nem hívja fel a figyelmet arra, hogy legitim intézmények, valamint (személyes és közösségi) értékek jelentőségére vonatkozó megállapításaival ellentmond előfeltételezéseinek és konfliktuselmélete rendszeres részének, így e tényezőkre csak az elmélet eklektikus szintjén lehetne tekintettel. Másrészt, a valóságban olyan nagy jelentőséget tulajdonít a szóban forgó intézményeknek és értékeknek, hogy ezzel már aláássa elmélete rendszeres részét.

---

¹⁰ A közösségi értékek és a társadalmi értékek közötti, illetve az egyének szintjén a személyes értékek és az instrumentális értékek közötti megkülönböztetésről lásd Farkas 2010b: 102–105.

II.3. A kreativistá és a normativista-kreativistá integrációfelfogás

A kreativistá szemléletmód szerint nem létezik olyan átfogó és viszonylag állandó társadalmi környezet, amely eleve adott az egyének számára és amely meghatározza az egyének magatartását, az egyének közötti kölcsönhatásokat és általában a társadalmi jelenségeket (Farkas 2010a: 40–45). *A kreativistá szemléletmód szerint az egyének az adott személyközi kölcsönhatások során maguk hozzák létre saját társadalmi valóságukat egy közös értelmezési folyamatban, amely csak időlegesen biztosíthatja az egyének adott körének az egységét és a rendet, ezért állandó újratermelést igényel.*

Tisztán kreativistá felfogásban az egyének adott körében a közös értelmezések kialakítása eredményeként esetleg létrejött egység és rend időleges, csak az adott kölcsönhatásokra érvényes és állandó újratermelést igényel. Például Wrong (1994: 51) is rámutat arra, hogy Blumer és szimbolikus interakcionista követői úgy szemlélik a társadalmi magatartásokat és kölcsönhatásokat, mint amelyek felülmúlnak bármilyen megalapozott rendet, e jelenségek meghatározatlanságát és szituációfüggő természetét hangsúlyozzák.

Blumer (1969: 6–8) szimbolikus interakcionista felfogása szerint azok a valóságos létezők, amelyeket a normativista vagy a strukturalista szemléletmód képviselői a kultúra vagy a társadalmi struktúra alkotórészeinek tekintenek (és amelyeket pl. a szabály, a szerep, az érték, a társadalmi helyzet vagy a hatalom fogalmában fejeznek ki), valójában nem a cselekvések meghatározó tényezőiként, hanem az egyének cselekvéseinek az eredményeiként léteznek. E cselekvések viszont az egyének közötti kölcsönhatásokban formálódnak, a változó szituációk értelmezésével összefüggésben. A szóban forgó szerző szerint az egyének adott létezőkre irányuló cselekvéseik során azon jelentések alapján cselekszenek, amelyekkel az adott létezők számukra rendelkeznek; a létezők jelentését viszont azoknak az egyéneknek a cselekvései határozzák meg az adott egyének számára, akikkel kölcsönhatásban vannak (2–5). E felfogásban az egyéni cselekvések összekapcsolódásai alkotják a társadalom nagyobb szerveződési formáit, amelyek oly módon jönnek létre, hogy a résztvevők meghatározzák, értelmezik, megismerik a szituációt a saját nézőpontjukból.

Bár bizonyos szerveződési alapelvek korlátozhatják a cselekvések összekapcsolódásait, de nem határozzák meg az ilyen összekapcsolódások formáját és természetét. (58)

Mint a fentebb hivatkozott helyen említettem, a szimbolikus interakcionizmus és a fenomenológiai szociológia körébe sorolt egyes elméletek a normativista és a kreativista szemléletmód határán helyezkednek el. *A normativista és a kreativista szemléletmód határán elhelyezkedő felfogásban az egyének a közös értelmezések kialakítása révén viszonylag tartós egységet és rendet hoznak létre oly módon, hogy az egyének adott körében tartósan érvényes szabályokat, szerepeket, intézményeket és értékeket alakítanak ki.*

A fentebb említett kreativista felfogástól eltérően, például Berger és Luckmann (1998: 78–79, 90) fenomenológiai tudásszociológiája szerint a szabályok, a szerepek és az intézmények történetileg formálódnak az egyének közötti kölcsönhatásokban, egy értelmezési folyamatban, de kialakulásuk után az objektívalódott tudáskészlet alkotórészeit képezik. Az újabb nemzedék tagjai számára már eleve adott szabályokat, szerepeket és intézményeket, illetve az ezeknek megfelelő beállítottságokat az egyének a szocializáció során a személyiségükbe építik, és e tényezők ezáltal meghatározzák az egyének magatartását és az egyének közötti kölcsönhatásokat. A szóban forgó felfogásban a társadalom rendezettsége emberi termék, mind eredetét, mind adott időbeli létezését tekintve, és azt az emberek folyamatosan alakítják.

Az egységes társadalom bizonyos értelemben rendezett társadalom, és Wrong (1994: 5, 59–61) felfogása szerint a társadalmi rend az emberi magatartás előreláthatósága, amely közös és tartós elvárásokon alapszik. Rámutat arra, hogy a rend létrehozásának elemzésében a szimbolikus interakcionizmus és a fenomenológiai szociológia neves képviselői a közös értelmezések kialakításának a képességére helyezik a hangsúlyt és elhanyagolják a motívumok szerepét. Viszont Wrong szerint e tekintetben figyelembe kell venni azt is, hogy mi motiválja az embereket arra, hogy hassanak egymásra és egyetértésre jussanak a közös célok elérésében.

A társadalmi integráció elemzésében a normativista és a kreativista szemléletmód határán helyezkedik el a szóban forgó szerző felfogása is, amely szerint a rend kialakulásának a folyamata röviden a következő. Az adott

egyének közötti ismétlődő kölcsönhatások szokásokat alakítanak ki. E szokásokat érzékelik a cselekvők és azok elvárásokká válnak a viselkedés előrejelzése vagy előrelátása értelmében. Annak tudatában, hogy mit várnak el tőle mások, valamennyi cselekvő kényszerítve érzi magát, hogy megfeleljen az elvárásoknak, nehogy felbosszantson, megbántson másokat vagy csalódást okozzon nekik azzal, hogy elvárásaik nem teljesülnek. Tehát a kölcsönhatások szokásokat hoznak létre, majd azok kölcsönös elvárásokká válnak, és az egyének érzékenysége az elvárások iránt – a cselekvéseket előrelátó természetükön felül – kényszerítő vagy kötelező jelleggel is ellátja azokat. (WRONG 1994: 48–49) A társadalom, és abban az elvárások termelése és újratermelése állandó folyamat, amelyben az újratermelés sohasem illik pontosan az eredeti termeléshez. A társadalmi rend állandóan változik, bizonyos megnyilvánulásai nem élnek túl egyetlen alkalmat, más megnyilvánulásai a releváns szabályok, szerepek és intézmények újra-definiálásához vezetnek. (58)

Mint a *TE* első fejezetében (FARKAS, 2010a: 49–50) említettem, Habermas – főleg *A kommunikatív cselekvés elmélete* című munkájában képviselt – szemléletmódja is a normativista és a kreativista szemléletmód határán helyezkedik el, de ezt a szemléletmódot többé-kevésbé következetesen csak az úgynevezett életvilág elemzésében érvényesíti. Az úgynevezett rendszer elemzésében ingadozik a normativista szemléletmód funkcionalista változata és a strukturalista szemléletmód között. (HABERMAS, 1984; 1995; ford. 1987) Habermas főleg legitimitáseméletében fejtette ki saját integrációfelfogását, nézete szerint ugyanis nagyrészt a hatalom (és az uralom) legitimitásától függ az adott hatalom (és uralom) által fenntartott rend stabilitása (HABERMAS, 1994: 183, 186; 1995: 188; 2001). A szóban forgó szerző felfogása szerint a hatalom legitimitása (a kommunikatív cselekvések teljesítményének köszönhetően) és tényszerű ereje (a stratégiai cselekvésekkel összefüggésben) együtt integrálja a modern társadalmat, de végső soron a legitimitás biztosíthatja az adott társadalom egységét.

Habermas legitimitáseméletét a *TE* kilencedik fejezetében (FARKAS, 2011: 266–279) részletesen tárgyaltam, ezért itt csak nagyon röviden foglalkozom a szóban forgó elmélettel, a társadalmi integráció szempontjából. Részben az intézményes szociológia elméletének a fogalmaiban (személyes és közösségi érték, értékmotivált cselekvés) kifejezve, Habermas szerint a legitim hatalom

az adott hatalom hatókörébe eső egyének személyes és közösségi értékeinek megfelelő, az adott egyének által ezen értékekre tekintettel elismert hatalom. Az egyének egy nézetegyeztetési folyamatban kommunikatív cselekvések mint értékmotivált cselekvések révén, főleg az igazságosságra mint közösségi értékre tekintettel alakíthatják ki az elismert, legitim szabályokat, és ily módon hozhatják létre a legitim hatalmat.

A fentebb hivatkozott helyen viszonylag részletesen foglalkoztam a szóban forgó legitimitásemélet bírálatával is, főleg abból a szempontból, hogy hogyan lehet létrehozni legitim intézményeket és legitim hatalmat, és ezáltal hogyan lehet integrálni a modern társadalmat. Ott is rámutattam arra, hogy Habermas felfogása szerint a modern állami társadalom – az általam bevezetett fogalmakban kifejezve – olyan heterogén közösség, amelyben az integrációt alapvetően biztosító intézmények közösségi intézmények, és ezen intézmények által meghatározott keretek között alakul ki és működik az alapvető jelentőségű életvilág, azaz a közösségi élet szférája mellett a rendszer, azaz a társadalmi élet szférája.¹¹ Rávilágítottam arra, hogy Habermas alapvetően normativista-kreativista integrációfelfogása nem felel meg a modern állami társadalom természetének. A modern társadalmat nem lehet közösségé formálni, és az olyan elképzelés, amely a modern társadalom közösségé formálását javasolja, megvalósíthatatlan utópia.

Tények és szabályok között – a német kiadásban *Tényszerűség és érvényesség* – című munkájával Habermas (1996) a deliberatív (tárgyalásos) demokrácia felfogáshoz kapcsolódva fogalmazza újra a diskurzus, a jog, a hatalom, a legitimitás és a társadalmi integráció közötti összefüggéseket. Ebben a munkájában is a fentebb említett felfogásnak megfelelően tárgyalja a legitimitást, valamint a legitimitás és a társadalmi integráció közötti összefüggéseket. A már említett helyen (FARKAS, 2011: 271, 274–276) rámutattam arra, hogy az alapvetően normativista-kreativista megközelítés mellett Habermas legitimitás- és integrációfelfogása nagyrészt eklektikus. Ugyanis kifejezetten az elmélet elvont szintjén keveri a kommunikatív cselekvéseket a stratégiai cselekvésekkel, a legitim hatalmat a kényszerítő hatalommal, valamint az alább tárgyalandó „társadalmi integrációt” a

---

¹¹ A heterogén közösség fogalmáról és sajátosságairól lásd Farkas 2010b: 266–269.

„rendszerintegrációval”. Az alábbi két bekezdésben csak nagyon röviden világítok rá a szóban forgó felfogás eklektikus természetére.

Habermas (1996: 21–22) felfogása szerint a társadalmi integráció elemzésében az életvilág fogalmából és abból a problémából kell kiindulni, hogy az egyetértés kialakításának a folyamataiból hogyan bontakozik ki a társadalmi rend. A kölcsönhatásokra jellemző a kettős esetlegesség, amellyel összefüggésben az egyéneknek az egyetértés kialakításának a folyamatában mindig számolniuk kell a kommunikatív cselekvések sikertelenségének az esélyével. A cselekvők törekedhetnek az egyetértés kialakítására, vállalva a bizonytalan kimenetelű nézetegyeztetést, vagy megszakíthatják a kommunikációt és stratégiai cselekvésre válhatnak. Habermas érvelését folytatva, ha a kommunikatív cselekvések nincsenek megfelelően beágyazódva az életvilág összefüggéseibe, nem valószínű, hogy a kölcsönös megértésre irányuló cselekvések elősegíthetik a társadalmi integráció kialakulását.

Habermas (1996: 25–27) felfogása szerint a modern társadalmat nem lehet integrálni (csupán) érdekmotivált cselekvések, illetve stratégiai cselekvések révén; a társadalmat végső soron kommunikatív cselekvések révén lehet és kell integrálni. Azonban a modern társadalomban, ahol a stratégiai cselekvések és kölcsönhatások területei növekednek, a növekvő szükség a kommunikatív cselekvések integráló képességére reménytelenül nagymértékben igénybe veszi a kommunikatív cselekvések integráló képességét. A szóban forgó szerző szerint e kellemetlen helyzetből való kijutás egyik módja az, hogy a felek egyetértésre jutnak a stratégiai cselekvések szabályozásában. Eközben a cselekvő egyéneknek egyrészt érdekmotiváltan kellene cselekedniük, amelynek során a várható következményeket saját preferenciájukra vonatkoztatva értékelik. Másrészt viszont kommunikatív módon kellene cselekedniük, amelynek során egyetértés kialakítására törekszenek a szituáció együttesen kialakított megértésére alapozva és a releváns tényeket a kölcsönösen elismert érvényességi igények fényében értelmezve. Ahhoz, hogy az egyének eleget tegyenek mindkét követelménynek, olyan szabályokra van szükség, amelyek egyszerre készítetnek a megfelelésre a legitim érvényesség révén és a tényleges korlátozások révén. Ilyen jellegű szabályoknak olyan hatalommal kellene megjeleníteniük, amely az érvényesség, illetve a legitimitás mellett tényszerű erőként is hatással van az egyének magatartására.

Habermas nem tesz különbséget az elmélet elvont, engedményes és eklektikus szintje között. Ha azonban Habermas integrációelméletét rendszeres elméletként szeretnénk értelmezni, akkor fogalmazhatnánk úgy, hogy e felfogás szerint a modern társadalmat elvileg kommunikatív cselekvések révén létrehozott legitim intézményrendszer és legitim hatalom integrálja. Emellett az elmélet eklektikus szintjén vehetnénk figyelembe azt, hogy valójában az adott intézményrendszer és a hatalom részben instrumentális és kényszerítő hatása révén integrálja a társadalmat. A szóban forgó elmélet ilyen értelmezésével felfogásom szerint az lenne a fő probléma, hogy az elmélet elvont szintjén a valóságban kevésbé jellemző és kevésbé jelentős mechanizmust emelnénk ki, és elhanyagolnánk a valóságban igazán lényeges és nélkülözhetetlen mechanizmust.

II.4. A racionalista integrációfelfogás

A racionalista szemléletmód az individualista szemléletmód faktualista változata. Tehát a racionalista szemléletmód szerint sem létezik olyan átfogó és viszonylag állandó társadalmi környezet, amely meghatározza az egyének magatartását, az egyének közötti kölcsönhatásokat és általában a társadalmi jelenségeket (FARKAS, 2010a: 45–48). *A racionalista szemléletmódnak megfelelő felfogásban a társadalom egysége az egyéni érdekek alapján racionálisan cselekvő egyének cselekvéseinek az eredménye, amely elvileg esetlegesen jöhet létre, az adott körülmények és az egyéni érdekek függvényében és állandó újatermelést igényel.*

A racionális döntési modellek lehetővé teszik az egyének adott körében az egység és a rend tárgyalását, de a társadalmi rend kifejezést átvitt értelemben, az egyensúly vagy az optimum jelölésére használva (MOESSINGER, 2000: 73). Tisztán racionalista felfogásban az egyének adott körében a racionális cselekvések eredményeként esetleg létrejött egység és rend időleges, csak az adott kölcsönhatásokra érvényes és állandó újatermelést igényel. E felfogás szerint nem léteznek tartós (kulturális természetű) szabályok, valamint ilyen szabályokból felépült intézmények, amelyek biztosíthatnák az egység és a rend tartós fennmaradását. Azonban – mint a fentebb idézett helyen említettem – alapvetően a racionalista szemléletmódot képviselő szociológiai elméletek egyre inkább eltávolodnak a tisztán racionalista

szemléletmódtól, és nagyrészt elismerik az egyes egyének szempontjából eleve adott társadalmi környezet létezését. Az alábbiakban Hechter szolidaritáselméletét ismertetem, amelyben nagy hangsúlyt helyez a racionálisan cselekvő egyének által kialakított, de tartós (kulturális természetű) szabályokra.

Hechter (1987: 40–58) integrációelméletének, illetve szolidaritáselméletének az a kiindulópontja, hogy az egyének azért hoznak létre egy társadalmi csoportot vagy azért csatlakoznak egy már létező csoporthoz, hogy hozzájussanak olyan elosztható javakhoz, amelyek előállításához szükség van az adott egyének együttműködésére. Felfogása szerint a társadalmi csoportok egysége és tartós fennmaradása az ilyen javak folyamatos előállításától függ, amely viszont különféle szabályok kialakítását követeli meg. Szabályozni kell – a többi között – a szabályok kialakításának a folyamatát, a javak előállítására irányuló cselekvéseket, az előállított javak elosztását az adott egyének között stb. Ha nem sikerül kialakítani a szóban forgó szabályokat, az adott egyének nem lesznek képesek az igényelt javak megfelelő előállítására, amely a csoport felbomlásához vezet.

Az említett szerző érvelését folytatva, ha az adott egyéneknek sikerül kialakítani ezeket a szabályokat, illetve újabb tagok csatlakoznak az egyének eredeti köréhez, a racionálisan cselekvő egyéneket alapvetően két módon lehet ösztönözni a szabályok betartására és a javak előállításához való hozzájárulásra. Ebből a szempontból különbséget kell tenni aközött, hogy az adott csoport tagjai közvetlenül a csoporton kívül lévő egyének számára állítanak elő bizonyos javakat vagy az adott csoport tagjai számára. Az előbbi esetben az egyéneket kompenzálni kell a hozzájárulásukért (például munkabér vagy fizetés formájában), és az egyének ilyen formában jutnak hozzá az általuk igényelt javakhoz. Ebben az esetben is jelentős tényező a csoport ellenőrzési (megfigyelési és szankcionáló) képessége. Ha viszont a csoport tagjai közvetlenül önmaguk számára állítanak elő bizonyos javakat, megfelelő szintű kötelezettség-tudatot és szolidaritást kell kialakítani az adott csoport tagjai között ahhoz, hogy az egyének betartsák a szabályokat és megfelelően hozzájáruljanak a közösen előállítható javak előállításához.

Hechter felfogása szerint az utóbbi (elkötelező) társadalmi csoportokban elvileg két tényező határozza meg a szolidaritás szintjét: a tagok függősége és a csoport ellenőrzési képessége. Az egyének minél nagyobb mértékben

függnek az adott csoporttól (azaz minél költségesebb a csoportból való kilépés az ezáltal elszalasztott lehetőségek tekintetében), annál nagyobb mértékben hajlandóak a szabályok betartására és a hozzájárulásra. Azonban az erős függőség önmagában nem biztosítja a kötelezettségek teljesítését, csak a megfelelő szintű ellenőrzéssel együtt. A csoport egyes tagjainak képeseknek kell lenniük arra, hogy figyelemmel kísérjék a tagok viselkedését és szankciókat alkalmazzanak; azaz jutalmazzák azokat az egyéneket, akik betartják a szabályokat, valamint büntessék a szabályszegőket. A csoportok túlélése részben azon múlik, hogy hatékony technikákat alkalmaznak-e tagjaik ellenőrzésére. Az ellenőrzési képességgel nem rendelkező csoportok még akkor sem tudnak magas fokú szolidaritást elérni, ha tagjaik erősen függenek egymástól. Tehát a függőség és az ellenőrzési képesség egyaránt szükséges, de külön-külön nem elégséges feltétele az adott társadalmi csoport integrációjának, illetve a csoporton belül a szolidaritás létrejöttének és a javak megfelelő szintű előállításának.

II.5. A „társadalmi integráció” és a „rendszerintegráció”

Először Lockwood tett különbséget az úgynevezett társadalmi integráció és a rendszerintegráció között, legalábbis az említett kifejezések bizonyos értelmű használatát tekintve. Nézete szerint: „Míg a társadalmi integráció problémája a szereplők közötti rendezett vagy konfliktusos kapcsolatokra, addig a rendszerintegráció problémája a társadalmi rendszer részei közötti rendezett vagy konfliktusos kapcsolatokra összpontosítja a figyelmet.” (LOCKWOOD, 1976: 371)

Egyik későbbi munkájában Lockwood (1992: főleg 372–398) az úgynevezett társadalmi integrációt helyezi érdeklődése középpontjába, és a társadalmi integráció fogalmába egyaránt beleérti a normativista integrációfelfogás és a strukturalista integrációfelfogás szerinti társadalmi integrációt. Nézete szerint a társadalmi integráció részben közösen osztott értékek és szabályok, valamint szabály-vezérelt cselekvések révén, részben erő, hatalom vagy uralom, valamint instrumentális cselekvések révén történő integráció. A szóban forgó szerző rámutat arra, hogy a társadalmi integráció normativista és strukturalista felfogása elvileg ellentmond egymásnak;

azonban úgy gondolja, hogy a társadalmi valóságot tekintve ezek a felfogások bizonyos értelemben kiegészítik egymást.

Mint említettem, a szóban forgó felfogásban a rendszerintegráció fogalma az adott társadalom fő alkotórészei (pl. a gazdasági és a politikai alrendszer vagy szféra) közötti integrációt fejezi ki. A normativista-funkcionalista megközelítés feltételezésével szemben, Lockwood (1976: 376) szerint az is lehetséges, hogy egy adott társadalomban magas fokú a társadalmi integráció (pl. kevésbé jellemzőek az osztálykonfliktusok), ugyanakkor alacsony szintű a rendszerintegráció (pl. túlzott mértékű a termelőkapacitás). Felfogása szerint a modern állami (vagy nemzeti) társadalomban a rendszerintegráció elégtelenségének az egyik általánosan elképzelhető forrása az intézményes rend és az anyagi alap közötti funkcionális összeférhetetlenség (378).

Giddens először a fentihez hasonló értelemben tett különbséget társadalmi integráció és rendszerintegráció között, de később más értelemben – a mikro- és a makroszintű megközelítés közötti megkülönböztetés helyettesítőjeként – használja a szóban forgó megkülönböztetést. Az említett szerző sajátos nézete szerint a társadalmi integráció az egyének közötti szemtől szembeni kölcsönhatások szintjén értelmezhető; viszont a rendszerintegráció azon egyének közötti kapcsolatokra vonatkozik, akik fizikailag nincsenek jelen egy adott helyen és időben. (GIDDENS, 1984: 28, 142–144)

Habermas (1995: 117, 150–151; ford. 1987: 151, 176) is fontosnak tartja megkülönböztetni a társadalmi integrációt és a rendszerintegrációt. Nézete szerint az előbbi a közös szabályokon és a kommunikatív módon elért megegyezésen, az utóbbi a közös szabályok nélküli kooperációs viszonyokon, a cselekvések következményeinek a funkcionális összehangolásán alapszik. Habermas felfogásában, ha a társadalmat úgy fogjuk fel, amelyet a társadalmi integráció tart össze, akkor a társadalmat életvilágnak tekintjük. Ha viszont azon a nézeten vagyunk, hogy a társadalmat a rendszerintegráció tartja össze, akkor a társadalmat rendszernek tekintjük.

A szóban forgó szerző felfogása szerint a modern állami (vagy nemzeti) társadalmat végső soron társadalmi integráció révén lehet integrálni, de feltétlenül szükséges a rendszerintegráció is. Az értékek, a szabályok és a kölcsönös megértés révén megvalósuló társadalmi integráció csak a cselekvők saját kommunikatív teljesítményeitől függ, ahol kommunikatív cselekvések

révén alakítják ki a szabályokat és az értékeket (HABERMAS, 1996: 37). Azonban a modern társadalmak nemcsak társadalmilag integráltak (értékek, szabályok és kölcsönös megértés révén), hanem rendszerszerűen is, azaz a pénz és az adminisztratív erő révén (39–40). A jognak ki kell elégítenie egyrészt a társadalmi integráció ingatag követelményeit, amely alapvetően a kölcsönös megértés teljesítményei révén történik a kommunikatíván cselekvő egyének részéről, másrészt meg kell felelnie a modern társadalom funkcionális követelményeinek is (83). Tehát Habermas felfogásában a társadalmi integráció értékmotivált cselekvések révén történő integráció, a rendszerintegráció viszont érdekmotivált cselekvések révén történő integráció.¹² Azonban e felfogás szerint az integráció mindkét módjának érvényesülnie kell a modern állami társadalom megfelelő integrációjához, és „a társadalmakat úgy kell felfogni mint társadalmilag integrált csoportok cselekvéseinek a rendszerszerűen stabilizált összességét” (HABERMAS, 1995: 201).

Nagyrészt Habermas felfogásához hasonlóan, Wrong (1994: 227) is a normativista és a strukturalista integrációfelfogás közötti különbségnek megfelelően tesz különbséget a társadalmi integráció és a rendszerintegráció között. E szerint a társadalmi integráció a rend problémájának az egyetértés, együttérzés és összetartás révén történő normatív megoldására vonatkozik; viszont a rendszerintegráció az egyének és csoportok közötti haszonelvű és/vagy kényszerítő viszonyokat foglalja magában.

Habermas és Wrong fent említett felfogásában a Tönnies (1983) általi megkülönböztetés szerinti közösségre az úgynevezett „társadalmi integráció”, a társadalomra viszont a rendszerintegráció jellemző. A közösség és a társadalom közötti klasszikus megkülönböztetéshez kapcsolódva (és saját felfogásom szerint) azonban magától értetődő lett volna az előbbi közösségi integrációnak, az utóbbit társadalmi integrációnak nevezni. Annak magyarázata, hogy a szóban forgó szerzők – felfogásom szerint – a közösségekre jellemző, közösségi természetű integrációt nevezik társadalmi integrációnak, abban van, amire már utaltam; nevezetesen abban, hogy a normativista és a normativista-kreativista szemléletmód képviselői

---

¹² Az értékmotivált cselekvés és az érdekmotivált cselekvés fogalmáról lásd Farkas 2010b: 151–158.

lényegében vagy alapvetően, illetve végső soron közösségi természetűnek tekintik a valóságos társadalmat. Így a strukturalista szemléletmód szerinti társadalomnak megfelelő társadalmi integráció jelölésére marad a „rendszerintegráció” kifejezés.

III. Az intézményes, relációs és racionális társadalmi integráció

A társadalmi integráció főbb felfogásainak a fenti áttekintéséből is kitűnhetett, hogy egy szociológiai elméletalkotó integrációfelfogása elméletének az egészébe van – többé vagy kevésbé következetesen – beágyazva. Tehát a következőkben nem egy különálló integrációfelfogást vázolok fel, hanem a társadalmi integrációra tekintettel emelem ki az intézményes szociológia elméletének e vonatkozásban legfontosabb összefüggéseit.

Felfogásom szerint a modern állami társadalom, különösen a társadalmi élet szférája vagy ezen belül egy (homogén) társadalmi csoport annyiban egységes (integrált), amennyiben (1) tagjai számára a racionális döntéseknek az adott társadalmi intézményrendszer racionális elfogadása és a hozzá való racionális alkalmazkodás felel meg, (2) az adott társadalmi viszonyok a csoportban való maradásra és a csoport fennmaradásához megfelelő szintű funkcionális együttműködésre készítetik (esetleg részben kényszerítik) az egyéneket, valamint (3) az adott társadalmi viszonyok által meghatározottan és a tagok tevékenységének eredményeként valamennyi egyén számára kielégítő mértékben biztosítja a szükségletkielégítés (adott társadalmi csoportban releváns) társadalmi előfeltételeinek a megteremtését.¹³ Egy adott társadalom elvileg is lehet kisebb vagy nagyobb mértékben egységes, és a társadalom egyes tagjai lehetnek különböző mértékben integrálva az adott társadalomba.

A *TE* hatodik fejezetében (FARKAS, 2010b: 269–271) rámutattam arra, hogy a modern állami (vagy nemzeti) társadalom úgynevezett heterogén

---

¹³ Az intézmények elfogadásáról és racionális elfogadásáról lásd Farkas 2010b: 40–42; a szükségletkielégítés társadalmi összetevőiről és társadalmi előfeltételeiről lásd Farkas 2010b: 98–102.

társadalom, azaz társadalmi alapú összetett és heterogén együttélési csoport. A modern állami társadalomban egyrészt társadalmi intézmények által meghatározott keretek között alakulnak ki és működnek az egyes életszférák, másrészt a társadalmi élet szférájában a társadalmi intézmények érvényesek. Azonban az állami társadalomban végső soron a testi erőszak eszközeivel való központosított és intézményesen szabályozott rendelkezés biztosítja az átfogó társadalmi intézményrendszer érvényességét; és az állam az a szervezet, amelynek történetileg kialakult funkciója a testi kényszerítés, illetve a testi erőszak kizárólagos alkalmazása.

Az állami (vagy nemzeti) társadalom átfogó integrációjának, e társadalomban a társadalmi életszféra kifejlődésének és létezésének, valamint e szférán belül a társadalmi integrációnak az előfeltétele az állam uralma, azaz a testi erőszak cselekvési eszközeivel való rendelkezés központosítása és a testi erőszak intézményesen szabályozott alkalmazása. Már Thomas Hobbes (1999: 205–209) hangsúlyozta a 17. században, hogy – viszonylag nagyszámú egyén együttélése esetén – a tartós rend fenntartásához, az emberi élet széles területeiről a testi erőszak alkalmazásának kizorításához szükség van a testi erőszak eszközeivel való rendelkezés központosítására egy adott egyén vagy csoport kezébe. E felfogással nagyrészt összhangban van a strukturalista szociológiai szemléletmód – főleg a szűkebb értelemben vett konfliktuselmélet – képviselőinek a fentebb tárgyalt felfogása, amely szerint a társadalom egysége kényszerítő jellegű, a széthúzó erőkkel szemben végső soron és szükség esetén a testi kényszerítés, illetve a testi erőszak alkalmazása tartja össze a társadalom tagjait és összetettebb alkotórészeit (pl. DAHRENDORF, 1976: 159, 162–165).

A *TE* hatodik fejezetében (FARKAS, 2010b: 237–239, 245–248, 290–298) és a kilencedik fejezetében (FARKAS, 2011: 235–239) különböző vonatkozásokban világítottam rá arra, hogy a modern állami (vagy nemzeti) társadalom kialakulásának egyik fontos vonása a viszonylag nagyobb területen uralkodó állam kialakulása révén a testi erőszak eszközeivel való rendelkezés központosítása. Nagyrészt ez tette lehetővé az átfogó jogrendszer és a különböző szintű formális intézményrendszerek kialakulását, valamint a kényszerű élet szférájának elkülönülésével más életszférák – a magánélet és a közösségi élet, valamint különösen a társadalmi élet szférájának – a korábbiakhoz képest jóval tisztább kialakulását és elkülönülését. A modern

állami társadalomban a testi erőszakot elvileg racionálisan alkalmazzák arra való tekintettel, hogy az ellenőrzött egyének körében kialakuljon a testi erőszakhoz való racionális alkalmazkodás. Így olyan hatékonysággal érvényesíthető a testi erőszak eltérítő funkciója, hogy viszonylag igen ritkán kell ténylegesen is alkalmazni a testi erőszakot. Ez teszi lehetővé az emberi élet olyan széles szféráinak a kialakulását, amelyek gyakorlatilag mentesek a (jelentős mértékű) testi erőszak alkalmazásától.¹⁴

A modern állami társadalomban a magánélet és a közösségi élet szférájának a tipikus területein (pl. a haveri társaságokban vagy a családokban) a valóságban mégis előforduló testi erőszak viszonylag kevésbé van hatással a társadalom átfogó integrációjára. Azonban a társadalmi élet szférájának a tipikus területein előforduló – és nem az állam képviselői által szabályosan alkalmazott – testi erőszak szinte teljes mértékben megengedhetetlen a valóságban is, mert jelentősen érintheti az adott kisebb társadalmi csoportoknak, valamint – az erőszak nagyobb mértéke esetén – a társadalmi élet szférájának és az állami társadalom egészének a megfelelő működését és integrációját.

A modern állami társadalomban a különböző életszférák és a különböző együttélési csoportok integrációja különböző mértékű és természetű. Itt minket főleg a társadalmi élet szférájának, és e szférán belül a (homogén) társadalmi csoportoknak az integrációja érdekel; ezért csak igen röviden utalok más életszférákra és csoportokra, és teljes mértékben eltekintek a különböző életszférák határterületein található és felemás intézményes csoportoktól. A magánélet szférája elvileg integrálatlan, de nagyrészt intézmények jelölik ki azokat a határokat, amelyeken belül az egyének viszonylag szabadon alakíthatják magánéletüket, mások magánéletének a jelentős sérelme nélkül. *A közösségi élet szférájában egy közösségi csoportot az adott csoportban kialakult közösségi intézményrendszer és/vagy intézményes közösségi erkölcs integrálja normatív funkciója és az általa létrehozott, illetve*

---

¹⁴ Megjegyzem, hogy például az Amerikai Egyesült Államokban a fegyvertartás szabadsága a modern állami társadalom szóban forgó alapvető követelményének mond ellent, ezért különösen érdekes kérdés, hogy eddig miért nem sikerült jelentősen korlátozni vagy megszüntetni.

*meghatározott közösségi viszonyok, valamint az egyének e viszonyokhoz való beleélő alkalmazkodása révén.*¹⁵

Fentebb említettem, hogy Parsons úgy tekint a fogalmaim szerinti társadalmi csoportokra, mintha közösségek lennének, mert érdemben nem tesz különbséget társadalom és közösség között, és közösségnek tekinti a fogalmaim szerinti társadalmat is. Ugyanis Parsons a kollektivitáson belül – az általam meghatározott fogalmak értelmében – elvileg értékmotivált cselekvéseket és az intézményes szabályokhoz való beleélő alkalmazkodást, valamint az intézmények normatív funkciójának az érvényesülését feltételezi. Viszont felfogásom szerint ezek a sajátosságok – a *TE* hatodik fejezetében (FARKAS 2010b: 255–258) tárgyaltak értelmében – elvileg a közösségekre, illetve különösen a tiszta közösségekre jellemzőek.

A modern állami társadalomban a kisebb közösségi csoportok kapcsolódhatnak egymáshoz és alkothatnak nagyobb közösségi szerveződési formákat (pl. a családok a tágabb rokonságba illeszkednek vagy az amatőr színjátszó körök létrehozhatnak egy egyesületet).¹⁶ Azonban a közösségi élet szférája egészében nem integrált, ami nem veszélyezteti az állami társadalom integrációját, mert ez az integráció elvileg nem közösségi, hanem társadalmi természetű, amely végső soron a testi erőszak cselekvési eszközeivel való rendelkezés központosításán, illetve az uralmon alapszik.

A társadalmi élet szféráját, valamint ezen belül egy (homogén) társadalmi csoportot az adott szférában vagy csoportban kialakult társadalmi intézményrendszer integrálja tényleges funkciója, azaz az általa létrehozott, illetve meghatározott társadalmi viszonyok, valamint az egyének e viszonyokhoz való racionális alkalmazkodása révén. A kiemelt megfogalmazás szerint a társadalmi integráció egyrészt intézményes, másrészt relációs, harmadrészt racionális természetű. Egyrészt, a társadalmi élet szféráját, valamint ezen belül egy (homogén) társadalmi csoportot társadalmi intézmények kialakításával és érvényben tartásával integrálják az adott intézmények fedezetével rendelkező egyének. Másrészt, a társadalmi

---

¹⁵ A közösségi csoport fogalmáról lásd Farkas 2010b: 255–258; a közösségi intézmény és az intézményes közösségi erkölcs fogalmáról lásd Farkas 2010b: 78–85; az intézmények normatív funkciójáról lásd Farkas 2010b: 53–57; a közösségi viszonyokról lásd Farkas 2013: 45–48.

¹⁶ Megjegyzem, hogy a család nagyrészt vegyes, azaz részben érzelmi, részben közösségi és részben társadalmi természetű együttélési csoport.

intézmények nem normatív, hanem tényleges funkciójuk révén, azaz az általuk létrehozott, illetve meghatározott társadalmi viszonyok közvetítésével teszik többé vagy kevésbé egységes egészzé az egyének és csoportok adott körét. Harmadrészt, az egyének racionálisan alkalmazkodnak az adott intézményekhez, illetve közvetlenül az adott társadalmi viszonyokhoz, azaz magatartásuk érdekmotivált vagy társadalmi kényszermotivált magatartás. Ezekkel az összefüggésekkel igen részletesen foglalkoztam a *TE* különböző helyein, részletes tárgyalásuktól itt eltekintek.¹⁷

Máshol (FARKAS, 2021a: 70–75) különbséget tettem a társadalmi társulás és a társadalmi egyesülés között, és ezzel összefüggésben megkülönböztettem egymástól a társulási integrációt és az egyesülési integrációt. A társadalmi társulásban a hatékony működéshez szükséges egységet a társulási integráció biztosítja. A társulás tagjait – az adott tagok szempontjából – külső fedezetű intézmények, pontosabban az általuk létrehozott, illetve meghatározott külsőleges társadalmi viszonyok révén integrálják az adott intézmények fedezetével rendelkező egyének. A társulásban a tagok magatartását elvileg egyéni érdekeik (vagy társadalmi kényszereik) motiválják, de – az adott intézményrendszer által meghatározottan – ennek révén is lehetővé válik a csoport tagjai közötti funkcionális együttműködés. A társadalmi egyesülésben a hatékony cselekvéshez szükséges egységet az egyesülési integráció biztosítja. Az egyesülés tagjait – az adott tagok szempontjából – belső fedezetű intézmények, pontosabban az általuk létrehozott, illetve meghatározott belsőleges társadalmi viszonyok, azaz egyesült érdekek és erők révén integrálják együttesen az egyesülés tagjai. Az egyesülésben a tagok magatartását elvileg az egyesült érdekek motiválják, amelyek rendszeres társadalmi együttműködést határoznak meg a csoport tagjai között.

Az intézményes-relációs-racionális társadalmi integrációt kiegészítheti a kulturális (erkölcsi, ideológiai, vallási) természetű integráció, amely egyrészt elősegítheti az adott társadalmi viszonyoknak megfelelő integráció kialakulását, másrészt azonban – erre az elmélet engedményes vagy eklektikus szintjén lehetünk tekintettel – a valóságban ettől eltérő funkciója is lehet.

---

¹⁷ A társadalmi csoport fogalmáról lásd Farkas 2021a: 64–69; a társadalmi intézmény fogalmáról és típusairól lásd Farkas 2010b: 86–90; az intézmények tényleges funkciójáról lásd Farkas 2010b: 57–69; A társadalmi viszonyokról lásd Farkas 2013: 48–53, 55–157; a társadalmi viszonyokhoz való racionális alkalmazkodásról lásd Farkas 2013: 86–91.

A kulturális integráció három fő formája az erkölcs, az ideológiák és a vallás révén történő integráció. Azonban e tényezők természetesen nemcsak az integrációt segíthetik elő, hanem az adott társadalom megosztását is. A kulturális integráció szóban forgó formái közül itt csak az erkölcsi integrációval foglalkozom, de nagyrészt a másik két tényező is az erkölccsel összefüggésben lehet hatással az integrációra.

A *TE* tizedik fejezetében (FARKAS, 2013: 205–214) különbséget tettem a közösségi erkölcs és a társadalmi erkölcs között. Láttuk, hogy az előbbi elvileg a közösségi élet szférájában, az utóbbi a társadalmi élet szférájában érvényes. Felfogásom szerint a társadalmi erkölcsöt hosszú távon alapvetően az érdekek és az adott társadalmi viszonyok határozzák meg, és az elmélet elvont szintjén eleve feltételezem, hogy a társadalmi erkölcs az adott érdekeknek és társadalmi viszonyoknak megfelelő magatartásokat fejezi ki erkölcsi szabályok és értékek formájában. Eszerint a társadalmi erkölcs elvileg az adott társadalmi viszonyoknak megfelelő társadalmi integráció kialakulását segíti elő.

Azonban a valóságban egyrészt az adott társadalmi viszonyokhoz képest a társadalmi erkölcs viszonylagos önállósággal is rendelkezik, amelyre – ha tisztán társadalmi erkölcsről van szó – az elmélet engedményes szintjén lehetünk tekintettel. Másrészt, a valóságban a társadalmi erkölcs és a közösségi erkölcs nem válik el élesen egymástól, tulajdonképpen a társadalmi élet szférájába tartozó magatartásokra és kölcsönhatásokra is hatással lehet a közösségi erkölcs. A társadalmi erkölcs és a közösségi erkölcs összefonódására azonban már csak az elmélet eklektikus szintjén lehetünk tekintettel.

A *TE* tizedik fejezetében (FARKAS, 2013: 214–219) a társadalmi erkölcsön belül megkülönböztettem egymástól a szokáserkölcsöt és a közerkölcsöt; de elismertem azt is, hogy a szokáserkölcs és a közerkölcs a valóságban nem válik el élesen egymástól, részben egymást áthatva létezik. Ráműtöttem arra, hogy a társadalmi szokáserkölcs történetileg formálódik és az adott társadalmi viszonyokhoz megfelelően alkalmazkodó magatartásokat fejezi ki erkölcsi szabályok és értékek formájában. Eszerint a szokáserkölcs elvileg az adott társadalmi viszonyoknak megfelelő társadalmi integráció kialakulását segíti elő, legalábbis hosszú távon. Azonban a valóságban a szokáserkölcsnek megfelelő magatartások részben eltérhetnek az adott társadalmi

viszonyoknak megfelelő magatartásoktól, főleg akkor, ha viszonylag rövid idő alatt jelentősen megváltoznak a társadalmi viszonyok. Tehát a valóságban a szokáserkölcstől az adott társadalmi viszonyoknak megfelelő integráció feljavításához vagy lerontásához is hozzájárulhat.

A fentebb hivatkozott helyen rámutattam arra, hogy társadalmi közérkölcstől rendszerint az egyének viszonylag szűkebb köreikben alakulhat ki a társadalmi kapcsolatok kialakításának és fenntartásának a folyamatában. Másrészt (FARKA, 2021b) különbséget tettem a (szoros kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyénekből álló) társadalmi egyesülés és a (laza kapcsolatokkal egymáshoz fűzött egyénekből álló) társadalmi hálózat között. A társadalmi egyesülés tagjai eleve erkölcsi kötelezettséget is vállalnak az általuk együttesen kialakított intézményes szabályok betartására, és az intézményes szabályok idővel erkölcsi szabályok formájában is kialakulnak. Eszerint az egyesülésekben az erkölcsi integráció az intézményes-relációs-rationális integráció megvalósulását segíti elő. A társadalmi hálózat tagjai viszont eleve erkölcsi szabályok kialakítása révén hoznak létre egymás között – úgynevezett laza – társadalmi kapcsolatokat és hozzák létre a társadalmi hálózatot. Tehát a társadalmi hálózatok integrációja eleve erkölcsi természetű (kvázi-intézményes és kvázi-relációs) társadalmi integráció, de a társadalmi hálózatok kialakulását és erkölcsét nagyrészt meghatározzák az adott társadalmi viszonyok.

Végül nagyon röviden összefoglalva az erkölcsi integráció fenti tárgyalását, egy adott társadalomban az erkölcs elvileg az adott társadalmi viszonyoknak megfelelő társadalmi integráció kialakulását segíti elő, legalábbis hosszú távon. Azonban a valóságban az adott társadalmi viszonyokhoz képest az erkölcs viszonylagos önállósággal is rendelkezik, amelyre az intézményes szociológia elméletének az engedményes vagy eklektikus szintjén lehetünk tekintettel az adott társadalom integrációjának a magyarázatában.

IV. Összefoglalás

E tanulmány első részében áttekintettem a társadalmi integráció főbb felfogásait, amelyek szorosan összefüggnek a fő szociológiai szemléletmódokkal. A normativista szemléletmódnak megfelelő felfogásban a társadalmat a közös kultúrát alkotó és az egyének által elsajátított értékek, valamint ezen értékeket kifejező szabályok és szerepek integrálják, az egyének beleélő alkalmazkodása révén. A strukturalista szemléletmódnak megfelelő felfogásban a társadalmat az uralom és/vagy a hatalom révén integrálják az uralommal és/vagy a hatalommal rendelkező egyének, akik negatív instrumentális szankciók és végső soron testi erőszak alkalmazásával térítik el az egyéneket az adott társadalom egységét jelentős mértékben veszélyeztető cselekvésektől. A kreativista szemléletmód szerint az egyének az adott személyközi kölcsönhatások során maguk hozzák létre saját társadalmi valóságukat egy közös értelmezési folyamatban, amely csak időlegesen biztosíthatja az egyének adott körének az egységét és a rendet, ezért állandó újratermelést igényel. A normativista és a kreativista szemléletmód határán elhelyezkedő felfogásban az egyének a közös értelmezések kialakítása révén viszonylag tartós egységet és rendet hoznak létre oly módon, hogy az egyének adott körében tartósan érvényes szabályokat, szerepeket, intézményeket és értékeket alakítanak ki. A racionalista szemléletmódnak megfelelő felfogásban a társadalom egysége az egyéni érdekek alapján racionálisan cselekvő egyének cselekvéseinek az eredménye, amely elvileg esetlegesen jöhet létre, az adott körülmények és az egyéni érdekek függvényében és állandó újratermelést igényel.

A tanulmány második részében az intézményes szociológia elméletébe illeszkedő és az intézményes szemléletmódnak megfelelő integrációelfogást vázoltam fel, oly módon, hogy a társadalmi integrációra tekintettel emeltem ki az intézményes szociológia elméletének e vonatkozásban legfontosabb összefüggéseit. Eszerint az állami (vagy nemzeti) társadalom átfogó integrációjának, e társadalomban a társadalmi életszféra kifejlődésének és létezésének, valamint e szférán belül a társadalmi integrációnak az előfeltétele az állam uralma, azaz a testi erőszak cselekvési eszközeivel való rendelkezés központosítása és a testi erőszak intézményesen szabályozott alkalmazása.

A modern állami társadalomban a különböző életszférák és a különböző együttélési csoportok integrációja különböző mértékű és természetű. A közösségi élet szférájában egy közösségi csoportot az adott csoportban kialakult közösségi intézményrendszer és/vagy intézményes közösségi erkölcs integrálja normatív funkciója és az általa létrehozott, illetve meghatározott közösségi viszonyok, valamint az egyének e viszonyokhoz való beleélő alkalmazkodása révén. A társadalmi élet szféráját, valamint ezen belül egy (homogén) társadalmi csoportot az adott szférában vagy csoportban kialakult társadalmi intézményrendszer integrálja tényleges funkciója, azaz az általa létrehozott, illetve meghatározott társadalmi viszonyok, valamint az egyének e viszonyokhoz való racionális alkalmazkodása révén. Az intézményes-relációs-racionális társadalmi integrációt kiegészítheti a kulturális (erkölcsi, ideológiai, vallási) természetű integráció, amely egyrészt elősegítheti az adott társadalmi viszonyoknak megfelelő integráció kialakulását, másrészt azonban –erre az elmélet engedményes vagy eklektikus szintjén lehetünk tekintettel– a valóságban ettől eltérő funkciója is lehet.

Irodalom

- ALEXANDER, Jeffrey C. (1996): *Szociológiai elmélet a II. világháború után*. Budapest, Balassi Kiadó. ISBN 963 506 0955
- BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas (1998): *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*. Budapest: József Műhely Kiadó. ISBN: 963-9134-10-4
- BLUMER, Herbert (1969): *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. ISBN 0-520-05676-0
- DAHRENDORF, Ralph (1976): *Class and Class Conflict in Industrial Society*. London and Henley: Routledge and Kegan Paul. ISBN: 0710074611
- GIDDENS, Anthony (1984): *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press. ISBN: 0745600069
- HABERMAS, Jürgen (1985): *The Theory of Communicative Action. Volume 1. Reason and Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press. ISBN: 0807015075
- HABERMAS, Jürgen (1987): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: A Filozófiai Figyelő és a Szociológiai Figyelő különkiadványa, ELTE.
- HABERMAS, Jürgen (1994): Legitimációs problémák a modern államban. In *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 183–221.

- HABERMAS, Jürgen (1995): *The Theory of Communicative Action. Volume 2. Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Cambridge: Polity Press.
- HABERMAS, Jürgen (2001): *A kommunikatív etika: A demokratikus vitákban kiérlelődő konszenzus és a társadalmi integráció politikai-filozófiai elmélete*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- HECHTER, Michael (1987): *Principles of Group Solidarity*. Los Angeles, CA, University of California Press.
- HOBBS, Thomas (1999): *Leviatán. Vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma. Első kötet*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- LOCKWOOD, David (1976): Social Integration and System Integration. In George K. ZOLLSCHAN – Walter HIRSCH (eds.): *Social Change: Exploration, Diagnoses, and Conjectures*. New York, John Wiley and Sons, pp. 370–383.
- LOCKWOOD, David (1992): *Solidarity and Schism. The Problem of Disorder in Durkheimian and Marxist Sociology*. Oxford, UK, Clarendon Press.
- MOESSINGER, Pierre (2000): *The Paradox of Social Order: Linking Psychology and Sociology*. New York, Aldine de Gruyter.
- PARSONS, Talcott – Edward A. SHILS (1988): A társadalmi rendszer. In NÉMEDI Dénes (szerk.): *Talcott Parsons a társadalmi rendszerről (Válogatás)*. Budapest, Szociológiai füzetek (45), 5–37.
- PARSONS, Talcott (1951): *The Social System*. New York: Free Press.
- PARSONS, Talcott (1971): *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- PARSONS, Talcott (2000): A modern társadalmak rendszere. In FELKAI Gábor – NÉMEDI Dénes – Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. században*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 40-61.
- REX, John (1981): *Social Conflict: A Conceptual and Theoretical Analysis*. London and New York: Longman Group Limited.
- TÖNNIES, Ferdinand (1983): *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- VANFOSSEN, Beth E. (1979): *The Structure of Social Inequality*. Boston: Little, Brown and Company.
- WRONG, Dennis (1994): *The Problem of Order: What Unites and Divides Society*. New York: Free Press

---

Online források

- DUPCSIK Csaba–SZABARI Vera (2015): Elméleti bevezető az *Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban* című OTKA kutatáshoz. *Socio.hu*, 3: 33–43.
<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.44>
- FARKAS Zoltán (2010a): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó.
<https://www.researchgate.net/publication/299283037>
- FARKAS Zoltán (2010b): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó.
<https://www.researchgate.net/publication/299283151>
- FARKAS Zoltán (2011): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Harmadik kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó.
<https://www.researchgate.net/publication/299283486>
- FARKAS Zoltán (2013): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Negyedik kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó.
<https://www.researchgate.net/publication/299283678>
- FARKAS Zoltán (2021a): A társadalmi csoport fogalma és típusai. *Szellem és Tudomány*, 12(1): 61–80.
<https://www.researchgate.net/publication/350134033>
- FARKAS Zoltán (2021b): A társadalmi hálózat fogalma és fő típusai. *Kézirat*.
<https://www.researchgate.net/publication/349536627>
- HABERMAS, Jürgen (1996): *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Polity Press.
<https://doi.org/10.7551/mitpress/1564.001.0001>
- PARSONS, Talcott – EDWARD A. SHILS (1962): Values, Motives, and Systems of Action. In TALCOTT PARSONS – EDWARD A. SHILS (eds.) *Toward a General Theory of Action*. New York, Harper and Row Publishers, pp. 45–275.
<https://doi.org/10.4324/9781351301527-4>

Láthatatlan családok

Absztrakt

A családformák sokféleségének, pluralizálódásának korát éljük. Ez a jelenség az utóbbi évtizedekben vált tömegessé, hazánkban csak az elmúlt évtizedben reflektáltak rá különféle tudományágak. A dolgozat két, nemrég megjelent könyvet mutat be, és egy további kötet iránti igényt fogalmaz meg. A bemutatott könyvek egyike az Bátky Anna és Ribiczey Nóra szerkesztésében, Családhatározó. A sokszínűség pszichológiája címmel jelent meg, a másik a Gyermek mentálisan sérülékeny családokban. Kézikönyv segítő szakemberek számára címmel F. Lassú Zsuzsa, Frankó András, Kaposiné Cinkóczki Annamária és Kormos Piroska szerkesztésében. Az említett kötetekben széles áttekintés nyújtanak a különféle családípusokról de nem jelennek meg azok a többségi társadalom előtt többnyire láthatatlan családok, melyekkel általában szociális munkások találkoznak elsősorban: a nagyszülők, vagy más családtagok által vezetett családok, a gyakran költöző családok, a családok átmeneti otthonaiban élő családok, a családon belüli erőszak elől menekülő családok, azok a családok, melyeknek legalább egy tagja átmenetileg, vagy hosszabb ideig valamilyen intézményben él, azok a családok, akiknek legalább egy gyerekük a gyermekvédelmi szakellátásban van, a krónikus iskolai nehézségekkel küzdő, esetleg a korán iskolát elhagyó gyerekek családjai, tinédzser korú szülők családjai, szegregátumokban élő családok. A tanulmányban megjelenik az igény arra, hogy a szociális szakmákban dolgozók a láthatatlan családokkal kapcsolatos tudásunkat is kötetbe rendezzék.

Kulcsszavak: családformák pluralizálódása, nagyszülők által vezetett családok, a gyakran költöző családok, a családok átmeneti otthona, családon belüli erőszak, családok intézményben élő családtaggal, korai iskolaelhagyás, szegregátum, tinédzser szülők

Abstract

We are living in the age of pluralisation of the forms of families. This phenomena has emerged in the last few decades, but its scientific reflection has started only in the last decade in Hungary. This article presents two books that issued recently on this topic. One of them is edited by Anna Bátky Anna and Nóra Ribiczey, its title is Definition of Families, Psychology of Pluralism. The other is Children in Mentally Vulnerable Families, Handbook for Helping Professionals, edited by Zsuzsa F. Lassú; András Frankó, Annamária Kaposiné Cinkóczki and Piroska Kormos. These textbooks gives broad picture of several family-types, but unvisible families that seen usually by social workers are missing. These are for example families led by grandparents or other relatives, often moving (traveling) families, families living in shelter, families fleing from domestic abuse, families where at least one family member lives in an institute or

child protection system, families where children have long lasting problems in school, families of underage youngsters and families living in segregated areas. The article argues that social workers should collect their experience and knowledge on these families and issue it in a similar textbook.

Keywords: pluralization of family forms, grandparent-led families, families moving frequently, families' temporary homes, domestic violence, families with institutional family members, early school leaving, segregation, teenage parents

A családformák sokféleségének, pluralizálódásának korát éljük (SOMLAI, 2013). Ez a jelenség az utóbbi évtizedekben vált tömegessé, hazánkban csak az elmúlt évtizedben reflektáltak rá különféle tudományágak. A továbbiakban két, nemrég megjelent könyvet mutatok be, és egy további kötet iránti igényt fogalmazok meg.

Az Open Books Kiadónál 2021 végén egy, szociális munkások számára kiválóan használható könyv jelent meg Dr. Bátky Anna és Dr. Ribiczey Nóra szerkesztésében, Családatározó címmel. A szerkesztők szerint a kötet létrehozásában az a hiány játszott döntő szerepet, hogy nem állt rendelkezésre összefoglaló magyar nyelvű irodalom arról, hogy a nukleáris családon kívül milyen formációkban nevelkednek még gyerekek; holott szinte minden óvodás csoportban vagy iskolai osztályban vannak olyanok, akik nem hagyományosnak tekinthető családban élnek. Az alcím szerint – A sokszínűség pszichológiája – a családok sokfélék lehetnek összetételük, keletkezésük szerint. A könyvben bemutatott elvált, egyszülős és mozaikcsaládok fogalma szinte mindenki számára ismerős. A gyermektelen családokat nem mindenki tekinti családnak, a kötetben azonban ebben az értelmezési keretben jelennek meg. Az asszisztált reprodukciós eljárással fogant gyerekek családjaival kapcsolatban számos etikai és gyakorlati kérdés fogalmazódik meg. A szivárványcsaládok esetében a családalapítás, a gyermekvállalás változatos formákban történhet. Az örökbefogadó és a nevelőszülői családok – számos hasonlóságuk ellenére – lélektani szempontból általában nagyon különböző folyamatokat élhetnek át. A globalizációval tömegessé vált a többkultúrájú, interetnikus családok jelenléte. A szülő(k) mentálisan sérülékenysége is egy sajátos családtypust hoz létre, hasonlóan azokhoz a családokhoz, melyekben eltérő fejlődésmentű, vagy krónikus beteg gyermek él, illetve a szülők legalább egyike krónikus beteg vagy fogyatékos. Szociális munkások számára

különösen érdekes lehet az a fejezet, ami a veszélyben lévő, illetve a veszélyeztető, magas kockázatú családokról szól.

Nagyon értékes szemléletmódbeli változásnak tartom, hogy a kötetben nem a korábban széles körben elterjedt deficit-szemlélet érvényesül, hanem a fókuszban az a kérdés áll, hogy a család sajátos összetétele mennyiben járul hozzá a családtagok rugalmas megküzdő képességéhez, rezilienciájához. Egy mozaikcsalád család kapcsán például nem elsősorban azokról a veszteségekről esik szó, amelyeket a családtagok átéltek, hanem arra kerül a hangsúly, hogy mit nyertek azzal a tapasztalattal, hogy most ebben a családi formációban élnek. A bemutatott esetrészletek – ún. vignetták – segítségével könnyen elképzelhetővé válik az adott családtípus működése. A könyv remek, de a családoknak csak azt a részét mutatja be, mely a többségi társadalom számára is viszonylag jól látható.

Szociális munkásként a fent felsorolt családtípusokon kívül másféle összetételű, működési sajátosságait tekintve a fentiekől eltérő családokkal is találkozunk. Ezek közül mutat be néhányat a Gyermekek mentálisan sérülékeny családokban. Kézikönyv segítő szakemberek számára címmel F. Lassú Zsuzsa, Frankó András, Kaposiné Cinkóczki Annamária és Kormos Piroska szerkesztésében, 2022-ben megjelent kötet, melyet a Máltai Magyar Szeretetszolgálat adott ki. A mentális betegséget és a sérülékenységet a társadalomban jelentős stigma övezi, ami miatt az ilyen családban élő gyerekek sokszor szégyellik szüleik állapotát, sokszor beszélni sem tudnak róla, esetleg aktívan közreműködnek abban, hogy a család életéről, a problémákról ne is tudjon a külvilág. A kötet szemléletmódja rokon a fent ismertetett, Családhatározó című könyvével abban, hogy az ún. stressz-sérülékenység-védő tényező koncepció szerint épül fel: a genetikai tényezők valamint a környezet és az életesemények összjátéka következményének tartja a mentális zavarokat.

A mentális sérülékenység szélesebb fogalom, mint a mentális betegség, azok az állapotok is beletartoznak, melyek nem felelnek meg teljesen az orvosi diagnosztikai kritériumoknak, de a mentális zavarok jellemzői jól felismerhetően jelen vannak. A szerzők szerint a szülő mentális sérülékenysége krónikus distressz tényezőként működik a gyerek életében. A szülők realitáskontrolljának hiánya beépülhet a gyerek személyiségébe, mivel számára az a normális, ami a családban történik (ilyenek lehetnek a

szülő téveszméi, az állandó sötétségben élés, stb.). A szülők mentális sérülékenysége miatt a gyerek kevéssé számíthat a szülők viselkedésének bejósolhatóságára: a gondoskodás gyakorisága, minősége, az interakciók kiszámíthatatlanok (ugyanazt a jelenséget írja le MINUCHIN, 2002). A mentális sérülékenységet gyakran titok védi, emiatt a gyerek nem kap reális információkat szülei állapotával kapcsolatban, esetleg saját magát tartja felelősnek érte. Az intenzív szülői alkohol- vagy szerfüggőség, skizofrénia, bipoláris zavar vagy borderline személyiségzavar tünetei súlyos traumatikus élményt jelenthetnek a gyerekeknek, főként, ha be is vonódnak szülő tüneteibe, például a szülő téveszméinek célpontjává válnak; vagy egyszerűen azért, mert a szülő rossz mentális állapotában nem tud megfelelően gondoskodni róluk, így alapvető szükségleteiket sem elégíti ki. A gyerekeknél ez sokszor érzelmszabályozási zavarokat, megkésett fejlődést, kötődési zavarokat okozhat, később az iskolai teljesítményben jelentkezhettek zavarok.

A kötet szerzői szerint a szenvedélybeteg családokban a szülők gyakran megfélemlenek gyerekeikről: a szenvedélybeteg szülő saját magára, a szer megszerzésére (vagy függőségének más célpontjára) tud csak gondolni, a másik szülő a függő megmentésével, vagy a káros következmények elhárításával próbálkozik, közben a gyerek(ek)re nem figyel senki. Azok a személyek, akiknek elsősorban dolga lenne a gyerekről gondoskodni, úgy tesznek, mintha ez lenne a dolgok rendje, és még beszélni sem lehet arról, ha a gyerek már érzékeli a különbséget saját családjá és más, nem függő családok működése között. A szenvedélybeteg családokban a gyerekek súlyos terhet viselnek és időnként hatalmas teljesítményt nyújtanak a család összetartása érdekében. Gyakran szülőpótló szerepbe kényszerülve rendkívül gyorsan reagálnak és érzékenyen gondoskodnak például kisebb testvéréről, más, kiszolgáltatott családtagról. Számos program működik szenvedélybetegek, valamint szenvedélybeteg szülők gyerekeinek és hozzátartozóinak segítése érdekében; ezek közül többet bemutatnak a szerzők az idézett kötetben.

A gyermekvédelmi szakemberek gyakori megfigyelése, hogy gyerekek a bántalmazó szülőhöz is tudnak kötődni, a kötődési folyamatot nem csak a jó élmények segítik. A kötődést a gyermekben rejlő okok és külső, környezeti tényezők egymással kölcsönhatásban befolyásolják: a biztonságos kötődés, csakúgy, mint a kötődési zavarok ebben az összefüggés-rendszerben értelmezhetőek. A kötődés nem csak az anya, vagy a szülők felé alakul ki,

hanem létrejöhet bárkivel, aki rendszeresen jelen van a gyerek életében és igényeire reszpozívan reagál, így ezek az állandóan jelen lévő, válaszékész személyek jelentős korrekív élményt jelenthetnek a gyerekeknek.

A kötetben nagy hangsúlyt kapnak a rugalmasság gyerekközpontú tényezői: az egyéni és környezeti védőfaktorok, a természetes támaszok és a szakmai védőrendszerek. A reziliencia támogatását az életkori szakaszoknak megfelelően, a családi sajátosságok figyelembe vételével mutatja be a könyv egyik tanulmánya. Külön fejezet foglalkozik a játék szerepével a gyerekek mentális egészségének megőrzésében. A kötet végén található tanulmány fókuszában azoknak a gyermekeknek támogatása áll, akiket szüleik mentális sérülékenysége miatt ki kellett emelni családjukból, a gyermekvédelmi rendszerben élnek. A könyvben található filmajánlók remek segítséget adnak az egyes tanulmányokban tárgyalt jelenségek tapasztalati megéléséhez.

Láthatóság tekintetében a mentálisan sérülékeny családok már a spektrumnak a láthatatlanhoz közelebb lévő tartományában találhatóak. Vannak azonban olyan családok is, melyek még inkább láthatatlanok a társadalom többsége számára. Ilyenek például a nagyszülők, vagy más rokonok által vezetett családok. Ezekben a családokban a szülő hajléktalansága, mentális betegsége, vagy egyéb okok miatt nem tudja a gyereket nevelni, de többé-kevésbé tartja vele a kapcsolatot. A jelenséget az angol nyelvű szakirodalom kinship care néven tartja számon. Ez az elhelyezési forma preferenciát élvez például a nevelőszülői, vagy lakásotthoni elhelyezéssel szemben, mert a gyerek így ismerős környezetben, olyan emberek között nevelkedhet, akihez vér szerinti kapcsolatok fűzik; identitása alakulása szempontjából ez általában sokkal előnyösebb, mint ha idegen környezetbe, ismeretlen emberek közé kerülne. A családba fogadás intézménye teremt jogi keretet ennek a családtípusnak.

Szintén gyakran találkozunk szociális munkásként olyan családokkal, melyek nagyon gyakran változtatnak lakhelyet. Közülük egyesek éppen a gyerekek kiemelése elől menekülnek – a gyakori lakhelyváltással egy ideig eltűnnek a szakemberek szeme elől, majd mikor a gyermekvédelmi jelzőrendszer valamelyik tagja felfigyel rájuk, ismét tovább költöznek. A szülők kétségbeesett erőfeszítése ez a család egyben tartására, ugyanakkor a gyerekek alapvető folyamatossági, biztonsági és kötődési igényei erősen sérülnek az újabb és újabb helyváltoztatás során. Rokonok, ismerősök

nyújthatnak átmenetileg szállást nekik; olykor üresen álló nyaralókba költöznek be, a településtől távol álló pincékben, melléképületekben, alagsori helyiségekben húzzák meg magukat, ahol olykor az elemi közmű szolgáltatások is hiányoznak.

A gyakran költöző családok egy sajátos csoportját képezik a családok átmeneti otthonában élő családok (Hanusi-Fehér, 2017). Ezekben az intézményekben a család egy minimális térítési díjért általában egy szobához jut, ahol maximum kb. másfél évig élhetnek, a konyhát és a fürdőszobát megosztva használják más, hasonló sorsú családokkal. Az intézményt az átmeneti lakhatási krízisbe került gyerekes családoknak hozták létre, többségében a hajléktalanság határán élő családok laknak benne. A bekerülést néha a saját lakás, ingatlan, albérlet elvesztése előzi meg, máskor lejár a tartózkodási idejük egy másik, hasonló intézményben. Ebben az intézménytípusban megjelent a második generáció: a kilencvenes években létrehozott intézményformában élnek olyan családok, melyekben már a szülők is családok átmeneti otthonában születtek. Egyik intézményről másikra vándorlásukat csak ritkán, vagy egyáltalán nem szakította meg külső lakhatás rokonoknál, albérletben, vagy más körülmények között. Ennek az intézménynek kétségtelen előnye, hogy a családtagok együtt maradhatnak, a szülők gondoskodhatnak gyerekeikről, a kötődés megmaradhat, ugyanakkor a család autonómiája jelentősen sérül az intézményi szabályokhoz és elvárásokhoz történő kényszerű alkalmazkodás során.

A családon belüli erőszak elől menekülők életére – akár rokonoknál, akár a korábbi otthontól távoli albérletben, esetleg védett otthonokban tartózkodnak – mindenképpen rányomja bélyegét a korábban elszenvedett trauma, a rejtőzködés, az ideiglenesség, a rettegés a bántalmazó felbukkanásától (Herman, 2019). Ilyenkor a család egysége legalább átmenetileg megszakad, fizikai távolságba kerülnek a családtagok egymástól. Előfordul, hogy a tágabb család, a rokonság egyik része a bántalmazottat támogatja, másik része a bántalmazót. Bármennyire is ideiglenesnek tűnik a helyzet, a bántalmazó dinamika sokszor évekig, akár évtizedekig fennmarad. A bántalmazott visszatérhet a bántalmazóhoz, viszonylag békésebb periódusokat élhetnek át, majd újra fellángol az erőszak, a bántalmazott újra menekülésre kényszerül (HERMAN, 2019). A gyermekvédelmi törvény a gyermek veszélyeztetésének tekinti azt a helyzetet is, mikor a szülők között történik erőszakos cselekmény,

azonban nagyon sok eset nem kerül a gyermekvédelmi szakemberek látókörébe, esetleg a bántalmazott tagadja a bántalmazás tényét, így a erőszak dinamikája továbbra is meghatározza a család működését.

Szintén markáns sajátossággal jellemezhetőek azok a családok, melyeknek legalább egy tagja átmenetileg, vagy hosszabb ideig valamilyen intézményben él: gyerekek átmeneti otthonában, szociális otthonban, fogyatékosokat és/vagy pszichiátriai betegeket ellátó bentlakásos intézményben, esetleg hosszú börtönbüntetését tölti. A távol lévő családtag része marad a családnak, akkor is, ha a mindennapokban nem él együtt velük. A látogatások a család életének rendszeresen ismétlődő eseményei lesznek, a távol lévő családtag szükségleteit gyakran figyelembe veszik a fontosabb döntések során, visszatérésével számolnak, ha ennek reális esélye van. A család életét olykor döntően meghatározhatja egy hosszú börtönbüntetésre ítélt családtag, aki a rokonság, barátok, ismerősök segítségével éri el, hogy a kint lévő családrész tagjai bizonyos vonatkozásban az ő akaratához alkalmazkodjanak. A tartósan beteg, vagy fogyatékos családtagot nevelő, gondozó családok rendszerint súlyos krízisbe kerülnek, mikor az erőforrásaik végképp kimerülnek (például idősek, vagy maguk is betegek lesznek), így a korábban otthon gondozott családtag intézményi elhelyezésére kényszerülnek. Az elhelyezés gyakran erős lelkiismeret-furdalással jár együtt, ami végig kísérheti a korábban gondoskodó családtagokat további életük során.

Ennek a csoportnak sajátos alcsoportját alkotják azok a családok, akiknek legalább egy gyerekük a gyermekvédelmi szakellátásban él. Lehet, hogy már születésekor nem engedték hazavinni a kórházból a gyerek(ek)et, lehet, hogy később emelték ki őket. A vér szerinti szülő lemondhatott a gyerekéről, de meg is maradhatott a kapcsolattartási joga. Látogathatja a gyereket annak gondozási helyén: a gyermekotthonban vagy a nevelőszülőnél – utóbbi esetben gyakran nem a nevelőszülő saját lakásán, hanem valamilyen erre kijelölt intézményben (pl. gyermekjóléti szolgálatnál, a TEGYESZ, vagy a nevelőszülői hálózat kapcsolattartó helységében). A biológiai szülők akkor is számon tartják gyerekeiket, ha korábban lemondtak róluk és már örökre adták őket, vágyakozásuk a gyerek után sokszor nem szűnik meg akkor sem, ha a legjobb és a legfelelősebb döntést hozták azzal, hogy lemondtak róla (MINUCHIN, 2002). Ugyanakkor a távollét határokat épít a korábban együtt élő családtagok között, néha nem tudják követni a távol töltött idő alatt történő

változásokat. Más esetben a vér szerinti szülőben a szégyen, a kudarc élménye kerekedik felül, így nem jelenik meg a láthatáson, súlyos csalódást okozva ezzel a gyerekeknek.

Szintén sajátos dinamikával jellemezhetők a krónikus iskolai nehézségekkel küzdő, esetleg a korán iskolát elhagyó gyerekek családjai. Az iskolába kerülés a család minden tagjának életére hatást gyakorol: időbeosztásuk, napirendjük az iskolai elvárások szerint alakul, a házi feladatok elkészítésében olykor intenzív szülői segítségre van, vagy lenne szükség. A gyerek jólléte az iskolában messzemenően meghatározza az iskolán kívül töltött, családi idő minőségét is. Amennyiben a gyerek tartósan kudarcokat él át az iskolában, a szülő a maga eszközeivel általában megpróbál segíteni a helyzeten: az osztályfőnökkel, egy-egy pedagógussal való beszélgetéssel kezdődik általában a folyamat. Sokszor szakértők bevonására is sor kerül, esetleg iskolaváltásra, iskolaváltásokra is szükség lehet. Lassan a családi élet középpontjába a gyerek iskolai léte kerül, minden más háttérbe szorul, vagy ennek rendelődik alá. Szélsőséges esetben a már önállóan iskolába járó gyerek elmarad az iskolából, gyakori vagy tartós hiányzásai miatt lemarad a tananyagban és eltávolodik a társaktól, esetleg olyan állapotba kerül, melyben nem képes a mindennapos iskolába járásra. Magántanulóvá válása általában csak jogi szempontból rendezi a helyzetet, alapvető problémáit ez a speciális státusz nem oldja meg. A gyerek, akinek fejlődése szempontból mindenképpen kortárs közösségben lenne a helye, tartósan otthon van, esetleg ki se mozdul a lakásból. Lehet, hogy erre családi felhatalmazása van: például depressziós szülőjét őrzi, hogy az soha ne maradjon egyedül, ne kíséreljen meg öngyilkosságot. Miközben a gyermek ezt a feladatot végzi, feláldozza saját fejlődési szükségleteit, felnőtt felelősséget visel, esetleg szülői szerepet tölt be (parentifikálódik).

Szintén sajátos csoportot alkotnak a nagyon fiatal, tinédzser korú szülőik családjai. Ők azok a serdülők, akik még nagykorúságuk előtt válnak szülőkké. Önállóan még nem tudnak családként, szülőként működni, így jó esetben valamelyikük szülői családjában együttesen nyernek befogadást, de gyermek státuszban maradnak, gyerekük pedig a nagyszülő(k) vezette családban a kisebb testvér pozíciójába kerül (MINUCHIN, 2002). A szülők autonómiája rendkívül korlátozott, a szerepek gyakran összecsiszálódnak, mivel gyermeki státuszban vannak maguk a szülők is. Az elég jó szülői működéshez szükséges

készségek és képességek sokszor még nem alakultak ki bennük, gyakran az önálló életvitel és lakhatás sem megoldható. Általában az anya a csecsemőjével, a gyerek apja nélkül ágyazódik be ilyen módon a nagyszülői családba, a gyerek gyámságát valamelyik nagyszülő látja el, az apa látogató szerepbe kerül, gyakran eltávolodik. Rosszabb esetben, ha a szülő még kiskorú, nincs befogadó szülői család, vagy a rokonságból valaki, aki a megfelelő háttérrel biztosítaná a születendő babának - ebben az esetben a gyereket születésekor nevelésbe veszik. Néha az anyának (aki maga is lehet nevelésbe vett gyerek) és a babának sikerül együttes elhelyezést találni nevelőszülőnél, azonban erre az esetek nagyon kis százalékában van lehetőség.

Szintén sajátos működési móddal rendelkeznek a szegregátumokban élő családok. Itt a család középosztályra jellemző határai nem működnek: a külső határok a telep és a többségi település között húzódnak, a család határai a telepen belül rendkívül átjárhatóak (ugyanazt a jelenséget írja le LEWIS, 1996). Sokszor nagycsalád él együtt, több generáció egy szobában, a telep felnőttjei együttesen vigyáznak a gyerekekre. A már önállóan jární képes gyerekek szabadon közlekedhetnek a telepen belül, ha a határárra érnek, biztosan van egy felnőtt, aki rájuk szól, hogy forduljanak vissza. Különböző családrészek élnek együtt, a magánéletnek, elkülönülésnek nincs tere, mindig minden mindenki szeme előtt történik (SOLT, 1998). Sokszor az egyes családtagoknak nincs állandó fekhelyük, az egymás utáni éjszakákat másutt és másutt töltik, helyükre frissen odakerülő családtagok kerülnek (MINUCHIN, 2002). A gyermekekkel kapcsolatos feladatok és felelősségek is gyakran megoszlanak, néha távoli családtagok, vagy a telepen élő, vérségi kapcsolatban nem is álló felnőttek végeznek el egyes gondozási mozzanatokat, szinte véletlenszerűen, kiszámíthatatlanul, előzetes egyeztetés nélkül (ACZÉL, 2018).

Ezek a családok többnyire a többségi társadalom szeme elől rejtve, láthatatlanul élnek. Mindennapi életükről védőnőknek, szociális munkásoknak, gyámhivatalok munkatársainak vannak közvetlen tapasztalataik. Az érintett szakmák képviselőinek fontos feladata e családok életének, nehézségeinek és megküzdésének megmutatása, hangjának felerősítése a társadalom azon részei számára, akiknek erre nincs rálátásuk; a szociális munka hagyományaiból az egyik leginkább progresszív törekvést

követve ezzel. A szakma előtt áll a kihívás, hogy a láthatatlan családokkal kapcsolatos tudásunkat is kötetbe rendezzük.

Irodalom

- ACZÉL Zsófia (2018) 7 év – A legfontosabb változás a BAGázs Közhasznú Egyesület közösségi munkájának hatása a bagi szegregátumban. *Párbeszéd: Szociális munka folyóirat*, 5(4)., 7 év – A legfontosabb változás A BAGázs Közhasznú Egyesület közösségi munkájának hatása a bagi szegregátumban | *Párbeszéd: Szociális munka folyóirat* (unideb.hu)
- RIBICZEY Nóra - BATKY Anna (szerk.) (2021): *Családhatározó. A sokszínűség pszichológiája*. Budapest, Open Books Kiadó. ISBN: 9789635721689
- F. LASSÚ Zsuzsanna [et al.] (2022): *Gyermekek mentálisan sérülékeny családokban. Kézikönyv segítő szakemberek számára*. Budapest, Máltai Magyar Szeretetszolgálat. ISBN: 978-963-312-070-5
- HANUSI Hanna - FEHÉR Ágota (2017): Az otthon élményei: családok átmeneti otthonában élő gyermekek házirajzainak tükrében. *Szociálpedagógia* 5. évf. 1/2. sz. (2017), p. 18-37.
- HERMAN, J. L. (2019): *Trauma és gyógyulás: az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig*. Budapest, Háttér NANE Egyesület.
- LEWIS, O.: (1996): Sanchez gyermekei. In: *A város, a város társadalma, életformacsoportok: társadalomismereti szöveggyűjtemény*. - [Budapest]: WJLF, [1996]. p. 310-318.
- MINUCHIN, Patricia [et al.] (2002): *Krízisről krízisre: a szegény családok segítése*. Budapest, Animula Kiadó. ISBN: 9639410195
- SOMLAI Péter (2013): *Család 2.0: együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- SOLT Ottilia (1998): Méltóságot mindenkinek. Összegyűjtött írások. Budapest, Beszélő Szerkesztőség.

Rada János

Ózdi fiatalok városukkal kapcsolatos attitűdjei¹

Absztrakt

A szocializmus magyarországi bukása után – a helyi nehézipar leépülésével párhuzamosan – Ózd súlyos válságba jutott, és Magyarország egyik stigmatizált városává vált, amelyet munkanélküliség, a népesség fogyása és a cigány lakosság arányának növekedése jellemez. A kvalifikált fiatalok elvándorlása különösen nagy problémát jelent, hiszen ez Ózd gazdasági-fejlesztési lehetőségeit is negatívan befolyásolja. Kulcskérdés tehát, hogy sikerül-e a jövőben helyben tartani a fiatalabb korosztályok tagjait. Tanulmányomban interjúk alapján vizsgálom, hogy a kvalifikált ózdi fiatalok hogyan látják Ózdot, a város problémáit, egyúttal saját lehetőségeiket a városban. A lokálpatriotizmus kinyilvánítása mellett az elégedetlenség is hangot kapott – jellemzően egy és ugyanazon interjúkon belül is.

Kulcsszavak: társadalmi és gazdasági krízis, leszakadó régió, lokális identitás, lokálpatriotizmus, elvándorlás.

Abstract

After the fall of socialism in Hungary – in parallel with the decline of the local heavy industry –, Ózd went into a serious crisis and became one of the stigmatized cities in Hungary, characterized by unemployment, a declining population and an increase in the numbers of the Roma population. The emigration of qualified young people is a particularly big problem, as it also has a negative effect on the economic and development opportunities of Ózd. A key question, then, is whether members of the younger age groups could be convinced to stay in place in the future. In my study, based on interviews, I examine how qualified local youth see Ózd, the problems of the city, at the same time their own prospects in the city. In addition to the expression of local patriotism, dissatisfaction was also voiced – typically within one and the same interview.

Keywords: social and economic crisis, lagging region, local identity, local patriotism, migration.

---

¹ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

I. Bevezetés

A címben jelölt téma felvetés különös jelentőségre tesz szert egy olyan település esetében, amely az elmúlt, közel egy emberöltőnyi idő leforgása alatt országos viszonylatban kimagasló, fájdalmasan látványos elvándorlási veszteséget volt kénytelen elkönyvelni, és pedig úgy, hogy igen jelentős részben pont a fiatalabb generációk tagjai hagyták hátra a válságba jutott várost. A szóban forgó probléma roppant fajsúlyos mivoltát jól példázhatja, hogy a lokális társadalom egyik kutatójának 2020-ban tett megállapítása szerint: „A közelmúltban a 30 év alatti korosztály tagjai közül csak a kalandvágy tartotta Ózdon a fiatalokat.” (HALÁSZ 2020: 355.)

Ózd 1989/1990 utáni hanyatlásának, súlyos gazdasági-társadalmi válságának történetét persze olyan tendenciák jellemzik, amelyek a régi érában felduzzasztott, majd a rendszerváltozás után kudarcossá vált ipari centrumok krízisének tipikus forgatókönyvéből is ismerősek lehetnek. Ahogy az a magyarországi demográfiai folyamatokkal foglalkozó szakirodalomban is jól ismert, a rendszerváltozás az ország térbeliségére, tehát a népesség térbeli elhelyezkedésére is nagyfokú hatást gyakorolt, és a néhai szocialista nehézipar egyes fellegrárainak környezetében új területi depressziós vidékek jöttek létre. A szocialista korszak folyamán alapvető jelentőségű nehézipar leépülése – és a funkcióvesztésből fakadó munkanélküliség – következményeként ugyanis rendszerint felgyorsult a népesség elvándorlása, illetve cserélődése (VALUCH 2014: 112). Ózd az ilyesfajta utat bejáró városok szomorú, ráadásul nagyon is reprezentatív példája: amíg csúcspontján, 1980-ban² a gyárváros lakosságának száma 47.032 fő volt, addig a legutóbbi, 2011-es népszámlás ugyanitt mindössze 34.481 főt talált (KSH 2013). Lassuló ütemben ugyan, de a népesség fogyása tovább folytatódott. Összességében pedig megállapíthatjuk, hogy Ózdon országos viszonylatban is kimagasló, sőt itt a legnagyobb az elvándoroltak aránya (KÁPOSZTA – NAGY – CSEHNÉ PAPP 2018: 10). Ózd elvándorlási vesztesége – 1000 lakosra vetítve – ráadásul a duplája volt annak, mint amennyi Borsod-Abaúj-Zemplén megye más városait sújtotta (ALABÁN 2020: 72).

---

² Ózd népessége már valamivel a rendszerváltozás előtt, az 1980-as évtizedben fogyásnak indult. (ALABÁN 2020, 72)

Ráadásul a város hanyatlását látva elsősorban legalábbis a relatíve tehetősebb rétegek: előbb az értelmiség, a kvalifikált munkaerő, továbbá a fiatalok, majd aztán a szakmunkások, illetve általában az alsóközéposztálynak azok a tagjai távoztak, akik megtehették, hogy ingatlanjaikat, ingó vagyonukat eladva hátrahagyják várost és a régiót. Elvándorlásuk aztán tovább fokozta Ózd válságát. A '90-es évektől fogva egyes városrészek etnikailag és szociálisan is homogén gettókká alakultak: napjainkban 21 gettósodott szegregátum található Ózdon, s e városrészek a lakosság 20–25%-ának adnak – nyilván nyomorúságos, nagyon alacsony komfortfokozatú – otthont. A gettók száma, illetve népességhez viszonyított aránya példátlanul magasnak számít hazai viszonylatban. (HALÁSZ 2020).

Ózd az évezredforduló idejére már országsszerte rossz hírű, stigmatizált várossá vált, amit bizonyíthat, hogy egy 2007-ben egyetemisták körében végzett, a hallgatók mentális térképét, várospreferenciáit felvázolni hivatott országos kutatás alapján Ózd a diákok által rangsorolt 60 település népszerűségi listájának legalján foglalt helyet, vagyis a legkevésbé előnyös településnek ítélték az egyetemisták a szóban forgó várost. Ennek háttérére is fényt vethet, hogy a hallgatók az etnikai problémákkal sújtott, recessziós városok egyik mintapéldájának, reprezentánsának tartották Ózdot (BALOGH – BAJMÓCY 2009: 100–101, 108). Látni fogjuk, hogy az interjúalanyok rendszerint reflektáltak településük ilyesféle megbélyegzésére.

Bizonyára a jobb családi háttérű, tanult(abb) fiatalok távozása is nagyban hozzájárult, hogy Ózdon az érettségizettek és a diplomások aránya jóval alacsonyabb az országos átlagnál. Ezt is figyelembe véve a Káposzta József–Nagy Henrietta–Csehné Papp Imola szerzőhármás, miután tanulmányában felvázolta az emberi erőforrások helyzetét, annak változásait, levonva a tanulságot megállapította, hogy *„a hosszú távú, biztos munkahelyek megteremtésével együtt, a fiatal munkaerő megtartása kell, hogy legyen Ózd város legfőbb fejlesztési feladata, elsődleges kitörési pontja”*. (KÁPOSZTA – NAGY – CSEHNÉ PAPP 2018: 13).

Ózd jövőjét tehát döntőleg befolyásolja, hogy eredményre vezetnek-e az ifjabb generációk és főleg a diplomás fiatalok helyben tartását (is) előmozdítani hivatott programok, fejlesztések. Jómagam azonban a folytatásban nem a város és az önkormányzat ez irányú erőfeszítései felől –

így nem például a város vezetésének látószögéből – közelítek a problémához, hanem magukhoz a fiatalokhoz fordulok. Tanulmányom alapjául olyan interjúk szolgálnak, amelyek 2019–2020-ban készültek, és pedig olyan, a 20-as, illetve 30-as éveikben járó ózdi fiatalokkal, akik vagy diplomásként dolgoznak a „hét völgy városában”, vagy tanulmányokat folytatnak valamely felsőoktatási intézményben. Félig strukturált interjúk keretében fordultam hozzájuk, hogy felmérjem: hogyan viszonyulnak Ózdhoz, amely ha nem is szülővárosuk, de legalábbis gyermekkoruktól fogva otthonuk; milyen erőseit és hátrányait tartják fontosnak hangsúlyozni; hogyan látják a város társadalmi konfliktusait³ és ezek kezelési lehetőségeit; legvégül pedig – bár ennek témája többnyire kérdésektől függetlenül, mondhatni spontán módon is felmerült – célzottan rákérdeztem az interjúalanyok elvándorlásával kapcsolatos tapasztalataira. A velük előzetesen megbeszélteknek megfelelően a dolgozatban mindnyájan név nélkül, pontosabban álnéven szerepelnek, ám valódi életkorukat megadva fogom feltüntetni őket. (Többen kifejezetten kérték, hogy nevük közzétett anyagban ne szerepeljen.)

Első általános, mondhatni bevezető jellegű kérdésként minden beszélgetés elején feltettem, hogy milyen itt élni. Minden interjúalanyuk lehetősége nyílt tehát kötöttségek nélkül felvázolni a számára legfontosabb szempontokat. Itt túlnyomórészt pozitív hangulatú válaszokat kaptam: az alanyok exponálták szülővárosuk szeretetét, azt, hogy minden esetleges nehézség ellenére szeretnek Ózdon élni. Zoé (33) szavai megvilágíthatják a kutatásban megszólított fiatalok kettős érzéseit, amelyek abból fakadnak, hogy lokálpatrióta érzelmeik mellett is úgy érzik, Ózd nem kínál elég perspektívát számukra: *„Szeretek itt lakni, csak nincsenek lehetőségeim, sajnos. És egyébként ez az a város, amelyik vissza hív mindenkit, visszahúzza az ember szívét, hogyha távol van. Ide mindenki szívesen jön vissza.”* Beszédes persze, hogy az interjú elején rögvést felbukkant az elvándorlás problematikája.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy Zoé (33) dolgozik, és éppen az egyik újabb keletű, nagyobb volumenű helyi fejlesztésnek köszönhetően létesült munkahelyen. Hozzá hasonlóan valamennyi interjúalanyom vagy kvalifikáció-igényes helyen dolgozott a beszélgetések idején, vagy a felsőoktatásban tanult,

---

³ Kutatásom az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 jelű projekt miskolci alprojektjébe illeszkedett, amely a régióknak, tehát Északkelet-Magyarország konfliktustérképének felrajzolását célozta.

munkanélküli nem volt közöttük. Ettől függetlenül Ózd problémáiról, az élet nehézségeiről szót ejtve rendszerint elsők között említették, hogy kevés a munkahely, amiben mindnyájan a legfőbb kezelendő ózdi problémát látták (természetesen az etnikai, vagyis a romákkal kapcsolatos konfliktusok, az együttélés nehézségei mellett).

Egyik legoptimistább interjúalanyom, Daniella (24), aki lelkesen ecsetelte Ózd fejlődésének, fejlesztésének legújabb eredményeit, szintúgy kiemelte, hogy a szívük visszahúzza azokat, akik innét származnak: *„Szerintem Ózd kifejezetten egy olyan város, ahová mindig visszatérnek az emberek, és lenne szerintem még akár a megkötésükre is lehetőség, hogy újra visszatérjenek életvitelszerűen.”* Ehhez szerinte is több munkahelyre lenne szükség. Éppúgy, mint Zoé (33), ő is a kreatív-szellemi munkalehetőségek csekély számát kifogásolta.

Mondhatni a másik végpontot Anita (20) képviselte, ő volt a legpesszimistább Ózd jövőjét, jövőbeli lehetőségeit illetően. Azonban – több más interjúalanyhoz hasonlóan – azt maga is méltatlannak ítélte, hogy a településről túlzottan egyoldalú, negatív kép él a közfelfogásban. Rögtön az interjú elején – erre irányuló kérdés nélkül – felpanaszolta ugyanis az ózdi lét lesajnált és stigmatizált mivoltát: *„Vannak itt jó dolgok is, csak ezeket senki sem hangsúlyozza. Ha valaki meghallja, hogy honnan jöttél, akkor: »Ózdról, hú, úristen, hogy lehet ott élni?« Meg: »Hú, az milyen szar hely.« De amúgy szerintem nagyon sok pozitív dolog is van, csak ezeket senki nem hangsúlyozza, nem reklámozzák. Úgyhogy erről így általában senki sem szokott tudni.”*

Zoltán (22) szintén rögvest interjúja elején felhőzta a települést érintő előítéletek problémáját. *„Ózdról egyébként nyilván mindenkinek megvan egy előzetes véleménye, az úgymond sztereotípiák kialakultak”* – kezdte, majd felhívta a figyelmet, hogy Ózd városképileg sokrétű, és az előnytelen külsejű környékek, például a romák által lakott hajdani munkáskolóniák mellett jó néhány csinosabb, illetve élhetőbb városrészrel rendelkezik. Igaz, a hanyatlás jeleiről maga is említést tett interjújában, és elengedhetetlennek ítélte helyi fejlesztéseket és felújításokat, mindemellett a meglévő helyi értékek előtérbe helyezését is fontosnak tartotta.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy az alanyok a jó helyi kezdeményezésekről beszélve többnyire a kulturális és szabadidős élet fejlesztésével kapcsolatos újdonságokról szóltak: kulturális programok, mozi, előadások az Olvasóban, illetve rendezvények a Digitális Erőműben – újra meg újra felmerültek az interjúkban, ahogy a belváros képének fejlesztése, csinosítása is.

II. Romák és nem-romák együttélése

Már csak az Ózddal kapcsolatos sztereotípiák alapján is feltételezhetjük, amire az interjúk is rávilágítanak, hogy az egyik legfőbb, az interjúk kivétel nélkül mindegyikében előtérbe kerülő, minden elbeszélő által kiemelt konfliktusforrás a romák és nem-romák együttéléséből fakad. Jóllehet ennek hátterét és megoldási lehetőségeit illetően már megoszlottak a vélemények – és nem kizárólag csak azért, mert cigány származású interjúalanyt is kérdeztem. Ő Tímea (25), aki egy felsőoktatási cigány szakkollégium hallgatója is volt.

A roma identitású Tímea (25) értelmezése szerint az erősnek ítélt etnikai ellenszenv eredője részben legalábbis a megértő, értő és empátikus odafordulás hiánya: a többségi társadalom kifogásolja ugyan a romák életformáját, de közömbös ennek hátterét, a nyomor okait illetően. Megvetés övezi például a Hétes telep⁴ nyomorúságos állapotait, ám az már nem foglalkoztatja a külső szemlélőket, vajon miért élnek a gettó lakói úgy, ahogy – vagyis: miért kényszerülnek ilyen körülmények közepette tengődni? Előkerült az etnikai alapú diszkrimináció problémája is: Ózd fiatalok körében népszerű, felkapott éjszakai szórakozóhelyére több ízben – legalábbis interjúalanyom állítása szerint – nem engedtek cigányokat belépni. Egy általa felhozott, személyes jellegű, a családja tagjait érintő történet szerint e helyen még akkor is megtagadták a cigányemberek beléptetését, amikor amúgy roma fellépő szerepelt az este programjában. Tímea (25), aki bizonyos politikusi nyilatkozatok rossz hatásait is firtatta, a megoldást részint közösségépítő és -

---

⁴ Valaha jómódú, a gyár egykori vezetőinek épült kolónia. A médiában is több ízben szereplő, ezáltal országosan ismert, hírhedt, nyomorúságos szegregátum a település külső, falusias arculatú zónájában található (Halász 2020, 356–359).

fejlesztő programok szervezésében, részint az iskolai oktatásban látná, amelyek útján a kártékony előítéletek felszámolhatóak volnának.

„Nem kell direktbe kimondani, hogy ne légy előítéletes, mert az rossz dolog, hanem arra kell nevelni a gyereket, hogy lássa meg, hogy ugyan mások vagyunk, de van egy csomó dolog, amiben viszont hasonlítunk, és ez tök jó. Meg, ha tetszik, ha nem, egymás mellett kell élnünk.”

Tímeán kívül egy olyan, nem-cigány identitású interjúalany volt, aki a cigányság problémáiról szót ejtve a többségi társadalom felelősségét is feszegette. Daniella (24) szerint ugyanis nyitottságra, szemléletformálásra – egyúttal bizonyos rossz sztereotípiák felszámolására –, volna szükség, hogy út nyíljon cigányság társadalmi integrációja, emancipációja előtt. Meggyőződése emellett, ahogy azt hangsúlyozta, hogy a romák igenis szeretnének dolgozni. Láthatjuk tehát, hogy ő is kulcsproblémát látott a foglalkoztatottságban, vagyis abban, hogy nincsenek megfelelő munkahelyek a cigányok számára sem.

„Tehát nem mindenki gondolkodik olyan személettel, mint én. Én itt nőttem fel, teljesen születésem óta itt élek, nem teszek különbséget a kisebbség és a nem-kisebbség között, és az a probléma, hogy nem minden ember gondolkodik így szerintem. Akár, mondjuk, ebben is látok lehetőséget, hogy ezen a szemléleten változtassunk.”

Figyelemre érdemes, hogy Daniella erős helyi gyökereit, kötődését exponálva utasította vissza mind az etnikai kisebbséggel, mind az általában Ózddal kapcsolatos – nyilván egymással szorosan összefüggő – sztereotípiákat. Vagyis azt hangsúlyozta, hogy tősgyökeres ózdiként saját tapasztatai alapján állíthatja, hogy az előítéletek nem helytállóak. Hangsúlyozta, hogy ő rendszeresen érintkezik romákkal iskolás korától fogva, mégsem kellett szembesülnie olyan, például közbiztonsági problémákkal, amelyek az országszerte elterjedt sztereotípiák szerint Ózdra olyannyira jellemzőek lennének.

„Nem félek hazamenni éjszaka. Sőt, ha arról kérdezel, nincsenek is negatív tapasztalataim. Tehát nagyon sokan, képzeld el, van, hogy a munkahelyemre érkeznek, mondjuk, Budapestről vezetőik, és akkor kérdezik, hogy hú, szerinted délután kimehetek a parkolóba, nem fogják a kocsimból ellopni a benzint, meg ilyenek. Abszolút, ezek sztereotípiák, én úgy gondolom. Ózdon

nincsenek nagyobb problémák, mint mondjuk Budapesten, Miskolcon vagy Debrecenben.”

Narratívájában tehát egy inkluzív, be- és elfogadó lokális identitás körvonalazódik, amely valódi, úgymond terepen szerzett személyes tapasztalatokból táplálkozik, és amely éppen ezért ellentmond a külső szemlélők előítéletességének. Bár azt is hozzátette, hogy sok ózdi is akad, aki *„elvan a maga kis burkában, nem hajlandó nyitni, nem hajlandó változtatni, meg megismerni ezeket az embereket”*. Ez kifejezetten összecseng Tímea (25) narratívájával.

Más interjúalanyok azonban – másfajta tapasztalatokra hivatkozva – nagyon más attitűddel fordultak a problémához. Anita (20) elmondása alapján a közbiztonság romlik: az egyre gyakoribbá váló rablások, utcai atrocitások mellett már nemi erőszak-eseteket, sőt gyilkosságokat is felemlített. Elbeszélése szerint bizonyos atrocitások már őt és családját is érték Ózd utcáin (éjszakai kötekedés, amely máshol is a leggyakoribb panasz az interjúkban). Felfogása szerint magának a cigányságnak kellene változnia, változtatnia, hogy az együttélés harmonikusabbá váljon. Nem mellesleg ő a rasszizmus problematikáját érintve is kisebbségnek a többséggel szemben táplált indulataira hívta fel a figyelmet. Megoldási javaslata ennél fogva egy, a Daniellától (24) meglehetősen eltérő, ám roppant jellemző attitűd jegyeit reprezentálhatja:

„Hát, szerintem az lenne a megoldás, hogy ha a kisebbség is megpróbálna beilleszkedni, és hát, mondjuk, nem az lenne, hogy vannak Ózdon olyan negyedek, hogy tényleg... mint egy gettó, és teljesen leépül ott az egész, meg a szemét folyik az utcán, meg egy családban van tíz gyerek minimum. Ha ez így... ha ez nem lenne, akkor szerintem teljesen más lenne az egész.”

III. Térhasználat, mentális térképek és az etnikai arányok változásai

Több ízben is feltűnt az a fajta narratív stratégia, hogy az interjúalanyok próbálták magukat, saját ózdi világukat térben is jól elhatárolni a cigányságtól: hangsúlyozva, hogy a lakó-, esetleg munkahelyük közvetlen környezetében nincsenek jelen a romák, térhasználatuk is különbözik, így az érintkezések száma meglehetősen csekély. Szembehelyezték tehát a saját lakókörnyezet élıhetőségét, nyugalmasságát, illetve az „elcigányosodott” városrészek koszos-szemetes, közveszélyes jellegét. Ezt Lilla (21), Zoé (33) és Anett (29) elbeszéléseiben egyaránt megfigyelhetjük, és Zoltán (22) is leszögezte, hogy ő egy „korrekt, jómódú külvárosi részen” él, és pedig több mint 20 éve, amely idő alatt betöréssel és bűnözéssel nem kellett szembesülnie. Zoé (33) és Anett (29) elmondása szerint a nagybevásárlás lehet egy érintkezési pont, hiszen az egyik multinacionális áruház-lánc helyi üzlete különösen népszerű a romák körében, igaz, éppen ebből kifolyólag a nem-roma lakosság szívesebben választja a konkurens cég üzletét. „*Ide annyira nem járnak, ezért szoktak általában a fehér emberek ide járni*” – mondta Zoé (33). Szintúgy jellemző, újra meg újra visszatérő elem az interjúalanyok elbeszéléseiben, hogy amíg nappal többel-kevésbé biztonságos a belváros és a központi útvonalak, miután leszáll az éj, már igencsak veszélyes errefelé közlekedni. Az éjszakai közbiztonság problémáját tehát interjúalanyaim rendszerint felhozták a beszélgetések folyamán. Anita mellett ezt Lilla, Anett és Zoé is hangsúlyozta. Utóbbi meglátása szerint: „*nem szívesen mászkál az ember sötétedés után már az utcán. Egyedül pláne nem, hogy bele tudjanak kötni. Este már az övék itt az egész város*”. Az interjúk itt jól megvilágítják a társadalmilag magasabb státuszú rétegek igényét, hogy ne csak mentálisan és szociálisan, hanem fizikálisan, térbeli elhelyezkedésüket tekintve is elkülönüljenek a „*leszakadó roncsársadalmak*”⁵ nyomorúságos világától. Nem melleleg Ózd polipszerű, szerteágazó településstruktúrája – vagyis az, hogy a településtesttől fizikailag (is) elszeparált városrészek jöttek létre – olyan földrajzi adottság, amely kiváló alapja, mondhatni táptalaja a szegregációnak (Halász 2020: 354–355).

⁵ Halász (2020) tanulmányából átvett kifejezés.

Az interjúban rendre felmerültek az etnikai arányok eltolódásával kapcsolatos aggodalmak, sőt erős félelmek, amelyek szerint Ózd és a környező települések etnikai profilja úgy változik, hogy idővel térség- és városszerte a cigányok fognak többségbe kerülni. Az alanyok által rendszerint elmondottak tehát nagyon jól megvilágítják azt, hogy a demográfiai tendenciák mennyire erősen foglalkoztatják a helyi lakosságot. Lilla (21) észrevételei is jól demonstrálhatják az effajta félelmeket:

„Főként az ilyen kisebb városokban vagy az ilyen kis településeken vannak azok a problémák, hogy az idősök meghalnak, aztán beköltöznek a cigányok, és ők nem éppen alkalmazkodnak a környezethez, hanem lelakják. Mert én faluban is éltem, ugye Arlóból költöztünk be Ózdra, és akkor úgy véltük, hogy ott jobb lesz, de már most kétszer is meggondolnám, hogy nem-e messzebb kellene, ha így körbenézek. [Az üresen álló panellakásokat is] ők fogják megvenni, mert általánosságban az figyelhető meg, hogy a magyarok innen mind elköltöznek. Ugyanez volt a faluban is, a főút mellett is ugyanez volt, és itt a városban is ez figyelhető meg.”

Igen beszédes volt Anita (20) megjegyzése is, amely szerint, ha nyerne lottón, felvásárolná utcájuk valamennyi házát, hogy ne tudjanak romák odaköltözni. Ez egyúttal azt is tanúsítja, hogy otthonának a sorsa, jövője akkor is foglalkoztatja, ha egyébként igen lesújtó képet festett annak szomorú viszonyairól, és fontolgatja, hogy diplomájával máshol fog szerencsét próbálni. Itt érdemes jelezni: a demográfiai folyamatok vizsgálata alapján csakugyan azt mondhatjuk, hogy Ózdon egyre nagyobb számban és arányban van jelen a cigány (romani, beás) lakosság: közel két évtizednyi idő leforgása alatt ugyanis, amíg a város lakosságszáma 28%-kal csökkent, a cigányság száma 58%-kal nőtt, és helyi civilszervezetek véleménye szerint a romák részaránya az össznépelességen belül már elérte a 30%-ot (KÁPOSZTA – NAGY – CSEHNÉ Papp 2018: 11–12). Igaz, az élveszületések tekintetében Ózdon jóval korábban átfordultak arányok: 1999-ben például már több cigány származású ózdi újszülöttet regisztráltak, mint ahány többségi származásút. (Alabán 2020: 73.)

IV. Elvándorlás és elmagányosodás

Láthattuk, hogy Lillánál (21) az etnikai arányok változásával kapcsolatos aggodalmak egybefonódtak egy másik, szintén nagyhorderejű problémával: a nem-romák elvándorlásával. Ez egy olyan generális probléma, amely nem pusztán Ózd gazdasági fejlesztési lehetőségeit, a munkaerőpiac kilátásait befolyásolja, hanem az egyének mindennapi közösségi életére, a családi és egyéb társas kapcsolatokra is rányomhatja – s többnyire valóban rányomja – a bélyegétét. Érdemes megfigyelni az egyetemen már végzett korosztályok tagjainak választát az elvándorlással, ennek tapasztalataival kapcsolatos felvetésre.

Daniella (24): *„Itt saját magamra tudok gondolni, valóban, erre az a tömör válasz, hogy nehéz: elvándoroltak, elmentek, és nagyon sokszor magamban is válaszoltam már erre a kérdésre, hogy valóban, a kollégáim inkább a 40-50-es korosztályból származóak, sőt tők' sokszor velük kell beülnöm egy kávéra. Nem igaz, hogy kell, mert attól mi jóban vagyunk, de mégis érzem, hogy nem az én korosztályom.”*

Anett (29): *„Pont most volt osztálytalálkozónk, 10 éves, szombaton, és hát a 30 főből tízen sem maradtunk itt. Mindenki vagy külföldön lakik, vagy – a nagyja – Pesten.”*

Az idézett interjúrészletek is igazolják: valóban szomorú mindennapi tapasztalattal szolgál az, amit a szakirodalomban is olvashatunk, vagyis hogy *„generációk tűntek és tűnnek el jelenleg is Ózdról”*.⁶ Ez láthatólag beárnyékolja a fiatal generációk Ózdon maradt tagjainak életét is. Beszédese például Zoé (33) megjegyzése, amely szerint *„ez a 30-as korosztály senki földjén érzi magát itt”*. Ő és Anett (29) egyaránt felpanaszolta – az ózdi élet hátrányának tartotta – azt, hogy nem nyílnak a városban olyan, a korosztályuk számára is megfelelő szórakozóhelyek, ahol éjszakánként ismerkedni tudnának saját korosztályuk tagjaival. (Feltételezhetjük, hogy részint éppen az adott korosztálynak az elvándorlásból adódó fogyása miatt nem nyílnak ilyen helyek, amennyiben hiányzik a kellő mennyiségű fizetőképes kereslet.)

---

⁶ Az idézett szövegrész forrása: KÁPOSZTA – NAGY – CSEHNÉ PAPP 2018.

Habár a nem-roma interjúalanyok elsősorban a fehér népeesség elvándorlását panaszolták, és csakugyan igaz, hogy a romák rendszerváltozás után, a nagy elvándorlási hullámok során nagyobb arányban maradtak Ózdon (KÁPOSZTA – NAGY – CSEHNÉ PAPP 2018: 12), ne gondoljuk, hogy az emigrálás, a külföldi munkavállalás csak a nem-cigány csoportok problémáját jelenti. Egy, a marginalizált csoportokra, főleg romákra fókuszáló interjú kutatás tanulsága is az volt, hogy az elvándorlás témája sokkal jobban foglalkoztatta a lakosságot, mint a bevándorlásnak a médiát e bizonyos interjúk idején uraló tematikája: az emigráció lehetősége ténylegesen központi kérdést jelentett a helyi cigány családok számára is (KOVÁCS 2020).

Összegezve: az idézett beszélgetések is visszaigazolják azt, hogy munkalehetőségek kérdése, a munkahelyek megtartó ereje tényleg perdöntő jelentőségű az elvándorlás szempontjából. Ezt szinte minden interjúalany hangsúlyozta, és a megfelelő – a diplomás fiatalok számára is jó perspektívát kínáló – munkahelyek hiányát kifogásolták Ózdon. Általánosnak mondhatjuk, hogy a családi kapcsolatok, kötelekek erejét is kiemelték, mint olyan tényezőt, amely Ózd, vagyis a városban maradás mellett szólhat. A jelenleg még felsőoktatásban – nem helyben – tanulók esetében nagyon is tetten érhető a bizonytalanság a jövőt illetően. Ezt jól példázhatják Lillának (21) a saját és városa jövőjét érintő zárógondolatai:

„Hát csak nem reménytelen, mert én is itt szeretnék maradni, legalább egy pár évig. Eleve itt vannak a szüleim, itt vannak a rokonaim. Úgy hogy én nem akarok innen eljönni, viszont mindenki azt mondja, hogy bolond vagyok, ha én itt akarok maradni. És valószínűleg úgymint el fogok menni innen... De hátha, hátha lesz valami.”

Elbeszélésből kitűnik, hogy a közfelfogásban mennyire erősen jelen van az gondolat, hogy érdemesebb beállni a sorba, és távozni innen („mindenki azt mondja, hogy bolond vagyok, ha én itt akarok maradni”). Az úgyszintén felsőoktatásban tanuló Anita (20) interjúja remek példája az ilyen pesszimista, a fennálló helyzetet kilátástalannak tartó felfogásnak. (Ő nem melleleg maga is a város elhagyását fontolgatja.)

„Hát, hogyha nem fog semmi változni, akkor szerintem ez egyre rosszabb lesz. És szerintem, aki még képes arra, hogy tényleg normális életet éljen, meg dolgozni akar, az szerintem el fog menni innen a környékről. Előbb-utóbb mindenképp.”

Zoltán (22) ugyan szereti Ózdot, a jövőt érintőleg ő maga is bizonytalan. Nem tudja, mit lehetne tenni, hiszen – mint ahogy tapasztalja – kevés fiatal van, aki helyben képzei a jövőjét, és aligha akad, aki máshonnét tervezne ide költözni. Szerinte is kevés fejlődési lehetőség nyílik a fiatalok előtt, kevés a megfelelő munkahely. Saját helyi jövőjét is kérdőjelesnek érzi, amit nagyon is tipikusnak mondhatunk.

„Én még nem döntöttem el, hogy pontosan hol szeretnék elhelyezkedni, sok minden befolyásolja, benne van a pakliban, hogy végül itthon fogok elhelyezkedni, mert egyébként én az itthoni környezetben teljesen jól érzem magamat, időnként, mondhatni, ha két-három hetet nem vagyok itthon, már honvágyam alakul ki.”

Tímea (25) volt az egyetlen olyan interjúalany, aki már kész tényként beszélt arról, hogy egyetemi tanulmányai végeztével sem fog visszatérni szülővárosába. Döntésének hátterében – az eddig elmondottak után cseppet sem meglepő módon – a munkalehetőségek hiánya áll. Elmondása szerint ő maga pedagógusként találna ugyan állást, ám mérnök párja már nem.

V. Összegzés

Összefoglalva az interjúk tanulságait elmondhatjuk, hogy a fiatalok számára nagyon jól ismeretek a városukkal kapcsolatos előítéletek, sztereotípiák: pontosan tudják azt, hogy Ózd stigmatizált várossá vált. Célzott kérdések nélkül is rendszerint reflektáltak a szóban forgó problémára, s úgy látszik, a város rossz reputációja, illetve ennek ismerete szinte beépült, integrálódott a lokális identitásba. Igen jellemző, a helyi fiatalok – mint jó lokálpatrióták – egyfelől próbálják cáfolni vagy legalábbis árnyalni a közismert negatív sztereotípiákat, másrészt maguk is rendszerint felvázolják Ózd sztereotip kritikájának főbb pontjait – hangot adva ezáltal a várossal kapcsolatos közkeletű kifogásoknak. (Figyelemre érdemes, hogy a

közbiztonságról és a bűnözésről szólva néha az ózdi fiatalok is hajlamosak hallomásos információk alapján véleményt formálni.) Ha a helyi élet lehetőségeiről és gondjairól-bajairól szólva borúsan is ábrázolják Ózd adottságait, viszonyait, „kifelé”, a külső szemlélővel szemben mégis fontosnak tartják, hogy némileg megvédjék településük becsületét, és felhívják a figyelmet a helyi értékek, kezdeményezések meglétére, netán a fejlődés jeleire is. Így aztán Ózdnak egy jóval pozitívabb, szebb arca is kirajzolódik az interjúkból. Mint kiemeltem, mentális térképük is jól elhatárolja egymástól a szegregátumok és egyéb, közveszélyes, „elcigányosodott” városrészek világát, illetve a saját lakóhely tisztább, élhetőbb környékét, környezetét. (Ózd településstruktúrája kifejezetten kedvez az effajta elkülönülésnek, illetve elkülönítésnek.) A lokálpatrióta érzelmek, kötődések felvázolásával együtt a meginterjúvált fiatalok összességében mégis elégedetlenek azokkal a perspektívákkal, elsősorban karrierlehetőségekkel, amelyek Ózdon nyílnak előttük. Emiatt ózdi jövőjüket kétesnek, bizonytalanak látják.

Megállapíthatjuk továbbá, hogy a kvalitatív kutatás során, vagyis az interjúk útján azonosított legfőbb problémák pontosan ugyanazok, amelyekre az egyidejűleg szintűgy Ózdon folytatott, kérdőívek, fókuszcsoportos beszélgetések és további interjúk révén megvalósított kutatások is felhívták a figyelmet (Havasi–Kozma–Osváth 2020; Osváth 2020). E problémák egyébiránt régtől fogva ismertek, ennek megfelelően *Ózd Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája* is reagált (ITS 2015) az adott kihívásokra. A stratégiai dokumentum szerint ugyanis „a legfőbb cél a munkahelyteremtés és a meglévő munkahelyek megőrzése”, továbbá a terv célhorizontján megjelentek olyan, az interjúkban szintűgy több ízben érintett témák is, mint a közösségi terek és a közösségi élet fejlesztése – beleértve a sportolási és egyéb szabadidő programokat. Szomorú, hogy jelen szöveg közzétételének idején is nagyon aktuálisak azok a bizonyos aggodalmak, amelyek Alabán Péter 2020-as monográfiájának epilógusában is hangot kaptak: „Félő, hogy a gazdasági válság újabb hulláma(i) tovább rontják a helyzetet, a város és térsége megtartó erejét, az élhető közeg és környezet képét pedig végleg elvetik a jövő generációjának szemében.” (ALABÁN 2020: 279.)

Irodalom

- ALABÁN Péter (2020): Egykor volt gyárváros. Társadalmi változások Ózdon és környékén a rendszerváltástól napjainkig. Pécs: Kronosz.
- BAJMÓCY Péter – BALOGH András (2009): Városok egyetemisták mentális térképein. *Tér és Társadalom*, 23 (3): 97–109.
- HALÁSZ Levente (2020): Térbeli-társadalmi átalakulás, szociális válság és válságkezelés Miskolc és Ózd gettósodó városrészeiben. *Földrajzi Közlemények*, 144 (4): 345–362.
- HAVASI Virág – OSVÁTH Andrea – KOZMA Judit (2020): Ózd város társadalmi és gazdasági környezetének komplex felmérése, elemzése és értékelése. Kézirat, Miskolci Egyetem.
- ITS (2015): Ózd Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája. Internet: www.ozd.hu/static/3442-ozd-integralt-telepulesfejlesztési-strategia.pdf (utolsó letöltés: 2020. jan. 15.)
- KÁPOSZTA József – NAGY Henrietta – CSEHNÉ Papp Imola (2018): Ózd humán erőforrás-helyzetének változása a világgazdasági válságtól napjainkig. *Közép-Európai Közlemények*, 11 (1): 7–19.
- KOVÁCS Beáta (2020): „(...) mindenki külföldre fog menni vagy messzebb.” (E)migrációs félelmek Ózd városában. *Socio.hu. Társadalomtudományi Szemle*, 10 (2): 27–52.
- KSH (2013): 2011. évi népszámlálás. 3. Területi adatok 3.5. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Felelős kiadó: Dr. Vukovich Gabriella. Miskolc: Központi Statisztikai Hivatal.
- OSVÁTH Andrea (2020): Az oktatás területét érintő konfliktusok Ózd városában. In: Nagy Zoltán – Szendi Dóra (szerk.): *Társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a digitális világban*. Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 81–95.
- VALUCH Tibor (2014): A rendszerváltás hatásai a magyar társadalom térbeliségére. *Metszetek – Társadalomtudományi Folyóirat*, 3 (2): 110–118.

Oroszi Borbála

Egy KORTÁRS vallási megújulási mozgalom szimbólumrendszerének feltáró elemzése

Absztrakt

Tanulmányomban egy kortárs magyar vallási megújulási mozgalom, a Magyar Schönstatt Mozgalom szimbólumkészletén keresztül vizsgálom annak identitáskonstitutív mechanizmusait. Céлом, hogy a Schönstatt Mozgalom komplex és egyedi szimbólumrendszerén keresztül bemutassam, hogy a közösségi tagok által elbeszélte narratívákon keresztül hogyan jön létre a Mozgalomra jellemző belső összetartóerő. Ezen kívül még a vizsgált közösséget elhelyezem a többi magyarországi megújulási mozgalom között és feltárom azt is, hogy miben mutat hasonlóságokat vagy különbségeket ezekhez képest.

Kulcsszavak: vallási megújulási mozgalom, vallási identitás, szimbólumrendszer, tudáskészlet

Abstract

In my study I analyse the symbol set of a contemporary Hungarian religious renewal movement: specifically the Hungarian Schoenstatt Movement's symbol system. My aim is to reveal how to constitute and to form the Movement's identity and how to occur the Movement's strong internal cohesive force through the member's narratives about their complex and unique symbol system. In addition, I place the examined community among the other renewal movements in Hungary and I also explore the similarities or differences between them.

Key words: religious renewal movement, religious identity, symbol system, knowledge set

I. Bevezetés

I.1 Tárgy meghatározása, problémafelvetés

Tanulmányomban egy kortárs vallási megújítási mozgalom, vagyis a Magyar Schönstatt Mozgalom identitáskonstitutív mechanizmusait vizsgálom. Céloom azonosítani, értelmezni és leírni, hogy milyen identitásaspektusokat figyelhetünk meg a Magyar Schönstatt Mozgalom közösségében, hogyan adoptálják a tagok a nemzetközi mozgalom struktúra-, norma- és értékrendszerét saját mindennapjaikba, továbbá mely főbb jellegzetességek mentén hozzák létre a szimbólumok értelmezési kereteit. Mindehhez a vizsgált közösségben érvényes értékrendszerrel kapcsolatban, valamint az általánosan elfogadott normák és a szimbolikus terek kapcsán megfogalmazott narratívák elemzésével feltárom a közösségi összetartó erő legjelentősebb materiális és immateriális elemeit. Egy komplexebb, átfogó nézőpontú fogalmi és elméleti apparátus kidolgozásának érdekében ötvözöm a kommunikációtudomány, a szociológia és a kulturális antropológia azon elemzési módszereit és elméleti megközelítéseit, amelyek a kutatás tárgyát érintik.

Kutatásomat inspirálta, hogy korábbi tanulmányaim során áttekintettem a vallási megújulási mozgalmak szakirodalmát és felismertem, hogy a Magyar Schönstatti Mozgalomról nem született, olyan átfogó és feltáró antropológiai elemző munka, amelyet a társadalomtudományi kutatások bevett eszközeivel, módszereivel végeztek volna el és pontosan meghatározta volna a Schönstatt Mozgalom pozícióját a magyarországi római katolikus vallási megújulási mozgalmak között. A témában megjelent publikációk többnyire olyan általánosabb nézőpontból közöltek nagyívű munkákat, amelyekben egy-egy közösség hétköznapi működése kellő részletességgel nem jelenhetett meg. Témaválasztásomban a szakmai kíváncsiság vezérelt, amikor a vizsgált közösséget kiemeltem a megújulási mozgalmak sorából és kutatásom központi tárgyává tettem, mintegy kísérletet téve arra, hogy egy rendkívül komplex életvilággal rendelkező közösséget egyszerre átfogóan és mégis részleteibe menően tárjak a tudományos közösség elé. Jelen tanulmány célja,

hogya a doktori kutatásaim eredményei közül – terjedelmi korlátok miatt – csupán a közösség szimbólumrendszerét érintő aspektusokat tárja fel.

A hagyományos primer alapkutatás elvégzéséhez 2020 második felében hivatalosan is felvettem a kapcsolatot a Magyar Schönstatti Mozgalom vezetőségével és hozzájárulásukat kértem a kutatáshoz. A Mozgalom vezetői – és tagsága is – rendkívül nyitott és befogadó volt, a kutatás egész ideje alatt támogató attitűdjükkel segítettek munkámat. Az előkészületek megtétele és további ismerkedés (résztevő megfigyelés) után 2021. augusztusában megkezdtem az adatbázis építést, amelyhez egy több mint 100 kérdésből álló online kérdőívet használtam. A csoport tagjai lelkiismeretesen és elszántan vettek részt a kutatás első szakaszában, amelynek eredményeképp 124 fő töltötte ki a kérdőívet és több mint 40 fő jelezte, hogy a második szakaszba tervezett interjú vizsgálatban is szívesen venne részt. A kérdőív eredményeinek alapos elemzése után az interjúk előkészítését végeztem el, így 2022. januárjától – a közösségi tagok odaadó támogatásnak hála kevesebb mint három hét alatt – 25 narratív interjút vettem fel, amellyel céloom egy átfogó, komplex nézőpontú vizsgálati anyag összegyűjtése és ezáltal a kutatási kérdések pontosabb megválaszolása volt.

I.2. A tanulmány kutatási kérdései

A vizsgálat során meghatározott kutatási kérdéseket hagyományos primer alapkutatásra alapozva választottam meg, amelyet deduktív ívű empirikus vizsgálat – kvalitatív és kvantitatív módszerek kombinálásával – egészített ki. Egy általánosabb nézőpontból kiindulva, az első feladat a Mozgalom magyarországi római katolikus vallási megújulási közösségek közötti pozicionálás és elhelyezés volt. Többek között vizsgáltam, hogy mely jellegzetességei okán különülhet el a többi vallásos, családi értékeket középpontba állító közösségtől, külön figyelmet fordítva arra, hogy feltárjam azokat a sajátosságait, amelyeket a csatlakozási folyamat során a tagok vonzónak találhatnak. Felmerült annak a lehetősége, hogy a Mozgalom vonzerejét rendkívül karakterisztikus és gazdag szimbólum-, érték- és normarendszere adja, így vizsgáltam annak különféle megjelenési formáit, mindennapi használatát, valamint ezeknek az egyéni megtapasztalását. Ezután a közösség életvilágának azon aspektusait tanulmányoztam behatóan,

amelyek a csoportidentitás diskurzusának alapvető építőelemei. Majd a vizsgált közösségben érvényes értékrendszer, az általánosan elfogadott normák és a szimbolikus terek kapcsán megfogalmazott narratívák elemzésével feltártam a közösségi összetartó erő legjelentősebb tárgyiasult és szellemi elemeit.

A tanulmány célja, hogy az elvégzett kvalitatív és kvantitatív kutatás eredményein keresztül a felsorolt témaköröket érintő kérdésekre választ adjon. A kutatás kérdései a következők:

- I. Hogyan lehet pozícionálni a vizsgált közösséget a többi Magyarországon működő római katolikus vallási megújulási mozgalomhoz képest?
- II. Melyek azok a materiális (tárgyiasult) és immateriális (szellemi) alkotóelemei a közösségnek, amelyek a leginkább hatással vannak az egyén identitáskonstruáló gyakorlatára?
- III. Melyek azok a legfontosabb értékek, normák és szimbólumok, amelyek az egyéni narratívákban lehangsúlyosabban jelennek meg és a közösség integráló erejét erősítik?

Ahhoz, hogy a kutatás kérdéseire megfelelő választ adhassak a tanulmány első felében feltárom a vizsgálat szempontjából fontos szakirodalmi háttérrel és kialakítom annak fogalmi készletét. Ezt követően az empirikus kutatás eredményeit mutatom be, majd annak tanulságára alapozva az összegzésben igazolom vagy cáfolom az bevezetésben megfogalmazott kérdéseket.

II. Elméleti háttér

Ahogy a vallástudomány, úgy ez a tanulmány is a vallás látható megjelenését vizsgálja. Tomka Miklós írása alapján elkülönítjük a vallás látható és láthatatlan részét, és a vallástudomány területének csupán a vallás látható részét tekintjük (TOMKA 2008:77). A „látható” részt Tomka úgy definiálja, hogy emberi magatartásokban, társadalmi összefüggésekben vagy tárgyi megnyilvánulásokban tapasztalati úton látható s megfigyelhető, de nem korlátozódik a „hivatalos” vagy az egyházban intézményesült kereteken belül tapasztalható jelenségekre (2008:77). A vallástudomány nem teológia, nem Istenről elmélkedik, jóval inkább a transzcendenciára vonatkozó tudásról és a

transzcendenciakeresés gyakorlatáról, annak társadalmi és tárgyi következményeiről való gondolkodás és tudás (TOMKA 2008). Ezt több szinten tanulmányozza: egyrészt vizsgálatának tárgyává teszi a transzcendencia utáni kutatást, annak eredményét és hatását, továbbá ennek a folyamatnak a során létrejött kommunikációt és kapcsolatrendszert. Elemzi, hogy ez hogyan ágyazódik be a társadalom és kultúra egészébe, valamint a beágyazódás során létrejött (vallási) közösség működtetésére milyen funkciók, szervezeti formák jönnek létre, illetve ezeknek milyen kapcsolata van a társadalom egyéb intézményeivel, szervezeteivel és megfigyeli az azokban kialakult szerepek jelenőségét is (TOMKA 2008:78). Ezt kiegészíteném még, hogy mindemellett – miután létrejön az intézményesült vallási kultúrát őrző és a közösség összetartására hivatott szervezet – a valláskutató összefüggéseket keres a vizsgált közösségben megfigyelhető szimbólumok és jelentések értelmezése, használata, funkciója és ezeknek a tagság identitására gyakorolt hatása között.

A vizsgálat célja feltárni azt, hogy a létrejött intézményesült vallási kultúrát őrző és összetartó szervezet belső struktúrája, érték-, norma- és szimbólumrendszere, valamint a szervezetre jellemző rítuskészlet milyen csoportidentitás konstruáló jellemzőkkel bír és ennek értelmezése hogyan jelenik meg az egyének szintjén. Mindenhez elengedhetetlen a szakirodalom vallási megújulási közösségekre vonatkozó korábbi eredményeinek bemutatás és a kutatás szempontjából releváns gondolatmenteket leírása.

II.1. Keresztény vallási megújulási mozgalmak

Az újító vallási mozgalmak a történelem minden korszakában formáltak a hithez, a formális vallási keretekhez és a hétköznapi vallási élethez való viszonyt (CSORDAS 2007.; GOOREN 2012.; PONZETTI 2014.; MILOVANOVIĆ 2021). Ezek a megújító törekvések vagy utat találtak a hivatalos egyházi kereteken belül, -így sikeresen megreformálták azt belülről- vagy olyan ellenállásba ütköztek, amely hatására a mozgalmak elhaltak, az alapítók a hivatalos kereteken kívül új közösséget hoztak létre, illetve új egyházat építettek (Havasi 2018: 108). Dolgozatomban kifejezetten azt a korszakot vizsgálom, amelyben létrejöttek az úgy nevezett új vallási mozgalmak. Havasi szerint ezek a csoportok a huszadik században alakultak és bizonyos közös vonásokat

mutató „vallási entitásokként” definiálja őket (2018:106). Világszerte számos ilyen csoport keletkezik, de ebben a munkában kifejezetten azok a közösségek vannak a kutatás fókuszában, amelyek képesek voltak megmaradni a Római Katolikus Egyház által nyújtott kereteken belül, így valamilyen módon belülről formálták, megújították azt. Jelen kutatásnak nem feladata a Katolikus Egyház és a „szekták”, az újprotestáns és a szabadegyházak kapcsolatát vizsgálni, hiszen a „szekták” olyan csoportosulások, amelyek valamely vezető személy vagy eszme köré csoportosulva leválnak az egyházzal (LŐRINCZI 2011:167). Egy-egy „szekta” megszűnhet vagy akár elindulhat az egyházzá válás útján, így akár újprotestáns vagy szabadegyházzá válhatnak, amelyek saját intézményrendszert, dogmákat és szokásokat alakíthatnak ki. Miután az előbbieken felsorolt csoportosulások is a Római Katolikus Egyház keretein kívül működnek, így ennek az elemzésnek, ezek az új vallási mozgalmak nem tárgyai. Így tehát összefoglalva fontos megkülönböztetni az új vallási mozgalmakat a vallási megújulási mozgalmaktól, hiszen míg az első kategóriába sorolható csoportok leváltak az Egyházzal, addig a vallási megújulási mozgalmak az anyaegyházuk által nyújtott kereteken belül működnek.

A társadalomtudományi kutatások hagyományosan a szekularizációs elmélettel magyarázzák az újonnan létrehozott kisközösségek számának folyamatos növekedését. Tomka szerint a szekularizált világban az egyének elveszítik a vallással való kapcsolatukat, és a hitközösségekhez való csatlakozásuk a spirituális utáni vágyakozás kényszerére adott kompenzáció (1996:163). Kutatásomban – többek között – arra keresem a választ, hogy mi történik akkor, ha az egyén hű marad a Katolikus Egyházhoz, megmarad annak vallásos tanításával való kapcsolata, elfogadja azt és erre alapozva szervezi életét, mégis a hétköznapjaiban nem látja úgy, hogy ebben a formában az Egyház tanítása képes választ adni a mindennapi élethelyzetekben kialakult kihívásokra, problémákra? Mi történik akkor, ha az egyén nem az Egyházon kívül, hanem elsősorban azon belül keres és adott esetben talál -a keresés folyamatát kiváltó- szükségleteire kompenzációt? A Katolikus Egyházon belül működő vallási megújulási mozgalmak képesek-e választ adni az egyének jelenkori kérdéseire, így megtartva őket a hivatalos egyházi életben belül?

Tomka Ferenc szerint az egyház megújításának egyik fő eszköze mindig is a kisebb-nagyobb közösségek voltak, hiszen a történelem során újra és újra láthattunk példát arra, hogy akár két-három ember összefogása, elhivatottsága, is képes volt változást hozni (2003:4) vagy reflektálni az adott történelmi kor által teremtett kihívásokra. Az ilyen típusú közösségek a kor aktuális problémáinak eredményes leküzdéséhez kínálnak -tanítást, gyakorlati útmutatást, rítusokat- megoldásokat, amelyekhez viszonyítva a modern, kereső ember megfogalmazhatja saját identitását, sőt a közösségek saját maguk által kialakított egyéni rítusokkal, szertartásokkal igyekeznek a csoporthoz tartozás élményét és a vallási identitást megerősíteni, újra alkotni (BALATONYI 2019:493). Ezután, ha úgy dönt az egyén, hogy csatlakozik a szervezethez, akkor önmaga is a közösség képviselőjévé és misszionáriusává válhat (MÁTÉ-TÓTH, 2013:88).

Az általam vizsgált Schönstatt Mozgalom is egy elhivatott ember újító szándékából nőtt ki és vált napjainkra nemzetközi nagyságú közösségé. Világviszonylatban szemlélve az egyik első volt a sorban (lásd: 1.táblázat) a vallási megújulási mozgalmak között, hiszen a németországi alapítású Mozgalmat 1914-ben alapította Joseph Kentenich palottinus szerzetes atya, akinek célja az volt, hogy a közösség a Katolikus Egyházon belül működve hozzon megújulást.

1. Táblázat:

Vallási megújulási mozgalmak alapítása a XX.században

Mozgalom neve	Alapítva	Ország¹
Regnum Marianum Katolikus Közösség	1902	Magyarország
Nemzetközi Apostoli Schönstatt Mozgalom	1914	Németország
Pauline Family	1914	Olaszország
Mária légió	1921	Írország
Opus Dei (Isten műve)	1928	Spanyolország
Teams of Our Lady	1939	Franciaország
Taizéi közösség	1940	Franciaország
Focolare	1943	Olaszország
Bokor bázisközösség	1945	Magyarország
Cursillo	1949	Spanyolország
Encuentro Conyugal (Házasság Hétvége Mozgalom)	1952	Spanyolország
Fokoláre Mozgalom Magyarország	1961	Magyarország
Katolikus Karizmatikus Megújulás	1967	Amerikai Egyesült Államok
Marriage Encounter (Házasság Hétvége Mozgalom)	1968	Amerikai Egyesült Államok
Foi et Lumière (Hit és Fény)	1971	Franciaország
Chemin Neuf	1972	Franciaország
Magyar Karizmatikus Mozgalom	1976	Magyarország
Retrouvaille	1977	Kanada
Szürkebarátok Közösség	1978	Magyarország
Magyarországi Schönstatti Mozgalom	1983	Magyarország
Magyarországi Házasság Hétvége Mozgalom	1985	Magyarország
Movimiento de Vida Cristiana	1985	Peru
Élő Víz Karizmatikus Közösség	1986	Magyarország
Hit és Fény közösség	1986	Magyarország
Magyarországi Taizéi Mozgalom	1988	Magyarország
Chemin Neuf Közösség	1992	Magyarország

Forrás: J. Niehaus alapján saját szerkesztés

¹ Jelmagyarázat: ha *Magyarország* dőltbetűvel van szedve az adott nemzetközi mozgalom magyarországi alapítását jelzi

Az 1. táblázathoz az adatokat korábbi magyarországi kutatásokból (KAMARÁS 1994.; ILLYÉS 2008), illetve a közösségek hivatalos honlapjairól magam gyűjtöttem, de alapvetően Jonathan Niehaus: *Aspects of Schoenstatt's Marian Spirituality* (2003:90.) című tanulmányában szereplő hasonló táblázat adta az ötletet. A kimutatásból jól láthatjuk, hogy a huszadik század során a Katolikus Egyház keretein belül számos vallási megújulási mozgalom jött létre, mind külföldön, mind belföldön. Ezek megjelenését, létrehozását magyarázzák többek között az identitáskereséssel, az individualizmus kudarcával, az erkölcsi elbizonytalanodással, a pluralizmussal, a nagyobb kísérleti kedvvel (útkereséssel) a vallási életben, illetve a közösségihiány élményének és a magány enyhítésére tett kísérlettel (HAVASI 2018:107.) is. A megújulási mozgalmak megpróbálnak megoldást nyújtani egy-egy konkrét kihívásra, felhívják a figyelmet az esetleges hiányosságokra azáltal, hogy a katolikus tanításból kiindulva kiemelnek, központivá tesznek egy-egy gondoltot, értéket és ennek segítségével ráirányítják a figyelmet arra, majd kidolgozzák a probléma esetleges megoldását. Például a Nemzetközi Apostoli Schönstatti Mozgalom vagy a Marriage Encounter vagyis a Házasság Hétvége Mozgalom – egyik elsődleges küldetés, hogy – a családi élet értékének és a házasság szentségének középpontba állításával megreformálja az Egyházat. A Magyar Katolikus Lexikon lelkeségi mozgalmakként definiálja az olyan csoportokat, amelyek a fennálló korszak adottságaihoz alkalmazkodva célul tűzték ki, hogy segítsék, támogassák az Egyházat küldetésének minél hatékonyabb teljesítésében (MKL 1999). Az egyháziasság új stílusát képviselik azzal, hogy hirdetik a testvériséget Krisztusban, új hierarchikus viszonyt alakítanak ki a klérus és a laikusok között, küldetésstudatuk van, evangelizálnak és céljuk a világ szolgálata (HAVASI 2018:125.), szolgálat a világban, miközben erős közösségtudattal rendelkeznek (ILLYÉS 2008).

Számos kiváló lelkeségi mozgalom működik Magyarországon, mégis a dolgozat jelenlegi célja, hogy ezek közül csupán egyet tárgyaljon részletesebben, mégpedig a Nemzetközi Apostoli Schönstatti Mozgalom magyarországi működését.

Kamarás négy különféle mozgalmi típust különít el: (a) lelkeségi mozgalmak, (b) a plébániai közösségek, (c) a karizmatikus személy(ek)hez kötődő közösségek és (d) a független közösségek (1994). Magyarországon a közösségek körülbelül tíz százaléka a karizmatikus személyhez kötődő

mozgalmak közé tartozik, csak úgy, mint az tanulmányban vizsgált Magyar Schönstatt Mozgalom is, hiszen a Schönstatt alapítójának, Joseph Kentenich atyának a szellemi hagyatéka ma is élő és mérvadó, követendő példa a közösség tagjai számára. Illyés szerint a megújulási mozgalmakat nem érthetjük meg anélkül, hogy leírnánk azok közös pontjait, amely a „mozgalmisságon” túl összekapcsolja őket. Ezek a közösségi jellegek: az Isten igéjének követése, a testvéri szeretet, a világban élés – ami egy dialógust feltételez a világgal, hiszen a tagok nem a világtól elvonultan élel. Továbbá kiemeli még, hogy egységben kell élni a többi közösségi taggal és az Egyházzal is, valamint számos csoport – köztük az általam vizsgált Schönstatt mozgalom is – újra felfedezte Mária szerepét és a kereszt fontosságát (2008:54). Számos elméleti áttekintés, fogalmi tisztázás, empirikus kutatás született a témában, ám ezek többnyire általánosabb nézőpontból, mondhatni külső vagy felülnézeti perspektívából íródtak és csupán ritkán adnak betekintést egy-egy közösség hétköznapi működésébe; a közösségek elemzéséhez készített interjúk is többnyire azok vezetőivel vagy az egyházi elittel, a klérus tagjaival készültek. Kutatásom hiánypótló abban az értelemben, hogy magyar nyelven még nem jelent meg olyan, egy konkrét közösségről átfogó antropológiai képet adó vizsgálat, amely leírta és elemezte volna egy meghatározott megújulási mozgalom szimbolikáját, jelentőségét és helyzetét (annak alapítása és) a rendszerváltás után eltelt több mint 30 évvel később.

II.2. Magyar Schönstatti Családmozgalom helye a magyarországi mozgalmak között

A Magyarországon működő megújulási mozgalmak célja hasonló – az egyház belső megújítása és a vallásos hit elmélyítése – ám ezt különböző megközelítésből kiindulva képzelik el. Az első magyarországi mozgalom a Regnum Marianum Katolikus Közösség (1902) célja az ifjúság nevelése, a hitoktatás és a modern ifjúsági munka megteremtése volt. A rendszerváltás után a katolikus ifjúság körében sikk lett „regnumosnak” lenni, így tagsága többnyire felhígult. A közösséget jellemzi az értelmiségi túlsúly és a főváros központúság, így többnyire Budapestre és annak környékére korlátozódik a tagsága (HAVASI 2018:121). A Regnum Marianum lelkiségét teljes valójában azonban – saját bevallásuk szerint – nem tudják megfogalmazni, mert a

lelkiség megfogalmazhatatlan isteni adomány (REGNUM 2022). Ezzel szemben a Schönstatti közösség hitvallása jól körülhatárolható, hiszen célja, hogy támogassa a házasságban és a családban élőket, továbbá közösséget és lelki továbbképzést nyújtson külön fiúknak, lányoknak, nőknek, férfiaknak, papoknak, nővéreknek, betegeknek (SCHÖNSTATT 2022) valamint tagjai az ország számos pontjáról érkeznek lakhelytől függetlenül.

A Regnum közösség alapítását a Bokor mozgalom létrehozása követte 1945-ben. A mozgalom egyik alapítója Bulányi György piarista szerzetes tanár volt, akinek tanítása meghatározta a közösség életét (MÁTÉ-TÓTH 2010). Sajátos piramidális felépítése következtében hatékonyan működtek a mozgalom csoportjai a rendszerváltás előtt, habár viszonyuk konfliktusos volt mind az állammal, mind az Egyházzal. Hasonlóságot mutat a Schönstatt Mozgalommal az a tény, hogy adott egy karizmatikus vezető, akinek tanítása irányt mutat a tagok számára, ám míg Bulányit számos kritika érte és megkérdőjelezték tanainak teológiai igazságát, addig a Schönstattot alapító Kentenich atya munkásságának jelentősége abban áll, hogy a kezdeti elutasítás ellenére (őt is száműzte az Egyház, mint Bulányit), mégis az Egyházon belüli munkája sikeres és gyümölcsöző lett, a Mozgalom napjainkban világszinten növekszik az anyaegyház testén belül.

A következő 1961-ben meghonosított mozgalom a Fokolaré volt, amely az egységet és az egyetemes testvériséget tűzte zászlójára, és az evangéliumi szeretetet állítja középpontba (FOKOLÁRÉ 2022). A Fokolaré egy életstílus, amely a keresztény tanokból indul ki, de figyelembe veszi a különböző kultúrák sokféleségét és értékeit, ezért a szervezet nem csak a nagy keresztény vallások tagjaiból, hanem sokszor a nem vallásos meggyőződésű emberekből is áll (HAVASI 2018:123). A Schönstatt közösség ezzel szemben kifejezetten a Katolikus Egyház tagjait szólítja meg, ragaszkodik annak hagyományaihoz és csupán ritkán csatlakoznak a mozgalomhoz más vallásból származó – vagy nem hívő – emberek. Ezt alátámasztja – a kérdőíves vizsgálat alapján – az a tény is, hogy a tagok nagyrészt (95,1%) római katolikusnak keresztelték és jelenleg is (97,52%) annak vallja magát.

A Magyar Katolikus Karizmatikus Mozgalom az 1976-os évet tekinti a csoport magyarországi tevékenységének kiinduló pontjának. Céljuk, hogy az életszentségre törekedjenek és ehhez a Szentlélek erejét kérik (MKKM 2022). Központi értékeik közé tartozik az evangelizációs tevékenység és a szentlélek ajándékainak (karizmáknak, például a nyelveken szólásnak és a gyógyításnak) a megélése. A Schönstatt Mozgalom tagjai szintén az életszentségre törekednek, de ehhez úgy látják, hogy Szűz Mária a kulcs, hiszen ő mutat utat Jézushoz és Istenhez. Továbbá a közösség központi értékei közé inkább a vallásos életet végigkísérő szentségek (kereszttség, bérmlás, házasság, oltáriszentség, gyónás és így tovább) állnak, sőt küldetésük közé tartozik, hogy felhívják a figyelmet arra, hogy a házasság szentsége is van olyan fontos, mint az oltáriszentségé vagy az egyházi rendé. A két közösség között van átjárás, megfigyelhető egy minta, miszerint számos schönstatti tag korábban a karizmatikus megújulás egy közösségéhez tartozott, de miután házasságot kötött és családot alapított, úgy döntött, hogy a családközpontú mozgalomban folytatja vallásos útját.

A következő, eredetileg 1952-ben Spanyolországban életre hívott Házás Hétvége Mozgalom 1985-ben alapította meg magyarországi csoportját. A katolikus lelkiségi mozgalom célja, hogy a keresztény értékeken alapuló tanítása segítse a házastársakat abban, hogy kapcsolatuk megújuljon, továbbá segíti a papokat és a szerzeteseket, hogy önmagukkal és a közösségükkel minél jobb viszonyt alakítsanak ki. A Schönstatt Mozgalom szintén küldetésének tartja a házastársak kapcsolatának ápolását, de közben a családot, mint egységet kezeli. Míg a Házás Hétvége mozgalom eredetileg nem biztosított gyermekfelügyeleti lehetőséget a tanítások idejére, így a házaspároknak maguknak kellett megoldani azt és csak a pár utazott el a hétvégi programra, addig a Schönstatt Mozgalom alapját a családnapi adják, amely során egy héten át az egész család részt vesz egy „nyaraláson” a Balaton közelségében található Óbudaváron. Így a szülők a délelőtti előadásokon szellemileg, lelkileg feltölthetnek, miközben gyermekeikre a közelben (szervezett foglalkozások, kézművestevékenykedések keretében) vigyáznak. Ennek következtében a délutánokat kirándulással, strandolással és különféle kikapcsolódással együtt tölthetik a családok, így is megerősödve és közös élményeket gyűjtve.

Összeségében elmondhatjuk, hogy a megújulási mozgalmak között a magyarországi Schönstatti Mozgalom képes kitűnni a mozgalmak színes palettáján. Egyedi szemléletmódja, amely a családokat, a házasság szentségét, Szűz Máriát és a szeretetszövetséget együttesen állítja középpontba, jól megkülönböztethetővé teszi a többi közösségtől.

III. Módszertani megfontolások

Kutatásom egy hagyományos primer alapkutatás volt, amely deduktív ívű empirikus vizsgálat a kvalitatív és a kvantitatív módszerek kombinálásával jött létre. A feltáró jellegű kutatás magában foglalt egy online kérdőíves vizsgálatot és narratív interjúk elkészítését. A módszerek ötvözésével célom az volt, hogy átfogóbb, komplexebb nézőpontú vizsgálati anyagot gyűjthessek, így is segítve a kutatási kérdések pontosabb megválaszolását.

Elsőként a kvantitatív kutatást végeztem el, annak érdekében, hogy a számadatokat hordozó információkat begyűjtsem, majd az értékek, mutatók és mérőszámok elemzésével olyan törvényszerűségeket és következtetéseket vonjak le (HORNYACSEK 2014:45), amelyek megalapozzák és kijelölik a kvalitatív vizsgálat irányát. A következőkben a kutatás módszertanát, eszközeit és elemzési módjait tárom fel.

III.1. A kvantitatív vizsgálat

Hornycsek a megismerés három kategóriáját különíti el, az első az elméleti módszerek (például: logikai következtetések, analógiák), a második az empirikus módszerek (mint a megfigyelés) és a harmadik csoportba sorolja a speciális módszereket, mint például a kérdezést (2014:91). A kérdezés lehet szóbeli, mint az interjú és írott, mint a kérdőív, ami a társadalomtudományos kutatások egyik leggyakrabban használt adatgyűjtési módja. Célja, hogy jól strukturált kérdéssorral információkat nyerjünk a vizsgált célcsoportról és a kutatás tárgyát érintő témakörökről (LIETZ 2009). A kérdőívek tipizálásánál különbséget tehetünk időbeni gyakoriságuk és a kitöltés módja szerint.

A tudományos kutatás kvantitatív stratégiájának mentén elvégzett adatgyűjtés eredményeinek elemzését Hornyacsek szerint háromféleképpen végezhetjük el (2014). Az első a leíró stratégia, amely a valóság adott területét mutatja be, anélkül, hogy vizsgálná az okokat, összefüggéseket, vagy megváltoztatná a körülményeket. A második a kísérleti stratégia, amely pontos mérések révén keresi az összefüggéseket, így a kutatók mindent pontosan ellenőriznek, kontrollálnak, nem a mennyiségre, hanem az adatok mélységére és minőségére koncentrálnak. A harmadik a korrelációs stratégia, amely azt mutatja meg, hogy összefüggenek-e az eredmények egymással, és ha valami összefügg, akkor ez az összefüggési viszony milyen irányú és milyen erősségű (HORNYACSEK 2014:45). A kutatásban vegyítettem az eljárásmodokat, így néhány esetben a leíró, de túlnyomó többségben a korrelációs stratégia alkalmazásával elemeztem a kérdőívből származó adatokat.

A kutatás során használt kérdőívet egy alkalommal – 2021. augusztusában - kérdeztem le, hiszen célja nem egy attitűd vagy folyamat változásának mérése volt, hanem a vizsgált közösségről szerettem volna átfogó képet kapni – adatbázist építeni – és meghatározni azokat a főbb tulajdonságaikat, amelyek kvantitatív eszközökkel mérhetőek. A kitöltés módja alapján a kérdőívet az online-önkitöltős² kérdőívek típusába sorolom. Ezt a kitöltési módot kutatás technikai mérlegelések után választottam ki és minden lehetséges hátránya ellenére (MOLNÁR 2010:68.), ebben a kutatásban a vizsgált közösség aktív közreműködésének köszönhetően jól működött. Ezt alátámasztja az is, hogy bár relatíve hosszú volt a kérdőív, hiszen majdnem 120 kérdésből állt, mégis egy-egy kitöltő átlagosan 130 percet töltött a válaszadással. A kérdőív jelentős hányadában a zárt kérdések domináltak, de a közösség értékeit, szimbólumait érintő témakörök mentén egy-egy nyitott kérdéssel is találkozott a válaszadó, továbbá rangsoroló, feleltválasztós, illetve mérték-és skálaformáló típusú kérdések is megjelentek a vizsgálatban. A kérdőíves válaszok elemzése után megállapítható, hogy a Mozgalom bázisát adó alappopulációt jellemezhetjük úgy, hogy a közösséghez – többnyire arányos nemi eloszlásban – olyan férfiak és nők csatlakoznak, akik rendelkeznek bizonyos társadalmi státusszal, többnyire házások

---

² A kérdőívet az www.online-kerdoiv.com professzionális kérdőív készítő honlap felületén készítettem el.

és családjuk van, valamint erős a katolikus valláshoz fűződő kapcsolatuk. Ezek a következtetések teljesen összhangban voltak az előzetes elvárásokkal és a kutatást megelőző vizsgálatok feltételezéseivel. Csakhogy az eredmény értékelésének szempontjából nem csak a minta nagysága, hanem annak összetétele is döntő fontosságú volt. Hornyacsek úgy fogalmazza meg, hogy minél jobban közelít a minta összetétele és annak jellemzői az alapsokasághoz, annál jobban megközelítik majd a válaszaik azt, amit a sokaság válaszolna (2014:98). Összefoglalva, a válaszadók szociodemográfiai adatainak elemzése alapján elmondhatjuk, hogy a valószínűségi mintavételi eljárás alkalmasnak bizonyult a közösség összetételének feltérképezésére, hiszen a kitöltők adatainak elemzéséből kiderült, hogy a mintába bekerült populáció reprezentálja az alapsokaságot (PINTÉR-RAPPAL 2001.), vagyis a közösség egészét.

III.2. A kvalitatív vizsgálat

A deduktív ívű kutatómunka következő lépése az interjúk elkészítése volt. A kérdőíves adatgyűjtés elemzése után, annak eredményei alapján kirajzolódott tematikus csomópontok további vizsgálatának céljából interjúkat készítettem, vagyis a kvantitatív kutatást kiegészítettem egy kvalitatív vizsgálattal. A kvalitatív kutatási stratégia magában foglalja a megfigyelést, az interjú készítést és a szövegelemzést is. Ez a kutatási forma rendszerint valamilyen nyitott kérdésre keresi a választ, a probléma okait és összefüggéseit kutatja, továbbá alkalmas egyedi jelenségek értelmezésére, valamint az okok és motivációk feltárására is. A kvantitatív kutatás eredményeinek feldolgozásakor jelentős szerepe van a kutatók kreativitásának, analízáló és szintetizáló képességének (HORNYACSEK 2014:45), így ennek a módszernek a hátránya lehet, hogy az összegyűjtött adatok elemzésénél nagy hangsúly van a kutató egyéni felkészültségén és hozzáértésén.

A kutatás során a felsorolt cselekvési formák közül elsősorban az egyéni interjúkészítést alkalmaztam, így olyan információkat tudhattam meg, amelyekhez más forrásból nem férhettem volna hozzá. A lehetséges interjúkészítési technikák közül a narratív interjú (KOVÁCS 2007.a) módszer mellett döntöttem, amelyre jellemző, hogy az életrajzi elbeszélő maga

strukturálhatja saját élettörténetének elbeszélését, így a keletkező szöveg egyszerre hordozza a felidézett múlt emlékeit és a jelen perspektíváját is (KOVÁCS 2007.a). Ezt a típusú interjút általában három esetben veszik fel a kutatók (BAUER-GASKELL 2000.) az első, ha egy társadalmi jelenség individuális reprezentációját, szubjektív megélését szeretnénk értelmezni, a második – így az én esetemben is – ha a személyes és a csoportos identitást elemzünk és végül, ha társadalmi emlékezetet kutatunk (KOVÁCS 2011). Németh szerint az élettörténeti elbeszélés narratív kijelentései egyszerre vonatkoznak az objektív-társadalmi és a szubjektív-egyéni világra, valamint egyszerre támasztanak különböző érvényességi igényeket. Így az interjúhelyzetben nemcsak a történetek igaz mivolta, valóságossága, megérthetősége és megértése a kutató és a mesélő közötti egyeztetés tétje, hanem a múlttól való tudás átadásának normatív helyessége is egyike az egyeztetés indítékainak. A különböző narratívák jelenléte teszi lehetővé a Másik közvetett, interpretatív megértését ebben a kommunikatív cselekvési helyzetben (2011). Így hát, ebben a cselekvési helyzetben a narratív interjúk interakciónak résztvevői megpróbálják létrehozni és értelmezni a világról alkotott képüket és a világban elfoglalt pozíciójukat. Ennek a megértési folyamatnak az alapját – a kutató és az elbeszélő közötti – közös, reflektálatlan háttértudás adja, amelybe bekerülnek olyan kapaszkodók – például: eszmék, értékek és szimbolikus kifejezési formák – melyek segítik a szöveg belső struktúráját és értelmi összefüggéseit létrehozni (HABERMAS 2011). Az így létrejött történet magát az életet képezi le: az egyén belső valóságát mutatja meg a külső világ számára (FEHÉR 2010). Csakhogy a narratíva nem csupán az életesemények listázása, hanem egy kísérlet arra, hogy a narrátor egy koherens cselekményszál létrehozásával összekösse a történeteket időben és magyarázza, magyarázattal ruházza fel őket. Ez a cselekményszál, a főnarratíva biztosítja az értelmezés kontextusát és magában hordozza megértésének kulcsát is, így válnak értelmezhetővé azok az események, szereplők, leírások, célok, értékek, normák és kapcsolati hálók, amelyek a történetet alkotják (ANDERSON-KIRKPATRICK 2016). A társadalomtudományos vizsgálat során ezt az élettörténeti elbeszélést, az adott pillanatban létrehozott, felépített, megkonstruált végterméket tesszük elemzésünk tárgyává.

A narratív diskurzuselemzés nem csupán adatgyűjtési, szövegelemzési és -értelmezési technikák és gyakorlatok összessége, hanem azon az alapfeltevésen nyugszik, hogy a társadalmi valóságot nem lehet a diskurzustól elkülönítve megközelíteni és megérteni. A cselekmény elbeszélése – a kommunikációs szituációban a nyelv – által létrehozott valóság keretet ad a narrátornak ahhoz, hogy elmondja, ki is ő valójában. Ebben a folyamatban nem csupán leírja, magyarázza és reprezentálja a körülötte lévő világot, csoportot, hanem létre is hozza és megalkotja azt (SØDERBERG 2006). Továbbá a narratív interjúk során a kutató lehetőséget kap arra, hogy ne csak a megnyilatkozó lényét és személyes identitását értse meg, de a nyelv közvetítette létélményen keresztül betekintést nyerjen a megnyilatkozó közösségében teremtett és őrzött narratívákba, mítoszokba, identitásalkotó diskurzusokba. Tehát, az elemzés – mely társadalmi folyamat – (1.) figyelembe veszi az elbeszélő aktuális pozícióját (Kovács 2007.b), amely közösség tagjaként alkotja meg mondandóját, vagyis igyekszik értelmezni az egyén társadalmi kapcsolatait; (2.) szem előtt tartja, hogy a narratíva csupán egy olyan, az adott pillanatban összerakott „én világot” mutat meg, amely időben változékony, mégis mindig komplex és konzisztens marad; (3.) és mindemellett vizsgálja, hogy milyen kulturális hatások hagyják ott lenyomatát (Bögre 2020) annak diskurzusain és fogalomrendszerén, amelyek segítségével szavakba önti az elbeszélő életének cselekményét. A narratíva olyan változó történeteket integrál az élettörténetbe, amelyek az egyén életének valamilyen szintű egységét, célját és jelentését adják (BÖGRE 2020). Kovács szerint a narratíva, kibontja, ugyanakkor el is rejtí identitásunkat. A múltba néz, a jövőből íródik, s a jelent teszi múlttá (2007.b:373).

A narratív interjúkészítésnek három lépése van, az első részben egy nyitókérdés után az elbeszélő saját maga határozza meg az elbeszélésnek a vezérfonalát. Ez az úgynevezett főnarratíva, amely változatos hosszúságú lehet, mégis kijelöli a további beszélgetés irányát. A második szakasz a narratív utánakérdezés terepe, ahol a korábban – szó szerint – elhangzottak felidézése alapján a kutató visszakérdez, de az elbeszélő által kijelölt tematikus mezőben tartja a beszélgetés mentét, így az elbeszélőt nem szakítja ki a saját maga által létrehozott narratívából. Végül a harmadik és egyben levezető részben, amely a narratív interjú befejezése után kezdődik feltehetünk olyan kérdéseket és felvethetünk olyan témákat, amelyek a

kutatás szempontjából relevánsak, tisztázandóak és amiket az első és második szakaszban nem értintett az elbeszélő. Ezeket jól elkülönítve kell elemezni a narratív interjú többi részétől (KOVÁCS 2007.a).

Az interjú kutatáshoz a mintavétel két lépésből valósult meg. Egyrészt a kérdőívet kitöltő közösségi tagoknak lehetőségük volt a kérdéssor végén nyilatkozni, szeretnének-e részt venni egy interjú vizsgálatban, másrészt az előzetes eredmények alapján kirajzolódott tendenciákat követve (úgy, mint életkor, nem, státusz, lakhely, csatlakozás dátuma alapján) külön figyelmet fordítottam arra, hogy az interjúban résztvevő közösségi tagok reprezentálják a kérdőívre válaszolók alapsokaságát. Fontos hangsúlyozni, hogy új nézőpont körvonalazódik a tudástermelésben, amely szerint már nem a hierarchikus – a kutató és a kutatott alany közötti – viszony dominál, hanem az ágenseket kutatóként és kutatói asszisztensként, vagyis a kutatást tudásával segítő résztvevőként azonosítjuk. Az alkalmazott antropológia egyik tudományos megközelítése szerint a tudós nem egyedül azonosítja a problémát, kutatja azt és adja át a tudást a társadalomnak, hanem a végtermék a kutatásban résztvevőkkel együttműködve (NORSTRÖM 2020.), a bizalmon és az elkötelezettségen alapuló interakciók (knowledge co-production) során jön létre a kutatók és a résztvevők között (MEJIA-VILLA, ALFARO-TANCO 2017). A jelen vizsgálat – nem titkolt – célja, hogy mindkét résztvevő fél profitáljon az együttműködésből (collaborative research) (BELLI 2010).

Az interjú vizsgálatot segítő 25 fő kiválasztáskor figyelembe vettem a nem, kor, lakhely, csatlakozás ideje, családi állapot változókat, ennek következtében jól reprezentálják a kérdőívre válaszolók alapsokaságát. Az elbeszélők interjú helyzetét elemezve elmondhatjuk, hogy egy-egy interjú átlagosan 1-1,5 órán át tartott és a válaszadók minden esetben könnyen behelyezkedtek az élettörténetükön keresztül a schönstatti kontextusba és nem csupán 'sztorizgattak' (KOVÁCS 2007.b:376.) az interjúk során. Ahogy korábban írtam, azokat kértem fel interjúra, akik a kérdőív kitöltése után jelezték szándékukat, hogy a kutatás további szakaszában segítenék a feltáró munkámat. Így azt tapasztaltam, hogy minden esetben volt egy szándéka, egy célja az önkéntes segítőnek. Egyrészt többen hangsúlyozták, hogy annyi jót kaptak a közösségtől, hogy szeretnének valamit visszaadni és a kutatásban való részvétel lehetőségét ilyen alkalomnak tekintették, másrészt minden esetben kiderült, hogy az elbeszélő a közösségről rendelkezik egy

olyan speciális tudással (például egy alcsoport vezetője), amelynek csak kevesen vannak birtokában és ezt az ismeretét szívesen megosztja velem, ezáltal is nagyobb betekintést nyújtva a kutatás számára a közösség mindennapjaiba, struktúrájába, tevékenységébe vagy adott esetben a tanításába. Így az empirikus anyag összegyűjtését követően, az első benyomások alapján egy komplex, strukturált, küldetéstudattal rendelkező, aktív és élő közösség képe bontakozott ki, továbbá tagjainak identitása heterogén, többszörösen összetett identitás, melynek meghatározó motívumai a vallási identitás, a nemzeti identitás, a csoport identitás és a nemi identitás is.

IV. A Nemzetközi Apostoli Schönstatt Mozgalom bemutatása

A Nemzetközi Apostoli Schönstatt Mozgalom története során számos olyan külső befolyás – intézményi, társadalmi, politikai változások; egyházi jogszabályi háttér módosulása; nemzetközivé válás – érte a csoportot, amely nagyfokú rugalmasságot kívánt és ezeknek a helyzeteknek a hatására kialakult a jelenlegi formában működő kiterjedt, tagolt, karakteres attribútumok mentén felépülő hierarchikus szervezet. Kiterjedt, hiszen a világ több mint 110 országában, közel 250 aktív Schönstatt-központ működik és tagsága több milliós nagyságrendű. Tagolt, hiszen a szervezet ágazatokra oszlik, amelyekben a Mozgalom tagjai jól körülhatárolható tulajdonságok, értékek mentén különböző alcsoportokhoz igazodnak. És végül hierarchikus, hiszen minden csoport egy adott hierarchiában – példaként említve: lakóhely, régió szerint – működik, amelyek vezetői támogatják a Mozgalom küldetését és fenntartását. Mindemellett a schönstatti megújulási mozgalom erős küldetéstudattal és kivételes jövőképpel rendelkezik, amely elengedhetetlen eleme (GÁL, 2020:76) egy jól működő szervezetnek.

A Nemzetközi Schönstatt Mozgalom égisze alatt jelenleg hat világi intézet, úgynevezett kötelék működik: Mária-nővérek, Schönstatti Nők, Világi papok, Mária-fivérek, Schönstatti atyák és a Családok köteléke, amely utóbbi státusza a jelenlegi egyházjog fogalmi korlátait miatt tisztázatlan.

A Szövetség részeként megtalálhatjuk a Nők Szövetsége, Anyák Szövetsége, a Betegek Szövetsége, a Legény Szövetség, Férfi Szövetség, Családszövetség és a Papi szövetség csoportokat. A Liga által összefogott közösségek pedig Leány Liga, Nők Ligája, Anyák Ligája, Betegek Ligája, Fiú Liga, Férfi Liga, Diakónusok, Család-Liga és Papok ligája néven működnek. A negyedik – nem hivatalos – csoportot a Mozgalommal szimpatizálók alkotják, őket a Nép- és Zarándokmozgalom csoportba sorolják be (BELLER 2002:51).

A Schönstatt közösség nem hasonlító semmilyen más meglévő szerzetesrendhez, hiszen a családok beemelése a Mozgalomba korábban nem volt része az egyházi gyakorlatnak. A négy ág csoportjai és alcsoportjai a nemzeti mozgalmakban az adottságoknak, lehetőségeknek és körülményeknek megfelelően alakultak ki, így ezeket a csoportokat nem találhatjuk meg minden nemzeti mozgalomban. A következőkben megvizsgálók egy konkrét nemzeti mozgalmat, vagyis a Magyar Schönstatt Mozgalom alapítását, elterjedését és struktúráját.

IV.1. A Magyar Schönstatt Mozgalom története

A Mozgalom magyarországi megalapítása Gódány Róbert és Rita nevéhez fűződik. Róbert az 1956-os forradalom után – abban tevékeny részvétele miatt – Ausztriába disszidál, ahol dolgozni, majd tanulni kezd: Bécsben kispap lesz és teológiát tanul. Ebben az életszakaszban ismerkedik meg a Schönstatt eszméjével, ahol a tanítások a házasság szentségét, a család hivatását, az önnevelést, a schönstatti pedagógiát, az életszentséget és a máriás lelkületet állították a középpontba (BELLER 2002). Végül úgy dönt, hogy nem a papi élet a hivatása, és családot alapít. Feleségével, Ritával aktívan részt vállaltak a bécsi schönstatti élet megalapozásában és felvirágoztatásában, miközben többször ellátogattak Schönstattba, ahol 1967-ben lehetőségük volt találkozni a Mozgalom megalapítójával: Kentenich József atyával. A rendszerváltás előtti magyarországi politikai, társadalmi viszonyok és a Magyar Római Katolikus Egyház korlátozott lehetőségei ellenére, 1980-ban – minden várható kihívás ellenére – úgy döntöttek, hogy öt gyermekükkel visszaköltöznek Magyarországra és a Balaton-felvidéken található Óbudaváron telepedtek le (Mészáros 2014). Bár az alapítóházaspár célja a visszatelepüléssel elsősorban, nem a Schönstatt Mozgalom magyarországi megalapítása volt, mégis, amikor

ismerős házaspároknak beszéltek a schönstatti tanításról elkezdett formálódni a közösség. Beller Tilmann schönstatti atya, akit még a bécsi székhelyű osztrák Schönstatt Mozgalomból ismertek meg rendszeresen meglátogatta Óbudaváron a Górány családot és előadásokat tartott az összegyűlt házaspároknak. Az első ilyen alkalom 1983-ban Veszprémben volt, majd 1984-től már Óbudaváron folytatódtak, végül 1985. nyarától kezdve mind a mai napig minden évben itt tartják a Schönstatti Családnapokat (CSERMÁK 2001:88).

A magyar mozgalom struktúrájának létrejöttének vizsgálatakor figyelembe kell venni, hogy a fennálló politikai rendszer által kialakított helyzetből kifolyólag a magyar mozgalom nem csatlakozhatott be a nemzetközi áramlatba, annak felépítésében nem a schönstatti szerzetesek vagy szerzetesnővérek, hanem elsősorban a magyar családok, házaspárok vállaltak aktív szerepet. Mindezek a próbatételek ellenére a magyar Schönstatt Mozgalom megindult a növekedés útján: 1983 és 1986 között a családok száma megtízszereződött, rendszeresen megtartották a nyári családnapokat, Beller Tilmann lett a magyarországi ág lelki vezetője és annak érdekében, hogy feladatát minél jobban elláthassa Beller megtanult magyarul. A közösségi tagok száma folyamatosan növekedett a rendszeráltás után is, ám 1990-ben Beller Tilmann atyát megválasztották a német Mozgalom vezetőjének, ezért Bécsből Schönstattba költözött és a magyar mozgalom építésében nem tudott olyan aktívan részt venni, mint korábban. Ennek hatására a magyar házaspároknak kellett átvenni a Mozgalom irányítását és a nyári családnapokon a schönstatti eszméről, tanokról szóló előadásokat is – egyedi módon – házaspárok tartották házaspároknak (CSERMÁK 2001:90). Beller Tilmann munkáját a magyar közösség lelki vezetésében később (2005-től) a német származású Gertrud-Maria Erhard schönstatti Márianővér vette át, aki szintén megtanult magyarul, így napjainkban is aktívan segíti a magyar családokat a Mozgalom építésében, gondozásában.

Jelenleg a Magyar Schönstatt Mozgalom négy nagy csoportból áll: (1.) Schönstatti Atyák Közössége, (2.) Márianővérek, (3.) Családmozgalom és (4) Ifjúságmozgalom, amely két alcsoportra a (4.1.) Fiúmozgalomra és (4.2.) a Lánymozgalomra tagolódik. Ezek között a legtöbb tagot számláló, legaktívabb közösség Magyarországon a Családmozgalom.

Összességében elmondhatjuk, hogy a magyarországi mozgalom nem önmagában álló egység, hanem része egy egésznek (Ostrom 2005), így az intézmények mátrixában elfoglalt pozíciója alapján része a Nemzetközi Schönstatti Mozgalomnak, a Római Katolikus Egyháznak, illetve egy lokálisabb perspektívából szemlélve betagozódik a Magyar Katolikus Egyház struktúrájába és együtt működik a Magyar Állammal. A tanulmány következő fejezetében a narratív interjúk szimbólumrendszerére vonatkozó elbeszélések elemzését mutatom be.

V. Szimbólumok, szimbolikus terek elemzése

Az általam készített narratív interjúk három fő részre oszthatóak. Az első a főnarratíva, a második a narratív utánakérdezés és a harmadik az interjú lezárása, a levezető szakasz. A főnarratíva cselekménye a legtöbb esetben a közösséghez való csatlakozás történetével indított, majd a továbbiakban a számára legfontosabb elemeit emelte ki a Schönstatti Mozgalomnak. Az interjúkban elhangzott kvalitatív állítások kiegészítették a kérdőíves adatgyűjtés során kapott kvantitatív adatokat. Jelen elemzés tárgya – vagyis a szimbólumokról szóló elbeszélések – jellemzően a főnarratívában jelentek meg.

A Schönstatti Mozgalom szimbólumrendszerének leírása, bemutatása és értelmezése nélkül nem érthetjük meg magát a közösséget sem. Először bemutatom – a kérdőíves vizsgálat alapján kirajzolódott sorrendben – a legfontosabb szimbólumokat, majd az interjúk kutatás során kiemelt schönstatti szimbolikus helyeket, majd kitérek arra, hogy az interjúk szituációjában az elbeszélések során milyen történeteken keresztül interpretálták a kutatást segítő közösségi tagok a Mozgalomnak legfontosabb tárgyi- és rituáliselemeit.

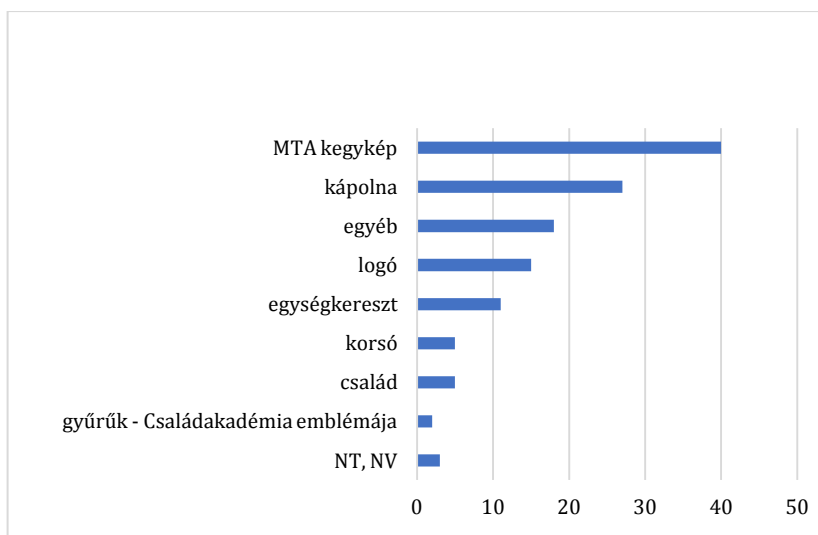
A kérdőíves kutatás során külön kérdéssorozatban kérdeztem a válaszadókat Schönstatti szimbolikájáról. A kérdőív tartalmazott egy szabadon megválaszolható kérdést³ – vagyis a kutató prekonceptiója nem korlátozta a

---

³ A szimbólumok elemzéséhez a szó szerint idézett meghatározásokat az online kérdőív két kérdésére [Mit gondolsz melyik az a szimbólum, amely a leginkább reprezentálja, képviseli a 124

válaszadót, így – ennek kódolása után láthattuk (1.ábra), hogy a tagok a Mozgalom legfőbb szimbólumának az úgynevezett MTA – a kis Jézust az ölében tartó Mária – kegyképet tartják, továbbá kiemelt jelentőséggel bír még a kápolna és a schönstatti logó is (1.kép).

Ezek mind a nemzetközi közösség által használt és elfogadott közös jelképek, csakúgy mint az egységkereszt vagy a korsó. A válaszok közül egyedül a gyűrűk szimbólomról állapíthattam meg (2.kép), hogy kifejezetten magyar sajátosság.

1. ábra: „Mit gondolsz melyik az a szimbólum, amely a leginkább reprezentálja, képviseli a közösséget?”

Forrás: saját szerkesztés

közösséget? Kérlek írd le röviden, hogy mit jelent Neked az előző kérdésben válaszaként megjelölt szimbólum?] adott válaszokból származnak

V.1. A kegykép

Az MTA kegykép (5.kép/balra), vagyis a Szűzmáriát és a kis Jézust ábrázoló kép a Mozgalom nemzetközi szinten legismertebb és legelfogadottabb jelképe. Minden schönstatti kápolnában, otthoni háziszentélyben és a tagok életében is központi helyet foglal el. A közösség tagjai gyakran használják és sokféle formában (pl.: nyaklánc, karkötő, rózsafűzér) maguknál is hordják azt. Erről úgy nyilatkoztak, hogy a kegykép erőt ad és összefogja a világon élő schönstattosokat, hiszen mindannyiuk otthonában ez a kép áll.

1. kép.: Az MTA kegykép, a kápolna és a schönstatti logó

Forrás: saját szerkesztés

Az interjúk során többen is elmondták hogyan látják a képet. Fontos itt különválasztani, hogy ez nem ugyan az a narratíva, mint amit Szűz Mária személyével kapcsolatban fogalmaznak meg, ezek az interjú részletek csupán a képi ábrázolásról, a tárgyiasult megjelenésről kínálnak szélesebb perspektívát. Érdekes minta rajzolódott ki: azok, akik beleszülettek a mozgalomba másképp tekintettek a képre, mint akik felnőttként találkoztak először vele. „A schönstatti kegykép, művészileg nem képvisel nagy minőséget, de kifejezi a közösséghez tartozást is meg egy idő után, valahogy kialakul egy személyes kötődés is hozzá.”⁴

Akik belenőttek, beleszülettek a közösségbe sokkal jobban elfogadták és kevésbé kérőjelezték meg, annak művészi értékét, míg akik már felnőttként „készen kapták” az ábrázolásnak ezt a módját, eleinte kritikusabbak voltak, de minden esetben végül elfogadták és megszerették azt. „Először nem tudtam, hogy ez egy Schönstattos kép, mert kicsi korom óta ezt látom (...) nagyon szerettem, de aztán volt egy idő, de szerintem mindenkinek eljön egyszer egy

---

⁴ Nő, 36-45 éves

olyan periódus, hogy igazából ez nem annyira nagy művészi alkotás, de most már ezen túlléptem [nevet]. Inkább lelkileg a Szűzanyával próbálok kapcsolódni és otthonosságot, otthonosság érzést ad. Nekünk is kint van a háziszennyteleben is nagyon szeretjük.”⁵

Az interjúalanyok képről alkotott szubjektív benyomásain túl megfigyelhetjük még, hogy a második interjú részlet megerősíti a kérdőív kitöltése során megfogalmazott véleményt, miszerint Máriának ez a képi ábrázolása összeköti a világ összes Schönstatti közösségét és erősítit a csoporthoz tartozás élményét.

V.2. A kápolna

A tagok által – a kérdőíves vizsgálat során – felállított fontossági sorrendben a második a kápolna (1.kép/közép) volt, aminek jelentősége szintén vitathatatlan, hiszen ez a Schönstatt lelkeségi mozgalom zarándokhelye. Világszerte 207 helyen építették fel a németországi kápolna, az „összentély” méretarányos másolatát. Ezek a kápolnák jellemzően egy-egy közösség helyi, nemzeti központjában helyezkednek el. Továbbá a kápolnában található meg a korábban megnevezett hat szimbólum közül négyet – az MTA kegyképet, a logót, az egységkeresztet és a korsót is. A kérdőívet kitöltők úgy vélték, hogy a Szentély otthont és biztonságot nyújt, a „Szűzanya vára”, „szent hely”, továbbá kegyelmiforrás és találkozóhely Istennel, Máriával és a schönstatti eszmével egyaránt. Hangsúlyos volt, hogy a kápolna az egységet szimbolizálja, egyfelől, az egész nemzetközi schönstatti mozgalommal, hiszen a kápolna a világ minden táján ugyan úgy néz ki és az Összentély mintájára készülnek a Leányszentélyek; másfelől a nemzeti közösséggel, Istennel, Máriával, a házastársunkkal és a családukkal is. „Óbudaváron a legfontosabb hely a kápolna, ott mindig úgy érezzük, hogy közel vagyunk ott a jóistenhez és valahogy ott a Szűzanyának leadott, elmondott dolgok gyorsabban célba érnek.”⁶

Az interjúk során uralkodó narratíva volt a magyar szentély alapításának, megépítésének előzménytörténete. Ennek itt most két variációját elemzem. „Tilmann atya egy időben a német mozgalom feje volt és ott már sok

---

⁵ Nő, 26-35 éves

⁶ Férfi, 36-45 éves

problémát észrevett és azt gondolta, ha Magyarországon most kezdünk, akkor ő már próbál választ adni a magyar mozgalomban, azokra a problémákra, amiket a németben látott. Például ő mondta, hogy nem építünk egy szentélyt, ha nem lesz 100 háziszentélyt. De ez nem azt jelenti, hogy 100 család és 100 kép, hanem azt jelenti 100 család, akik nagyon mélyen elköteleződnek a schönstatt felé. Ez azt jelenti, hogy van egy erős mag és ez a mag képes hordozni egy szentélyt.”⁷

A Német Schönstatti Mozgalom az intézményesülés folyamatában egy teljesen más pozíciót foglal el, mint a magyar, így a '90-es években a német közösségben szerzett tapasztalatok értékesek voltak az akkor éppen megalakuló magyar csoport számára. A magyar közösségben attól függetlenül, hogy ismerték-e Tilmann atya útmutatása mögött meghúzódó benyomások eredetét, visszatérő diskurzív elem, azaz szállóige lett a tagok számára ez a kijelentés. „És akkor a Tilmann atya mindig mesélt arról, hogy kell majd egyszer egy szentély. (...) Mindig lelkesen beszélt erről, hogy vagy lesz egy szent házaspár, vagy lesz 100 háziszentély vagy valamilyen előrelépés ezek körül, ami egy jelet ad arra, hogy önállóan, mindenféle külső segítség nélkül, és a magyar schönstatti mozgalom – ezt mindig kihangsúlyozta – a saját erejéből kell, hogy felépítse a nemzeti szentélyt. És ez megtörtént a 2000-es évek elején. Alapkövetétel, és építkezés és szentelés és ezt végig éltük a gyerekekkel és a családunkkal, hogyan lesz egy lelki közösségnek fizikai építménye, szentély és Schönstatt központ, hogyan jön létre, hogyha a jóisten áldását adja egy közösségre, akkor ott minden elkezd kivirulni és növekedni és épülni.”⁸

Rendszerint pozitív konnotációt hordoz és büszkén emelik ki a narratívák során az elbeszélők, hogy a magyar közösség képes volt teljesíteni Tilmann atya elvárását és a közösség valóban együtt építette fel a Kápolnát. Ismétlődő eleme ezeknek a történeteknek, hogy a családok – lelki és anyagi – felajánlásai és áldozathozatala nélkül nem épült volna fel a Szentély, így a tagok számára ez nem csupán Schönstattot szimbolizálja, hanem erősíti a magyar csoporthoz tartozás érzését is. Továbbá hangsúlyos az is, hogy ezt a kápolnát nem a nemzetközi mozgalomtól kapták, hanem a magyar tagok

---

⁷ Nő, 56-65 éves

⁸ Férfi, 56-65 éves

megdolgoztak érte, így a csoportidentitásukat nagyban meghatározza, hogy ez nem csupán egy német mozgalom szimbóluma, hanem a magyar Szentély. Így ez a sajátosan nemzetivé váló szimbólum egyik meghatározó aspektusa, építőköve lett a csoport vallásos identitásának és önmagában képes megjeleníteni, mit jelent egy német eredetű lelkiség magyar meghonosítása, nemzeti variánsa.

V.3. A logó

A schönstatti logónak (1.kép/jobbra) a jelentőségét több szinten ragadhatjuk meg. Egyszerre szimbolizálja a zárt, védett közösséget, valamint a nyitottságot, a közösségből kifelé irányuló missziós tevékenységet is. A sárga kör és a benne található kápolnajel egységet, egész és biztonságot sugároz, míg a kifelé irányuló vonalak az utat, amely Schönstatthoz vezet. Az interjúk során nem alakult ki jelentősebb narratíva a fent említett jelkép kapcsán, bár többen említették ezt a nemzetközi mozgalomban elterjedt ábrázolási formát, mégsem fogalmaztak meg az elbeszélők ezzel kapcsolatban kifejezetten hangsúlyos történeteket. „Nekem nagyon tetszik a schönstatti logó is.”⁹ A magyar mozgalomban – találkozhatunk ezzel a jelképpel – nem határozza meg a tagok hétköznapjait, a mindennapok során nem használják azt, bár a világ bármely pontján ha felismerik örömmel veszik tudomásul, hogy egy másik schönstatti taggal találkoztak, az egyéni, személyes narratívákban jelentősége elhanyagolható.

V.4. Az egységkeresztet

Az egységkeresztet (2.kép/balra) szintén megtalálhatjuk a nemzetközi szimbólumok között, de a magyarországi ábrázolásnak különösen fontos jelentősége van a hazai mozgalom életében. A keresztet az óbudavári kápolna oltárkeresztjeként láthatjuk és a közösség 2009-ben elhunyt tagja, Ozsvári Csaba ötvösművész készítette, akinek a magyarországi Schönstatt Mozgalom kezdeményezte a boldoggá avatását. A kitöltők szerint az Egységkereszt egyszerre szimbolizálja azokat a kereszteteket, amiket mindnyájan hordozunk, Mária és Krisztus egységét, Ozsvári Csabát valamint

---

⁹ Nő, 1-18 éves

azt is, hogy Mária a Krisztushoz vezető út. Az interjúk során is gyakran kiemelték, az egységkereszt készítőjének személyét. „A Csaba miatt a magyar egységkereszt is közel áll hozzám, meg annak a művészi értéke miatt is, és mert magyar.”¹⁰

Az egységkereszt kiemelt jelentőséggel bír – nem csak annak fizikai adottságai miatt, hanem – az általa megjelenített vallásos tartalom üzenetének következtében is. „A kápolnában (...) ott van a schönstattból hozott zszindely, Dachauból származó kereszt, Csaba egységkeresztje (...) számomra a templomban lévő tárgyak nem csak díszek, hanem üzenetük van (...) ezeken keresztül közelebb tud kerülni az ember a Jóistenhez is és (...) egy történelmi folytonosságot mutat, az előttünk járók áldozatait képviseli.”¹¹

Az egységkereszt eltér a hagyományos feszületektől, hiszen a feszületeken csupán Krisztus látható, míg a schönstatti egységkeresztben megjelenik Jézus anyja Mária is, így ezen az ábrázoláson keresztül is nyomatékosítják a Mozgalom máriás lelkületét. „Az egységkereszt viselésével beazonosítható vagyok (...) de lelkileg is tök jó (...) ez a kereszt segít (...) a szüntelen imádkozásban. Meg nekem tőkre tetszik is így vizuálisan, hogy nem csak Jézus van rajta, hanem a Szűzanya is, és így több mint egy pusztá feszület, ezen Mária is ott van, mint ahogy egy schönstatti is több azáltal, hogy Mária is jelen van az életében.”¹² Az idézett interjúban is láthatjuk, hogy a máriás lelkület, a Máriához való viszony a schönsttai tagok identitás-stuktúrájának belső körében helyezkedik el, vagyis szorosan kapcsolódik azzal a viselkedés- és normarendszerrel, ahogy önmagukhoz, a Mozgalomhoz és az Egyházhoz viszonyulnak.

---

¹⁰ Nő, 36-45 éves

¹¹ Férfi, 46-55 éves

¹² Férfi, 19-25 éves

2. kép: Az egységkereszt, a korsó és a gyűrűk szimbólom
Forrás: saját szerkesztés

V.5. A korsó

A korsó (2.kép/közép) különleges funkciót tölt be a közösség rituális életében, hiszen a kánai menyegzőn történt csodát, eseményeket jelképezi. A Szűzanya látja, hogy „Nincs több borunk”, és azt mondja a szolgáltnak: „Tegyetek meg mindent, amit mond.” (János 2,3-5) Jézus pedig - Anyja kérésére - a korsókba töltött vizet borrá változtatja. A közösség a hétköznapiakban ezt úgy alkalmazza, hogy kis papírcédulákra üzeneteket írnak, amelyben beszámolnak nehézségeikről, problémáikról, szenvedéseikről és sikereikről, örömeikről, hálaadásukról egyaránt, majd ezeket bedobják a korsóba, vagyis felajánlják a kegyelmi tőkébe. Bár a képen látható korsó a központi kápolnában helyezkedik el, minden háziszentélyben megtalálhatjuk ennek másolatát, így ez a rítus - a nehézségek és örömök felajánlása - a családok hétköznapijaiban is tetten érhető. A tagok számára ez a korsó azt jelképezi, hogy a problémák, nehézségek felajánlásának van értelme, azok nem hiábavaló szenvedések, továbbá ebből a kegyelmi tőkéből meríthetnek erőt, „éltető vizet”.

„Schönstattban a korsónak az a jelentősége, hogy ott gyűjtsük a lelki tőkét. Mi úgy csináljuk, hogyha van valami kérésünk, felírjuk és bedobjuk a korsóba, de ha van valami fájdalunk, félelmünk vagy bármi lelki nehézség akkor azt feltudjuk ajánlani a lelki tőkébe. Ez olyan, mint amikor valaki egy anyagi bázist gyűjt, és a közösbe bedobja és az veszi ki, akinek szüksége van rá. A korsó is egy hasonló dolog, hogy bedobod a felajánlásaidat és abból a Szűzanya annak oszt, akinek szüksége van rá (...) ezt a betegséget, ami nekem van, odaadom Szűzanya és használd amire akarod, vagy használd a gyermekeim

megtérésére, vagy annak add, akinek a legnagyobb szüksége van rá. (...) A papír cetlikkel fizikailag az történik, hogy minden hónap 18-án elégetik.”¹³

Számos beszámoló külön hangsúlyozta a felajánló rítus egyik fő jellegzetességét, hogy fizikailag megragadható és átélhető. Nem csak szóban hangzanak el ezek a felajánlások, hanem lényeges eleme a folyamatnak, hogy kézzelfoghatóvá válik a megfogalmazott felajánlás, azáltal, hogy leírják egy papírra.

„A lelki korszó, vagyis inkább a korszó lelki része fontos (...) felajánlás és merítkezés, mindkét oldala (...) nagyon szép szimbólum és (...) megfogható, ezért jobban megragadható az emberek számára.”¹⁴

Miután felírták a gondolataikat, ezt bedobják a korszóba, amellyel kifejezik azt az igényüket, hogy ezzel a – pozitív vagy negatív – tapasztalattal, érzéssel, élménnyel ezentúl már Jézus anyja, Mária rendelkezik. A schönstatt mozgalom tagjai ezáltal átélik a kánai menyegzőn történeteket, kérik Máriát, hogy vigye fia elé a „vízzel telt” korszókat és változtassa ezeket a felajánlásokat „borrá”. Kulcsfontosságú ez a mozzanat, hiszen ennek az ígéretnek köszönhetően – az esetleg értelmetlennek vagy céltalannak tűnő – szenvedés átkonvertálódik olyan értékévé, amellyel a közös „kegyelmi tőkéhez” adnak hozzá a tagok.

„Számomra azt jelenti, hogy nem hiábavaló a szenvedés. (...) Vagy amikor az egyik családban történt valami, akkor sokáig minden este felajánlottunk nekik, napi szinten felajánlottunk valamit érte és végül kijöttek a kórházból és viszonylag jól alakult. Ez úgy erőt adott, hogy ez segít, vagy ugyanez nekünk visszafelé. Mások is imádkoztak értünk. (...) nekünk a három hónapos kontrollnál kiszúrték, hogy valami probléma lesz (...) és valami gond van a gyermekkel. Úgy letudtuk rakni, hogy (...) mindig úgy beraktam naponta többször a korszóba és úgy lehetett ezt felajánlani, hogy tudtuk valakinek ez kell. És így kiegészíteni a kereszt hordozását Jézussal, ez magasabb szintre emeli a szenvedést”¹⁵

A kegyelmi tőkéhez való hozzájárulás egyik kiemelt mozzanata, hogy a tagok saját felajánlásaikkal segíthetik a társaikat. A vallásos hit egy nagyon mély megélésének formája ez, hiszen egészen a Jézussal való közösséghez

---

¹³ Nő, 46-55 éves

¹⁴ Nő, 26-35 éves

¹⁵ Nő, 46-55 éves

vezeti el a hívőt úgy, hogy a szenvedések által megosztják a terheiket. A közös teherhordozásban megtapasztalható annak az élménye, hogy nem egyedül kell megküzdeni a nehézségekkel, hanem van egy támogató csoport és ha a közösség tagjai fizikailag nincsenek jelen, akkor is számíthatnak egymás támogatására. „Korábban nem hallottunk ilyenről (...) ez egy teljesen könnyen alkalmazható, nagyon szemléletes, egyszerű de nagyszerű megoldás. (...) Ez a kegyelmi tőke, ez nagyon fontos eleme a Schönstattnak, ami az oltárterítőn van, hogy 'Semmit nélküled, semmit nélkülünk' és a Gódány Rita mondta egyszer, hogy itt semmi nem vész kárba. Mindent oda lehet tenni a kegyelmi tőkébe. (...) Ez a korszak ez egy fantasztikus jelkép, egy modern embernek is érthetővé teszi a folyamatot.”¹⁶

Ennek a mindennapok gyakorlatában megjelenő rítusnak többszintűen megragadható a jelentősége. Egyrészt kézzelfoghatóan demonstrálja a közös teherhordozást, vagyis a „hordozzuk egymást” csoportélményét, így erősíti a schönstatti közösségben az azonosságtudatot, másrészt az ilyen típusú cserekapcsolat más katolikus vallási megújulási mozgalomban nem jelenik meg, ezáltal egyedivé teszi a közösséget, harmadrészt vonzó lehet azoknak az egyéneknek, akiknek fontos, hogy a felajánlott – pozitív vagy negatív – élményektől fizikailag is megválhassanak, vagyis konkrétan a papírlapok elégetése révén az individuum egy nagyfokú lelki megkönnyebbülést élhet meg.

V.6. A Családakadémia emblémája

A hatodik vizsgált szimbólum (2.kép/jobbra), amelyet a kérdőívet kitöltők önállóan megnevezetek a Családakadémia emblémája, amely két egymásba fonódó gyűrűt ábrázol. Ez a közösség számára a szövetség jelképe Istennel és a házastársukkal is.

Bár a specifikusan összefonódó gyűrű szimbólum egyénekre gyakorolt hatásáról a narratívák között nem hangzott el egy történet sem, a Családakademiáról, amelyet ez a gyűrű szimbolizál és amely a közösség egy sajátos képzési módját írja le, számtalan beszámoló született. Ez a Mozgalom

---

¹⁶ Nő, 46-55 éves

által létrehozott képzés Magyarországon egyedülálló lehetőséget biztosít nem az egyének, hanem a házaspárok képzésére.

V.7. A Házaspárok útja

A világ első Házaspárok útját – amelynek alapkoncepcióját a magyar házaspárok álmodták meg (3.kép) Óbudaváron építették meg. A közösség büszke arra, hogy ez a magyar mozgalomból nőtt ki magát, annak szellemi és lelki gyümölcse. „És a legnagyobb magyar sajátosság a házaspárok útja, ugye ezt mi találtuk ki és innen terjedt el az egész világban.”¹⁷

Ez egy a kápolnától induló, körülbelül másfél kilométer hosszú erdei-mezei ösvényeken áthaladó gyalogút, amely 15 állomást érint (4/5. kép). Célja, hogy az úton végighaladó házaspárok elgondolkodjanak életük mérföldköveiről, az adott állomáson kijelölt témával kapcsolatban megosszák egymással gondolataikat, hogy így megerősíthessék és elmélyíthessék a hitvesi kapcsolatukat. „Ahol áll éppen az élet, ott időzünk a legtöbbet (...) nosztalgiazunk az elején és jó ott elidőzni, ahol járunk és ami még utána jön, az olyan ismeretlen számunkra, azt még nem tapasztaltuk meg.”¹⁸

Az utat egy kísérőfüzet segítségével végig elmélkedheti bárki, akinek célja a kapcsolatának megújítása, akár tagja a mozgalomnak, akár nem. „Hatalmas lehetőség, hogy akik még nem ismerik schönstattot, ők is kapjanak egy kis ízelítőt. Aki házasságban él, annak nagyon érdekes ezeket az állomásokat látni. Megkeresni, hogy most hol tartunk, akár visszagondolni, hogy ezeken már átmentünk és akár egy kicsit készülni, hogy mi van előttünk.”¹⁹

Az első út 2007-es kialakítása óta világszerte elterjedt ez a metódus, így jelenleg 20 helyen találhatunk erre a mintára létrehozott zárándokutakat, például Németországban, Csehországban, Ausztriában, Romániában, Ukrajnában, az Amerikai Egyesült Államokban, Costa Ricán, Peruban, Paraguayon vagy Dél-Afrikában is.

---

¹⁷ Nő, 46-55 éves

¹⁸ Férfi, 46-55 éves

¹⁹ Nő, 46-55 éves

3. kép: A Házaspárok útjának térképe

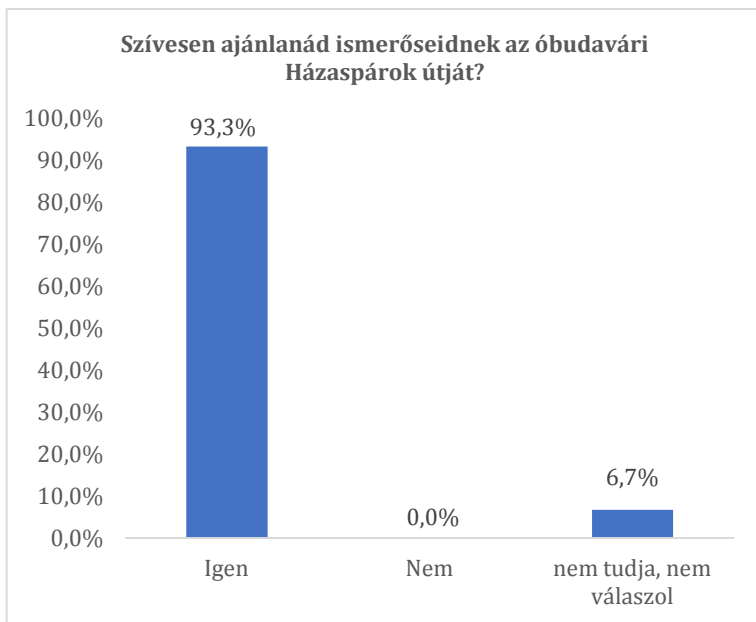
Forrás: <http://mek.oszk.hu/15000/15073/15073.pdf>

4. kép: A hatodik állomás fotója

Forrás: <http://mek.oszk.hu/15000/15073/15073.pdf>

Az út a magyarországi tagok között is igen népszerű, ezt bizonyítja az is, hogy a kérdőívet kitöltők több mint 90%-a nyilatkozott úgy (2.ábra), hogy szívesen ajánlaná ismerőseinek, hogy megismerkedjenek a 15 állomással és végigjárják az utat. A válaszadók ötöde (19,3%) rendszeresen vagy gyakran látogatja a Házaspárok útját, míg közel 60%-uk csupán néha vagy ritkán jut el fizikailag ide. Ám a témában nyomtatott kísérő anyagok segítségével a házastársak otthonukból is, háziszentélyükből is elmélkedhetnek. „Nekem magában a kiskönyvben a gondolatok, az elmélkedések. A kiskönyv nélkül nem ad annyit (...) nekem azok a gondolatok, azok mindig szíven ütnek. A könyvvel együtt tudom azt mondani, hogy az maga a házaspárok útja, magával az elmélkedésekkel együtt.”²⁰

2. ábra: Ábra a Házaspárok útjának ajánlásáról
Forrás: saját szerkesztés

²⁰ Nő, 46-55 éves

5.kép: Az első állomás fotója

Forrás: <http://csaladok.schoenstatt.hu/>

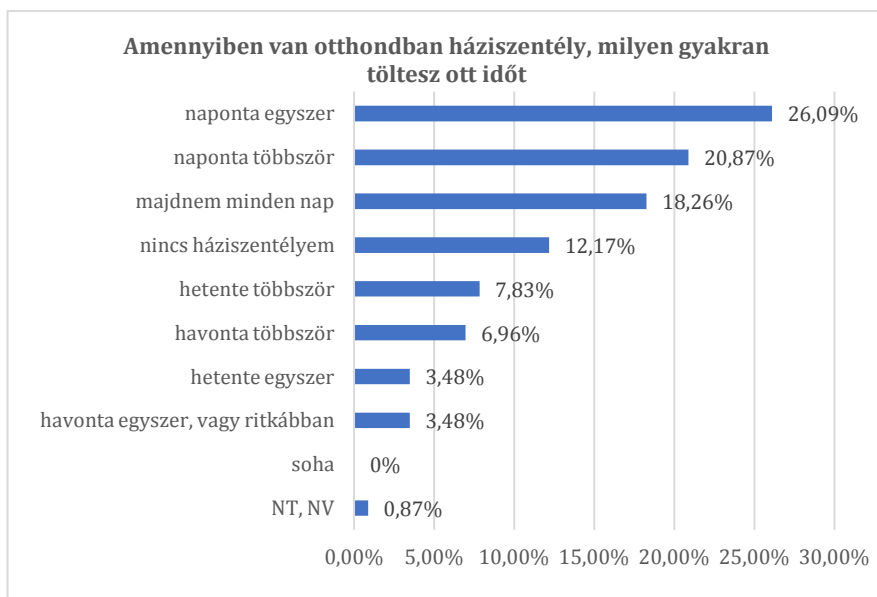
A Házaspárok útjáról való gondolkozás során a legtöbben azt emelték ki, hogy „csodálatos élmény” végigjárni, hiszen a csendes, nyugodt környezetben kiváló lehetőség kínálkozik arra, hogy a házastársak átbeszéljék a múltat, a jelent, a jövőt; a konfliktusokat és a nehézségeket; a szép és az ünnepi pillanatokot, továbbá megerősíti a házasságukat azáltal, hogy lehetőségük van tisztán egymásra figyelni, közösen imádkozni és az állomásokon megjelölt 15 téma segítségével, olyan kérdésköröket is átbeszélni, amelyeket a hétköznapiakban nehezebben hoznának szóba. Ez a közös utazása a házastársaknak betekintést ad Schönstatt eszenciájába, „a schönstatti gondolkodásmódba”, valamint kiváló eszköz ahhoz is, hogy új emberekkel ismertesse meg a Mozgalmat.

A Házaspárok útja, a fizikai és szakrális tér összeolvadásának egy különleges módja. Olyan zarándokút az életbe, amelyet a házastársak együtt élhetnek át, összekovácsoló ereje vitathatatlan, hiszen az átbeszélte, átímádkozott életút egyes állomásain, a házaspár közös jelentéseket, konszenzusokat hoz létre. Ennek létrehozásával a közösség célja nem csupán az, hogy a tagok számára felhívják a figyelmet a házasság szentségének fontosságára, hanem ezen keresztül megszólítsanak, elérjenek olyan hívő (vagy nem hívő) embereket, akik dolgozni szeretnének kapcsolatukon.

Egyrészt a pozitív páros élmény kapcsán belső megtartó erő tud lenni a közösség tagjainak, másrészt akár egy rekrutáló célt is szolgálhat, hiszen ezen keresztül megszólíthatóak más keresztény házaspárok is.

V.8. A háziszentély

Azok a családok, házaspárok, akik szorosabb köteléket kívánnak kialakítani a Mozgalommal szeretetszövetséget köthetnek és otthonukban háziszentélyt alakíthatnak ki. A háziszentélyt minden család a saját elképzelése és lehetősége szerint alakítja, ám vannak olyan elemek, szimbólumok, amelyek minden szentélyben megtalálhatóak – például az MTA kegykép, a kereszt és a korszó. A kérdőívet kitöltők jelentős többségének (83,87%) van egyéni életterében ilyen szakrális tárgyegyüttes, vagyis háziszentély, amelyet rendszeresen látogatnak is (3. ábra).

3. ábra: A háziszentély látogatásának gyakorisága

Forrás: saját szerkesztés

A válaszadók több mint kétharmada (68,27%) nyilatkozott úgy, hogy a háziszentély a nappalijukban helyezkedik el, a negyedük jelölte (24,04%), hogy a hálószobában található és csak néhányan (4,81%) válaszoltak úgy, hogy külön, direkt ennek dedikált szobában állították fel. Érdekesség, hogy a konyhában egyik család sem létesített háziszentélyt, hiszen azok funkciói – lásd: például főzés és elmélyült ima – nem férnek össze. Az interjúk során is felmerült a háziszentély házban való elhelyezésének fontossága. „Először nem tudtuk, hogy hova tegyük (...) alig vártuk, hogy legyen rá mód, hogy tudjunk neki egy helyet kialakítani (...) amikor volt rá mód akkor már eleve olyan bútort vettünk, hogy egy háziszentélyt kitudjunk benne alakítani (...) nem csak egy polc, hanem az az egész ott a schönstattnak a helye (...) és hogyha jön hozzánk vendég, olyan, aki nem is tud róla semmit, és ha beszélgetünk egyszerűen óhatatlanul ott ülünk a háziszentélyben.”²¹

A közösség tagjai azáltal, hogy házukban létesítenek egy ilyen teret kifejezik a közösséghez tartozásukat, más nem schönstatti emberek előtt is. A schönstatti tanítás egyik pillére, hogy minden házaspár a saját üteme szerint haladva mélyül el a schönstatti lelkiségben. Vannak, akik gyorsabban haladnak ezen az úton és vannak, akik akár éveken át is várnak arra, hogy megszülessen bennük az igény egy háziszentély iránt. „Az első pillanattól volt háziszentélyünk (...) jónak láttam, hogy van a lakásban egy sarok, egy polc, ami megjeleníti, hogy közel van hozzánk az Isten. (...) A gyerekeknek is sokat jelentett, nekik is kézzelfogható volt. (...) A gyerekekkel való ima, bevezetett a kettesben való imára is (...) A háziszentély egy jó hely erre, hogy az esti rituálé részeként odaüljünk és imádkozzunk. Ez családi erőforrássá vált.”²²

Azok között, akik életterükben még nem szenteltek fel háziszentélyt, többen „dolgoznak” azon, hogy ez változzon, így ők is „otthonukba fogadják a Szűzanyát”. Azok a családok, akik már rendelkeznek háziszentéllyel, mérföldkőnek tartják életükben: „A háziszentély fontos volt abban a fejlődésben, hogy rendszeresen imádkozzunk, hogy legyen a házukban egy központi hely, egy házioltár, egy-egy háziszentély, ami előtte nem volt. (...) A saját házasságunkban és a saját családi életünkben is kerestük azt, hogy hol, hogyan tudunk rendszeresen együtt imádkozni, nyilván ebben a házi szentély

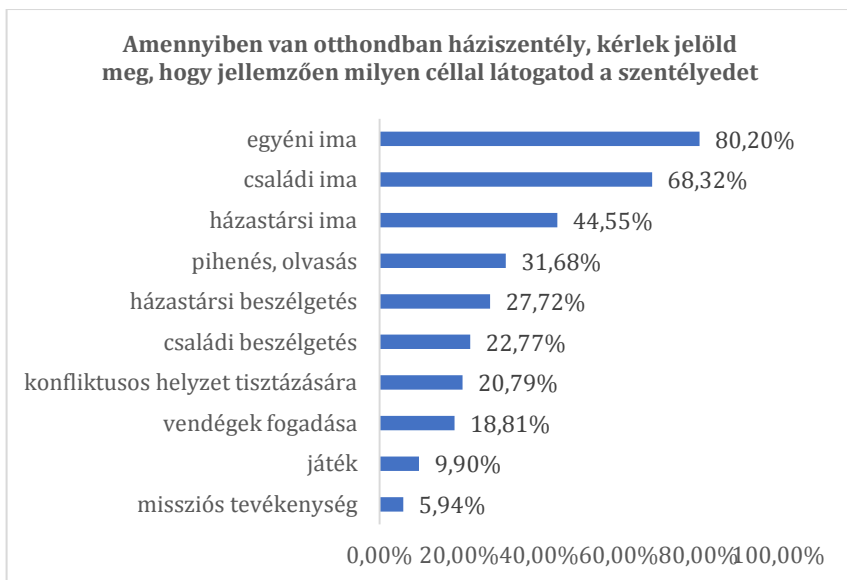
---

²¹ Nő, 66-75 éves

²² Nő, 36-45 éves

is sokat segített (...) Én azt szeretem hogy akár a schönstatti ősszentélybe megy az ember, akár Óbudavárra, akár a saját házukban, vagy bárkinek a háziszentélyébe, ahol ugyan azokat a kegyelmeket, ajándékokat tapasztalhatjuk meg”²³

A Mozgalom tagjai többnyire az egyéni és a családi ima céljából (4. ábra) látogatják a háziszentélyüket, de előfordul, hogy olvasni, pihenni vagy akár játszani térnek be oda. A háziszentély egy fontos teret adhat a szakrális életen túl, a hétköznapi szervezéséhez, a családi beszélgetésekhez vagy akár a felmerülő konfliktusok tisztázásához is.

4. ábra A háziszentélyben gyakorolt tevékenységek listája

Forrás: saját szerkesztés

²³ Férfi, 46-55 éves

Többen úgy vélik, hogy a hely az otthon lelki központja, egy forrás, ahol lelkileg töltekezni lehet és érezni Isten jelenlétét. Erősíti a Schönstathoz, a közösséghez tartozást a hétköznapokban is, hiszen ezáltal szoros kapcsolatban maradhatnak Istennel, Máriával, a Mozgalommal és házastársukkal is. Továbbá a háziszentélyek hálózatán keresztül nem csak a hazánkban élő schönstattos tagokkal, hanem a világ összes schönstattos családjával összeköttetésben érzik magukat az elbeszélők. Többször hangsúlyozták, hogy ez a háló átfogja a világot és így megélhetik, hogy egy nagyobb közösség tagjai. Ezen felül a schönstatti tanítás szerint, aki meghívja otthonába a Szűzanyát, annak különleges kegyelmeiben részesül. „A háziszentélyben a Szűzanya tett ígéreteket, hogyha meghívtok magatokhoz és ott lakok, akkor segítek az ifjú szívek nevelésében. Volt több ígérete is, de mi ebbe kapaszkodtunk bele, hogy mi nem tudunk 7 gyereket jól nevelni, mert ehhez kevesek vagyunk és meghívtuk a Szűzanyát, hogy segítsen nekünk.”²⁴

A Mozgalomban számos nagycsaládos szülő számára jelent reményt és vigasztalást, hogy nincs egyedül a rá váró kihívásokkal, a szentélyébe betérve vallásos hitét megélve vigaszt meríthet, ugyanakkor örömeivel és sikereivel is felkeresheti a helyet. A Mozgalom által adott tanítás és lelki értékek a hétköznapokban is hathatós segítséget jelentenek. Ám előfordul olyan eset is, hogy nem mindenki számára magától értetődő a háziszentély használatának szabályai. Ahogyan azt egy nagyon jóhangulatú interjú sziituációban derűs elbeszélő megfogalmazta, pont a háziszentély „helyes használata” okozott kihívásokat a házasságukban. „Az elején azt hittem, hogy mert a férjemmel közösen alapítottuk a háziszentélyt, csak közösen lehet odamenni [nevet] és közösen lehet csak imádkozni, csak közösen tehetünk be valamit a korszóba [nevet] ez nekem nagyon hosszú évekre tellett mire rájöttem, mert sokszor ugye ebben nem egyeztünk, hogy most mit csináljunk és egyszer csak volt egy kiscsoport, de már jó sok év így eltelt, hogy hogyan is lehet helyesen a háziszentélyt használni. És volt egy kiscsoport, ahol ez helyére került, hogy külön-külön is lehet menni meg együtt is [nevet] (...) De először nekem ez így tévedés volt, hogy csak ketten mehetünk [nevet]”²⁵

---

²⁴ Nő, 46-55 éves

²⁵ Nő, 46-55 éves

Összefoglalva a szimbólumok elemzését elmondhatjuk, hogy a mind a magyar, mind a nemzetközi schönstatti mozgalom szimbólumkészlete rendkívül gazdag és a tagok könnyen megtalálhatják azokat az ábrázolási formákat, vagy tereket, amelyek hétköznapi használatával megtámogatják őket céljaik elérésében. Mindemellett a tagok számára különös jelentőséggel bírnak azok a jelképek, ábrázolások, tárgyak, helyek, amelyek konkrét funkcióval rendelkeznek.

VI. Összefoglalás

A tanulmányomban feltártam egy Magyarországon működő kortárs vallási megújulási mozgalom, a Magyar Schönstatt Mozgalom identitáskonstitutív mechanizmusait. Ehhez a társadalomtudományok bevett – kvantitatív és kvalitatív – módszertani gyakorlataira alapozva készítettem egy kérdőíves adatgyűjtést, majd egyéni narratív interjúkat vettem fel. A deduktív ívű kutatómunka során gyűjtött adatokat, információkat és elbeszéléseket megtisztítottam, kódoltam, osztályoztam, -az interjúk esetében- rögzítettem, elemeztem, majd a tanulmányban bemutatott elméleti- és fogalmikeret felhasználásával értelmeztem. Az így elvégzett kutatómunka eredményeképp most választ adok a tanulmány elején megfogalmazott kutatási kérdésekre.

Az első feladat a Magyar Schönstatti Mozgalom, mint közösség pozíciójának tisztázása volt, ehhez ismertettem az új vallási mozgalmak és a vallási megújulási mozgalmak fogalmi kereteit. Ennek alapján a közösséget a római katolikus vallási megújulási mozgalmak kategóriájába soroltam be, hiszen a Mozgalom egyik axiómája a Római Katolikus Egyház belső megújítása, míg ezzel szemben a vallási megújítási mozgalmak leválnak anyaegyházukról és különálló csoportot alakítanak. Tisztáztuk, hogy a vizsgált közösség a karizmatikus személy köré épülő import mozgalmak sorába tartozik, amely az egyik első ilyen típusú alapítás volt a világon, valamint, hogy az összes római katolikus szerzetesrendtől megkülönbözteti az a tény, hogy a korábbi egyházi gyakorlattól eltérően a családokat önálló egységként beemelte a rendi hierarchiába.

Fontos kiemelni, hogy a tagok alapvetően erős vallási identitással rendelkeztek már a belépés előtt is, így csatlakozásuk egyik kimondott célja

egy olyan közösség megtalálása, amelyben elmélyültebb vallásos hit megélésére kapnak lehetőséget. A Mozgalom azoknak kínál kompenzációt, akik hívek akarnak maradni az egyház tanításához, mégis a hétköznapijaikban további válaszokat keresnek az élet jelenkori kihívásaira, problémáira. Utat mutat egy Egyházon belüli megújult élet felé és megelőzi a hívek Egyházon kívüli útkeresését. A Schönstatt Mozgalom erőssége ebben az útmutatásban annak gyakorlatiasságában rejlik. Hiszen a schönstatti tanítása nem csupán a vallásos élet elméleti aspektusát hangsúlyozza, hanem egyedi módon olyan a hétköznapiakban is megvalósítható gyakorlatokat kínál, amelyek valós választ adnak a tagok mindennapi szükségleteire.

Amiben még többet nyújtott a Schönstatti Mozgalom, mint a többi vallási megújulási közösség, hogy a működési struktúrájából adódóan vonzó volt azoknak, akik a mélyebb hitéletet házastársukkal együtt szerették volna megélni, miközben gyermekeiket sem hagyják „mozgalmi árvákként” felnőni. A Schönstatti Mozgalom egy egységként tekint a keresztyén családokra, együtt kínálja nekik a lelki megújulás lehetőségét, miközben alkalmuk van közös pihenésre is, így úttörő tevékenységet folytatott a Katolikus Egyházban, mindeközben pedig ráirányította a figyelmet a katolikus családokon belül rejlő potenciálra.

A világnézeti azonosság, az értékközösség, a jellegzetes fogalomtár és az unikális nyelvi kifejező készlet meghatározza és kijelöli a csoporttagok által forgalmazott diskurzusok témáját és irányt ad azok értelmezéséhez. A közös schönstatti tudáskészlet kiemeli az egyént a hétköznapi hívők sorából és a közösséghez tartozás intenzív élményét nyújtja. A kutatómunka során, az empirikus anyag elemzésével világossá vált, hogy a Mozgalom tagjaira a csatlakozáskor jellemző római katolikus-hívő önazonosság idővel átalakul egy, az élet minden területét meghatározó schönstatti-identitássá.

Mindemellett a Mozgalom által használt szimbólumkészlet rendkívül komplex és egyedi módon értelmezi, ábrázolja és ülteti át a hétköznapi gyakorlatába a keresztyén tanítás alapvetéseit. Ahogy korábban már leírtam, a schönstatti közösségi tag a Mozgalom tanításának, szimbólumainak, rítusainak elsajátításával és azok mindennapokban való gyakorlati alkalmazásával a keresztyén hit egy intenzívebb élményét élheti át. A Mozgalom materiális (tárgyasult) és immateriális (szellemi)

alkotóelemeinek jelentése és azok megfelelő használatának ismerete csak egy mélyen elkötelezett tag számára lehetséges. Ám ez a szubkulturális jelleg kimondottan nem a 'másiktól' való elkülönülést szolgálja. A tagok által forgalmazott narratívákban nem jelenik meg egy kifelé irányuló negatív viszonyrendszerben értelmezett 'nem schönstatti-val' kapcsolatos diskurzusegyüttes. Az egyéni narratívákban az értékek, normák és szimbólumokról szóló elbeszélések minden esetben azok közösségi összetartóerejét hangsúlyozták, kiemelve, hogy ezeken a kapcsolatrendszeren – mint például a schönstatti kápolnák világszintű láncolatán, a háziszentélyek hálózatán vagy a kegyelmi tőke gyakorlatán – keresztül az egyész világ minden schönstatts tagja összekapcsolódik és ezek a schönstatti csoportidentitás elemi aspektusát adják. Mindemellett még, a nemzeti közösséghez tartozás meghatározó és mélyreható élményét adják a Mozgalmon belül megjelenő magyar kötődésű jelképek, ábrázolások és szimbolikus helyek jelentőségteljes szerepe.

Következésképpen az empirikus anyag vizsgálatával igazolható, hogy a Schönstatti Mozgalomban kialakított szimbólumokra alapozott nyelvi-fogalmi kategóriarendszer csoportazonosságának szervezőerejét, nem egy külső viszonyítási pont, hanem egy belső, nevezetesen a Schönstatti lelkiség hitvallása adja. Ennek egyik esszenciális mozzanata, hogy az absztrakt vallásos elemeket, vagyis a 'megfoghatatlant' a schönstatti rítusok lefordítják a mindennapok nyelvére és 'megfoghatóvá' teszi.

Összességében elmondható, hogy a tanulmányból – a doktori kutatás részeredményeinek leírásával – megismertünk egy olyan római katolikus vallási megújulási mozgalmat, amely a rendszerváltás előtt honosult meg hazánkban és a rendszerváltás után kezdett el szélesebb körben elterjedni. Vizsgáltam, hogy milyen külső és belső hatások mentén vált a jelenlegi formájában működő kiterjedt, tagolt, karakteres attribútumok mentén felépülő hierarchikus értékközösségé. Azonosítottam a közösség identitás konstitutív aspektusainak legfontosabb elemeit, továbbá elemeztem a Mozgalom szimbólum- és normarendszerét és analizáltam ennek az egyén identitására gyakorolt hatását. Korábbi célkitűzésemnek megfelelően sikerült feltárni és azonosítani, valamint a tudományos közösség számára bemutatni a vizsgált kortárs vallási megújulási mozgalom komplex érték- és szimbólumkészletét.

Irodalom

- ANDERSON, Claire – KIRKPATRICK, Susan. (2016): Narrative interviewing. *International Journal of Clinical Pharmacy*, volume 38. pp. 631–634.
- BALATONYI Judit (2019): Pünkösöd a gyimesbükki ezeréves határon: Etnikus és vallási versengések és ünnepi együttműködések. In: TÁNCZOS Vilmos - PETI Lehel (szerk.) *Mágia, ima, misztika: Tanulmányok a népi vallásosságról*. Kolozsvár, Románia: Kriza János Néprajzi Társaság (KJNT), Erdélyi Múzeum Egyesület (EME). pp. 481-513.
- BAUER, Martin.W.- GASKELL, George. (2000): *Qualitative Researching with Text, Image and Sound: A Practical Handbook for Social Research*. London. SAGE Publications Ltd.
- BELLI Gabriella (2010): *Bridging the researcher-practitioner gap: Views from different fields*. In: *Data and context in statistics education: Towards an evidence-based society. Proceedings of the Eighth international conference on teaching statistics* (ed. C Reading), ICOTS8, July 2010. Letöltés: 2022.01.19. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.205.1151&rep=rep1&type=pdf>
- BELLER Tilmann (2002): *A családi élet: küldetés és munka. Családnapi előadásai 1983–1990*. Családkadémia-Óbudavár Egyesület Kiadó. Óbudavár
- BÖGRE Zsuzsanna (2020): Az identitás két történelmi modellje és a narratív identitás. In: A.GERGELY András [et al.] (Szerk.): *Kultúra, közösség és társadalom: Tanulmányok Tibori Tímea tiszteletére*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – Magyar Szociológiai Társaság. pp.241-255.
- CSERMÁK Kálmán - CSERMÁK Alice (2001): *KENTENICH JÓZSEF Schönstatt alapítója és atyja*. Óbudavár, Családkadémia-Óbudavár Egyesület Kiadó.
- CSORDAS, Thomas J. (2007): Global religion and the re-enchantment of the world: The case of the Catholic Charismatic Renewal. *Anthropological Theory*. Volume: 7. Issue: 3. pp.295-314.
- FEHÉR Boróka (2010): A narratív segítő elbeszélés. *Esély* 2010/3. pp.66-88.
- FOKOLÁRE MOZGALOM (2022): *A közösség hivatalos honlapja*: <https://www.fokolare.hu/magunkrol> - letöltve: 2022.01.04.
- GÁL Zsuzsa (2020): A szervezeti kultúráváltás jellemzői. *Régió kutatás Szemle 2020*. V.évf.2.sz.73-80.pp.
- GOOREN, Henri (2012): The Catholic Charismatic Renewal in Latin America. *The Journal of the Society for Pentecostal Studies*. Volume 34. Issue 2 pp.185–207.

- HABERMAS, Jürgen. (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, Gondolat kiadó.
- HAVASI Virág (2018): Keresztény új vallási és vallási mozgalmak Magyarországon 1945-től napjainkig. *Egyháztörténeti Szemle* XIX/4. 106- 128.pp.
- HÁZAS HÉTVÉGE (2022): A közösség hivatalos honlapja: <https://hazashetvege.hu/> - letöltve: 2022.01.04.
- HORNACSEK Júlia (2014): *A tudományos kutatás elméletet és módszertana*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem. Hadtudományi és Honvédtisztviselői Kar.
- ILLYÉS Szabolcs J. (2008): *Új Katolikus Mozgalmak Magyarországon. Egy Mozgalomelmélet Gyakorlata*. Doktori disszertáció. Pécsi Egyetem. Pécs.
- KAMARÁS István (1994): *Bensőséges bázisok. Katolikus kisközösségek Magyarországon*. Országos Közoktatási Intézet. 1994.
- KOVÁCS Éva (2007a): Interjú módszerek és technikák. In: KOVÁCS Éva. (szerk.), *Közösségtanulmány: Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum. PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi tanszék. pp.269-277.
- KOVÁCS Éva (2007b): *Narratív biográfiai elemzés*. In: KOVÁCS Éva. (szerk.), *Közösségtanulmány: Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum. PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi tanszék. pp.373-396.
- KOVÁCS Éva (2011): A narratív módszertanok politikája. *Forrás*. 2011/7-8.sz. pp.3-20.
- LIETZ, Petra (2009): Research into questionnaire design: A summary of the literature. *International Journal of Market Research*, 52(2). 249-272.pp.
- LÓRINCZI Tünde (2011): Egyház? Szekta? Mozgalom? Vallásos jellegű kisközösségek kutatásának elméleti hátterei. *Erdélyi Múzeum* 1453-0961 LXXIII. (1) 167-176.pp.
- MEJIA-VILLA, Andres - ALFARO-TANCO Jose A. (2017): Action Research Projects: one step ahead in the researcher-practitioner relationships. *WPOM-Working Papers on Operations Management*, [S.l.] v. 8. 191-203.pp.
- MÁTÉ-TÓTH András (2010): Bulányi provokatív öröksége. *Egyházfórum*. 4/5. pp.26-30.
- MÁTÉ-TÓTH András (2013): *Vallási kommunikáció és vallási diskurzus*. Budapest, L'Harmattan Kiadó
- Magyar Katolikus Lexikon (2021): Lelkiségi mozgalmak. Letöltve: 2021.12.21. <http://lexikon.katolikus.hu/L/lelkis%C3%A9gi%20mozgalmak.html>
- MÉSZÁROS Boglárka (2014): *Így vezetett... A Gódány házaspár története. Óbudavár, Családok a Csaláért Egyesület Kiadó.*
- MILOVANOVIĆ A. Djurić (2021): "Hidden Religious Landscapes": Religious Minorities and Religious Renewal Movements in the Borderlands of the Serbian and Romanian Banat. *Balkanica 2021 Issue*: 52. pp.193-212.

- MKKM (2022): *A Magyar Katolikus Karizmatikus Mozgalom hivatalos honlapja*: <http://mkkm.hu/tartalom/tortenet> - Letöltve: 2022.01.04.
- MOLNÁR Dániel (2010): Empirikus kutatási módszerek a szervezettefejlesztésben. *Humán Innovációs Szemle*. 1. (1-2) pp. 61-72.pp.
- NIEHAUS Jonethen (2003): Aspects of Schoenstatt's Marian Spirituality. *Marian Studies*. Volume 54. Article 10. 88-101.pp.
- NORSTRÖM, Albert V. [et al.] (2020): Principles for knowledge co-production in sustainability research. *Nature Sustainability*. Volume 3. 182–190. pp.
- PITÉR József – RAPPAI Gábor (2001): A mintavétel tervek készítésének néhány gyakorlati megfontolása. *Marketing & Menedzsment* 35. évf. 4. sz. 4–10. pp.
- PONZETTI, James (2014): Renewal in Catholic community life and New Monasticism: The way of a contemporary religious communal movement. *The Journal for the Sociological Integration of Religion and Society*. Volume 4, No. 2. pp. 35-50.
- Regnum Marianum (2022): A közösség hivatalos honlapja: <https://regnum.hu/lelkisegunk> – letöltve: 2022. január 04.
- SØDERBERG, Anne-Marie (2006): Narrative Interviewing and Narrative Analysis in a Study of a Cross-border Merger. *Manager International Review*. Vol. 46, 2006/4, pp. 397-416.
- TOMKA Ferenc (2003): A laikusok szerepe az egyházban – a lelkipásztor szemével. *Vigilia* LXVIII/2. 111-116.pp
- TOMKA Miklós (1996): A vallásszociológia új útjai. *Replika* XXI-XXII. 163–164.pp.
- TOMKA Miklós (2008): A vallástudomány mibenléte – a társadalomtudományok szemszögéből és a jelenlegi nemzetközi tudományos gyakorlat fényében. *Vallástudományi szemle* 2008/4. 75-86.pp.

Sápos Aranka¹ - Jeleňová Iveta²

Népszámlálás Szlovákiában 2021

Absztrakt

A 2021-es év a szlovákiai nép- és lakásszámlálás éve. A Szlovák Köztársaság etnikailag sokszínű, ezért a népszámlálás a politikusok, a nemzeti kisebbségek képviselői figyelmének középpontjába került. Érdeklődésük főképp az anyanyelvvél és a nemzetiséggel kapcsolatos kérdésekre irányul, különösen az anyanyelv hivatalos ügyintézésben való használata miatt. A 2021. évi nép- és lakásszámlálást követően hatályba lép a többször módosított 184/1999. sz., a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatáról szóló szlovák törvény 2. szakaszának (1) bekezdése, amely a nemzeti kisebbségek hivatalos ügyekben való nyelvhasználati jogának küszöbértékét 15%-ra csökkenti, amennyiben ezt a küszöbértéket két egymást követő népszámlálás során eléri. Jelen tanulmány a 2021-es népszámlálás előtti, a magyar kisebbségre vonatkozó demográfiai alapadatokat mutatja be. Válogatott adatok alapján felvázolja a népszámlálást megelőző kampány (politikai pártok, civil szféra) hátterében álló negatív demográfiai tendenciákat a magyar kisebbség létszámában, valamint a politikai pártok vezetői között a második nemzetiség megállapításának kérdésében kialakult feszült helyzetet.

Kulcsszavak: népszámlálás, anyanyelv, nemzetiség, törvények, politika, kampány

Abstract

The year 2021 is the year of the Population and Housing Census in Slovakia. The Slovak Republic is ethnically diverse, which is why many have kept a keen eye on the census, mainly politicians and representatives of ethnic minorities, who are particularly interested in questions relating to mother tongue and ethnicity, especially considering the use of the mother tongue in official relations. After the 2021 Population and Housing Census, Slovak Act No 184/1999 Coll. on the Use of National Minority Languages, as amended, shall enter into effect. Section 2(1) thereof lowers the threshold for exercising the right to use the language of ethnic minorities in official relations to 15 % of the total headcount of the particular municipality – ethnic minorities have to achieve this ratio in two consecutive censuses to exercise the right. This paper presents basic demographic data on the Hungarian minority ahead of the 2021 census. Based on selected data, it will outline the negative demographic trends in the Hungarian minority's numbers that are behind the campaign (political parties, civil

---

¹Szlovák Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi és Pszichológiai Tudományok Központja, Társadalomtudományi Intézet, saposova@saske.sk

²Pavol Jozef Šafárik Egyetem, Kassa, Közigazgatási Kar, iveta.jelenova@upjs.sk

sphere) and the tense situation between political party leaders over the issue of ascertaining the second nationality.

Keywords: census, mother tongue, ethnicity, laws, politics, campaign

I. Bevezetés

A nemzetiségi kérdéskör és annak különböző aspektusai, mint például a nemzetiségi csoportok tagjainak státusza, állapota vagy számának alakulása, a mai napig a társadalom által szorosán figyelemmel kísért kérdések közé tartoznak az európai országokban. A figyelem különösen az olyan jogszabályok elfogadására és betartására (biztosítására) irányul, amelyek lehetővé teszik a nemzetiségi csoportok számára identitásuk és kultúrájuk megőrzését. A különböző államok kormányai különbözőképpen közelítik meg és értelmezik a kérdést, és ennek alapján valósítják meg nemzetiségi politikájukat. A különböző európai államokban jogszabályok rendelkeznek a nemzeti kisebbségek jogairól, amelyek attól is függhetnek, hogy a nemzeti kisebbség milyen arányban van jelen az adott állam összlakosságában. A társadalom etnikai szerkezetének meghatározására a mai napig a népszámlálást használják.

Szlovákiában 2021-ben első alkalommal zajlott a nép- és lakásszámlálás kizárólag elektronikus formában, arra hivatkozva, hogy ez pontosabb, gyorsabb, biztonságosabb és környezetbarátabb lesz. A 2021-es nép- és lakásszámlálás végrehajtását (terjedelmét és lebonyolításának módját) a nép- és lakásszámlálásra szóló 223/2019. sz. törvény határozta meg. A népszámlálást új módszerrel végezték, amely az adminisztratív adatforrásokból (azaz a minisztériumok vagy más államigazgatási szervek által kezelt adatbázisokból) származó adatok és a lakosságtól szerzett adatok kombinációján alapul. Az eddig használt hagyományos népszámlálási formát felváltotta az integrált, kombinált nép- és lakásszámlálás (Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala 2020a; 2020b).

A 2021. évi szlovákiai népszámlálásra két szakaszban került sor. Az első szakaszban (2020. június 1. és 2021. február 12. között) zajlott a lakásszámlálás, amelyet a szlovákiai önkormányzatokra bízta. A második szakaszra, magára a népszámlálásra 2021. február 15. és 2021. március 31.

között került sor. Akkoriban a polgárok a www.scitanie.sk weboldalon elérhető népszámlálási űrlapokat tölthették ki, vagy a „SODB 2021” nevű mobilalkalmazást használhatták (Statisztikai Hivatal 2020b; Kisebbségi kultúra 2021). Azon állampolgárok, akik nem tudták saját maguk vagy egy hozzájuk közel álló személy segítségével kitölteni az űrlapot (pl. idősek, digitálisan kirekesztettek vagy a marginalizált közösségek tagjai), igénybe vehették a népszámlálási asszisztenst, amire a világjárvány és az ehhez kapcsolódó korlátozások miatt csak 2021. május 3. és június 13. között volt lehetőség. Az elektronikus népszámláláshoz hasonlóan az asszisztált népszámlálás is hat hétig tartott. A népszámlálás határideje a 2020. december 31. és 2021. január 1. közötti éjfél volt. A népszámlálási űrlap a hivatalos nyelven kívül angol, német és francia nyelven, valamint a Szlovákiában élő négy legnépesebb nemzeti kisebbség nyelvén (magyar, roma, ruszin és ukrán nyelven) is rendelkezésre állt.³

A népszámláláshoz a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala létrehozta a www.scitanie.sk weboldalt, amelyen információkat tett közzé (magyarázó kampányt folytatott) az elektronikus népszámlálás jelentőségéről és formájáról, a népszámlálási űrlapok interneten vagy mobilalkalmazáson keresztüli kitöltéséről, valamint az összes adat biztonságáról és védelméről. A szlovákul és a nemzeti kisebbségek 11 nyelvén⁴ kiadott tájékoztatók felhívták a lakosság figyelmét az olyan fogalmak helyes értelmezésére, mint az állampolgárság és a nemzetiség közötti különbség, de figyelmeztettek a közösségi médiában akkoriban megjelenő hoaxokra is (1. ábra).

---

³ A cseh kisebbség is a legnépesebb kisebbségek közé tartozik Szlovákiában, de a szlovák és a cseh nyelv kölcsönös érthetősége, valamint a közös kulturális hagyományok miatt a formanyomtatvány, az alapvető információk és a különböző szórólapok nem készültek cseh nyelven.

⁴ magyar, roma, ruszin, ukrán, német, cseh, lengyel, szerb, orosz, horvát, bolgár

1. ábra. A kisebbségekre szóló tájékoztató magyar nyelvű változata – arra szólítja fel a kisebbségeket, hogy azok büszkén, félelem nélkül vállalják nemzetiségüket és anyanyelvüket.

Forrás: Nemzeti Kisebbségekért Felelős Kormánybiztos Hivatala, Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (2021)

A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, a Szlovák Köztársaság Nemzeti Kisebbségekért Felelős Kormánybiztosának Hivatala és a Kisebbségi Kulturális Alap együttműködésével a népszámlálással kapcsolatos tájékoztató kampány keretében arra kérték a lakosokat, hogy ne féljenek anyanyelvüket feltüntetni, különösen, ha nemzeti kisebbséghez tartoznak és anyanyelvük nem szlovák. A szórólapok rámutattak, hogy a 2021-es népszámlálás lehetővé teszi azon adatok begyűjtését, amelyek „valamennyi lakosra nézve – beleértve a nemzeti kisebbségekhez tartozókat is – szükségesek az oktatás, a kultúra és a nyelvi jogok terén hatályos intézkedések módosításához” (a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, a Szlovák Köztársaság Nemzeti Kisebbségekért Felelős Kormánybiztosának Hivatala 2021a: 5). A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának portálján a lakosság a szórólapok mellett

rövid videóból kaphatott alapvető információkat a népszámlálásról (az ún. „általános” videóból), valamint a honlapon vagy egy mobilalkalmazáson keresztül a népszámlálási űrlap kitöltésére vonatkozó utasításokat is. Ezzel a kampánnyal párhuzamosan a Kormánybiztosi Hivatal a Statisztikai Hivatallal együttműködve tájékoztató és promóciós anyaggal szolgált a honlapján egyes kisebbségi nyelveken (a Szlovák Köztársaság Nemzeti Kisebbségekért Felelős Kormánybiztosának Hivatala 2021), azzal, hogy nem minden anyag jelent meg minden nemzetiségi nyelven. Az érdeklődők szlovák, magyar, ruszin, roma, ukrán és német nyelven kaphattak alapvető információkat a gyakran feltett kérdésekre adott válaszok formájában, tizenkét nyelven (köztük szlovákul) tájékoztató füzeteket tanulmányozhattak, rövid videókat nézhettek arról, hogy miért érdemes felvállalni a nemzetiséget (itt az öt kisebbségi nyelven kívül a cseh, morva vagy zsidó nemzetiség vállalására is felszólították az embereket); a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala az önkormányzatoknak is készített promóciós anyagokat.

Számos promóciós anyag kifejezetten a nemzetiség és az anyanyelv kérdésére összpontosított. A nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó népszámlálási eredmények különösen fontosak a Szlovákiában élő nemzeti kisebbségek tagjai számára, mivel állandó jelleggel befolyásolják mindennapi életüket. Az összegyűjtött adatokat a nemzeti kisebbségek nyelvi és egyéb jogainak meghatározására használják fel.⁵ A továbbiakban ugyanis a nemzeti kisebbségek létszáma határozza meg – többek között – a kultúrára, oktatásra stb. fordított állami források összegét.

A népszámlálás eredményei alapján frissítik azon települések listáját, ahol a nemzeti kisebbség tagjai hivatalos ügyintézésben használhatják

---

⁵ - a 369/1990. sz., az önkormányzatokról szóló törvény;

- a 126/2015. sz., a könyvtárakról és egyes törvények módosításáról szóló törvény 12. szakaszának (3) bekezdése;

- a 211/2000. sz., az információhoz való szabad hozzáférésről szóló törvény (az információszabadságról szóló törvény);

- a 184/1999 sz., a nemzeti kisebbségi nyelvek használatáról szóló törvény;

- a többször módosított 308/2000 sz., a műsorszórásról és műsorterjesztésről, valamint a 195/2000 sz., a távközlésről szóló törvény módosításáról szóló törvény 16. szakasza (3) bekezdésének e) pontja;

- az 532/2010. sz., a Szlovák Rádió- és Televíziótársaságról, valamint egyes törvények módosításáról és kiegészítéséről szóló törvény 5. szakasza (1) bekezdésének g) pontja.

anyanyelvüket. A 2011. december 19-i 534/2011 sz., a 221/1999 sz. szlovák kormányrendeletet módosító szlovák kormányrendeletben szerepel azon települések listája, ahol a Szlovák Köztársaság valamely nemzeti kisebbségének tagjai a lakosság legalább 20%-át alkotják.⁶ E lista szerint a magyar nyelv 512 településen, a ruszin nyelv 68 településen, a roma nyelv 57 településen, az ukrán nyelv 18 településen, a német nyelv pedig egy településen használható hivatalos ügyekben. A 2021-es népszámlálást követően, amint azt fentebb említettük, a 184/1999 sz., a nemzeti kisebbségi nyelvhasználatáról szóló, többször módosított törvény 2. szakaszának (1) bekezdése értelmében a küszöbérték csökken, így az adott településen lakhellyel rendelkező, az adott nemzeti kisebbséghez tartozó szlovák állampolgárok arányának két egymást követő népszámlálás során el kell érnie a 15%-ot. Ugyanakkor egy átmeneti rendelkezés értelmében a 2. szakasz (1) bekezdésének rendelkezése nem vonatkozik azokra a településekre, amelyek szerepelnek a Szlovák Köztársaság 534/2011. sz. kormányrendeletében. Ezek a települések akkor veszítik el az adott nemzeti kisebbség nyelvének használatára vonatkozó jogot, ha a 2011. július 1-jét követő három egymást követő népszámlálás eredményei szerint a nemzeti kisebbséghez tartozók egyetlen alkalommal sem teszik ki a település lakosságának legalább 15%-át.

A rendszeres időközönként végzett népszámlálásokkal elsősorban az egyes országok lakosságának etnikai összetételét határozzák meg. A nemzetiség vagy etnikai hovatartozás fogalmát, megállapításának módját már sokan, sokféle módon próbálták meg meghatározni. Arra keresik a választ, hogy a nemzetiségi hovatartozást vagy az anyanyelvet (egyes esetekben az otthon beszélt nyelvet) célszerűbb-e mérni. Már az 1853-as brüsszeli első nemzetközi statisztikai kongresszus résztvevői is vitáztak a nemzetiség kontra (anya)nyelv kérdésről. Végül megegyeztek, hogy a nemzetiség meghatározása kapcsán kritériumként elfogadják az ún. „társas érintkezés nyelvét”, azaz az egyén által a közéletben használt nyelvet.

Az első népszámlálás során, amelyet a dualista korszakban 1870-ben (az 1869. évi III. törvénycikk alapján; Ezer év törvényei é.n.) a magyar hatóságok végeztek, a nemzetiséget a Brüsszelben kötött megállapodás – tehát

---

⁶ Szlovákiában a hivatalos kommunikációban a magyar, a ruszin, a roma, az ukrán és a német nyelvet használják.

a közéletben használt nyelv – alapján állapították meg. A három évvel később, Szentpéterváron (1872) megrendezett II. statisztikai kongresszus ismét foglalkozott a nemzetiség fogalmának meghatározásával, és az anyanyelvet ajánlotta a nemzetiség meghatározásának alapjaként. A nemzetiséget az anya anyanyelve vagy az anya által az egyénnel beszélt nyelv alapján kellett megállapítani. A dualizmus időszakában a Monarchia magyarországi részén végzett népszámlálások az anyanyelvre vonatkozó kérdést is tartalmaztak. Ugyanakkor 1880-tól kezdve a népszámlálási űrlapokon az anyanyelvel kapcsolatban egy másik kérdést is feltettek, amely az anyanyelvtől eltérő nyelv ismeretére irányult.

A 20. században a mai Szlovákia területe több államalakulat része is volt. A magyar nemzettel és a Magyar Királyság területén élő népcsoportokkal való ezeréves együttélés után – az első világháború következtében a Közép-Európában bekövetkezett geopolitikai változásokat követően – az újonnan létrehozott Csehszlovák Köztársaság része lett. A Csehszlovák Köztársaság megalakulása után 1919-ben rendkívüli népszámlálásra került sor Szlovákiában (ez volt az ún. Šrobár-féle összeírás). A népszámlálás fő célja Szlovákia népességének és nemzetiségi szerkezetének meghatározása volt. A párizsi békekonferencián a csehszlovák küldöttség megkérdőjelezte a magyar módszert, amely a lakosság etnikai szerkezetét az anyanyelv alapján határozta meg. Így az 1919-es rendkívüli népszámlálás a nemzetiség megállapításakor nem az anyanyelvre, hanem a nemzetiségre kérdezett rá. A nemzetiség meghatározásakor kifejezetten kimondták, hogy csak egy nemzetiség létezhet. A nemzetiség megállapításának kiegészítője a nyelvtudás volt.

Az első rendszeres (országos) népszámlálást az újonnan létrehozott csehszlovák államban a Monarchia hagyományai szerint 1920-ban kellett megtartani. A népszámlálásról szóló 256. sz. törvényt azonban csak 1920. április 8-án fogadták el. A felmerülő problémák miatt – pl. a nem megfelelő előkészítés, a népszámlálási törvény hiánya, az államhatárok és az egyes országrészek pontatlan meghatározás – a népszámlálást a következő évre halasztották. Magára a népszámlálásra csak 1921. február 15-én került sor. A hivatalos célja az volt, hogy részletes demográfiai képet adjon az új állam lakosságáról. A népszámlálás politikai célja azonban a lakosság nemzeti összetételére irányult, és a kapott adatokkal a csehek és szlovákok első

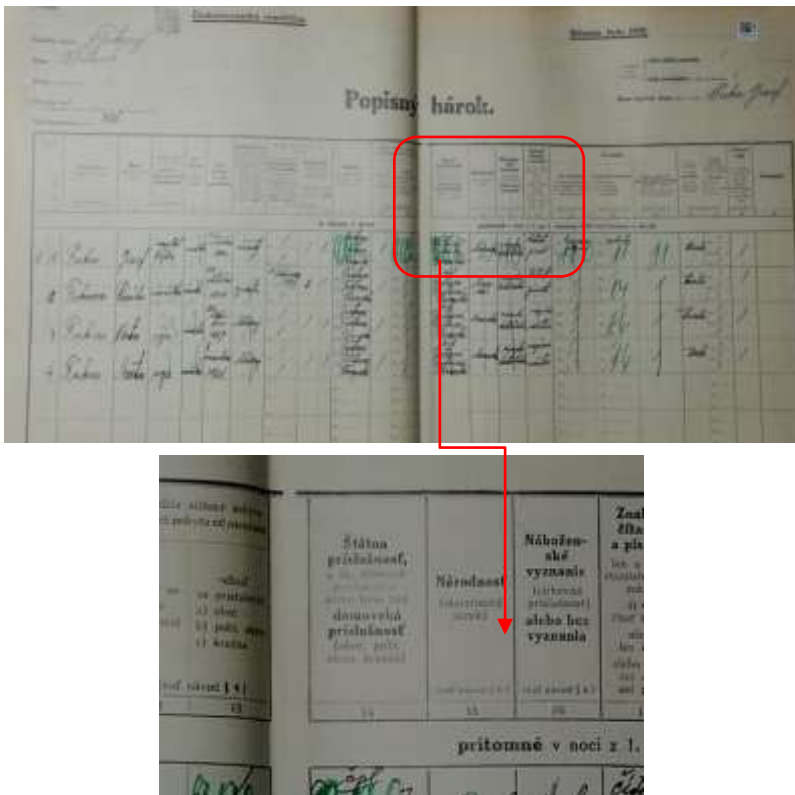
független, közös államának legitimitását kívánták megerősíteni. A népesség etnikai összetételére vonatkozó adatokat a nemzetiségi hovatartozás alapján nyerték, „amelynek külső jele többnyire az anyanyelv” volt (CSEH STATISZTIKAI HIVATAL, 2021).

E népszámlálás során elismerték a zsidókat és a cigányokat (romákat): a lakosság még akkor is ilyen nemzetiségűnek vallhatta magát, ha nem beszélt héberül vagy cigányul. Bevezették az addig nem létező, új, *csehszlovák* nemzetiség fogalmát. Ugyanakkor a szlovákok és csehek nemzetiségi hovatartozását is felmérték, ám a közzétett statisztikai adatok (települések és városok szerint összesítve) nem tartalmaztak külön adatokat a szlovák és cseh nemzetiségről; hivatalosan csak a „csehszlovák nemzetiség” kategória létezett (GYURGYÍK, 2001).

A nemzetiségi (etnikai) adatok, mint például a létszám vagy az össznépességen belüli arány, azért voltak fontosak, mert kapcsolódtak az 1920. február 29-i 122/1920. sz. alkotmánytörvényhez, amely a nyelvhasználati jogok alapelveit rögzítette. A nemzeti és nyelvi kisebbségekről szóló törvény 2. §-a értelmében *„a köztársaság azon bíróságai, hatóságai és szervei, amelyek illetékessége olyan bírósági körzetre terjed ki, amelyben a legutóbbi népszámlálás szerint a körzet polgárainak legalább 20 százaléka nem csehszlovák nyelvű, de csehszlovák állampolgár, kötelesek minden, az illetékességi területükhöz tartozó ügyben az említett kisebbség nyelvének tagjaitól ugyanezen a nyelven benyújtott keresetet elfogadni, és e keresetről nemcsak csehszlovák nyelven, hanem a kereset nyelvén is határozatot hozni. Ha az adott település területén több járásbíróság működik, az egész települést egyetlen bírósági körzetnek kell tekinteni.”*

A törvényben meghatározott küszöbérték miatt két ellentétes érdek merült fel. Az állami hatóságok érdeke az volt, hogy minél kevesebb település érje el a meghatározott 20%-ot; a nemzeti kisebbségek tagjai éppen az ellenkezőjét akarták elérni.

A második népszámlálás során, amelyet a csehszlovák hatóságok 1930-ban végeztek, a nemzetiséget az anyanyelv alapján határozták meg. A 2. ábra az egyik népszámlálási ívet és annak részleteit mutatja. A népszámlálási ív jobb oldala az „állampolgárság” oszloppal kezdődik, ezután következik a „nemzetiség”, mellette zárójelben az „anyanyelv” oszlop.

2. ábra. 1930-as népszámlálási ív – Jozef Fukas háztartásának adatlapja Trstená (Árvanádasd) városából

Forrás: Szlovák Nemzeti Levéltár (2021. február 24.)

A második világháború utáni első népszámlálásra Csehszlovákia területén 1950. március 1-jén került sor. E népszámlálás céljából a nemzetiség új meghatározását fogadták el, „amely szerint a nemzetiség ahhoz a nemzethez való tartozást jelenti, amelynek kulturális és munkaközösségéhez az adott személy belsőleg kapcsolódik és amelyhez kötődik” (Cseh Statisztikai Hivatal 2017). A totalitárius rendszer idején csak az 1970-es népszámlálás során vizsgálták a nemzetiséget és az anyanyelvet. Az 1989-es rendszerváltás után az 1991-es, 2001-es és 2011-es népszámlálás már rákérdezett mind az etnikai hovatartozásra, mind az anyanyelvhasználatra.

II. A magyar kisebbség a 2011-es népszámlálás tükrében

Szlovákia soknemzetiségű ország, a lakosság közel 20%-a nemzetiségekből áll (ld. 1. táblázat).

1. Táblázat.

A Szlovák Köztársaság lakosságának nemzetiségi eloszlása –
Népszámlálás 2011, 2001, 1991

Nemzetiség	Népesség					
	2011		2001		1991	
	absz.	%	absz.	%	absz.	%
szlovák	4 352 775	81	4 614 854	86	4 519 328	86
magyar	458 467	8,5	520 528	9,7	567 296	11
roma	105 738	2	89 920	1,7	75 802	1,4
cseh	30 367	0,6	44 620	0,8	52 884	1
ruszin	33 482	0,6	24 201	0,4	17 197	0,3
ukrán	7 430	0,1	10 814	0,2	13 281	0,3
német	4 690	0,1	5 405	0,1	5 414	0,1
lengyel	3 084	0,1	2 602	0	2 659	0,1
horvát	1 022	0	890	0	x	x
szerb	698	0	434	0	x	x
orosz	1 997	0	1 590	0	1 389	0
zsidó	631	0	218	0	134	0
morva	3 286	0,1	2 348	0	6 037	0,1
bolgár	1 051	0	1 179	0	1 400	0
egyéb	9 825	0,2	5 350	0,1	2 732	0,1
ismeretlen	382 493	7	54 502	1	8 782	0,2
ÖSSZESEN	5 397 036	100	5 379 455	100	5 274 335	100

Megjegyzés: x - logikai okokból nem lehetséges az adatok megadása

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (2014a)

A 2001–2011 közötti időszakban negatív tendencia, a magát magyar nemzetiségűnek valló népesség számának csökkenése figyelhető meg, nevezetesen 2011-re több mint 62 ezer fővel csökkent a számuk. Az 1. táblázatban a szlovák, ukrán, cseh és lengyel nemzetiségűek számának csökkenését is láthatjuk. Ebben az időszakban ellentétes tendenciát is láthatunk, a magukat roma nemzetiségűnek vallók számának jelentősebb növekedését (abszolút értékben mintegy 15,8 ezer fővel, relatív értékben

17,6%-kal) és a ruszin nemzetiségűekét (a mintegy 9,2 ezer fős növekedés relatív értékben 38,3%-os növekedést jelent). A magukat orosz, morva, lengyel, horvát, szerb vagy zsidó nemzetiségűnek valló lakosok számában is megfigyelhető volt a növekedés tendenciája, bár ez abszolút értékben – a nemzetiségi csoportok kisebb létszáma miatt – kevésbé jelentős.

A lakosság etnikai hovatartozását illetően három további kérdést tettek fel a nyelvre vonatkozóan. Az első szerint a szlovák lakosság 78,6%-a a szlovákot, 9,4%-a pedig a magyart jelölte meg anyanyelveként. A roma nyelvet a lakosság 2,3%-a, a ruszin nyelvet pedig a szlovák lakosság 1%-a jelölte meg anyanyelveként.⁷ A 2001 és 2011 közötti időszakban a magyar anyanyelvű lakosok száma több mint 64 ezer fővel (11,2%-kal) csökkent.⁸

A 2. táblázat a 2011. évi népszámlálási eredmények szerint a bejelentett anyanyelv és a bejelentett nemzetiség viszonyát mutatja be. A magyar nemzetiségű lakosság 96,8%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A többi nemzetiséghez képest ez jelenti a legnagyobb összhangot a nemzetiség és az anyanyelv között. A szlovák anyanyelvet a magyar nemzetiségű lakosság 2,2%-a jelölte meg anyanyelveként. Ha a más nemzetiséghez tartozó magyar anyanyelvű lakosságot nézzük, ide tartozik 51 505 (azaz 1,2%) szlovák nemzetiségű lakos, valamint 10 504 (azaz 9,9%) roma kisebbséghez tartozó személy.

---

⁷ Más anyanyelvet Szlovákia lakosságának kevesebb mint 1%-a jelölt be ezen a népszámláláson (Juhaščíková et al. 2014).

⁸ Jelentősen csökkent a szlovák anyanyelvű lakosok száma is (közel 272 ezerrel, azaz 6%-kal), a cseh (13 ezerrel, azaz 26,9%-kal) és az ukrán (kétezerrel, azaz 27,8%-kal) (Juhaščíková et al. 2014).

2. Táblázat.

Nemzetiség vs. anyanyelv, 2011

Nemzetiség	Anyanyelv, szám, %							
	szlovák	magyar	roma	ruszin	ukrán	cseh	német	ismeretlen
szlovák	4 187 471	51 505	42 564	22 856	880	6 374	1 586	36 457
%	96,2	1,18	0,98	0,53	0,02	0,15	0,04	0,84
magyar	9 879	443 632	1 465	3	12	186	75	3 116
%	2,15	96,76	0,32	0	0	0,04	0,02	0,68
roma	15 064	10 504	77 128	272	3	55	4	2 633
%	14,25	9,93	72,94	0,26	0	0,05	0	2,49
ruszin	2 731	15	175	30 137	128	21	1	249
%	8,16	0,04	0,52	90,01	0,38	0,06	0	0,74
ukrán	845	48	9	1 541	4 549	93	2	164
%	11,37	0,65	0,12	20,74	61,2	1,25	0,03	2,21
cseh	4 715	274	43	36	8	24 517	47	681
%	15,53	0,9	0,14	0,12	0,03	80,74	0,15	2,24
német	1 327	94	0	5	4	165	2 914	150
%	28,29	2,07	0	0,11	0,09	3,52	62,1	3,2

Forrás: Szlovák Köztársaság Kormányhivatala, Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (2018: 16)

A 2011-es népszámlálás a nyilvánosan⁹ és az otthon leggyakrabban használt nyelveket¹⁰ is felmérte. A népszámlálás döntő pillanatában a szlovák volt a leggyakrabban nyilvánosan használt nyelv (80,4%). A második leggyakrabban használt nyelv a magyar volt (7,3%). Az egyéb anyanyelv nyilvános használata nem érte el az 1%-ot, pl. a roma nyelv 0,7%, a ruszin nyelv 0,5% (Juhaščíková et al. 2014).

Az iskolai végzettség és a nyilvánosan leggyakrabban használt nyelv közötti kapcsolatot elemezve kiderült, hogy valamennyi iskolaivégzettség-kategóriában (kivéve a *nincs megadva* kategóriát) a nyilvánosan leggyakrabban használt nyelv a szlovák volt, a második leggyakrabban használt nyelv pedig a magyar (több esetben), ha nem vesszük figyelembe az egyéb nyelvek tágabb kategóriáját.

A nyilvános nyelvhasználatra vonatkozó adatok az iskolai végzettség alapján eltérő tendenciát mutattak a szlovák és a magyar nyelv használatában. *„A szlovák nyelv nyilvános használóival kapcsolatban igaz, hogy a szlovák nyelvet használók aránya az iskolai végzettség növekedésével nő. Ezzel ellentétes tendencia figyelhető meg azon lakosok esetében, akik azt állították, hogy leggyakrabban a magyar nyelvet használják a nyilvánosság előtt; arányuk az iskolai végzettség növekedésével csökken”* (Juhaščíková et al. 2014: 91).

Amint azt a 3. táblázat mutatja (amely a nyilvános nyelvhasználatra vonatkozó adatokat tartalmazza a megadott nemzetiség tekintetében), a magyar nyelvet nyilvánosan a magyar nemzetiségű lakosság 75,1%-a használja. A nemzetiség és a leggyakrabban használt nyelv közötti azonosság a szlovák nyelv esetében a legmagasabb. A magyar kisebbség tagjai a második legnagyobb számban használják saját anyanyelvüket nyilvánosan, amihez az is hozzájárul, hogy 512 szlovákiai településen a magyar nemzetiségűek aránya meghaladja a település lakosságának 20%-át, ami következésképpen lehetővé teszi, hogy ezeken a településeken a magyar nyelvet használják hivatalos

---

⁹ A 2011. évi népszámlálás egyes mutatóinak módszertani magyarázata szerint (Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala 2014b) *„a leggyakrabban nyilvánosan használt nyelv az a nyelv, amelyet a lakos a népszámlálás időpontjában a munkahelyén vagy az iskolában a leggyakrabban használ, függetlenül attól, hogy a Szlovák Köztársaságban vagy külföldön dolgozik vagy tanul”*.

¹⁰ A 2011. évi népszámlálás egyes mutatóinak módszertani magyarázata szerint (Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala 2014b) *„a háztartásban a leggyakrabban használt nyelv az a nyelv, amelyet a lakos a népszámlálás időpontjában magánéletében a leggyakrabban használt”*.

ügyekben. A magyar nemzetiségű lakosság közel 20%-a a leggyakrabban szlovákul kommunikál nyilvánosan.

A többi nemzeti kisebbség tagjai leginkább a szlovák nyelvet használják nyilvánosan, csak a ruszin nemzetiség képviselői használják nagyobb arányban a ruszin nyelvet – 43%-uk nyilatkozott úgy, hogy leggyakrabban anyanyelvüket használják nyilvánosan.

3. táblázat.

Nemzetiség vs. a nyilvánosan a leggyakrabban használt nyelv, SOBD 2011

nemzetiség	a nyilvánosan a leggyakrabban használt nyelv, szám, %							
	szlovák	magyar	roma	ruszin	ukrán	cseh	Német	ismeretlen
szlovák	4 117 136	33 093	11 824	8 719	223	6 876	8 582	123 106
%	94,59	0,76	0,27	0,20	0,01	0,16	0,20	2,83
magyar	87 490	344 302	447	2	5	1 031	1 090	17 709
%	19,08	75,10	0,10	0,00	0,00	0,22	0,24	3,86
roma	59 869	11 635	23 950	531	5	132	35	8 020
%	56,62	11,00	22,65	0,50	0,00	0,12	0,03	7,58
ruszin	17 348	131	80	14 362	27	81	52	852
%	51,81	0,39	0,24	42,89	0,08	0,24	0,16	2,54
ukrán	5 349	132	2	300	802	34	10	296
%	71,99	1,78	0,03	8,08	10,79	0,46	0,13	3,98
cseh	18 457	443	21	34	7	9 057	281	1 307
%	60,758	1,46	0,07	0,11	0,02	29,83	0,93	4,30
német	3 128	53	1	3	1	35	891	262
%	66,70	1,13	0,02	0,06	0,02	0,75	19,00	5,59

Forrás: Szlovák Köztársaság Kormányhivatala, Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (2018: 16)

A szlovák és a magyar nemzetiségűek használják otthon a legnagyobb mértékben az anyanyelvüket (4. táblázat). A szlovák nyelvet a magyar nemzetiségű lakosság 6,5%-a használja otthon, ami 29 738 főt jelent. Ezzel szemben a szlovák nemzetiségű lakosság 1,2%-a, azaz 54 170 fő beszél otthon magyarul. A többi nemzetiségi csoport közül a magyar nyelvet a roma népesség használja gyakrabban otthonában, 10 272 fő. Összesen 469 985 személy, azaz a lakosság 8,7%-a kommunikál otthon a leggyakrabban magyarul.

4. táblázat.

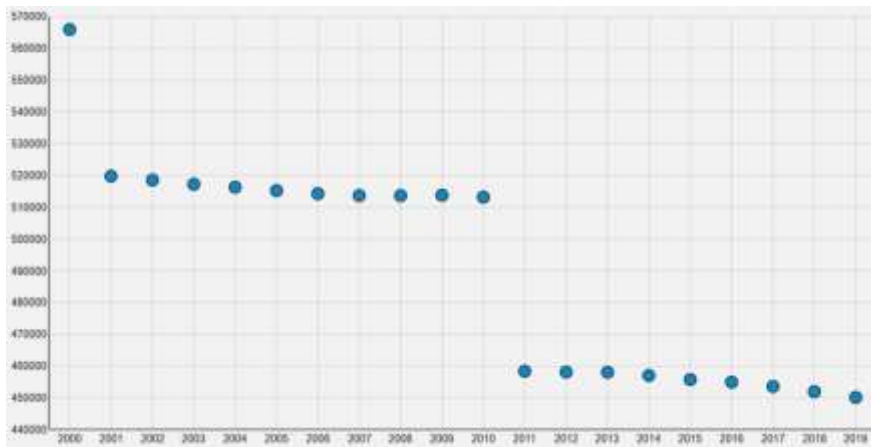
Nemzetiség vs. a háztartásban leggyakrabban használt nyelv

nemzetiség	a háztartásban leggyakrabban használt nyelv, szám, %							
	szlovák	magyar	roma	ruszin	ukrán	cseh	német	ismeretlen
szlovák	3 861 501	54 170	56070	21 332	422	3 892	3 405	327 971
%	88,71	1,24	1,29	0,49	0,01	0,09	0,08	7,53
magyar	29 738	404 514	1 556	8	5	291	232	20 049
%	6,49	88,23	0,34	0,00	0,00	0,06	0,05	4,37
roma	15 109	10 272	69 059	171	4	51	10	10 302
%	14,29	9,71	65,31	0,16	0,00	0,05	0,01	9,74
ruszin	5 320	132	175	26 417	39	29	15	1 153
%	15,89	0,39	0,52	78,90	0,12	0,09	0,04	3,44
ukrán	3 036	148	14	1 313	2 228	26	2	472
%	40,86	1,99	0,19	17,67	29,99	0,35	0,03	6,35
cseh	15 399	665	95	110	25	11 0311	1546	396
%	50,71	2,19	0,31	0,36	0,08	36,33	0,51	7,90
német	2 071	84	1	2	2	40	1 877	396
%	44,16	1,79	0,02	0,04	0,04	0,85	40,02	8,44

Forrás: Szlovák Köztársaság Kormányhivatala, Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (2018: 17)

Az egyes nemzeti kisebbségek létszámára vonatkozó eredmények fontosságát a nemzeti kisebbségek képviselői – különösen a magyar kisebbségi elit – is elismerik. A magyar nemzeti kisebbség számának alakulása több mint egy évtizede csökkenő tendenciát mutat. 2011-ben a várakozások ellenére számos településen csökkent a magyar közösség tagjainak száma. 2019-ben a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala a magyar nemzetiségű lakosság számát 450 122 főben állapította meg, ami azt jelenti, hogy a 2011-es népszámlálástól 2019-ig (vagyis 8 év alatt) 8 248 fővel csökkent a magyar nemzetiségű lakosság száma (DATAcube 2021).

Ha megnézzük az 1. grafikont, amely a 2000 és 2019 között a magukat magyar nemzetiségűnek valló szlovákiaiak számát mutatja, két jelentős törést láthatunk (ha a grafikonon összekötjük a pontokat), amelyek által külön pontcsoportok jönnek létre. Ezek a törések 2001-ben és 2011-ben a népszámlálás időpontját követik. Az olyan adatokkal ellentétben, mint a lakóhely, a legmagasabb iskolai végzettség vagy a családi állapot, az etnikai hovatartozás nem olyan adat, amelyre a különböző űrlapokon rá lehet kérdezni, és így változás esetén frissíteni. Az adott etnikai kisebbséghez tartozók számának a Statisztikai Hivatal által évente jelentett egyéni változásai (a halálozások, születések és költözések száma alapján végzett frissítések) nem képesek kimutatni az egyén etnikai hovatartozásának változásait (azaz, hogy az egyén az adott csoporthoz vagy többséghez tartozónak vallja-e magát). A 2001-es és 2011-es törések tehát a becslött értékek korrekcióját jelentik a népszámlálás adatai alapján. Ezek az értékek egyértelműen jelzik a magyar közösség tagjainak számában tapasztalható csökkenő tendenciát.

1. grafikon. A magukat magyar nemzetiségűnek valló lakosok száma Szlovákiában, 2000-2019
Forrás: DATAcube (2021)

A nemzeti kisebbséghez való tartozás olyan tulajdonság, amelyet nem lehet kívülről, objektív kritériumok alapján meghatározni; ami számít, az az egyén döntése, amely ráadásul szituációfüggő is lehet. Az Európa Tanács Tanácsadó Bizottsága szerint (Európa Tanács 2016) az egyén szabad lehetősége arra, hogy egy adott kisebbség tagjának vallja magát, azt is jelenti, hogy a hatóságoknak tiszteletben kell tartaniuk a kisebbséghez való tartozásról vagy annak mellőzéséről szóló döntését. Ugyanakkor megjegyzik, hogy az ilyen személyes önazonosítás kivételesen – pl. ha azt valamilyen előnyszerzési vágy motiválja – megkérdőjelezhető. A népszámlálással kapcsolatban a gyermekek esetében, akik nyomtatványát a szülők töltik ki, a tényleges önazonosításra bizonyos esetekben csak azután kerülhet sor, hogy a következő népszámláláskor elérik a nagykorúságot. A népszámlálások közötti tízéves időszak alatt az asszimiláció folyamata nemcsak a gyermekek és serdülők esetében zajlik. Egyre gyakrabban van szó arról is, hogy az egyén egynél több csoport tagjának érezheti magát, és így több nemzetiséghez tartozónak vallhatja magát.

A 2021-es népszámlálás eredményeinek fontosságát felismerték a nemzeti kisebbségek képviselői, különösen a magyar elit, akik ezért a Szlovák Köztársaság Nemzeti Kisebbségért Felelős Kormánybiztosa Hivatalának és

a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának (2021) kampányával párhuzamosan saját kampányt indítottak a népszámlálás előtt és alatt, amely a magyar etnikai identitás és anyanyelv „felvállalására” irányult. A tájékoztató kampány célja a lakosság meggyőzése volt, hogy az érintettek ne szégyelljék magyar nemzeti identitásukat, magyar anyanyelvüket, és hogy Szlovákiában magyarnak lenni természetes állapot és ajándék. A népszámlálás előtt a civil, egyházi és politikai szervezetek közös kampányban állapodtak meg, „A magyarság érték” szlogennel létrehozták a Népszámlálás 2021 (<https://www.nepszamlalas.sk/>) honlapot (3. ábra), ill. az ehhez kapcsolódó közösségi oldalakat (Facebook: „Népszámlálás 2021 – A magyarság érték”; Instagram: „nepszamlalas_2021_sk”).

Ebben a Magyarországi Kormány, Miniszterelnökségének Nemzetipolitikai Államtitkársága és a Bethlen Gábor Alap támogatta őket.

3. ábra. A magyar nemzetiség felvállalását támogató szlogen a kampány honlapjáról

Forrás: Népszámlálás (2020)

A kampány egyik szlogenje a „A magyarság érték” volt (4. ábra). Ezzel párhuzamosan plakátkampány is zajlott, a következő üzenettel: *„a szlovákiai magyarság számos olyan értékkel rendelkezik, amelyre joggal lehet büszke: ilyen a két kultúra és nyelv magas szintű ismerete, illetve a kisebbségi létből fakadó kihívások, amelyek magasabb teljesítményre ösztönöznek.”* (Plakátakciót indít 2021).

4. ábra. Kép a 2021-es népszámlálás előtti kampányból, „A magyarság érték” szlogennel.

Forrás: Népszámlálás 2021 - A magyarság érték (2021, január 2.)

A kampány az önkormányzatok számára készült anyagokat is tartalmazott, például plakátok formájában, de a helyi rádiók számára készített felvételeket is. A közösségi médiában közzétett posztok a népszámlálással kapcsolatos alapvető kérdésekre, valamint a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség jövőbeli életét érintő kérdésekre adtak választ, érzelmi felhívásokat, a magyar közösséghez tartozó ismert személyiségek meglátásait, és esetenként egy-egy humoros képet is tartalmaztak, hogy feldobják a szöveget (5. ábra).

5. ábra. „Számoljon magyarokat!” c. kampányplakát.

Forrás: Népszámlálás 2021 – A magyarság érték (2020, november 27.)

III. Második nemzetiség? Egy vagy két nemzetiség?

A 2021. évi nép- és lakásszámlálás során a nemzetiség és az anyanyelv meghatározása érdekében a népszámlálási űrlapok három kérdést tartalmaztak:

- 1) „Milyen nemzetiségű?”¹¹
- 2) „Egyéb nemzetiséghez tartozónak is vallja magát?”¹²
- 3) „Mi az anyanyelve?”¹³

A Szlovák Köztársaság megalakulása óta először kérdeztek rá a nemzetiségre két kérdéssel. A nemzetiség meghatározásához a kitöltési útmutató szerint nem az állampolgárság, az anyanyelv vagy a kitöltő által használt nyelv volt a döntő. A második („Egyéb nemzetiséghez tartozónak is vallja magát?”) kérdésnél az állampolgár egy másik nemzetiséget is vállalhatott: választhatott egy nemzetiséget a listából vagy a „más nemzetiségű vagyok” tételt.

Míg Szlovákiában ez újdonság volt, néhány európai ország (pl. Csehország, Horvátország, Magyarország, Moldova, Lettország, Lengyelország, Egyesült Királyság, Észak-Macedónia) az Európa Tanács Tanácsadó Bizottságának (Tanácsadó Bizottság a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményhez) ajánlását követve már a korábbi népszámlálások során is lehetővé tette a második nemzetiség megjelölését.

A Szlovákiával szomszédos Lengyelországban, Magyarországon és Ausztriában az anyanyelv mellett az otthon beszélt nyelvet is vizsgálták (5. táblázat). A Cseh Köztársaságban az anyanyelvi kérdésben két választ is adhatott a válaszadó, de nem kérdeztek rá az otthon beszélt nyelvre.

---

¹¹ A lakosok a következő lehetőségek közül választhattak: szlovák, magyar, roma, ruszin, cseh, ukrán, német, morva, lengyel, orosz, vietnami, bolgár, horvát, szerb, zsidó, román, albán, osztrák, görög, sziléziai vagy egyéb nemzetiségű, ez utóbbi esetben beírhatták a választott nemzetiségüket. (Kisebbségi kultúra 2021)

¹²A nyomtatvány lehetővé tette egyéb, általuk választott nemzetiség megadását.

¹³Az űrlap kitöltésekor a következő lehetőségek közül választhattak: szlovák, magyar, roma, ruszin, cseh, ukrán, német, lengyel, orosz, vietnami, angol, horvát, szerb, olasz, jiddis vagy héber, arab, francia, román, albán, spanyol vagy egyéb, ez utóbbi esetben beírhatták a választott anyanyelvüket. (Kisebbségi kultúra 2021)

Ezenkívül a Cseh Köztársaság lakosai lehetőséget kaptak arra, hogy két nemzetiséghez tartozónak vallják magukat. Magyarország mindkét kérdés (nemzetiség és nyelv) esetén két-két választ engedélyezett a formanyomtatványokon. A magyarországi népszámlálás – amint arról Lajtai (2020) is beszámolt, már 2001-ben új, a nemzetiségre és a nyelvre összpontosító kérdéseket vezetett be: (1) „*Mely nemzetiség kulturális értékeihez, hagyományaihoz kötődik?*” és (2) „*Családi, baráti körben milyen nyelvet használnak általában?*”, majd 2011-ben pedig a nemzetiségre vonatkozó kérdéseket: „*Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?*” és „*Az előző kérdésnél megjelöltön kívül tartozik-e másik nemzetiséghez is?*”.

5. táblázat.

A nemzetiséggel és a nyelvvel kapcsolatos kérdések az európai országok mintájában

Ország	Kérdések				
	Születési hely	Állampolgárság	Etnikai hovatartozás	Anyanyelv	Otthon beszélt nyelv
Magyarország	✓	✓	2 kérdés	✓ (2 válasz)	✓ (2 válasz)
Csehország	×	✓	✓ (2 válasz)	✓ (2 válasz)	×
Ausztria (2001)	✓	✓	×	×	✓
Lengyelország	✓ (szülőké is)	✓ (szülőké is)	2 kérdés	×	✓

Forrás: Szlovák Köztársaság Kormányhivatala, Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (2018: 81)

Szlovákiában az előző választási időszakban Ravasz Ábel (a szlovák kormány korábbi romaügyi kormány megbízottja, Most-Híd) kezdeményezte az egyéb vagy második nemzetiség meghatározására irányuló kérdés hozzáadását. A magyar nemzetiség politikai elitjét nem keresték meg, és a magyar kisebbséget képviselő szervezetekkel sem tárgyalták meg a kettős nemzetiség megjelölésének lehetőségét. Az új kérdés bevezetésére szakértői vita után került sor, a Bukovszky László (jelenleg a Szlovák Köztársaság

Nemzeti Kisebbségéért Felelős Kormány megbízottja) által koordinált munkacsoport javaslatára. A munkacsoport szerint a kérdés célja a szlovák lakosság multikulturális jellegének feltérképezése (Szalay 2021-01-20), a lakosság identitásáról való átfogóbb kép kialakítása (Szalay 2020-10-16), ill. a kisebbségekről való pontosabb adatszerzés volt. Bukovszky később megjegyezte, hogy *„az alkérdés belekomponálásának célja az volt, hogy azok is kifejezhessék a kisebbségi identitáshoz való viszonyukat, akik például nem kompakt kisebbségi környezetben élnek, akiket érintett az asszimiláció vagy akik etnikailag vegyes családban élnek.”* (TASR 2021-01-26). A javaslatokat a kormány tanácsadó testületei is jóváhagyták; a Nemzeti Kisebbségéért és Etnikai Csoportokért Felelős Bizottságban mind a tizenhárom, Szlovákiában hivatalosan elismert nemzeti kisebbség képviselteti magát (SZALAY 2021-01-28).

A magyar nemzeti kisebbség politikai elitjének jelentős része átgondolatlanak és előkészítetlennek tartotta a második kérdés bevezetését. Az *Összefogás* párt képviselői nyílt levélben kérték Igor Matovič akkori miniszterelnököt, hogy a népszámlálás során térjenek vissza a korábbi, egyetlen kérdéssel történő nemzetiségi meghatározás módszeréhez. A következő indokokat adták meg: *„A népszámlálás metodikáját egyesek úgy akarják megváltoztatni, hogy annak hatásával már nem törődnek... Teljesen tisztázatlan, hogy a több nemzetiség megadásával kapott számok pontosan mit jelentenek majd, hogyan befolyásolják majd a nemzetiségek helyzetét, támogatását, jogait vagy megítélését.”* (Magára maradt 2021-01-21). A *Magyar Koalíció Pártja* is hasonlóan indokolta a kérdést: *„Nem tudni pontosan, hogy a második nemzetiség értelmezése és statisztikai besorolása miként befolyásolja majd nyelvi és nemzetiségi jogainkat, a második nemzetiség kérdését illetőleg, a párt egyértelműen az egyetlen nemzetiség bejelölésének lehetőségét támogatja.”* (Magára maradt 2021-01-21).

A második nemzetiségi kérdés körüli vita akkor került a nyilvánosság elé, leginkább a médián keresztül, amikor Gyimesi György (OLANO) úgy döntött, hogy egy, a népszámlálási űrlap módosítását – a második nemzetiségre vonatkozó kérdés törlését – szorgalmazó csoport élére áll. Gyimesi képviselő kérése egybevágott a parlamenten kívüli magyar kisebbségi pártok azon véleményével (kivéve: MOST-HID), hogy a változásoknak súlyos következményei lehetnek a kisebbségi jogok területén, és hogy a kettős

nemzetiség erősítheti a hibrid identitást. Gyimesi György átgondolatlanak nevezte a korábbi módszertani változást, véleménye szerint az árthat a magyar közösségnek (SZALAY 2021-02-08) és erősítheti az asszimilációs tendenciákat (SZALAY 2021-01-20.). Gyimesi ráadásul ostromozta a MOST-HÍD pártot is, azzal vádolva a párt politikusait, hogy a második nemzetiség kérdését csupán azért akarják állandósítani, hogy „legitimálja a többes identitást hirdető MOST-HID fennmaradását” (SZALAY 2021-01-20).

Bukovszky László, a nemzeti kisebbségekért felelős szlovák kormány megbízott elutasította azokat az állításokat, amelyek szerint a 2021-es nép- és lakásszámlálás során bevezetnék az úgynevezett kettős nemzetiségi státuszt. Ezzel összefüggésben szándékos dezinformációs kampányról beszélt, és elítélte a polgárok egy részének tudatlanságát kihasználó félretájékoztatót. Hangsúlyozta, hogy a nemzetiség felvállalására csak egy kérdést használnak: „*Milyen nemzetiségű Ön?*” és a nemzeti kisebbségek létszámának meghatározásakor a lakosságnak erre a kérdésre adott válaszait veszik alapul (TASR 2021-01-26).

A kormánykoalíció tagjainak nem volt egyöntetű a véleménye, a *SaS* és a *Za ľudí* pártok egyes képviselői támogatták a nemzetiségre vonatkozó második kérdést. A köztársasági elnök, Zuzana Čaputová is támogatta a második kérdés megtartását, és a változtatásokat nem támogatta Mária Patakyová ombudsman, a kisebbségi kormánybiztos, a romaügyi kormánybiztos, ill. a Nemzeti Kisebbségekért és Etnikai Csoportokért Felelős Bizottság (a szlovák kormány egyik tanácsadó testülete) legtöbb tagja sem (SZALAY 2021-02-08). A nemzetiségre vonatkozó második kérdést megfelelőnek ítélték, mivel az összhangban van az Európa Tanács Tanácsadó Bizottságának (Tanácsadó Bizottság a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményhez) ajánlásával.

Gyimesi Györgynek (OLANO) a nemzetiségre vonatkozó második kérdés eltörlésére vonatkozó javaslata megbukott. A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala végül visszavonta a törvénymódosítási javaslatot, ezzel lényegében elutasítva Gyimesi György és néhány parlamenten kívüli magyar politikus kérését. Marianna Mrva szociológus szerint „*globalizálódó világban élünk, ahol a társadalom szerkezete folyamatosan változik, és egyre színesebbé válik. A népszámlálásnak ezt kellene tükröznie.*” (SZALAY 2020-11-16).

IV. Összegzés

Várhatóan a 2021-es népszámlálás során a magukat magyar nemzetiségűnek valló lakosok számáról gyűjtött adatok továbbra is csökkenést mutatnak majd. A népszámlálási módszerek nem tudják befolyásolni a természetes demográfiai mozgást (az alacsony születésszámot és a népesség elöregedését), a migrációt vagy a magyar kisebbség tagjainak asszimilációját. Gyurgyik László szerint (RENCZES 2021-02-15) a magyar kisebbség számára a második kérdésnek nincs komolyabb jelentősége, az asszimilációs folyamat által jobban érintett nemzetiségekről adhat információt.

A második nemzetiségre vonatkozó kérdés miatt kialakult konfliktus arra is rámutatott, hogy a politikai pártok képviselőinek többsége nem képes szakszerűen megközelíteni a nemzetiségi kérdést, ráadásul a magyar politikai pártok politikusai által megfogalmazott felesleges sértések, vádaskodások negatívan befolyásolhatták a magyar nemzetiségű lakosságot a népszámlálási űrlap kitöltésekor, különösen a nemzetiséget megállapító kérdésnél.

Magyarországon a 2001-es és 2011-es új kérdések egyrészt lehetővé tették a lakosok számára, hogy felvállalják többes identitásukat, másrészt a nyelv alapján jelentősen megnőtt a nemzetiségi csoportok száma (LAJTAI 2020). Eközben a Cseh Köztársaságban a kettős nemzetiség használata a hagyományos nemzeti kisebbségek számának csökkenését eredményezte (SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG STATISZTIKAI HIVATALA 2018).

A multietnicitás mértékére vonatkozó adatok beszerzése fontos, de nem mindegy, hogy milyen módon, milyen módszerrel valósul meg.

Irodalom

- A Tt. 122/1920. sz., az alkotmány 129. §-a szerinti, a Csehszlovák Köztársaság területén érvényes nyelvhasználati jogi alapelvekről szóló csehszlovák törvény.
- A Tt.126/2015. sz., a könyvtárakról és a 206/2009. sz. – a múzeumokról és galériákról, valamint a kulturális értékek védelméről, valamint a Szlovák Nemzeti Tanács által kiadott 372/1990. sz. (a szabálysértésekről szóló, többször módosított, a 38/2014. sz. törvény szövegének megfelelő) törvény módosításáról szóló – törvény módosításáról szóló szlovák törvény.

- A Tt.184/1999. sz., a nemzeti kisebbségi nyelvek használatáról szóló többször módosított szlovák törvény.
- A Tt. 211/2000. sz., az információhoz való szabad hozzáférésről és egyes törvények módosításáról és kiegészítéséről szóló, többször módosított szlovák törvény (az információszabadságról szóló törvény).
- A Tt. 223/2019. sz., a 2021. évi nép- és lakásszámlálásról, valamint egyes törvények módosításáról és kiegészítéséről szóló szlovák törvény.
- A Tt. 256/1920. sz., népszámlálásról szóló csehszlovák törvény.
- A Tt. 308/2000 sz., a műsorszórásról és műsorterjesztésről, valamint a 195/2000 sz., a távközlésről szóló törvény módosításáról szóló, többször módosított szlovák törvény.
- A Tt. 369/1990. sz., az önkormányzatokról szóló, többször módosított szlovák törvény.
- A Szlovák Köztársaság valamely nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárainak legalább 20%-os arányával rendelkező települések jegyzékének kiadásáról szóló 221/1999. sz. szlovák kormányrendelet módosításáról és kiegészítéséről szóló 534/2011. sz. szlovák kormányrendelet
- A Tt. 532/2010. sz., a Szlovák Rádió- és Televíziótársaságról, valamint egyes törvények módosításáról és kiegészítéséről szóló szlovák törvény.
- Gyurgyík, L. (2001): A (cseh-) szlovákiai magyarság lélekszámának és településszerkezetének alakulása (1918-2000). *Történeti Demográfiai Évkönyv 2001*, 353-370.
- Juhaščíková, I. - Katerinková, M. - Krčméryová, E. - Podmanická, Z. - Škápik, P. - Štukovská, Z. - Zahn, O. (2014): *Sčítanie obyvateľ'ov, domov a bytov 2011. Fakty o zmenách v živote obyvateľ'ov SR* [Nép- és lakásszámlálás 2011. Tények a Szlovák Köztársaság lakosságának életében bekövetkezett változásokról]. Štatistický úrad SR, Bratislava.
- Lajtai, M. (2020): Nemzetiségi viszonyok és a statisztikai adatgyűjtés Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 98(6), 547-572.

Online források

- A Szlovák Köztársaság Nemzeti Kisebbségekért Felelős Kormány megbízottja, a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, (2021): Informačný leták [Tájékoztató]. Letöltve: <https://www.narodnostnemensiny.gov.sk//rozmanitost-obohacuje-scitanie-obyvateľov-2021/> (Utolsó letöltés: 2021.09.19)
- A Szlovák Köztársaság Kormányhivatala, a Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (2018): Metodika sčítania obyvateľ'ov z hľadiska ich príslušnosti k národnosti alebo etniku so zreteľom na materinský jazyk [A lakosság nemzetiségi vagy etnikai

hovatarozás szerinti összeírásának módszerei az anyanyelv tekintetében]. Úrad vlády Slovenskej republiky, Štatistický úrad SR, Bratislava. Letöltve: https://www.scitanie.sk/storage/app/media/dokumenty/Methodika_scitania_obyvateľov_z_hľadiska_ich_prislusnosti_k_narodnosti_alebo_etniku_so_zretelom_na_materinsky_jazyk.pdf (Utolsó letöltés: 2021.05.23.)

A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (2014a): Tab. 10 Obyvateľstvo SR podľa národnosti – sčítanie 2011, 2001, 1991 [10. táblázat: A Szlovák Köztársaság lakossága nemzetiség szerint - 2011-es, 2001-es, 1991-es népszámlálás]. Letöltve: <https://slovak.statistics.sk/wps/wcm/connect/1f62189f-cc70-454d-9eab-17bdf5e1dc4a/>

Tab_10_Obyvateľstvo_SR_podľa_narodnosti_scitanie_2011_2001_1991.pdf?MOD=AJPERES (Utolsó letöltés: 2021.05.23.)

A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (2014b): Sčítanie obyvateľov, domov a bytov [Nép- és lakásszámlálás]. Letöltve:

https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/themes/demography/census/metadataname/!ut/p/z/0/04_Sj9CPykyssy0xPLMnMz0vMAfj08ziw3wCLJycDB0N3M1DDA08_fyCQ8MsAo0DQ0z1C7IdFQQEK5p5Y/ (Utolsó letöltés: 2021.05.23.)

A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (2020a): Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. Sčítanie domov a bytov: Základné informácie [Nép- és lakásszámlálás 2021. Lakásszámlálás: Alapvető információk]. Letöltve: <https://www.scitanie.sk/scitanie-domov-a-bytov/zakladne-informacie> (Utolsó letöltés: 2021.05.23.)

A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala (2020b): Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. Sčítanie obyvateľov: Základné informácie [Nép- és lakásszámlálás 2021. Lakásszámlálás: Alapvető információk]. Letöltve: <https://www.scitanie.sk/scitanie-domov-a-bytov/zakladne-informacie> (Utolsó letöltés: 2021.05.23.)

A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, a Szlovák Köztársaság Nemzeti Kisebbségért Felelős Kormány megbízottja (2021a): Tájékoztató a 2021-es népszámlálásról, különös tekintettel a nemzetiségre és az anyanyelvre. Letöltve: https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/8002_info-o-scitani-formou-otazok_final-madar.pdf (Utolsó letöltés: 2021.05.23.)

Cseh Statisztikai Hivatal (2017): Československé sčítání lidu 1950 [1950. évi csehszlovák népszámlálás]. Letöltve: https://www.czso.cz/csu/sldb/ceskoslovenske_scitani_lidu_1950 (Utolsó letöltés: 2021.05.23.)

Cseh Statisztikai Hivatal (2021): Historie sčítání lidu na území České republiky [A népszámlálások története a Csehszlovák Köztársaság területén] Letöltve: https://www.czso.cz/csu/czso/historie_scitani_lidu_na_uzemi_ceske_republiky_i (Utolsó letöltés: 2021.05.24.)

DATAcube (2021): Bilancia podľa národnosti a pohlavia - SR-oblasť-kraj-okres, m-v [om7002rr] [Eredmények nemzetiség és nem szerint – Országos, térségi, megyei, járási eredmények] Letöltve: http://datacube.statistics.sk/#1/view/sk/VBD_DEM/om7002rr/v_om7002rr_00_00_00_sk (Utolsó letöltés: 2021.06.12.)

Európa Tanács (2016): The Framework Convention: A keytool to managing diversity through minority rights. Thematic commentary No. 4. Council of Europe. Letöltve: <https://rm.coe.int/16806a8fe8> (Utolsó letöltés: 2018.12.25.)

Ezer év törvényei. (é.n.): 1869. évi III. törvénycikk a népszámlálás. Letöltve: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86900003.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D28> (Utolsó letöltés: 2021.05.27.)

Kultúra menšín (2021): Informácie o sčítaní 2021 s osobitným zreteľom na národnosť a materinský jazyk formou otázok a odpovedí [Tájékoztató a 2021. évi népszámlálásról, különös tekintettel a nemzetiségre és az anyanyelvre kérdések és válaszok formájában]. Letöltve: <https://www.kulturamensin.sk/informacie-oscitani-2021-s-osobitnym-zretelom-na-narodnost-a-materinsky-jazyk-formou-otazok-a-odpovedi/> (Utolsó letöltés: 2021.06.13.)

Magára maradt (2021-01-21): Magára maradt a Most-Híd a népszámlálás ügyében. Az MKP és az Összefogás is egyetlen nemzetiség feltüntetését kéri az íveken. KÖRKÉP.SK.: <https://korkep.sk/cikkek/mindennapjaink/2021/01/21/magaramaradt-a-most-hid-a-nepszamlalas-ugyeben-az-mkp-es-az-osszefogas-is-egyetlen-nemzetiseg-feltuneteset-keri-az-iveken/> (Utolsó letöltés: 2021.05.03.)

Népszámlálás 2021 - A magyarság érték (2020, november 27.) [Ábra]. Facebook. <https://www.facebook.com/nepszamlalas2021/photos/a.125178876037788/125171059371903> (Utolsó letöltés: 2021.06.03.)

Népszámlálás 2021 - A magyarság érték (2021-01-02): Mi vár ránk 2021-ben? [Ábra]. Facebook.: https://www.facebook.com/nepszamlalas2021/posts/144155324140143?_tn_=K-R (Utolsó letöltés: 2021.01.03.)

Plakátakciót indít (2021): Plakátakciót indít a magyar népszámlálási kampány (2021, január 14.). Felvidék.ma [Sajtóközlemény].: <https://felvidek.ma/2021/01/plakatakciot-indit-a-magyar-nepszamlalasi-kampany/> (Utolsó letöltés: 2021.05.23.)

Renczes Á. (2021-02-15): Szlovákiai népszámlálás: hoz vagy visz a magyaroknak a kettős identitás felvállalásának lehetősége? *Azonnali*. https://azonnali.hu/cikk/20210215_szlovakiai-nepszamlalas-hoz-vagy-visz-magyaroknak-a-kettos-identitas-felvallalasanak-lehetosege (Utolsó letöltés: 2021.06.28.)

Szalay, Z. (2020-10-16): V sčítaní ľudu bude otázka o druhej národnosti, pre menšiny to môže byť výhodné i rizikové [A népszámlálásban lesz egy kérdés a második

- nemzetiségről, a kisebbségek számára ez előnyös és kockázatos is lehet]. *Denník N.*: <https://dennikn.sk/2090824/v-scitani-ludu-bude-otazka-o-druhej-narodnosti-pre-mensiny-to-moze-byt-vyhodne-i-rizikove/> (Utolsó letöltés: 2021.02.01.)
- Szalay, Z. (2020-11-16): Môžeme mať väzbu k viacerým národnostiam a treba umožniť, aby sme to vyjadrili, hovorí sociologička o sčítaní ľudu [Több nemzetiséghez is kötődhetünk, meg kell adni a lehetőséget ennek felvállalására, mondja a népszámlálásról a szociológus]. *Denník N.*: <https://dennikn.sk/2144699/mozeme-mat-vazbu-k-viacerym-narodnostiam-a-treba-umoznit-aby-sme-to-vyjadrili-hovori-sociologicka-o-scitani-ludu/?ref=inm> (Utolsó letöltés: 2021.02.01.)
- Szalay, Z. (2021-01-20): Sčítanie ľudu komplikuje pandémia a spor o otázke o druhej národnosti [A népszámlálást megnehezíti a világvárvány és a második nemzetiségi kérdés körüli vita]. *Denník N.*: <https://dennikn.sk/2234004/scitanie-ludu-komplikuje-pandemia-a-spor-o-otazke-o-druhej-narodnosti/?ref=tit> (Utolsó letöltés: 2021.01.26.)
- Szalay, Z. (2021-01-28): Hlásite sa aj k ďalšej národnosti? Otázka zo sčítania obyvateľov rozhádala národnostné menšiny [Másik nemzetiséghez is tartozik? A népszámlálási kérdés felkavarja a nemzeti kisebbségeket]. *Denník N.*: <https://dennikn.sk/2244550/hlasite-sa-aj-k-dalsej-narodnosti-tato-otazka-zo-scitania-obyvatelov-rozhadala-narodnostne-mensiny/?ref=list> (Utolsó letöltés: 2021.01.28.)
- Szalay, Z. (2021-02-08): Štatistický úrad rozhodol spor o sčítanie, môžete mať dve národnosti [A statisztikai hivatal eldöntötte a népszámlálással kapcsolatos vitát, lehet két nemzetiségünk]. *Denník N.*: <https://dennikn.sk/2261399/statisticky-urad-rozhodol-spor-o-scitanie-mozete-mat-dve-narodnosti/> (Utolsó letöltés: 2021.02.08.)
- Szlovák Nemzeti Levéltár (2021-02-24): Sčítací hárok z roku 1930 domácnosti Jozefa Fukasa z Trstenej [1930-as népszámlálási ív, – Jozef Fukas háztartásának adatlapja Trstená (Árvanádasd) városából] [Ábra]. Facebook.: <https://www.facebook.com/slovenskynarodnyarchiv/photos/pcb.10161345621012575/10161345620737575/> (Utolsó letöltés: 2021.06.23.)
- TASR (2021-01-26): Na webe sčítania možno nájsť informačné letáky v menšinových jazykoch [A népszámlálás honlapján megtalálhatók a tájékoztatók a kisebbségi nyelveken]. [Sajtóközlemény].: <https://www.teraz.sk/spravy/sobd-2021-na-webe-scitania-mozno-na/523073-clanok.html> (Utolsó letöltés: 2021.09.23.)

Kozma Judit

Eredményesség a szociális munkában

Absztrakt

Egy tanulmány-sorozat első darabját látja most az olvasó. Néhány rövid tanulmány megírását tervezem. Minden egyes tanulmányban az elmúlt két évtized azon kísérleteinek egyikét fogom körbejárni, amelynek fókuszában az eredményes szociális munkás gyakorlat jellemzői álltak. Ebben a tanulmányban visszatérek a gyakorlati hatékonyság módszertani összefüggéseinek a kérdéséhez. A témával kapcsolatban a bizonyítékalapú szociális munka irányzatának létrejötte volt az egyik fontos eredmény az ezredfordulón. Bár a mozgalom az utóbbi években elhalványult, már csak néhány említést találunk erről a szakmai oktatás és nyilvánosság ajánlataiban, az irányzat felívelő szakaszában hivatásunk egyik sarkalatos kérdését állította a középpontba: a szakmai gyakorlat tudományos megalapozásának igényét. Ez az igény egyszerre ad választ a mindennapi politikai térben, sőt gyakorló szociális munkások körében is nap mint nap megjelenő tudomány és elmélet-ellenességre, valamint a szociális területen előforduló, rendszerint a médiában botrányként bemutatott műhiba ügyekre.

Kulcsszavak: eredményes szociális munkában, bizonyíték-alapú szociális munka.

Abstract

The reader now sees the first piece in a series of studies. I plan to write some short papers. In each paper, I will go through one of the experiments of the last two decades that has focused on the characteristics of effective social worker practice. In this paper, I return to the question of the methodological context of practical effectiveness. On this topic, the emergence of evidence-based model of social work was one of the important achievements of the turn of the millennium. Although the movement has faded in recent years, now we can find only a few mentions of it in the universities' offerings, in uplifting phase of the movement it has focused on one of the pivotal issues of our profession: the need for a scientific foundation for practice.

Keywords: effective social work, evidence-based social work.

I. A bizonyítékalapú (evidence-based) szociális munka

A szociális munkában alapvető kérdés, hogy segítünk-e a klienseinknek problémáik megoldásában vagy sem, azaz szolgáltatásaink eredményesek-e. Tulajdonképpen már az is kérdés, hogy mi számít eredménynek a szociális munka gyakorlatában. Például az alkoholbetegek számára létrejött szolgáltatások és praxismodellek esetében, mint amilyen a lakóotthoni és a napközbeni ellátás, vagy a felépülési modell, azt kell-e számba vennünk, hogy az alkoholbeteg letette-e a poharat, vagy más eredménymutatókat kellene számba vennünk?

Egy tanulmány-sorozat első darabját látja most az olvasó. Néhány rövid tanulmány megírását tervezem. Minden egyes tanulmányban az elmúlt két évtized azon kísérleteinek egyikét fogom körbejárni, amely a dolgozat elején feltett kérdésre igyekezett válaszolni, azaz fókuszában az eredményes szociális munkás gyakorlat jellemzői álltak. Ebben a tanulmányban visszatérek a gyakorlati hatékonyság módszertani összefüggéseinek a kérdéséhez. A témával kapcsolatban a bizonyítékalapú szociális munka irányzatának létrejötte volt az egyik fontos eredmény az ezredfordulón. Bár a mozgalom az utóbbi években elhalványult, már csak néhány említést találunk erről az egyetemi oktatás és a szakmai nyilvánosság ajánlataiban,¹ az irányzat felívelő szakaszában hivatásunk egyik sarkalatos kérdését állította a középpontba: a szakmai gyakorlat tudományos megalapozásának igényét. Ez egyszerre adott választ a mindennapi politikai térben, sőt gyakorló szociális munkások körében is nap mint nap megjelenő tudomány- és elmélet-

---

¹ Lásd például: Az amerikai egyetemek kínálatából: Understanding Evidence-based Social Work (Virginia Commonwealth University School of Social Work January 15, 2021) <https://onlinesocialwork.vcu.edu/blog/evidence-based-social-work/>, vagy a legutóbbi publikációkból: Drisko, J.W. – Grady, M.D. (2019): Evidence-Based Practice in Clinical Social Work. Springer; Grinnell, R.M. – Unrau, Y.A. (2018): Social work research and evaluation: foundation of evidence-based practice. Oxford University Press.; Wike, T.L., Bledsoe, S.E., Manuel, J.I., Despard, M., Johnson, L.V. Bellamy, J.L., Killian-Farrell, C. (2014): Evidence-Based Practice in Social Work: Challenges and Opportunities for Clinicians and Organizations. Clinical Social Work Journal, 42:161-170.

ellenességre, valamint a szociális területen előforduló, rendszerint a médiában botrányként bemutatott műhiba ügyekre.²

II. A bizonyítékalapú praxismodell

A bizonyítékalapú praxismodell³ először az orvoslásban jelent meg, és arra problémára igyekezett választ találni, hogy a gyakran invazív és drága orvosi beavatkozások nem javítottak a beteg állapotán, sőt helyenként értelmetlen szenvedést okoztak. Archie Cochrane az 1970-es évek elején ismerte fel a szükségességét annak, hogy kontroll csoportot alkalmazó randomizált kísérletekkel (Randomised Controlled Trial) kutatási eredményeket gyűjtsenek, mert ezek alapján megítélhető az egészségügyi gondozás eredményessége, eldönthető, hogy a szűkülő erőforrásokat okosan használják-e fel. A bizonyítékalapú gyakorlat alapelve, hogy a szakemberek döntéseiket az elérhető legjobb tudás alapján hozzák meg. A cél a helyes dolgot tenni, a megfelelő időben, a megfelelő személy számára, más szóval a kliens egyedi sajátosságait és elvárásait figyelembe véve biztosítani a lehetséges legjobb minőségű szolgáltatást. A jó klinikai döntések alapja e szerint, hogy a probléma megoldása során értékelik a különböző elképzeléseket, gyakorlatokat, korábbi eredményeket, és a beavatkozást a folyamat végén szintén értékelik, és a tanulságokat felhasználják a szakmai gyakorlat javítására. Ez a paradigma mind a szakemberek, mind a szélesebb társadalom számára fontos problémákra kínált választ, ezért vált uralkodóvá az egészségügyben, és terjedt rohamos gyorsasággal az oktatásban, a menedzsmentben és a szociális munkában az ezredforduló után. A társadalmi igény a fogyasztói kultúrában gyökerezett. A fejlett világban a legtöbb ember

---

² Ahogy például egyházi szolgálatok vezetőitől hallottam: „Minek a szociális munkásoknak diploma? Untig elég lenne a keresztényi szeretet.” ; vagy ahogy egy szociális szolgálat vezetője megjegyezte egy konferencián: „Amiről ti, tanárok beszéltek, az az elmélet. Amiről viszont mi beszélünk az a gyakorlat.” (Magyarán mondva, a kettőnek nem sok köze van egymáshoz. Ezt gyakorlatvezetőként is nem egyszer így látom a szociális munkás hallgatók terepnaplóiban.) Műhiba ügy leírását láthatja az olvasó a következő műben: Aczél Ágnessel, Darvas Ágnessel, Győri Péterrel, Tánczos Évával: Tényfeltáró szakmai jelentés 2020.1. Párbeszéd, 2020. 1. szám <https://ojs.lib.unideb.hu/parbeszed>

³ Mullen, J.E. (2011): Outcomes of social work intervention in the context of evidence-based practice. *Journal of Social Work* 11(1) 49-63.

hosszú és jó életet vár, és elvárja, hogy a saját életével kapcsolatos döntéseket maga hozza. Ezért a szakembernek meg kell indokolnia minden akciót: van-e tudományos alapja, van-e információ a hatékonyságáról és hatásosságáról. Az orvos ezért tárgyal a pacienssel, tisztázza vele a kezelési lehetőségeket, és bevonja őt a kezelési terv kidolgozásába. De ugyanígy a szociális munkás is a klienssel együtt feltárja a problémát, majd a lehetőségeket gyűjtik össze, és a kliens dönt abban, hogy a megoldás melyik útját választja a költségek és hasznok számba vétele alapján.

A bizonyítékalapú gyakorlat elve egyszerűen azt a követelményt jelenti, hogy olyan módszerekkel és technikákkal dolgozzanak a szakemberek, amelyek működnek. Ez a felvetés a szociális munka egyik legnagyobb gondjára kínált megoldást. A kutatások súlyos problémákat fedtek fel a szociális munka szolgáltatásainak vizsgálata során: a beavatkozások hatástalanok voltak, a döntések hiedelmeken és nem szakmai megfontolásokon alapultak, az értékelő vizsgálatokat és a minőségbiztosítási előírásokat nem megfelelően végezték, és így tovább.⁴

Az elv megfelelt a szolgáltatások piacodosásával megjelenő piacgazdasági elveknek, mint amilyen az „értéket a pénzért” elv. A szolgáltatások piacán központi kérdéssé vált az elvárt eredmények és az ehhez vezető folyamatok átláthatósága. Világosan körül kell írnia a szereplőknek, hogy mi az áru, amiért a finanszírozó pénzt ad. Mindez a szolgáltatások nagyfokú sztenderdizációját hozta magával. A sztenderdek tartalmazzák a megfelelő eredmények meghatározását, azaz azt az értéket, amelyet a pénzért a szolgáltatóknak nyújtaniuk kell. Az „értéket a pénzért” elvnek sokféle előnye van. Talán a leglátványosabb, hogy csökkentette az elfogadhatatlan szolgáltatással szembeni toleranciát. A szolgáltatások fizetővé tételének hatására a szolgáltatások igénybevevőinek érdekérvényesítési esélye is megnőtt, lehettek elvárásaik a minőséggel kapcsolatban.⁵

---

⁴ Mullen, E.J., Bledsoe, S.E. és Bellamy, J.L. (2008): Implementing Evidence-Based Social Work Practice. Research on Social Work Practice 2008; 18; 325.; Lásd például: Malcolm Payne (1997): Modern Social Work Theory. Critical Introduction. Macmillan Press Ltd., London, p. 26; Kieran O'Hagan (1996): Social Work Competence. A Historical Perspective. In: Social Work Competence. A Practical Guide for Professionals. Jessica Kingsley Publ., London, Bristol, Pennsylvania, p. 10-11.

⁵ Ugyanakkor persze nem felelhetjük el, hogy a szolgáltatások fizetősé tétele az állampolgárok egy részét kizárják a szolgáltatásból, vagy legalábbis a minőségi szolgáltatások igénybevételi lehetőségéből.

Ez utóbbi – az igénybevevők érdekérvényesítési képességének növelése – is a szolgáltatások modernizációjának egyik alapvető elvárása lett. Az „értéket a pénzért” elv három jelszava:

1. gazdaságosság, azaz kevesebbet tenni kevesebb forrás felhasználásával, például takarékoskodni;
2. hatásosság, azaz ugyanazt megtenni, amit korábban, de kisebb forrás (pénz, ember, idő, stb.) felhasználásával;
3. hatékonyság, azaz a korábbinál többet teljesíteni ugyanannyi (vagy kevesebb) forrás felhasználásával, mint korábban.

Ez nyilvánvalóan kapcsolódott a szolgáltatásokra szánt állami költségvetés csökkentésével is. A lényeg: egyre jobb minőségű szolgáltatást, egyre kevesebért. Ennek persze nyilvánvaló korlátai voltak és vannak.⁶

A társadalmi, politikai és szakmai szükségleteken túl más fejlemények is segítették a bizonyítékalapú gyakorlati modell elterjedését. Ezek közül a legfontosabb az Internet. Az evidenciaalapú orvoslást olyan nagy online adatbázisok támogatják, mint például a Cochrane Library.⁷ A Cochrane Könyvtár angol önkéntes szervezet, melyet 30000, a világ minden tájáról származó kutató önkéntes munkája működtet. A könyvtár gyűjti és rendszerezi az orvosi kutatások, hatásvizsgálatok eredményeit, melyeket 53 szakértői csoport áttekintés formájában rendszerez. A Campbell Collaboration⁸ nemzetközi együttműködés, mely a Cochrane Library mintájára jött létre, a politika és a szolgáltatások gyakorlatának tudományos megalapozását kívánja szolgálni önkéntesek által végzett, az értékelő és hatásvizsgálatokat összegző áttekintések kidolgozásával és gyűjtésével.

Elisabeth R. Cluett⁹ tanulmánya alapján röviden leírom a bizonyítékalapú gyakorlat folyamatát, hogy átlássuk, nem különösen ismeretlen vagy új dologról van szó.

---

⁶ Lásd: Jill C. Humphrey (2003): New Labour and the regulatory reform of social care. *Critical Social Policy*, 2003, 23, p. 5-24.

⁷ <https://www.cochranelibrary.com/>

⁸ <https://www.campbellcollaboration.org/>

⁹ Elisabeth R. Cluette (2006): Evidence-based practice. In: Elisabeth R. Cluette – Rosalind Bluff (szerk.): *Principles and Practice of Research in Midwifery*. Churchill Livingstone, p. 33-56

II.1. A bizonyítékalapú gyakorlat folyamata

1. A vizsgálandó kérdés(ek) /problémá(k) meghatározása
2. Bizonyítékok gyűjtése szakértőktől vagy a szakirodalomból. A bizonyítékoknak van hierarchiája, a hierarchia legmagasabb szintjén helyezkednek el a randomizált kontroll-csoporttal végzett kísérletek (Randomised Controlled Trial), ezt követik az olyan puhább, de még mindig sztenderdizált módszerekkel végzett vizsgálatok, mint a megfigyelés, és az utolsó helyen állnak a tapasztalatokon alapuló szakértői vélemények, beleértve ebbe a szolgáltatás felhasználóinak meglátásait is. Mivel a kvantitatív vizsgálatok nem képesek megragadni az emberi élet komplexitását, ezért kvalitatív módszerekkel igyekeztek ezt a hiátust kitölteni.
3. A bizonyítékok értékelése, költség-haszon elemzés.
4. A legjobb bizonyítékokkal rendelkező módszer kiválasztása. A gyakorló szakembereknek meg kell győződniük arról, hogy a módszer alkalmazható-e az adott helyzetre. Az eredmények újabb kérdésekhez és vizsgálathoz vezetnek. A vizsgálat nem mindig eredményez egy „helyes” választ, gyakran lehetőségeket tár fel, melyek közül a szakember és a kliens együtt választhatja ki a leginkább megfelelőt. A bizonyíték hiánya nem egyenlő azzal, hogy a módszer nem hatásos, csak annyit jelent, hogy nincs bizonyíték a hasznosságára vonatkozóan.

II.2. A bizonyítékalapú modell előnyei a szociális munkában

Első ránézésre világos, hogy a szociális munka legalapvetőbb munkaformáját, a problémamegoldó modellt írja le a vázlat. Ami hiányzik, az a kapcsolatépítés, aminek szintén alapvető jelentősége van a szakmai munkában. A modell a rövid és problémamegoldás fókuszú gyakorlati modellek előnyeit igyekszik integrálni a tudományos eredményeket felhasználó nagyobb professzionális autonómiát feltételező modellek előnyeivel.

Az előnyök között rendszerint a következőket szokták felsorolni:¹⁰

- a tudományos eredményekről jobban informált szakemberek;
- a vezérfonalak lehetővé teszik a gondozás konzisztenciáját a szakmai határokon túl;
- kliens-központú megközelítés;
- a tudományos eredmények elterjesztésének előírt és strukturált folyamatai;
- explicit és átlátható munkamód;
- a félreértések minimalizálása;
- a legjobb gyakorlatokról szóló információk elérhetők az érdeklődők számára, és ez lehetővé teszi a döntésben való részvételt;
- tisztázható, hogy mit tudunk, és mit nem, ez a további kutatási célok meghatározásához vezethet.

Mindezek megegyeznek a korábbi gyakorlatmodellek előnyeivel. Hátrányai viszont szintén összegzései mind a rövid problémafókuszált praxismodellek, mind a hosszabb, nagyobb tudományos megalapozást követelő modellek értékelésénél felsoroltaknak:

- idő- és energiaigényes a megfelelő kompetencia kifejlesztése;
- a bizonyítékalapú gyakorlat hatékonyságáról nincsenek elégséges bizonyítékok;
- csökkenti a kliens választási lehetőségét;
- a nagyon egyedi, komplex szükségletekkel bíró kliensek esetében nem alkalmazható;
- csökkenti a szakemberek saját megítélésének terét és autonómiáját;
- visszaszorítja a kreativitást;
- lebecsüli azokat a bizonyítékokat, amelyek a hierarchia alacsonyabb szintjén állnak;
- befolyásolja a műhiba ügyekkel kapcsolatos bírósági eljárásokat.

---

¹⁰ Verner Denwal (2006): Evidence in Action: A Thompsonian Perspective on Evidence-based Decision-making in Social Work. Paper presented at the FORSA symposium, Helsinki 2006.; Elisabeth R. Cluette, E.R. (2006): Evidence-based practice. In: Elisabeth R. Cluette – Rosalind Bluff (szerk.): Principles and Practice of Research in Midwifery. Churchill Livingstone, p. 33-56.; Ian J. Dore (2006): Evidence Focused Social Care: On Target or Off-Side? Social Work and Society, 4. évf., 2. sz., p. 232-254.

Ezek mellett a szakirodalom rendszerint felsorolja, hogy nagyon gyakran nincs bizonyíték az adott módszer hatékonyságára, vagy ami van, az nem elégséges, vagy nem meggyőző. Gyakran hiába áll rendelkezésre a tudás, ha nincs elégséges forrás a megfelelő gondozáshoz. Bár vannak tapasztalatok arra vonatkozóan, hogy az adott gondozási formák mellett szóló bizonyítékok javítják a források biztosításának esélyeit.

II.3. A bizonyítékalapú modell kritikája

A szociális szakemberek széles körben vitatják a bizonyítékalapú gyakorlat elveit és alkalmazhatóságát a szociális munka területén.¹¹ A legszélsőségesebb bírálatok a radikális szociális munka oldaláról hangzottak el.¹² A bizonyítékalapú gyakorlat ellen felhozott érvek jó része a tanulmány korábbi részeiből már ismerős. A bizonyítékalapú gyakorlat az általánosíthatóságról szól, nem érzékeny az egyedi esetekre, miközben a felhasználók többsége egyedi, bonyolult, bizonytalan és értékdilemmákat tartalmazó helyzetekben kér segítséget. Másrészt a szociális munka lényeges eleme a személyes kapcsolat, így a tudományos távolságtartás és a pozitivista bizonyítékgyűjtés gyakorlata nem látszik vonzóknak a szakma azon képviselői számára, akik az érték-elkötelezettséget tekintik a szociális munka magjának. További érv, hogy a szociális munkának nemcsak gyakorlati kultúrája, hanem tudományos alapja és kutatási kultúrája is teljesen más, mint az orvoslásé, és főleg a biológiai orvoslásé.

A szociális munka tudományos alapját a társadalomtudomány eredményei alkotják (szemben a biológiai orvoslás természettudományos alapjával), kutatási hagyományai elsősorban a kvalitatív módszerekkel végzett vizsgálatokhoz kötődnek. A társadalomtudományi eredmények minden esetben magukba foglalják a kockázat és bizonytalanság elemét, és nem

---

¹¹ Webb, S. A. (2001): Some Considerations on the Validity of Evidence-based Practice in Social Work. *British Journal of Social Work* (2001) 31,57-79.; A bizonyítékokon alapuló szociális munkáról szóló vita elemző áttekintését lásd: Ian J. Dore (2006): Evidence Focused Social Care: On Target or Off-Side? *Social Work and Society*, 4. évf., 2. sz., p. 232-254.

¹² Lásd: Mel Gray – Catherine McDonald (2006): Pursuing Good Practice? The Limits of Evidence-based Practice. *Journal of Social Work*, 6. évf., 1. szám, p. 7-20., Catherine McDonald (2006): Institutional Transformation: The Impact of Performance Measurement on Professional Practice in Social Work. *Social Work and Society*, 4. évf., 1. szám <http://www.socwork.net/2006/1/series/professionalism/mcdona>

tudnak olyan eredményeket produkálni, melyek minden egyes esetre egyként alkalmazhatók lennének.

A folyamatok komplexitása a szakmai munkában abból ered, hogy többféle szempontot kell a szakembereknek döntéseik során figyelembe venniük, és ezek közül csak egy az adott problémáról szóló tudományos tudáskészlet. A bizonyítékalapú gyakorlat hívei a szociális munkában ezt a problémát úgy igyekeztek megoldani, hogy egyrészt némiképp lazították a modell rigorozitását, és „bizonyítékok által vezérelt/informált” (evidence-informed practice) gyakorlatról beszéltek inkább, illetve a bizonyítékalapú gyakorlat definícióját igyekeztek úgy megalkotni, hogy az megfeleljen a szakmai elvárásoknak. Például belefoglalták a modell által előírt legjobb bizonyítékok mellett a kliens értékeit és elvárásait, továbbá a szakember saját szakértelmét is az intervenciót meghatározó elemek közé.

A modell pozitívizmusának az orvoslás biológiai területén kívüli korlátait az egészségügyi szolgáltatások szakemberei is felismerték, és ennek ellensúlyozására született az az a döntés, hogy az orvoslás bizonyítékalapú gyakorlatát megalapozó kutatási eredményeket gyűjtő Cochrane Könyvtárba bekerültek a randomizált kontroll csoportot alkalmazó kísérletek eredményei mellé a megfigyeléses vizsgálatok tapasztalatai is. Továbbá a gondozási munka bizonyítékalapú gyakorlata során egyre nagyobb hangsúlyt kaptak az olyan követelmények, mint a partnerség, a kliensekkel együtt végzett munka, az egyéni szükségletekre adott válasz.

A témáról folytatott szociális munkás viták talán legfontosabb kérdése a bizonyítékokat érintette. A szociális munkában ugyanis kiemelt jelentősége van a tapasztalatnak, az olyan kvalitatív módszereknek, mint a résztvevő megfigyelés, a megismerés központi eszköze pedig a reflexió, amivel a szakember folyamatosan követi az eset kibontakozását. Mindez rendkívül szubjektívnek tűnik a rigorózus tudományosság szempontjából, viszont az emberi viszonyok megértésében nincs jobb eszköze a szociális munkásoknak a mindennapi gyakorlatban, mint a saját személyiségük, melyen átszűrve értik meg az emberek, események, helyzetek logikáját. Ezért a szakmai kiválóság esetenként inkább hasonlít a művészetre.¹³ mint a technikai tevékenységre.

---

¹³ Lásd: Hugh England (1986): *Social Work as Art. Making Sense of Good Practice*. Allen and Unwin, London.

Azzal a problémával is szembesülünk itt, hogy minden professzió erősen hierarchizált. Így vannak, akik technikusai és vannak, akik művészi tevékenységet végeznek, és nem mindenkinek adatik meg az utóbbi, sőt a szakemberek többségének nem adatik meg. És itt még felmerülhet a szolgáltatások felhasználóinak szempontja is, ugyanis szélsőségesen egyenlőtlen lehet a különböző szakmai kiválóságokhoz való hozzájutás esélye.

A beavatkozásokat megalapozó bizonyítékok hiánya mellett még a modell használata ellen szólt a kutatási eredményekhez való hozzáférés egyenlőtlensége, a szakemberek ellenállása, a szolgáltatásra rendelkezésre álló szűkös idő, és így tovább.¹⁴

III. A bizonyítékalapú modell öröksége

Miközben a mozgalom bázisa összeszűkül, annak eredményei beépültek a szociális munkáról szóló tudásba, az oktatásba, és a gyakorlatba is. A mozgalom felhívta a figyelmet a professzionális gyakorlat tudományos megalapozásának fontosságára. A professzionalizmus lényege a jelenségek tudományos vizsgálata és a tudományos eredmények alkalmazása a gyakorlatban, még akkor is, ha a tudományos eredmények nem egészen úgy befolyásolják a professzionális gyakorlatot, mint azt korábban feltételeztük. Erről a „másmilyenségről” fog szólni a tanulmány-sorozat következő darabja, mely a reflektív gyakorlat kérdéseivel foglalkozik.

Verner Denwal¹⁵ érdekes okfejtése rámutat arra, hogy a sztenderdizálásnak vannak előnyei is. Arról ír, hogy a bizonyítékalapú modell égisze alatt létrejött módszerleírások általában vezérfonalak, a módszer hatásosságáról szóló irodalom szisztematikus áttekintései, amelyek sztenderdeknek tekinthetők. Szerinte a komplex folyamatok szervezésének nincs definitív módja, inkább arról van szó, hogy többféle lehetőség, többféle

---

¹⁴ Az akadályokat kimerítően áttekintette: Mullen, E. J., Shlonsky, A., Bledsoe, S. E., & Bellamy, J. L. (2005). From concept to implementation: Challenges facing evidence-based social work. *Evidence & Policy: A Journal of Research, Debate and Practice*, 1 (1), 61-84.

¹⁵ Verner Denwal (2006): *Id. mű*, p. 250.

KITEKINTŐ

---

paradigma verseng a szakemberek figyelméért. Ilyen helyzetekben a szervezetek rendszerint igyekeznek rutinizálni azokat a tevékenységeket, amelyeket lehet, hogy nyitottak és érzékenyek maradjanak a komplexitás felvetette kihívásokra.

---

*Udvarvölgyi Zsolt András*¹

Az a bizonyos jakabszállási puli Méhely Lajos zoológus Herman Ottóhoz írott levelei

Absztrakt

A magyar terelőkutya, a puli eredete sok kiemelkedő magyar tudóst foglalkoztatott. Herman Ottó (1835–1914) zoológus, régész, néprajzkutató, „az utolsó magyar polihistor” és a kevésbé ismert, eltorzult életpályájú Méhely Lajos (1862–1953) zoológus, „fajbiológus” is több írásában foglalkozott a magyar pásztorkutyafajtaival. Jelen írásomban eddig két, a pulival foglalkozó, Méhelytől származó, Hermannak szóló - tudtommal mindezülig publikálatlan - levelet közlök.

Kulcsszavak: puli, Herman Ottó, Méhely Lajos, Jakabszállás, zoológia

Abstract

The origins of the Hungarian herding dog, the Puli, have been the subject of many prominent Hungarian scientists. Ottó Herman (1835-1914), zoologist, archaeologist, ethnographer, „the last Hungarian polyhistor”, and the little-known, distorted career of Lajos Méhely (1862-1953), zoologist and "species biologist", also dealt with the Hungarian shepherd dog breed in several of his writings. In this article, I publish two letters to Herman from Méhely dealing with the Puli, which, as far as I know, have not yet been published.

Keywords: Puli, Ottó Herman, Lajos Méhely, Jakabszállás, zoology

A valóságos „hungaricumnak” számító magyar terelőkutya, a puli eredete sok kiemelkedő magyar tudóst foglalkoztatott. A köztiszteletnek örvendő Herman Ottó (1835–1914) zoológus, régész, néprajzkutató, „az utolsó magyar polihistor” és – többek közt – Miskolc egykori országgyűlési képviselője (1893-1896), és a kevésbé ismert, zsákutcába torkollott életpályájú Méhely Lajos (1862–1953) zoológus, „fajbiológus” is több írásában foglalkozott a magyar pásztorkutyafajtaival. Herman Ottó sokoldalú munkásságával,

---

¹ PhD, történész, szociológus, főiskolai tanár:zsolt.udvarvolgyi@uni-miskolc.hu

zoológiai, néprajzi, régészeti kutatásaival, és – nem utolsó sorban – politikai szerepvállalásával a 19. század utolsó negyedére megkerülhetetlen alakjává vált a magyar tudományos életnek. Hiánypótló alpműveivel, felfedezéseivel, több mint 1100 tételt tartalmazó bibliográfiájával és szerteágazó levelezésével máig ható, maradandó értéket hagyott az utókorra. Ha életét nagy vonalakban áttekintjük, akkor is megemlíthető, hogy „zoológusként a sáskákat, pókokat, madarakat és vonulásukat tanulmányozta, a halakat kutatta, néprajztudósként a halászat és a pásztorkodás témája izgatta, ezeket ősmesterségekként értékelte. Kiváló ősrégésztként felismerte a bükki ősemberleletet, ennek elismertetéséért legalább olyan heves harcot vívott, mint nyelvésztként, a nyelvújítók túlkapásai ellen. E csaták közti »békeidőkben« azon dolgozott, hogy a halászat és pásztorkodás nyelvkincsét, a népnyelv kifejezéseit gyűjtse, a létező magyar kifejezéseket a tudományos nyelvbe is beemelje. Mindemellett pályáján fontos szerep jutott a publicisztikának, az ismeretterjesztésnek, a fényképészetnek, valamint a művészi színvonalú természet- és a néprajzi hitelességű hangszer-ábrázolásoknak. Heves elhivatottsága, hajlíthatatlan jelleme tette nyíltszívű szabadságharcossá. Politikusként, tudományszervezőként, közéleti személyiségként, de mindenekelőtt igazi véleményformálóként pályája csúcsára érkezett. Breznóbányán (ma Brezno, Szlovákia) született tehetség, felvidéki német származása ellenére gyerekkorától magyarnak vallotta magát, 7 évesen már tanulta a nyelvet, nevét Carl Otto Herrmannról magyarosította. Iskolai tanulmányait Miskolcon kezdte. Az apai örökségként kapott érdeklődés a természet, elsősorban a madarak iránt és a számos ismeret, pályakezdőként egyenesen a Kolozsvári Múzeumba röpítette – ahol konzervátori állást kapott. Brassai Sámuel mellett hamar a város kulturális életének egyik központi szereplője lett. A szakmai elfogadtatást a Királyi Magyar Természettudományi Társulat ösztöndíján megírt, Magyarország pókfaunája című 3 kötetes, magyar és német nyelvű könyve hozta el számára. Hamarosan a budapesti Nemzeti Múzeumban kapott zoológus állást, majd egy véletlen következtében tette egyik legjelentősebb felfedezését: balatoni halkutatása során felismerte a halászok munkamódszereinek, eszközeinek, kifejezéseinek ősiségét és veszélyeztetettségét. Ettől a pillanattól fogva érdeklődése a halászat felé fordult, két kötetben és mintegy ezer oldalon megírta A magyar halászat könyve című munkáját. Később a pásztorkodás

eltűnő mestersége örökségének is gyűjtőjévé vált, majd újabb alapozó kötetekkel járult hozzá a magyar néprajz irodalmához. Politikusként független párti volt, nagy tisztelője Kossuthnak, aki a nemzet érdekében sosem volt rest szót emelni. Ikonikus, hosszú szakállas alakja, extravaganciája ekkor már széles körben ismertté vált, karikatúrák céltáblája is lett, amit bölcs humorával fogadott el – ő maga is jeleskedett mások karikírozásában. A Millennium forgatagában nagysikerű pavilonban mutatta be a magyar halászatot, mint ősfoglalkozást, ebből a kezdeményezésből nőtt ki a mai Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Megalapította a Magyar Ornithologiai Központot, a későbbi Magyar Madártani Intézetet, valamint több sikeres nemzetközi kongresszust szervezett. Legismertebb ismeretterjesztő munkáját, az A madarak hasznáról és káráról című könyvet 1901-ben adták ki először – ez a munkája az utóbbi évtizedekben is többször megjelent. Tökélyre fejlesztett, szép magyar nyelven, közérthetően szól az emberek barátairól, a madarokról. Az általa kezdeményezett »Madarak és Fák Napját« máig is minden évben ünnepeljük. 79 éves korában, halála évében jelent meg *A magyar pásztorok nyelvkincese* című, 800 oldalas kötete, méltó zárásaként egy emberfeletti teljesítményt mutató életnek. Ha nem csupán magyar nyelven publikálta volna alapműveit, akár világhírré is szert tehetett volna. A maga korában szakmai körökben így is megkapta a méltó elismerést: egyebek között a francia Becsületrend lovagja lett.”²

Mindezek alapján nem csoda, hogy a korszak vezető tudósai, szerkesztők és újságírók, tanárok és diákok előszeretettel keresték társaságát, kérték ki a véleményét a legkülönbözőbb kérdésekben. Jelen írásomban két, a pulival foglalkozó, Méhelý tollából származó, Hermannak szóló - tudtommal eddig publikálatlan - levelet közlök.

Bökönyi Sándor úgy véli, hogy „a két világháború között szélesesen elterjedté vált az a nézet, hogy a puli a honfoglaló őseink által behozott kutyafajta. Archaeozoológiai vizsgálatok azonban már az ötvenes években bebizonyították, hogy a pulihoz hasonló koponya- és testalkatú kutyák a bronzkor, sőt az újkőkor óta élnek hazánkban, de egész Európában is. Hogy aztán ezeknek olyan hosszú, göndör szőreik voltak-e, mint a mai

---

² Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft: Névadónkról. Herman Ottó. Letölthető: <http://www.hermanottointezet.hu/herman-otto> (Letöltés ideje: 2022. 03. 27.)

puliknak, nem tudjuk. Herman Ottó viszont nagyon valószínűnek tartotta, hogy a puli a 18. század végén bekerült merinó birkákkal együtt került be hazánkba, s neve a német »Pudel«-ből ered.”³

Ezzel szemben Méhelý 1901-ben felkérésre Brehm: Az állatok világa c. művébe így írta le az ebet: „...Arcorra a sakáléra emlékeztet, a rókáénál valamivel vaskosabb; meglehetősen hosszú, előfelé keskenyedő és hegyes. Egymáshoz közel álló füle nagy, tövében széles, fölfelé hegyesedő, rendszeren egyenesen fölálló, azonban, ha az állat fél, gyanakszik vagy szégyenkezik, fülét egyenesen hátra fekteti, mint a sakálok teszik.../lábjegyzet: Ne tévesszük össze a pulival a némely vidéken (pl.Zalában) gyakori és szintén juhokkal járó ún. p u m i -t, mely nagyobb és magasabb termetével, lecsüngő fülével, hosszabb és lágyabb szőrzetével, szennyes barnás-szürke színével és bozontosan szőrös arcával kétségkívül a selyemszőrű kutyákra(pincsekre) vall.../”⁴ Majd a tudós megint a puliról értekezik:„...Szőrözete arcorrán és végtagjainak elülső oldalán rövid, homlokán, feje tetején és füle külső oldalán jóval hosszabb...” „Leginkább hasonlít a németországi spicckutyához, csakhogy gyöngédebb alkatú, füle nagyobb, arcorra hosszabb és hegyesebb...” Méhelý ugyanitt még leírja a cigánykutyát, a pusztai kutyát, a pusztai spiccet, és a német csordás ebet, melyek szoros rokonságban állnak egymással és a pulival. Bökönyi szerint ebben a leírásban is inkább a mudira ismerhetünk, de semmi esetre sem a puli jellemzőit láthatjuk.”⁵

A jelen magyar pulitenyésztői úgy tartják, hogy „a puli minden kétséget kizáróan ősi magyar pásztorkutyafajta. Vándorló elődeink a nyájak, kondák, gulyák és ménések mellett legfőbb segítőiket, a pásztorkutyákat is magukkal hozták a Kárpát-medencébe. A nagy testű, erőteljes felépítésű komondor és kuvasz rendíthetetlenül őrizték gazdáik vagyonát, míg az örökké fürge csivogó puli összetartotta a jószágot. A középkori vándorlás során, mielőtt elődeink elfoglalták új hazánk területét, közel 100 évet töltöttek a Don és a Dnyeper közötti Levédia, majd attól kissé délebbre, Etelköz területén. A magukkal vitt

---

³ Bökönyi Sándor: Herman Ottó, a természettudós. in: Herman Ottó Múzeum évkönyve, 24. kötet, 1986. 13-16. old. Letölthető: <http://pelelak.hermuz.hu/wp-content/uploads/2020/11/BOKONYI-SANDOR-Herman-Otto-a-termeszettudos.pdf> (Letöltés ideje: 2022. 03. 26.)

⁴ Árkosi József: A magyar pásztorkutyák régi elnevezéseiről. in: Magyar Pumiklub honlapja. Letölthető: <https://pumiklub.eu/uploads/articles/2/magyar-pasztorkutyak-elnevezese.pdf> (Letöltés ideje: 2022. 03. 26.)

⁵ Uo.

ázsiai kutyák minden bizonnyal keveredtek a helyi típusokkal, de megtartották karakterüket, hisz tenyésztésük során az elsődleges szelekció az őrzés és a terelés volt. A puli évszázados fennmaradása a szorgalmat és találékonytságot követelő puszta életmódnak és a nyáron forró, télen zord időjárási viszonyoknak köszönhető. E hatások alatt a fajta nemesedett, külső megjelenése bozontos szőrzetével sajátosan alakult.”⁶

A puli eredete és leírása megosztotta a magyar kinológusokat. Az MTA Levéltárában több, információim szerint eddig publikálatlan Méhély-levelet találtam, amelyek közlése érdeklődésre tarthat számot. Négy levél⁷ Herman Ottóhoz szól, és tudományos-szakmai kérdéseket taglal. A levelezés alapján minden bizonnyal jó együttműködés, gyümölcsöző kutatói kapcsolat alakult ki a két tudós közt. A négy levél közül kettő egy pulival foglalkozik. Az idős, bár még sokat alkotó Hermant nagyon érdekelte Méhélynek a pulival foglalkozó írása. Feltétlenül pontosítani szeretne volna, hogy a tudóstárs által leírt eb hol található. Sajnos Herman eredeti (válasz)leveleit nem találtam meg az Akadémiai Levéltárban.

A levelek közlése előtt szükségesnek tartjuk röviden felvillantani a levelek szerzőjének, a kisiklott életpályájú Méhélynek sorsát is: Méhély Lajos (Kisfalud-Szögi, 1862. augusztus 24. – Budapest, 1953. február 4.): biológus, zoológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (levelező 1899-től, rendes 1910–1930 között) volt. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, 1880-tól tanársegéd, 1885-ben a brassói állami főreáliskola tanára lett. 1896-ban az Magyar Nemzeti Múzeum állattárához került, 1912-ben ennek igazgatója, 1915-ben egyetemi ny. r. tanár lett a budapesti egyetemen. Különbféle állatcsoportok fejlődés- és rendszertanával foglalkozott. Az I. világháborút biológiai magyarázatokkal igyekezett igazolni. 1919 elején a fajvédőkhez csatlakozott. Előbb a darwinizmus leple alatt, majd nyíltan hirdette a fajvédelem eszméjét a Cél c. folyóiratban, amelyet maga szerkesztett. Miután fajbiológiai tevékenységét több tudós elítélte, 1930-ban lemondott MTA-tagságáról. 1933-ban nyugdíjba ment. Mint zoológus főleg a méhek, a rákok, kétéltűek, hüllők és emlősök tanulmányozásával foglalkozott.

---

⁶ Hungária Puli Klub: A puli eredete. Hungária Puli Klub honlapja. Letölthető: <https://www.puli.hu/hu/fajtaleiras/tortenete> (Letöltés ideje: 2022. 03. 26.)

⁷ MTA Könyvtára, Akadémiai Levéltár, Ms 268/121-127.

Különösen herpetológiai munkássága jelentős.⁸ 1945 után a Népbíróság, mint népellenes és háborús bűnöst súlyos fegyházbüntetésre ítélte. Főbb művei: *Magyarország kurtakígyói* (Matem. Term. tud. Közl. 1895. 26. sz.); *A földi kutyák fajai* (Bp., 1904); *Magyarország harmad- és negyedkori gyökerefogú pockai* (Bp., 1914); *Az ősméhek természetrajza* (Bp., 1935). Az életrajz⁹ szikár adatai mögül egy különös és mélységesen ellentmondásos életmű bontakozik ki.¹⁰ Méhely komoly, nemzetközi hírű zoológiai munkásságát hátrahagyva teljesen a fajvédelem, sőt a „fajkutatás” szolgálatába állította magát, és ezzel fokozatosan kiiratkozott a magyar tudományos közéletből.

Egy másik életrajzi összefoglaló¹¹ részletesebben foglalkozik a tudós „fajbiológiai” munkásságával: „Méhely Lajos (1862-1953) a fajbiológiai kutatások megalapítója, a szociáldarwinizmus magyarországi úttörője, nemzetközi hírű tudós. 1880-tól tanársegéd, 1910-től akadémiai rendes tag, 1915-től a bölcsészkaron egyetemi tanár. Fő kutatási területe a hüllők és csúszómászók élettana, publikációit maga illusztrálta. Ő fordította *Brehm: Az állatok világa* című művének első három kötetét. A húszas évektől tudományos munkássága mellett és helyett egyre inkább a fajbiológia témájáról írt értekezéseket, egyre uszítóbb stílusban. Tudományos és

---

⁸ Lásd: Korsós Zoltán: Ötven éve hunyt el Méhely Lajos, a magyar herpetológia legnagyobb alakja. In: Terrárium, 2003, 5/2, 14-15. old. Letölthető: http://zkorsos.fw.hu/PDF/lsmterj/136_Mehely%20Terr%202003.pdf (Utolsó megtekintés: 2012. 07. 29.)

⁹ in: Kenyeres Ágnes főszerk.: Magyar Életrajzi Lexikon 1900-1990. Elektronikus kiadás, MEK Letölthető: <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC09732/10315.htm> (Utolsó megtekintés: 2012. 05. 01.)

¹⁰ Tóth Tamás és Kund Attila részletes és alapos tanulmányokkal járultak hozzá a Méhely életmű feltárásához:

Tóth Tamás: Méhely Lajos és népbírósági pere. In: Erdészettörténeti Közlemények LCCCIII. 2011. 79-106. old. Letölthető: http://epa.oszk.hu/02400/02451/00096/pdf/EPA02451_Erdeszettorteneti_Kozlomenyek_83_20_11_079-106.pdf

(Utolsó megtekintés: 2015. 09. 18.)

Kund Attila: Méhely Lajos és a magyar fajbiológiai kísérlete (1920-1931). In: Múltunk 57. évf. 2012/4. sz. 239-289. old. Letölthető: http://epa.oszk.hu/00900/00995/00032/pdf/EPA00995_multunk_12_4_239-289.pdf (Utolsó megtekintés: 2015. 09. 18.)

¹¹ Ungváry Krisztián: Értelmiség és antiszemita közbeszéd. in: Beszélő, 2001/6. Letölthető: <http://beszelo.c3.hu/01/06/09ungvary.htm> (Utolsó megtekintés: 2011. 12. 19.)

áltudományos műveinek száma már-már grafomán hajlami miatt szinte áttekinthetetlen. A személyét ért támadások miatt 1930-ban akadémiai tagságáról lemondott. Prohászka-hoz és Szabó Dezső-höz hasonlóan a magyar politikai antiszemitizmus atyja volt, hatása a szélsőjobb oldali politikuskok vagy Teleki esetében kimutatható. Méhelý Lajost zsidóellenes megnyilvánulásai, uszításai miatt a Népbíróság 1946-ban népellenes és háborús bűnökért első fokon tíz évre, majd másodfokon, 1949-ben immár jogerősen hat év fegyházra ítélte. A népbírósági ítélet indoklásában kimondja, hogy Méhelý két évtizednyi, súlyosan kártékony munkássága alapján bűncselekményére akár a legsúlyosabb ítélet kiszabása is indokolt lett volna, és csak elagott korára, betegségére való tekintettel kapott ilyen enyhe ítéletet. (...) Az élet furcsa fintoraként 1952-ben, amikor a 90 éves Méhelý a váci fegyházban raboskodott, és már nagyon rossz egészségi állapotban volt (egy éven belül meg is halt), az ugyanott raboskodó és nem hivatalosan börtönorvosként dolgoztatott Dénes Béla, a magyar cionisták egyik vezetője harcolta ki számára, hogy naponta fél liter tejet kaphasson, mert addigra már szinte semmit sem tudott enni.”¹²

Méhelý életét és munkásságát jobban megismerve megfogalmazódott bennem a kérdés, hogy vajon mi vezethette ezt a nagyformátumú, sokat publikáló, ismert és elismert tudós-akadémikust, mikor tudományos-közéleti reputációját feladva, akadémiai rendes tagságát önként sutba dobva (!) alárendelte magát eme torz és szörnyű eszmerendszernek. Jelen írásnak nem feladata ezen motivációk feltárása, a marginalizálódás és radikalizálódás, majd a szörnyű vég stációinak nyomon követése, ezért írásom végén úgy vélem, hogy – visszatérve a puli-ügyre - a kérdésben íródott két levelet a nyelvezet és a stílus miatt nem árt eredetiben is közölnöm:

---

¹² Holtzer Loránt: Bosnyák Zoltán élete és titokzatos halála. in: Beszélő, 2003/12. Letölthető: <http://beszelo.c3.hu/03/12/11holtzer.htm> (Utolsó megtekintés: 2011. 12. 20.)

„Levélpapír: Magyar Nemzeti Múzeum
Állattári Osztály
Budapest, 1911 decz. 14.

Nagyságos Uram!

Szíves kérdésre a legnagyobb készséggel szolgálnék megbízható felvilágosítással, ha - tudnék.

A magyar Brehm óta oly sok idő telt el, hogy már csak homályosan emlékszem arra a mérges kis állatra, melynek alapján a puliról szóló igénytelen leírást nyélbeütöttem. Kecskemétről kocsin mentünk a bugaczi pusztára; útközben nagy vihar kerekedett, mely elől egy útszéli házikóba menekültünk s ott a lakószobában valának együtt: a mezőőr, felesége, gyermekei s a puli; rajtot készítettem róla, felvettem méreteit s lejegyeztem a mit rajta láttam. Kérdésemre, hogy hol vagyunk, azt a feleletet kaptam: Jakabszálláson! Hogy ez melyik Jakabszállás volt, arról sejtelmem sincs. Akkori jegyzeteim bizonyára meglesznek valahol, de nem hinném, hogy bővebb felvilágosítással szolgálhatnának.

Memóriám hiányosságáért szíves elnézését kérve maradtam

Nagyságodnak tisztelő híve

Méhely Lajos

U.I. Megnéztem Pest megye térképét s kétségtelennek tartom, hogy azon a helyen voltam, a mely a térképen „Szab. Jakab szállás”-nak van jelölve. Horváth Géza azt mondja, hogy a hely csak egy, de több községnek a birtoka, azért különböztetnek meg fülöpszállási, szabadszállási és majsai Jakabszállást.”¹³

---

¹³ MTA Könyvtára, Akadémiai Levéltár, Ms 268/124.

„Magyar Nemzeti Múzeum
Állattári Osztály
Budapest, 1911 decz. 23.

Nagyságos Uram!

Bocsánatot kérek, de teljességgel nem tudok arra visszaemlékezni, vajjon Jakabszállás környéke borókás volt-e? Nagy viharban, szakadó esőben jártam ott s bizony nem volt lehetséges a tájék vegetációját szemügyre vennem. A dolog azonban – úgy gondolom – nem lehet kétséges, mert ha az ember Kecskemétről kocsin megy a bugaczi pusztára, csak egy utat követhet s mintegy feleúton van az a bizonyos Jakabszállás, ahol én a pulit munkába vettem.

Mély tiszteletem kifejezésével

Nagyságodnak igaz híve

*Méhelý Lajos*¹⁴

A levelezés alapján azt sem tartom teljességgel kizárhatónak, hogy – bár Herman leveleit nem találtam meg – az alapos, precíz, már idős, de még aktív tudós talán személyesen akarta szemrevételezni a jakabszállási, Méhelý által leírt pulit és ezért szerette volna tisztázni a pontos helyszínt. Herman munkásságától nem volt idegen a terepmunka, a túra, a felfedezés, az utazás sem. Sajnos nem találtam arra utaló nyomot, hogy a levélváltás után Herman – annyi kaland után - valóban elutazott-e Jakabszállásra, azt a híres pulit megnézni.

---

¹⁴ MTA Könyvtára, Akadémiai Levéltár, Ms 268/125..

Képek

Herman Ottó.

Kép forrása:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Herman_Ott%C3%B3#/media/File:Herman_Ott%C3%B3_portr%C3%A9.jpg

Méhelý Lajos

Kép forrása:

https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%A9hel%C3%BF_Lajos#/media/File:M%C3%A9hely-Lajos-1862-1952.jpg

Puli.

Kép forrása: Brehm: Az állatok világa 2. Kutyák (*Canis L.*) in:
<http://mek.oszk.hu/03400/03408/html/429.html>

Puli.

Kép forrása: Fortepan/Klenner Aladár

Puli.

Kép forrása: Fortepan/Chuckyeager tumblr

Online források

- Árkosi József: A magyar pásztorkutyák régi elnevezéseiről. in: Magyar Pumiklub honlapja. <https://pumiklub.eu/uploads/articles/2/magyar-pasztorkutyak-elnevezese.pdf> (Utolsó megtekintés: 2022. 03. 26.)
- Bökönyi Sándor: Herman Ottó, a természettudós. in: Herman Ottó Múzeum évkönyve, 24. kötet, 1986. 13-16. old. <http://pelelak.hermuz.hu/wp-content/uploads/2020/11/BOKONYI-Sandor-Herman-Otto-a-termesztudos.pdf> (Utolsó megtekintés: 2022. 03. 26.)
- Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft: Névadónkról. Herman Ottó. <http://www.hermanottointezet.hu/herman-otto> (Utolsó megtekintés: 2022. 03. 27.)
- Holtzer Loránt: Bosnyák Zoltán élete és titokzatos halála. in: Beszélő, 2003/12. <http://beszelo.c3.hu/03/12/11holtzer.htm> (Utolsó megtekintés: 2011. 12. 20.)
- Hungária Puli Klub: A puli eredete. Hungária Puli Klub honlapja. <https://www.puli.hu/hu/fajtaleiras/tortenete> (Utolsó megtekintés: 2022. 03. 26.)
- Kenyeres Ágnes főszerk.: Magyar Életrajzi Lexikon 1900-1990. Elektronikus kiadás, MEK. <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC09732/10315.htm> (Utolsó megtekintés: 2012. 05. 01.)
- Korsós Zoltán: Ötven éve hunyt el Méhely Lajos, a magyar herpetológia legnagyobb alakja. In: Terrárium, 2003, 5/2, 14-15. old. http://zkorsos.fw.hu/PDF/Ismerj/136_Mehely%20Terr%202003.pdf (Utolsó megtekintés: 2012. 07. 29.)
- Kund Attila: Méhely Lajos és a magyar fajbiológiai kísérlete (1920-1931). In: Múltunk 57. évf. 2012/4. sz. 239-289. old. http://epa.oszk.hu/00900/00995/00032/pdf/EPA00995_multunk_12_4_239-289.pdf (Utolsó megtekintés: 2015. 09. 18.)
- Tóth Tamás: Méhely Lajos és népbírósi pere. In: Erdészettörténeti Közlemények LCCIII. 2011. 79-106. old. http://epa.oszk.hu/02400/02451/00096/pdf/EPA02451_Erdeszettorteneti_Kozl_emenyek_83_2011_079-106.pdf (Utolsó megtekintés: 2015. 09. 18.)
- Ungváry Krisztián: Értelmiség és antiszemita közbeszéd. in: Beszélő, 2001/6. <http://beszelo.c3.hu/01/06/09ungvary.htm> (Utolsó megtekintés: 2011. 12. 19.)

Levéltári forrás

MTA Könyvtára, Akadémiai Levéltár, Ms 268/121-127.

Csizmadia Ervin

A demokrácia, Európa és a múlt öröksége Makkai János és a két háború közötti magyar politikai gondolkodás

Absztrakt

A tanulmány egy elfeledett magyar politikai gondolkodóról, Makkai Jánosról szól. Makkai a két háború közötti időszakban számos könyvet, tanulmányt publikált arról, hogy egy új politikai rendszernek hogyan kell viszonyulnia a régihez, illetve arról, hogy az új rendszernek mely pontokon kell meghaladnia a régit. A régi rendszer a dualizmus, az új pedig a Horthy-korszak. A dolgozat első fejezetében Makkai János dualizmus-értékelése kerül bemutatásra, míg a másodikban megismerhetjük, milyen érvekkel bírálja Makkai a dualizmusból megörökölt párturalmi rendszert. A harmadik fejezetben kerül bemutatásra a társadalom szerepvállalása, és még egy érdekes jelenség, a magyar politika deformált európaizálódása. A tanulmány végül arra jut, hogy Makkai János nézeteinek rekonstrukciójából nagyon hasznos tanulságokat vonhatunk le a mai magyar politika értékeléséhez is.

Kulcsszavak: Dualizmus, párturalom, Európa, politikai örökség, társadalom

Abstract

The paper is about a forgotten Hungarian political thinker, János Makkai. Between the interwar period Makkai wrote several books and essays about how a new political system should relate to the previous one and at which points should a new political system surpass its predecessor. The old system was dualism, the new one was the Horthy-era. In the first chapter of the paper I present János Makkai's analysis of dualism, while in the second one we can get to know the arguments Makkai made against the party rule system inherited from that time. The third chapter presents the role of society and another interesting phenomenon, the deformed Europeanisation of Hungarian politics. The paper concludes that we can draw useful conclusions for contemporary Hungarian politics from the reconstruction of the views of János Makkai.

Keywords: Dualism, party system rule, Europe, political heritage, society

I. Bevezetés

Az alábbi tanulmányban egy napjainkban elfelejtett gondolkodóról, Makkai Jánosról lesz szó. Az, hogy Makkai mégsem volt akárki, bizonyítja 2020 decemberében, Miskolcon megrendezett konferenciánk, amelyen történészek, szociálpszichológusok és politológusok értékelték legfőbb munkáját,¹ e dolgozat szerzője pedig önálló kismonográfiában is méltatta az 1905 és 1994 között élő Makkai pályafutását. (CSIZMADIA, 2001).

Most e rendkívül gazdag munkásságnak mindössze egyetlen aspektusára koncentrálok: Makkai demokrácia-, múlt- és jelen-képére, arra, hogy ő hogyan értékelte a Horthy-korszakot megelőző dualizmust, illetve saját korát. Az már egy felületes rápillantás is mutatja, hogy nem volt túl jó véleménnyel az 1867-1918 közötti rendszerről. A könyveiből és cikkeiből vett idézetek bemutatásával az a célom, hogy rámutassak: egy újonnan berendezkedő politikai kurzus egyik első feladata, hogy képet alakítson ki az előtte lévő kurzusról, és attól a legtöbb ponton megkülönböztesse magát. A dolgozat utolsó részében kitérek a Makkai gondolkodásmódja és a mai jobboldal gondolkodása közötti átfedésekre is.

II. A demokrácia értelmezése

Voltaképp ő az egyik olyan teoretikus szerző, akinek írásain keresztül bepillantást nyerhetünk a korszak jobboldali radikális érvelésébe. Az első vonulat, amit hangsúlyozni kell elemzései kapcsán, hogy ő is reagál a korszak fő irányzataira, amelyek szerint a demokráciák elbuktak, s helyettük valami másnak kell jönnie. Bukásuk döntően három ok miatt következett be: 1. elveszítette tekintélyét; 2. Képtelen a társadalom tagjai számára követhető normákat nyújtani; 3. Nem tud megfelelő anyagi javakat sem szolgáltatni. Korai könyvében – *Germánia új utakon* - meg is fogalmazza: "virulens kapitalizmus nélkül nincs egységes demokrácia" (MAKKAI, 1932:17)².

---

¹ Lásd erről: https://nepszava.hu/3103075_makkai-az-elfeledett-gondokodo

² A továbbiakban csak Makkai könyveit jelzem külön. Ahol nem szerepel dátum, és az idézetek önmagukban állnak, ott Makkai újságcikkeiről van szó.

Ez a megállapítás kísértetiesen emlékeztet Friedrich A. Hayek gondolatára 1944-ből, miszerint "az egyetlen dolog, amit egy modern demokrácia nem képes összeomlás nélkül elviselni, az az, ha békeidőben kell lényeges mértékben csökkenteni az életszínvonalat, vagy ha hosszú távon stagnálásra vannak ítélve a gazdasági feltételek" (HAYEK, 1991:271).

Márpedig a világháború után nemhogy nem javultak, de határozottan romlottak az életfeltételek, ilyen kiindulópontból pedig –vélté Makkai– lehetetlen fenntartani a liberális demokráciát. A polgári demokrácia a világháború időszakára elérte küldetésének csúcsát, fejlődésének végső szakaszát, de utolsó időszakában intézményei megromlottak. "A polgári demokrácia valamikor azért jött a földre, hogy politikailag megvalósítsa a testvériség, egyenlőség, szabadság jelszavát, a liberális kapitalizmus pedig azért, hogy korlátlan lehetőséget adjon arra, hogy a legmegfelelőbb társadalmak gazdasági téren korlát nélkül működhessenek, a gazdasági harcban erősebb ember tehát uralmába vehesse a Föld javait" (MAKKAI, 1932:131). Az a fejlődési dinamika azonban, amely korábban jellemezte a liberális kapitalizmust és demokráciát, megállott; a szabad verseny és a gazdasági harc nem az egyenlőség, hanem a nyomor felé vitte az emberiséget.

Makkai a korabeli helyzetet a feudalizmushoz hasonlítja; ahogyan a feudalizmus intézményei is kiürültek és vezető osztályai oligarchizálódtak, úgy hasonló történik most is, hiszen "a demokráciából és a liberalizmusból új oligarchia született a Földre" (Uo.). S az analógiát tovább is veszi; ahogyan a középkor végén, úgy a két háború között is az államnak kell letörnie az oligarchiák hatalmát és felépíteni egy új rendet a romok helyén. Ezt az analógiát végül azzal fejezi be, hogy mindkét korszakban a nép fordul az államhoz és az állam segítségével próbálja megszüntetni a kapitalizmus és a demokrácia "eltorzult kinövéseit" (Uo.:132).

Amire itt érdemes felfigyelnünk, hogy Makkai – ellentétben más konzervatív gondolkodókkal – nem eszményíti a középkort, pontosabban nem a középkori társadalmi fejlődés belső mechanizmusa izgatja, hanem az a periódus, amikor a fejlődés eltorzul, megbicsaklik, a népi követelményekkel ellentétessé válik. Valójában az átmenet kérdései érdeklík; ahhoz keres történeti érveket, hogy hogyan lehet egy rossz ("népellenes") hatalmat és egy rossz berendezkedést egy jóval és hatékonyan felváltani.

De természetesen Makkai "történetfilozófiája" nem merül ki a demokrácia és a kapitalizmus általános bírálatában. Elemzései igazán ott válnak érdekessé, amikor a magyar történelmi fejlődés – Bibóhoz hasonlóan – zsákutcásnak tekintett utolsó nagy periódusáról, a dualizmusról beszél.

III. A magyar liberális korszak: a dualizmus értelmezése

A dualizmus (1867-1918) időszakát nem akarta vagy tudta elemezni sem az a nemzedék, amely 1918-ban, a történelmi Magyarország összeomlásával; se az, amely 1919 augusztusa után az ellenforradalommal jutott hatalomra. A '20-as évek Magyarországon más feladatok (Magyarország szanálása és visszakapcsolása Európába) voltak a napirenden. Annak a kérdéskörnek nem a feltárására, hogy mi okozta a katasztrófát 1918-ban, majd milyen tényezők tették lehetővé a "régi rendszer" továbbélését a '20-as években csak a '30-as évek "nagy generációja" vállalkozott.

Makkai sem azért fordult a történelmi Magyarország problémái felé, mert történészként vagy történetfilozófusként érdekelte a téma. Hanem azért, mert – önmagát reálpolitikusnak gondolva – igyekezett megfejteni az egész történelmi jelenségkomplexum titkát, továbbá, mert el akarta kerülni, hogy a történelem még egyszer ismétlje magát. A logika nála tulajdonképpen egyszerű: ha a kiegyezés korának deformált társadalmi struktúrája és politikai rendszere felbomlásba vitte az egész konstrukciót; akkor egy, a liberális korszak restaurálására építő rendszere nem jelent megoldást. Ezért az új nemzedék tehetséges képviselőinek kíméletlenül le kell leplezniük a múltat, rá kell mutatniuk azokra a torzulásokra, amelyeket minden erővel el kell kerülni. És még valamit kell tenniük: meg kell keresniük a tiszta forrást, azt a mégiscsak föllelhető kiindulási pontot, ahonnan a reformáló szellemnek el lehet rugaszkodnia. Ez a pont Széchenyi és életműve volt.

Makkai múlt-értelmezése két fundamentális tételre épült. 1. Lényegében mindent meg kell változtatni a liberális korszak zsákutcás fejlődéséből; 2. Magyarország mindig szoros interakcióban volt Európával, mégsem sikerült az európai minták és normák belsővé tétele. Azaz a "nyugatkövetésben" is

bekövetkezett egy súlyos torzulás. Makkai Európa-felfogását nem értenék meg a dualizmus Nyugat-felfogásának általa adott kritikája nélkül. Három területen gyakorolt erőteljes kiegyezés-kritikát. Az első a mintaátvétel-mintakövetés, a második a politikai berendezkedés, a harmadik pedig a társadalmi viszonyok és következmények problematikája. Most csak a Magyarország nemzetközi beágyazódására vonatkozó nézeteit taglalom; a másik kettőt a későbbi fejezetekben ismertetem.

A mintakövetés kérdését Makkai lényegesnek tartja, de – nem lévén profi történész – nem tudja kellő mélységben megvilágítani. A mintaátvételt Makkai természetesnek tekinti. Az internacionális tájékozódásmódot a magyarság egyik alapvető orientációjának tartja, megállapítja, létezik egy ezzel ellentétes "ázsiai faji lelkünk" is (MAKKAI, 1942: 90). Előtte is ismert volt a magyar értelmiség reformkori angolszász (de főként amerikai) orientációja. De ahogyan Szekfű Gyula is megjegyezte a Három nemzedékben: egyedül Anglia tudott következetesen liberális lenni, mert kormányközpontú állam, míg a kontinentális államok vagy monarchiák története krízisek láncolata (SZEKFI, 1935:87), úgy Makkai kiindulópontja is ez. A magyar liberális elit adaptálni kívánta a nyugati eszméket és intézményeket, de a sikeres mintakövetéshez hiányzott a kor színvonalán álló társadalom (MAKKAI, 1937:12). Ez a szempont persze nem új, hiszem az 1840-es évek konzervatív kritikájában (Desseffy, Széchenyi) vagy a konzervatív liberalizmusban (Kemény Zsigmond) benne van. Tulajdonképpen "a társadalom kimarad az egészből" gondolatáról van szó, de ezúttal nem ideológiai felhangokkal, hanem társadalomstrukturális okokat említve.

Makkai a magyar dualizmus fő problémáját abban látja, hogy alapjaiban tér el a hazai társadalm szerkezet kapitalista átalakulása a nyugat-európaítól, ahol a társadalm szerkezet már a kapitalizmus előtt átalakult és nivellálódott. A polgári demokrácia korszakában építeni tudtak erre az előzményre (MAKKAI, 1937:83), szemben Magyarországgal, ahol nagy társadalmi dezintegrálódás kíséretében történt a kapitalizmus kiépülése: a liberális elvek kétségkívül jelentkeztek, de nem volt egy olyan közeg, amelyiknek elegendő ideje és alkalmá lett volna, hogy adaptálódják a liberális versenykörülmények közé. Ez az a bizonyos tehertétel, amit Bibó István a társadalmi felszabadulás folyamatának elmaradásaként, a társadalom rendi hierarchiájának továbbéléseként ír le (BIBÓ, 1986/2:579); más szerzők pedig "színlelt"

kapitalizmusként. Ifj. Leopold Lajos például azt írja: "vannak oly államok is, amelyek összetévesztésig hasonlítanak ugyan a tőkés-rendben termelőkhöz, csakhogy mégsem termelnek kapitalisztikusan s ha a jogi kategória kifejlődött is bennük, üres és idegen marad és gazdasági gyökere alig van" (Ifj. LEOPOLD, 1917:96).

A '30-as években Makkai még nincs azon a felkészültségi szinten, hogy a dualizmus egész rendszerét afféle – mai szóval – globális nézőpontból vegye szemügyre. A háború utáni Európa című könyvében (amelyben a legtöbbet foglalkozik a liberalizmus korával és mulasztásaival) sem jut el a mintaadó és a mintaátvevő országok strukturális szerepének vizsgálatához. Nem érzékeli, hogy a sikertelennek tűnő kiegyezéskori politika mégiscsak a világgazdasági folyamatokhoz kapcsolta Magyarországot és beindította a modernizációs folyamatot. Makkai a nagy (mintaadó) és a kis (mintakövető) országok viszonyát leegyszerűsíti a monarchiára, illetve annak bizonyítására, hogy az egész rendszer – ismét Bibóhoz hasonló szó – hamis és hazug volt. Hazug, mert hamis illúziókat táplált a magyarságban a szabadság fogalmát illetően. A korszak liberális kormányai és politikusainak szemében "szabadság az, ha a városi elemek gyülekezési és politikai szabadságot élveznek, de hárommillió magyar paraszt föld és gazdasági lehetőségek hiányában az emberi nívo alatt vegetálhat".

IV. A liberális párturalom kritikája

A liberális korszaknak két fő bűne van tehát. Egyfelől a liberális elvek felületes lefordítása, pontosabban a magyar viszonyokkal nem kompatibilis alkalmazása (lásd például a szabadság fogalmát); másfelől a liberális gyakorlat (az intézmények világa) végtelen lassú, merevsége. Azaz egy olyan közjogi szisztéma, amely ahelyett, hogy segítené az elveknek a magyar gyakorlatba való átvitelét, inkább akadályozza, doktrinerré teszi azt. A dualizmus azért volt számára "átkos", mert túlságosan párturalmi rendszer volt, amely szociális reformmunkára teljesen képtelen. De mielőtt áttérnénk a dualizmus politikai berendezkedésének Makkai által adott bírálatára, meg kell említenünk azt a felvetését, hogy a mintakövetésnek lehetnek előnyei is. 1936. május 8-i parlamenti beszédében azt mondja: Magyarország annak köszönheti

fennállását, hogy a korszerű eszméket – a magyar viszonyokhoz asszimilálva – mindig átvette. De az előny csak akkor van meg, ha működik az asszimilálás is. E megjegyzés egyértelműen az 1936-os év közállapotaira vonatkozik; Makkai és nemzedéke úgy véli, a magyar történelem legfényesebb lapjaiba illően ők lesznek azok, akik a mintaátvétel és asszimilálás – a reformkor előtt létező – egységét helyreállítják. Mindezzel jelzi, rendkívül ambivalens a viszonya a reformkorhoz is. Láthatjuk, hogy klasszikus 19. századi konfliktus fogalmazódik itt meg, ha tetszik: liberálisok és fontolva haladók között. S mint ahogy a reformkorban sem az volt a kérdés, hogy a Nyugattal vagy a Nyugat ellenében, hanem az, hogy milyen tempóban, menetrendben és a magyar viszonyokhoz igazítva – 1936-ban is ez a dilemma jelentkezett újból.

Makkai azért utasítja el az 1867 utáni korszakot, mert ekkor csökkent "nagyértékben" a magyar középkornak és újkornak az az asszimilációs képessége, amely "módját ejtette annak, hogy Magyarország külföldi nagy intézményeket magyarrá alakíthasson át". Azt az elviekben adódó előnyt tehát, amely "megóv bizonyos veszélyektől és lehetővé teszi, hogy azokat az eredményeket, amelyeket Nyugat-Európa egy-egy rendszer kitermelésével elér, mi kellő leszűrővel és tapasztalatokkal vehessük át" – az 1867 utáni Magyarország nem használta ki. Ez hasonló felfogás, mint Bibóé. Az utóbbi szerint "A múlt század második felének magyar társadalmá pedig a feudalizmusból éppen kibontakozni kezdett, ezen a fokon megrekedt, tehát egy szűken és részlegesen asszimiláló társadalom volt" (Bibó, 1986/2: 593). És abban is közel áll a két szerző álláspontja, hogy a gyér asszimiláció sem az egész közösséghez, hanem egyes kasztokhoz és csoportokhoz történt.

A dualizmusnak e sajátos mintaátvételre épülő időszakát a politikai berendezkedés és intézményrendszer állandósága és mozdíthatatlansága támasztotta alá. Ezt nevezte már a korabeli zsargon is közjogi szisztémának, amelynek lényege e kiegyezéssel létrejött államjogi konstrukció fenntartása. Ez a közjogi berendezkedés mindenekelőtt a pártrendszert deformálta. Ha ugyanis megkérdőjelezhetetlen a rendszer alapjellegeteként (a Habsburg-Magyar Monarchiának) a fenntartása, akkor olyan pártok kellene, amelyek erre az alapkövetelményre épülnek. A dualizmusban persze voltak '67-es alapon álló ellenzéki pártok is; de a fő törésvonal a rendszer fennmaradását – kis megszakítással – menedzselő Szabadelvű és a dualizmus alapjait is erősen opponáló Függetlenségi Párt között húzódik. Bibó hamis

realistákról (a status quo fennmaradásához minden körülmények között ragaszkodókról) és túlfeszült lényeglátókról beszél (Bibó, 1986/2:603–604). Bibó előtt egy évtizeddel Makkai "mindenáron való kormánypártiságról" és "szenvedélyekből táplálkozó ellenzékiiségről" ír. E két egymásnak feszülő tényező természetesen nem hasonlított például az angolszász kétpártrendszerre (domináns pártrendszer volt). A különbség kézzelfogható, hiszen Nyugat-Európában a pártok világnézeti, amelyek "egészséges módon váltogatták egymást a hatalomban és bizonyos mértékig egymáshoz csiszolódtak, mert a realitásokból, a felelősségből, a lehetőségekből, a kormányzásból a feleknek egyaránt módjuk volt tapasztalatot szerezni". A magyar parlamentarizmus azonban csak örök kormánypártokat és örök ellenzékieket ismert, ahol mind a két fél monológokat mondott, miközben "a kormánypártiság gyakran egyre inkább szolgálalkúságba süllyedt, az ellenzékiiség pedig egyre inkább irreális és romantikus játékká alakult át". Makkai két problémát lát ebben a nyugat-európaítól merőben eltérő, ráadásul a magyar belső követelményeknek sem megfelelő helyzetben. Az egyik, hogy voltaképpen nem is pártok jöttek itt létre, hanem egymással szembeesülő közjogi alakzatok. Ezáltal a liberális korszaknak egy fontos nyugati vívmánya, nevezetesen a világnézeti tisztázódás (egyáltalán a frontok megszerveződése) is elmaradt. A másik pedig az, hogy a közjogi (és gyűlölködésig menő) harcok éppen hogy nem segítették megoldódni a magyarság nagy problémáit.

Makkai egy további tehertételét is megállapította a világnézeti alapozottság híján való dualizmuskori pártrendszereknek. Ez pedig a politikus, mint egyéniség felértékelődése az elvek rovására. Ez megint csak az angoltól vagy a franciától eltérő vonás: "a közéleti atmoszférát igen sokszor nem az elvi ellentétek élessége, hanem a vezető politikusok dinamikája szabja meg". Érdekes azonban, hogy itt Makkai megelégszik azzal a magyarázattal, hogy "individuális nép vagyunk", és nem keres komolyabb választ is e jelenség értelmezésére. Ám valószínűleg ez nem a véletlen műve: a politikus személyiségiégeire építő politikai közélet Nyugat-Európában is a múlt század közepétől formálódott ki. Makkai nem vette észre, hogy elvi identitásra csak komoly társadalmi szervezettségű tömegpártok tehetnek szert, ellenben a kiegyezés korszakában ilyen pártok Magyarországon nem voltak. A nagy politikai személyiségek azért képviselték a pártverseny dinamikáját,

mert a liberális korszak egyetlen pártja sem rendelkezett másfajta (szervezeti vagy ideológiai) erőforrással.

Persze azért Makkai is tudta azt, hogy egy olyan korszakban, mint a dualizmus (s amelyről ő maga is megállapította, hogy egy közjogi konstrukció stabilizálására épül) csak bizonyos típusú pártok és kormányzati modell alakulhat ki. Az okot az alkotmányos fejlődés sajátos magyar válfajában találja meg. Nevezetesen az uralkodó személyében és különleges jogosítványában. "Aki nem látja be – írja –, hogy 1867-től 1914-ig egyetlen magyar királyi kormány volt, amely alulról bukott meg, 1905-ben a koalíciós választásokon, az homokba dugja a fejét és a tényekről nem vesz tudomást. Az összes kormányainkat a király bölcsessége bocsátotta el annak idején és ő hozta az újabb uralkodó rendszereket, aminek következtében Magyarországon a politikai váltógazdálkodás nem fejlődhetett ki 70 éven keresztül". Ezt a körülményt Makkai azért tartja szerencsétlennek, mert akkor még "megvoltak a szociológiai okok és lehetőségek arra, hogy a polgári társadalom valóban pártokat alapíthasson, individuális módon éljen és a maga véleményét a gazdasági és szociológiai problémákkal szemben nyíltan kifejtthesse".

Ez az érvelés azonban ellentmondásban van Makkainak azzal a véleményével, miszerint a nyugatias életforma átvételekor nem volt Magyarországon a kor színvonalán álló társadalom. A váltógazdálkodás-hiány tehát abból a hatalmi felismerésből is táplálkozott (a közjogi status quo fenntartásának követelményén túl), hogy a társadalmat csak felülről lehet megszervezni és nem lehet kitenni a váltógazdálkodás hullámainak. Gyakorlatilag a sajtóságos magyar körülményekből fakadó államközpontúságról van szó, amelyet a magyar liberalizmus történetének monográfusa is kimutatott (BALLA, 1926). Sokakkal egybehangzó véleménye szerint a felülről szervezett pártverseny és politikai rendszer oka abban a tényben keresendő, hogy a magyar társadalom atomizált, szervezetlen és semminemű kompakt egység nincs benne (BALLA, 1926). Azt a Makkai által (és például Bibó által is) sokszor felvetett problémát, hogy a magyar társadalom kiegyensúlyozatlan, nem a társadalom maga, hanem az állam (a liberális állam) próbálta, nem kis mértékben mesterséges eszközökkel megoldani.

Eljutottunk tehát – bár más oldalról – a politikai közösség gondolatához, s meg kell állapítanunk: nyugati típusú, egységes, félelmi pszichózissal nem terhelt politikai társadalom nem létezett Magyarországon. Makkai azonban

úgy vélte: ha akkor, amikor Nyugat-Európában virult a liberális demokrácia, Magyarországon (Tisza Kálmántól) mégis csak párt-totalitás lehetett; akkor a két háború között (a diktatúrák és autoriter rendszerek korában) már nem is célszerű használni a régi liberális-demokratikus pártszisztémát. Míg a mintaátvétel és a politikai rendszer kapcsán azt mondhatjuk, hogy véleménye – bár összességében negatív volt – tartalmazott "engedményeket"; a legesújtóbb véleménnyel volt a társadalmi állapotok és következmények tekintetében.

Először is azért, mert a magyar társadalom a liberális politika időszakában elnemzetietlenedett. Ez a gondolat egyáltalán nem újszerű és meglepő, hogy Makkai tudomást sem vesz azokról a szerzőkről (például a liberális Beksics Gusztávról), akik az 1890-es évektől kezdődően a nemzeti elv erősítésének szükségességét hangoztatják a liberalizmus rovására. Makkai számára azonban a liberális korszak nagy kompakt egész, s messze nem fordít elegendő figyelmet a belső csatározásokra. Így például írásaiban nincs nyoma annak, hogy a két háború közötti keresztény nemzeti irányzatok szellemi-ideológiai elődeit azonosítaná, programjaikat és ténykedésüket elemezné. Ehelyett általában elnemzetietlenedőnek minősíti az egész időszakot, azt sugallva ezáltal, hogy ő és nemzedéke szembesült először azzal a kihívással, hogy nacionalista politikai irányt kell venni.

V. A politika és a magyar társadalom

Ne felejtjük el: Trianon sokkja Makkait épp így fogságában tartja, mint az idősebb politikusnemzedéket. Az ő számára is alapkérdés: miért következett be az ország megcsonkítása? Erre a kérdésre pedig azt a választ adja: döntően az elhibázott nemzetiségi politika miatt. Ez a politika – írja – két vonatkozásban is bűnös volt. Általában a nemzetiségek irányában; illetve az egyes nemzetiségek felé. "A kiegyezési korszak legnagyobb mulasztása az, hogy a magyarság és a nemzetiségek között semmiféle konkrét és rendezett viszony nem tudott kifejlődni... A magyar társadalom úgyszólván semmi különbséget nem tett nemzetiségek és nemzetiségek között" (MAKKAI, 1937:17). Nem tudta például világosan megkülönböztetni a szláv népek (tótok, horvátok, vendek, ruténok stb.) valamint a szerbek és románok

államon belüli helyzetét. Makkai azzal vádolja a dualizmust, felszínes sovinizmusával lemondott arról, hogy nemzetiségeit a népoktatáson és az általános hadkötelezettségen túl is "foglalkoztassa". Megelégedett azzal, hogy "tűrhető magyar állampolgárokat" neveljen belőlük és – magyarrá tegye őket. "Mi nem hisszük azt, hogyha nincs is világháború, a történelmi Magyarország lakosságát teljesen magyarrá lehetett volna tenni és nem hisszük azt sem, hogy a harmincmillió magyar ábrándja megvalósítható lett volna; ellenben hisszük azt, hogy a világháború elvesztése ellenére megtarthattuk volna a magyar állam keretein és határai belül nemzetiségeink egy részét egy megfelelő nemzetiségi politika idejében való alkalmazásával" (MAKKAI, 1937:19).

Makkai János valójában korának ama felfogását hangoztatja itt, hogy az előző korszak minden intézménye, eljárása, osztálya és rétege elvetendő, ami formális vagy informális hatalmi szerepet játszott a kiegyezés után. Az informális hatalmi szerep legalább annyira fontos, mint a formális, hiszen a reformjobboldal harca kétfrontos a '30-as évek közepétől: egyfelől a hivatalos-intézményesült hatalmi világ ellen (ezt könnyebbnek látszott megtörni); másfelől a kevésbé látható, rejtett érdekkörök (sokszor a zsidósággal azonosított), hálózatok ellen.

Nagyon lényeges volt e harc történeti megalapozása, például azáltal, hogy a marxizmust és a kapitalizmust a dualizmus korától egymáshoz közelállónak nyilvánította. A két háború közötti keresztény nemzeti gondolatban egyértelmű a tőkés alapokon álló liberalizmus és a tőkeellenes marxizmus szövetségének posztulálása (MAKKAI, 1937:84). Harcolni pedig azért kell ellenük (s a kormánynak 1935-36-tól azért kell új munkáspolitikát hirdetnie), mert ezen osztályok a régi (kiegyezési korszaknak megfelelő) értelemben nyugatosak, nem pedig úgy, ahogy ezt a "korszellem" megkívánja.

Makkai – Erdei Ferenc előtt jó néhány évvel – bevezeti a kettős társadalom fogalmát. Azzal vádolja az 1867 utáni időszak politikai elitjét, hogy örökül hagyta az utókorra a liberális (versenyképes) és a patriarchális (versenyképtelen) társadalom egymás melletti (alatti) rendjét. Az előbbi már megtanulta a gazdasági önállóságot és alkalmas a piaci versenyre, az utóbbi ellenben "még a középkorban él". Ez a kiegyensúlyozatlan társadalom Európában is egyedülálló, de egyedülálló volt évtizedekkel korábban is, csak az akkori kormányok nem néztek szembe ezzel a problémával.

A deformált és korlátozott európaizálódás történeti trendjeinek kimutatása azért fontos tehát Makkai számára, mert ezen az íven keresztül, tudja bemutatni: a '30-as évek meghirdetett reformjai nem rögtönzések, hanem felelős történeti, szociológiai, gazdasági tanulmányok tapasztalataiból levont következmények. A kiindulópontja az a láncolatba fűződő 1918 előtti liberális és 1919-1931 közötti konzervatív kormányok egyike sem tudta – magyar történelmi értelemben – európai pályára állítani az országot. Természetesen mindegyik megpróbálkozott ezzel, de a legtöbbjük azért bukott el, mert a külső mintát szolgáiban alkalmazta a kellenél.

„Tizenöt évvel ezelőtt – írja az Új magyar rendszer és Európa című cikkében – a magyar ellenforradalmárok még alig ismerték fel azt az igazságot, hogy Magyarország nem sziget a népek tengerében és ilyenformán aligha léphet radikális új utakra, aligha foghat hozzá egy olyan életberendezkedéshez, amely merőben ellentétes az európai fogalmakkal, mert hiszen ahhoz túlságosan kicsiny nép és ország vagyunk, hogy mi mutassunk utat Európának és mi alakítsunk ki új életformákat először az európai népek között. Többízben kifejtettük már ama nézetünket, hogy az 1920-as években a bennünket környező Európa úgyszólván minden téren ellentétes felfogásban élt az ellenforradalmi Magyarországgal.

VI. A mai jobboldal és az Európa-értelmezési örökség

Végezetül a fentiek alapján három rövid következtetést vonnék le.

1. A mai magyar jobboldal hasonló módon kezeli a számára egyre fontosabb Európa-problémát, mint ahogyan azt Makkai János tette. A 2010 előtti korszakra úgy tekint, mint ahogy Makkai tekintett a dualizmusra, s amiként Makkai elveti a dualizmus korának egyoldalú mintakövetését, úgy veti el a magyar jobboldal a 2002-2010 közötti időszak Nyugat-politikáját.
2. A mai jobboldal ugyanúgy az aktuális párturalmi rendszer meghaladását tűzte ki célul, mint ahogy a maga idejében Makkai. Az elképzelés lényege, hogy a „korlátlan” pártverseny nem hoz létre közjót, tehát a közjó

képviselőre „ki kell emelni” egy ágenst, amely igazán amolyan pártok feletti pártként funkcionál.

3. A mai jobboldal épp úgy elutasítja a társadalom megörökölt atomizáltságát, mint ahogy Makkai tette ezt a 30-as években. A Fidesz az atomizáltság ellenében a nemzet és a közösség politikáját igyekszik felkínálni.

A két koncepció közös eleme, hogy egy adott nemzedéknek (napjainkban a jobboldalnak) történelmi feladata, hogy megszüntesse a politikai viszonyoknak azt a *deformáltságát*, ami érkezésükig jellemző volt. Ahogy az SZDSZ, mint generáció képviselte a rendszerváltás, úgy a Fidesz, mint generáció a rendszerváltást követő újabb rendszerváltás programját. Hatékonyságának magyarázata e generációs tényezőben (is) keresendő.

Mindezzel egyetlen szót sem ejtettem arról: jó-e mindez? Nem ejtettem, mert céлом egészen más volt, az, hogy rámutassak a mai jobboldal gondolkodásmódjának gyökereire. Mindezzel viszont állást is foglalok abban a kérdésben, hogy vajon, amit a mai jobboldal képvisel, az mennyiben *új* jelenség illetve mennyire *régi*. Egyre többször olvasom, hogy (persze mint diktatúra) új. A mellett, hogy a diktatúra megnevezést pontatlannak tartom, a magam részéről a mostani jelenségeket én egy szemléleti folytonosság felől értelmezem. A Fideszt megelőzően is fontosnak gondolom a folytonosságtézist az 1990 utáni magyar politikában. (GRADVOHL-MARIÁN-SZABÓ, 1998) Márpedig az Európához való viszonyt illetően kimutatható egy erős folytonosság az egyoldalú mintakövetés *elvetésében* (persze a jobboldalon). Ezt a jobboldali gondolkodási folytonosságot célszerű ismerniük azoknak is, akik egyszerűen csak jobban akarják érteni, hogy a mai jobboldal miért gondolkodik úgy, ahogy.

Irodalom

- BALLA Antal (1926): *A liberalizmus történelme*. Budapest, Légrády Nyomda és Könyvkiadó Rt.
- BIBÓ István (1986): *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*. In uő: *Válogatott tanulmányok 2. kötet*. Budapest, Magvető Kiadó
- CSIZMADIA Ervin (2001): *Makkai János*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
- GRADVOHL, Paul [et al.] (1998): *A folyamatosság forradalma avagy a Kádár-korszakhoz való viszony szerepe a magyar politikai közgondolkodásban*. *Politikatudományi Szemle*, 2. 5-26.
- HAYEK, A. Friedrich (1991): *Út a szolgasághoz*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Ifj. LEOPOLD Lajos (1917): *Színlelt kapitalizmus*. In *Elmélet nélkül: Gazdaságpolitikai tanulmányok*. Szekszárd, Benkő Gyula Könyvkereskedése
- MAKKAI János (1932): *Germánia új utakon*. Budapest-Pécs: Danubia Könyvkiadó Rt.
- Makkai János (1937): *A háború utáni Magyarország*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- MAKKAI János (1942): *Urambátyám országa*. Budapest, Singer és Wolfner
- SZEKFŰ Gyula (1935): *A három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda

---

Szabó-Tóth Kinga

Harmadik misszió és negyedik generáció? Felsőoktatás és társadalmi szerepvállalás¹

Absztrakt

Tanulmányomban a felsőoktatás funkcióbővülését és az ennek egyik jeleként kialakuló úgynevezett „harmadik missziós” szerepvállalást vizsgálom. A különféle koncepciók, modellek és elméletek tanulmányozását követően kétfajta új modell kerül bevezetésre: az egyik a felsőoktatási intézmények harmadik missziós tevékenységét, mint egyfajta alapérték működését mutatja be („3 M-modell”), a másik pedig a társadalmi-gazdasági problémák és kihívások iránt elkötelezett, szolgáltató, az azokra nem pusztán reagáló, hanem az azokat tevékenyen alakító, úgynevezett negyedik generációs felsőoktatási intézmény modellje („4 G-modell”).

Kulcsszavak: harmadik misszió, negyedik generációs egyetem, elkötelezett, szolgáltató egyetem

Abstract

I examine the expansion of the function of higher education in my study and the so-called “third missionary” role that emerges as one of its signs. After studying various concepts, models and theories, two new models are introduced: one for the third mission activity of higher education institutions as a kind of core value (“3 M model”), and another one, the so called ‘fourth generation higher education model’ that is representing a university which is not only reacting to social and economic problems but also actively forming them (“4 G-model”).

Keywords: third mission, fourth generation university, dedicated, service-provider university

I. Bevezető

A 20. század végére a felsőoktatási intézmények társadalmi szerepvállalása jelentősen bővült, mely bővülés következtében jelent meg a harmadik missziós funkció vagy más elnevezéssel a negyedik generációs egyetemre vonatkozó elképzelés.

---

¹ A tanulmány a Tématerületi Kiválósági Program 2021 – Nemzeti kutatások alprogram keretében, a TKP2021-NKTA-22 azonosítási számú Creative Region III. projekt részeként, az NKFIH támogatásával valósult meg.

Az úgynevezett „harmadik misszió” foglalja össze a felsőoktatási intézmények és környezetük kapcsolódásait, a társadalmi és gazdasági környezetükre gyakorolt tevékenységeket és hatásukat (akár annak formálásán, alakításán keresztül) és jelent minden, a nem akadémiai világban található partnerrel fenntartott intézményesített kapcsolatot a fenntarthatóság és környezetvédelem elveinek szem előtt tartásával. Ilyen harmadik missziós tevékenység annak a felsőoktatásban felhalmozódott tudásnak és tapasztalatnak az átadása is, amely segítheti az adott térség boldogulását, az ott élők életminőségének javulását, a térség versenyképességének növekedését. Ugyanakkor ez alá a gyűjtőfogalom alá tartoznak mindazon szabadalmak, eljárások, termékek, melyeket a felsőoktatási intézmények kínálnak, mindazon tudomány-népszerűsítő tevékenységek, melyeket folytatnak, illetve mindazon gyakorlatban is alkalmazható stratégiák, koncepciók, programok, melyeket kidolgoznak, illetve amelyek működtetésében részt vállalnak. A koncepció fontos elemei a társadalommal folytatott aktív párbeszéd, a felsőoktatási intézmény elszámoltathatósága a társadalmi és gazdasági élet szereplői felé valamint a fenntartható emberi fejlődés elveinek szem előtt tartása (LARRÁN-ANDRADES, 2013, idézi JORGE-PEÑA, 2017.).

Írásomban a 21. századi felsőoktatási intézmények funkcióbővülését vizsgálom, ezen belül is a társadalmi szerepvállalásra vonatkozó tevékenységet. A különféle koncepciók, modellek és elméletek tanulmányozását követően kétfajta új modell kerül bevezetésre: az egyik a felsőoktatási intézmények harmadik missziós tevékenységét, mint egyfajta alapérték működését mutatja be („3 M-modell”), a másik pedig a társadalmi-gazdasági problémák és kihívások iránt elkötelezett, szolgáltató, az azokra nem pusztán reagáló, hanem az azokat tevékenyen alakító, úgynevezett negyedik generációs felsőoktatási intézmény modellje („4 G-modell”).

II. Elméletek és modellek

1978-ban az International Labour Organization elvei között jelent meg elsőként a nemzetközi szabályozási környezetben egy új társadalmiszerződés gondolatának formájában az egyetemek és a társadalom között. Ennek szellemében a felsőoktatási intézményeknek az esélyegyenlőség növelése érdekében olyan oktatást kell biztosítaniuk, amely a társadalmi igényeket figyelembe veszi, elősegíti az élethosszig tartó tanulás folyamatát, valamint fontos szerepet vállal társadalmi problémák megoldásában (JORGE-PEÑA, 2017; SITE 2019). Az új funkciót harmadik missziós tevékenységnek nevezték el, amely elsősorban a regionális társadalmi-gazdasági igényekre reagál.

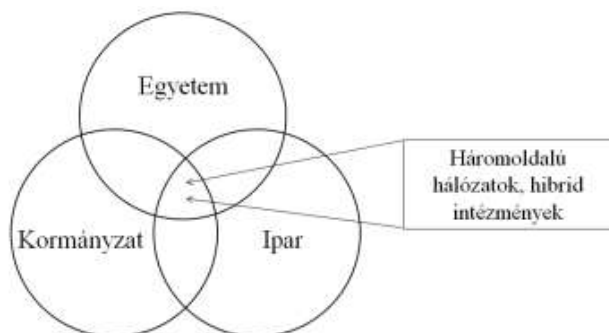
A Magna Charta Universitatum 1988-ból szintén fontos mérföldkő, amely az európai egyetemek értékeit emeli ki és hangsúlyozza kiemelt társadalmi szerepvállalásukat.

Boyer 1996-ban dolgozta ki az elkötelezettségi ösztöndíj (Scholarship of Engagement) koncepcióját és ezzel az egyetemi társadalmi felelősségvállalás előfutárjának tekinthető. Néhány évvel később jelent meg az egyetemi közösségi elkötelezettség (university civil engagement) kifejezés, mely az egyetemi társadalmi felelősségvállalás egyfajta előzetes szinonimája (DÁNOS, 2021).

A World Declaration című UNESCO dekrétum 1998-ból a felsőoktatás egészének társadalmi feladatait emeli ki. Ennek megerősítésére keletkezett a 2009-es „The New Dynamics of Higher Education and Research For Societal Change and Development” című UNESCO-dekrétum, mely - hasonlóan az előbbihez - a felsőoktatás társadalmi felelősségét hangsúlyozza.

A 2000-es évek koncepcióiban leginkább a fenntarthatóság elvei domináltak, a fenntartható egyetem képe jelent meg. A Helix modellekben került kidolgozásra a felsőoktatási intézmények bővülő szerepvállalása.

Az alapmodell a Etkowitz és Leydesdorff szerzőpáros által kifejlesztett Triple Helix, majd a Carayannis és Campbell által továbbfejlesztett modellek - a Quadruple-, és Quintuple Helix - írják le (ETZKOWITZ-LEYDESDORFF, 2000, CARAYANNIS-CAMPBELL, 2012, VASS, 2012).

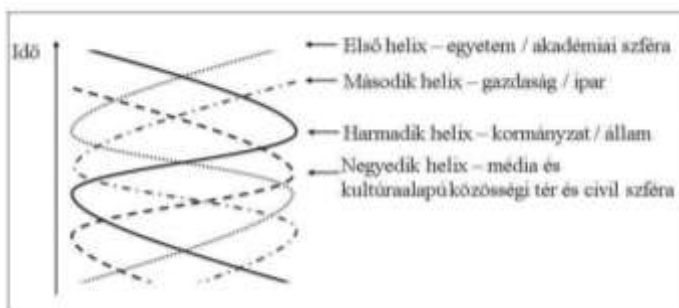

1. ábra: A Triple Helix model

Forrás: Etzkowitz–Leydesdorff, 2000, 111, idézi Vass 200 o.

A model három szféra közötti kapcsolódásra épül, ezek egymáshoz való kapcsolódásának hangsúlyozásával (ETZKOWITZ– LEYDESDORFF 2000). A három szektor közös metszetében olyan hibrid intézményeket találunk, mint például spin-off vállalatok, felsőoktatási intézmények közreműködésével létrejött inkubátorházak, stb.

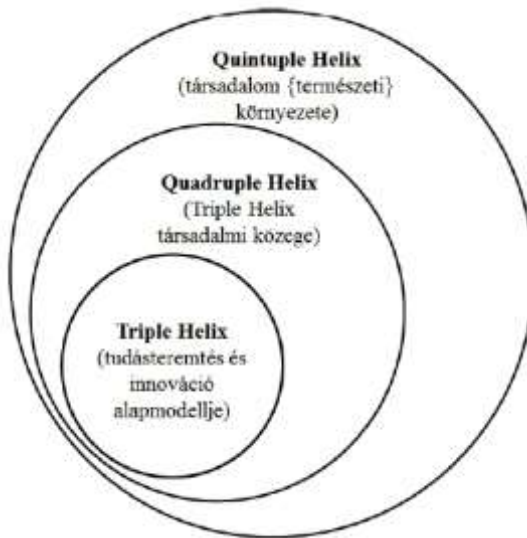
A model reagál a 20. század végi, 21. századi jelenségekre, melyek szerint a három szektor nem kizárólag hagyományos funkcióikat tölti be, hanem megvalósul a K+F, illetve K+F+I tevékenység-rendszer, az innováció, az ipar, az egyetem összekapcsolódásával egy komplex modell keretében (LEYDESDORFF–ETZKOWITZ 1998; VASS 2012).

2. ábra: A Quadruple-Helix model

Forrás: Carayannis–Campbell, 2012, 14. alapján Vass Zsófia szerkesztés, 203. (Vass, 2012).

A fenti koncepcióban a szerzők az első három szektor mellé beemelik az egész folyamat társadalmi környezetét, mint média- és kultúraalapú közösségi tér és civil szféra (CARAYANNIS [et al.], 2012; CARAYANNIS–CAMPBELL, 2012; VASS, 2012). Ebben az elképzelésben már erőteljesebb hangsúllyal jelenik meg nem csak a felsőoktatási intézmények társadalmi szerepvállalása, hanem egyfajta missziós, szolgálat jellegű tevékenysége.

3. ábra: Quintuple Helix model

Forrás: Carayannis–Campbell, 2012, idézi 18. Vass, 204. (Vas, 2012)

A fenti, harmadik modellben a legfontosabb változás a természeti környezet megjelenítése és ezzel a környezeti fenntarthatóság szempontjainak megjelenése a harmadik missziós tevékenység részeként (környezettudatosság, környezetkímélő technológiák). A harmadik missziós tevékenység egyfajta közszolgálati-fejlesztő funkcióként is leírható (GÁL, 2016).

EU 2017-ben megújított felsőoktatási stratégiája² szerint a felsőoktatás harmadik missziós tevékenysége magában foglalja az intézmények mindazon szerteágazó tevékenységeket, melyeket a regionális környezetük társadalmi, gazdasági, kulturális, szociális és környezeti fejlődése érdekében végeznek.

² <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017DC0247&from=SL>.

Ennek a szerepkörnek az utóbbi 10 évben megnőtt a jelentősége olyannyira, hogy stratégiai szintre emelkedett (SITKU, 2019). Jorge és Peña (2017) tanulmányunkban áttekintették 15 év szakirodalmát összefoglalóan a társadalmi felelősségvállalás koncepcióit. Ezek alapján megalkották a következő megközelítési módot:

A társadalmi felelősségvállalás egyrészt a felsőoktatási intézmények „azon képessége, hogy négy kulcsfolyamat, a menedzsment, **a tanítás, a kutatás és a közösségi együttműködés által bizonyos elveket, valamint általános és speciális értékeket terjesszenek el és valósítsanak meg**, annak érdekében, hogy kielégíthessék az egyetemi közösség, illetve országuk igényeit” (Latin American University Builds Country Project, 2001, idézi JORGE-PEÑA, 2017, p. 304.). Másrészt egy meghatározó etikai vezérelv, „mely az egyetem oktatási, kognitív, munkaerőpiaci és környezeti hatásainak felelősségteljes kezelésén keresztül valósul meg a társadalommal való interaktív párbeszédben, és célja **a fenntartható emberi fejlődés támogatása**” (REISER, 2008, idézi JORGE-PEÑA, 2017, p.304.). Harmadrészt „oktatási szolgáltatások és tudástranszfer felkínálása az **etika, a helyes kormányzás, a környezet tisztelete, a társadalmi elkötelezettség és a polgári értékek (pld. társadalmi igazságosság, diverzitás, méltányosság) támogatása elvei** mentén azzal a feltétellel, hogy a társadalom felé elszámoltathatóak az érdekhordozóiknak tett kötelezettségvállalásaik tekintetében” (De la CUESTA, PORRAS, SAAVEDRA - SÁNCHEZ, 2010, idézi JORGE-PEÑA, 2017, p. 304.). Negyedrészt pedig „az egyetemek önkéntes elköteleződése aziránt, hogy **társadalmi, munkaerőpiaci, etikai és szociális ügyeket foglaljanak bele különféle fő tevékenységeikbe** (tanítás, kutatás, irányítás, és környezeti tényezők), melyek működésük külső következményeiként merülnek fel és amelyek tekintetében érdekhordozóik társadalmi elvárásait is figyelembe kell venniük”(LARRÁN - ANDRADES, 2013, idézi JORGE-PEÑA, 2017, p.304.). A koncepciók fontos eleme a fenntartható fejlődés szempontjainak és elveinek szem előtt tartása.

Vallaes szerint (2014) a harmadik missziós tevékenység során a felsőoktatási intézmény „nyitott a párbeszédre, figyelembe veszi lokális és globális társadalmi és környezeti hatásait és aktívan támogatja a demokratikus módon előállított tudást, mint egy közösségi és nem-kommercializálható terméket. (VALLAEYS, 2014, p. 96). Egy ilyen felsőoktatási

intézmény törődik az embereivel és a környezetével, globális akadémiai diverzitásra törekszik, elutasítja a monopóliumokat és a tudás-előállítás sztenderdizálását és bátorítja a fenntartható és méltányos tanulást és kutatást a tudásközösségeiben” (VALLAEYS, 2014, p. 96.)

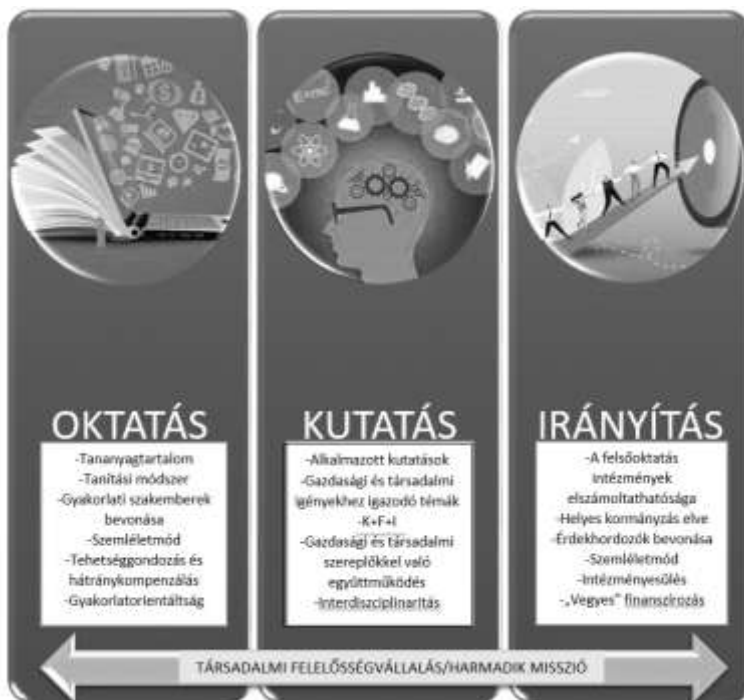
A társadalmi felelősségvállalás a felsőoktatási intézmény minden területén meg kell, hogy jelenjen, mint ahogyan azt Reisinger és Dános (2015) kiemeli. Így az oktatási szegmensben a fenntartható fejlődés és társadalmi felzárkózás tananyagként is megjelenik, a hallgatók környezettudatos és szociálisan érzékeny szemléletének kialakításában és formálásában, az esélyegyenlőséget előmozdító akciók, ösztöndíjak és szolgáltatások kialakításában, speciális szakkollégiumi rendszer működtetésében, hallgatótámogatási szolgáltatások kialakításában (pld. mentorprogramok), kisebbségi nyelvek és kulturális ismeretek oktatásában, civil szervezetekkel való oktatási kapcsolatok erősítésében.

III. A „3 M” és „4 G” modell

A felsőoktatási intézmények harmadik missziós tevékenységére az alábbi definíciót adhatjuk a fenti koncepciók figyelembe vételével (az intézmények társadalmi szerepvállalását ezzel szinonimaként kezelve): A harmadik missziós tevékenység foglalja össze a felsőoktatási intézmények és környezetük kapcsolódásait, a társadalmi és gazdasági környezetükre gyakorolt tevékenységeket és hatásait (akár annak formálásán, alakításán keresztül is) és jelent minden, a nem akadémiai világban található partnerrel fenntartott intézményesített kapcsolatot a fenntarthatóság, a környezetvédelem, valamint a jó kormányzás, a diverzitás, a társadalmi igazságosság, a felelős állampolgári lét és esélyegyenlőség szempontjának figyelembe vételével, az egyes érdekhordozók minél szélesebb körű becsatornázásán keresztül, az elszámoltathatóság és felelős gazdálkodás elveinek szem előtt tartásával. Ez a misszió a felsőoktatási intézmények vonatkozásában említhető három fő feladatkört is áthatja, nevezetesen az oktatást, a kutatást és az irányítást és különösen megnyilvánul egy sajátos szemléletmódban, elvekben, gyakorlatokban és bizonyos

intézményesültségben is (pld. esélyegyenlőségi iroda, fogyatékosügyi koordinátor, stb.).

Az **elkötelezett, szolgáltató, avagy negyedik generációs egyetem** olyan felsőoktatási intézmény, amely a harmadik missziós elveket és a célokat messzemenőig figyelembe véve az adott társadalmi és gazdasági környezettel való aktív kölcsönhatásra (hatás mellett tevékeny alakítás) épül. A fenti kér definíció szemléltetésére két modellt is készítettem.

4. ábra: A társadalmi felelősségvállalás/harmadik missziós tevékenység, mint alapérték modellezése felsőoktatási intézmények vonatkozásában (3 M- modell)

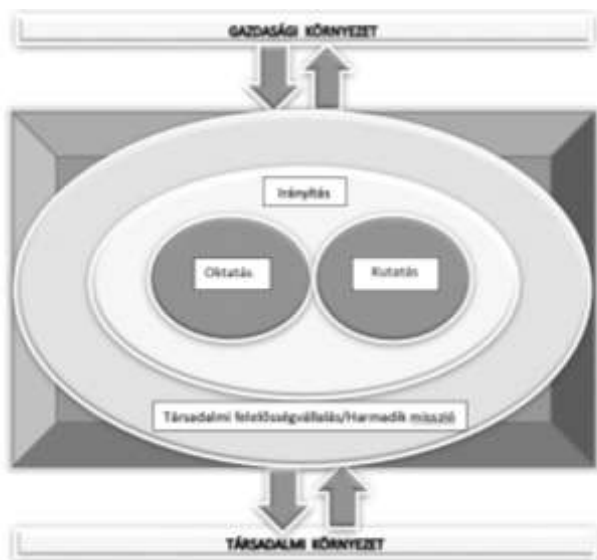
Forrás: saját szerkesztés

A fenti szemléleti a harmadik missziós tevékenység elméleti és gyakorlati megvalósítását. Az oktatási láb, pillér, vagy funkció belül a fentiek hat elem segítségével lehet megvalósítani.

III.1. Oktatási pillér

- *Tananyagtartalom:* elsősorban kompetencia-fejlesztésre irányuló kurzusok. Szabadon választható tárgyak a fenntarthatóság, esélyegyenlőség, innováció, társadalmi igazságosság, állampolgári részvétel, felelős kormányzás elveinek szem előtt tartásával.
- *Tanítási módszerek:* A fenti elveket szem előtt tartó, új generációs, problémaorientált oktatási módszerek alkalmazása, a kooperációs, a csoport- és közösségi munka, a projektszemlélet alkalmazásával.
- *Gyakorlati szakemberek bevonása:* az egyes képzések profiljának megfelelően a társadalmi, gazdasági és kulturális élet szereplőinek bevonása az oktatási folyamatba. Duális, rövid ciklusú képzések, valamint időseknek szóló előadások és az élethosszig tartó tanulás elveinek figyelembe vétele.
- *Szemléletmód:* a fentiek mentén elkötelezett oktatók és hallgatók. Érzékenyítő, a társadalmi felelősségvállalást és társadalmi-környezeti fenntarthatóságot szem előtt tartó tréningek.
- *Tehetség gondozás és hátránykompenzálás:* a diverzitás jegyében differenciált képzések, kompetencia-fejlesztő modulok, szakkollégiumi rendszerrel, mentorprogrammal és ösztöndíj-rendszerrel. A lemorzsolódást csökkentő tréningek és képzések.
- *Gyakorlatorientáltság:* alkalmazott szemléletmód érvényesítése az oktatás során. Szakmai gyakorlatok társterületi szervezetek és partnerek bevonásával.
- *A kutatási lábban, vagy pillérben* felsoroltak nem szorulnak további magyarázatra megítélésem szerint.
- *Az irányítási láb, vagy pillér* elemei viszont igen, annál is inkább, mert ezt a pillért a legtöbb esetben nem hozzák összefüggésbe az egyes felsőoktatási intézmények a harmadik missziós tevékenységükkel, pedig ez is egy fontos megvalósítási területe annak.
- *A felsőoktatási intézmények elszámoltathatósága:* a felelős gazdálkodást és transzparenciát jelenti.

- *A helyes a kormányzás elve:* a demokratikus elvek szem előtt tartását jelenti, az állampolgári részvétel és felelősségvállalás elveinek szem előtt tartásával a vezetésben, az irányításban. Ezen elvek lecsurgását a különféle szintekre, a makroszintről a mikroszintekre.
- *Érdekhordozók bevonása:* A diverzitás jegyében a döntéshozatali szintbe való bekapcsolása a társadalmi, gazdasági és kulturális élet szereplőinek minél szélesebb körben.
- *Szemléletmód:* a fenntarthatóság, esélyegyenlőség, innováció, társadalmi igazságosság, állampolgári részvétel, felelős kormányzás elveinek érvényesítése a vezetésben, irányításban és döntéshozatalban.
- *Intézményesülés:* a harmadik missziós elvek gyakorlati megvalósításának elősegítése kutatóköz- és szolgáltatóközpontok, szervezeti egységek, referensi-koordinátori rendszer kialakításával.
- *„Vegyes” finanszírozás:* a felelős gazdálkodás és alkalmazott kutatások segítségével az intézmények piaci lábának erősítése.

5. ábra: Az elkötelezett, szolgáltató, negyedik generációs egyetem modellje (4 G- modell)

Forrás: saját szerkesztés

IV. Összegzés, következtetések

A 20. század végére a felsőoktatási intézmények számos új kihívással szembesültek, legfőképpen azzal, hogy hagyományos tevékenységeik - mint az oktatás és a kutatás - mellett a változó társadalmi-gazdasági elvárásoknak megfelelően további funkcióik jöttek létre- Ezen tevékenységhez illeszkedik a felsőoktatási intézmények harmadik missziós tevékenysége, vagy - ahogyan a tanulmányban szinonimaként kezeltük -a felsőoktatási intézmények társadalmi felelősségvállalása, másképpen a „szolgáltató egyetem” koncepciója.

Egyes elképzelések szerint a 20. század végi egyetem ideáltípusa az úgynevezett „harmadik generációs” egyetem, amely az oktatás, kutatás és társadalmi szerepvállalás hármásának szinergiáját valósítja meg. Mások szerint a 21. századi felsőoktatásban már megjelennek az úgynevezett „negyedik generációs” egyetemek, melyek nemcsak hogy reagálnak társadalmi-gazdasági környezetükre, de azt maguk is, tevékenyen alakítják.

A társadalmi, gazdasági változások egyre fokozottabban és növekvő ütemben érnek el minket, így várhatóan a jövőben a felsőoktatási intézmények harmadik missziós szerepvállalás erősödik. Érdemes ezekre reagálva és a kialakított modellek mentén további elemzéseket végezni külföldi és hazai intézmények vizsgálatának bevonásával.

Irodalom

- BOYER, E. L. (1996) The Scholarship of Engagement. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, Vol. 49. No. 7. pp. 18–33.
- CARAYANNIS, E. G. – Barth, T. D. – Campbell, D. F. J. (2012) The Quintuple Helix innovation model: global warming as a challenge and driver for innovation. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. 2. pp. 1–12.
- CARAYANNIS, E. G. – CAMPBELL, D. F. J. (2012) Mode 3 Knowledge Production in Quadruple Helix Innovation Systems. *Twenty-first-Century Democracy, Innovation and Entrepreneurship for Development. SpringerBriefs in Business*. 7. pp. 1–63.
- DÁNOS Zsolt (2021): A társadalmi felelősségvállalás jelenléte a magyar állami egyetemek szervezeti dokumentumaiban. *Educatio*, Volume 30: Issue 1, 2021

- ETZKOWITZ, Henry (2002) *The Triple Helix of University–Industry–Government. Implications for Policy and Evaluation*. Science Stockholm, Policy Institute, (Working paper, 11).
- ETZKOWITZ, Henry – LEYDESDORFF, Loet (1996) The Triple Helix of University–Industry–Government Relations: A Laboratory for Knowledge Based Economic Development. *EASST Review*. 1. pp. 11–19.
- ETZKOWITZ, Henry – LEYDESDORFF, Loet (2000) The dynamics of innovation: from Nation Systems and „Mode 2” to a Triple Helix of university–industry–government relations. *Research Policy*. 2. pp. 109–123.
- ETZKOWITZ, Henry [et al.] (2000): The future of the university and the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm. *Research Policy*. 2. pp. 313–330.
- GÁL Zoltán (2016): Egyetem és város. *Educatio*, Vol. 2., pp. 220-233
- KOMLÓSI, Imre László (2015). A Cooperation Model for Higher Education and Industry: The Architecture of a Multi-Tier, Competence-Based and Practice-Oriented Education with Social Engagement. In: FODORNÉ dr. TÓTH, K. - NÉMETH, B. (szerk.) (2016). *Tudás, társadalom, felelősség. Felsőoktatás és társadalmi felelősség: tudástranszfer partnerségi akciókban és elkötelezettségben* Pécs: MELLearn-Felsőoktatási Hálózat az Életen át tartó tanulásért Egyesület. pp. 13-23.
- JORGE–Peña [et al.] (2017). Analysing the literature on university social responsibility: A review of selected higher education journals. *Higher Education Quarterly*, Vol. 71., pp. 302-319.
- REISINGER Adrienn-Dános Zsolt (2015): Egyetemi felelősségvállalás három magyar egyetem esetében. *Tér-gazdaság-ember a Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának tudományos folyóirata*. 2015/3. évf. 3. sz. pp. 117-133.
- SITKU Krisztina: [Egyetemi társadalmi felelősségvállalás. \(PDF\) Egyetemi társadalmi felelősségvállalás \(researchgate.net\)](#) 2019.
- VALLAËYS, F. (2014). University Social Responsibility: A Mature and Responsible Definition. *Higher Education in the World* 5. Letöltve innen: https://www.researchgate.net/publication/265501803_University_Social_Responsibility_a_mature_and_responsible_definition [DOI: 10.13140/2.1.2121.1523]
- VAS Zsófia: Tudásalapú gazdaság és társadalom kiteljesedése: A Triple Helix továbbgondolása - a Quadruple és Quintuple Helix. In: *Dialógus a regionális tudományról*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola; Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, Magyarország, pp. 198-206. (2012) ISBN 978-963-7175-76-3

Fekete Sándor

Dosztojevszkij szocializmus-képe

Absztrakt

Dosztojevszkij nem volt filozófus, nem volt társadalomtudós. Mégis, regényeiben és egyéb írásaiban magas szintű, konzekvensen felépített etikai, valamint történelem- és társadalomfilozófiai eszmerendszert azonosíthatunk. A forradalom természetének kérdése Dosztojevszkij számára mindenekelőtt kora szocializmusának kérdése. Megértette, hogy a szocializmus kérdése vallási kérdés: Istennek és a halhatatlanságnak a kérdése. A szocializmus belső alapját az képezi, hogy nem hisz Istenben, a halhatatlanságban és az emberi szellem szabadságában. Ezért a szocializmus „vallása” elfogadja mindhárom kísértést, melyet Krisztus elutasított a pusztában. Tanulmányomban Dosztojevszkij Ördögök c. regényének középpontba helyezésével (de utalva A Karamazov testvérekre és a Feljegyzések az egérlyukból c. művekre is) bemutatom az író szocializmus-képének legfontosabb jellemzőit, valamint kapcsolódását a katolicizmushoz.

Kulcsszavak: Dosztojevszkij, szocializmus, Ördögök, katolicizmus.

Abstract

Dostoevsky was not a philosopher, he was not a social scientist. Yet, in his novels and other writings, we can identify a high level, consistently constructed ethical and historical and social philosophical system of ideas. For Dostoevsky, the question of the nature of revolution is above all a question of the socialism of his time. He understood that the question of socialism was a religious question: a question of God and immortality. The inner basis of socialism is that it does not believe in God, in immortality and in the freedom of the human spirit. Therefore, the "religion" of socialism accepts all three temptations that Christ rejected in the wilderness. By focusing on Dostoevsky's novel *The Devils* (but also referring to *The Brothers Karamazov* and *Notes from the Mousehole*), I will present the main features of the writer's vision of socialism and its links with catholicism.

Keywords: Dostoevsky, socialism, *The Devils*, catholicism.

Dosztojevszkij filozófiai gondolatainak három fő vonulatát különíthetjük el. Közéjük sohasem húzható egyértelmű választóvonal, át- és átszövik egymást, szorosan összefüggenek, néha önkéntelenül is találkoznak, majd eltávolodnak.

Történelem- és társadalomfilozófiai nézeteinek esszenciáját különböző cikkeiben, tanulmányaiban, vallomásaiban találhatjuk meg, melyekhez

szervesen kapcsolódik a Puskin-beszéd, valamint az *Ördögök*, és „a nagy inkvizítor legendája”. Az orosz eszkatologikus messianizmus megfogalmazása kapcsolódik a néplélek pszichologizmusához és a vallásfilozófiához.

Etikai eszmerendszeréből magasan kiemelkedik az ember-lét összetevőinek problematikája. A szabadság, a lelkiismeret, a bűn, az elfojtott tudattalan indulatai, a boldogság állandó keresése, a szeretet mérhetetlen vágya, az emberek különbözőségének determináltsága.

Metafizikai lényeglátásában a fő gondolatok Istenről szólnak. Az ember mellett Isten a másik középponti kérdés. Lényegében az emberhez is Istenen keresztül jut el, hiszen csak az ember vetheti fel a felsőbbrendű lény létezésének megfoghatatlanságát. Az emberi természet Istenen keresztül tárul fel. A bizonytalanság alkotóereje adja az ember teljességét. Ehhez a teljességhez pedig a különbségeken, azok összeadásán át juthatunk el.

Dosztojevszkij egészen új regénytípust alkotott: az ún. filozófiai-ideológiai regényt vagy eszme-regényt. Szakítva a hagyományos realista ábrázolásmóddal a formális cselekményről a hangsúlyt a hősök belső állapotára, lelkük legmélyebb rétegeinek feltárására, vívódásaikra, az egyes emberekben megszülető különböző és ellentétes gondolatok, eszmék összecsapásaira helyezte át. Ő fedezte fel, hogy az emberi lélek nem racionális természetű: kibogozhatatlan folyamataiban a legellentétesebb dolgok is megférnek. Sokak szerint Dosztojevszkijt a pszichológia atyjának tekinthetjük, véleményem szerint azonban ezt a szerepet nem tudatosságával érdemelte ki. Dosztojevszkij nem szerette a pszichológiát (Bernard is negatív színben szerepel nála), nem akart lélektani, pszichologizáló regényeket írni. Szerinte a pszichológia olyan empirikus tudomány, amely a megfigyelésre alapozott: hasonló helyzetben ugyanaz a személy ugyanúgy viselkedik. Ez azonban a dosztojevszkiji ember-felfogás szerint nincs így, hiszen az ember ebben a kontextusban tárgyként, mechanikus szerkezetként értelmezett. Ettől eltérően azonban az ember szabad: lehet, hogy századszor teljesen másként, váratlanul viselkedik, mint az azt megelőző esetekben.

A polémia kitágítható: az évszázadokon keresztül kialakult elbeszélésekben, regényekben rendszerint egy „mindentudó” szerző, narrátor mondja el az eseménysort: ez az író ismeri hősei legrejtettebb gondolatait, cselekedeteik rugóját; mindent tud róluk, s a saját értékrendje, ítélete,

világképe érvényesül a regényekben, az övé az „utolsó szó” joga. Ezekben a monologikus regényekben (melyek módszere a harmadik személyű elbeszélés) még a szereplők dialógusai is valójában a hősökről szóló szerzői szavak, s a párbeszédék „idéztként” épülnek be az elbeszélő szövegébe. Ez a harmadik személyű elbeszélés ugyanazt „csinálja”, mint a pszichológia: megfigyel kívülről valakit, azonban – mivel csak egy szempont érvényesül, az elbeszélőé – ezzel együtt az elbeszélte eltárgyasítása is végbemegy, így hamis ítélet születik. (Sokszor előfordul, hogy Dosztojevszkij valamelyik szereplője kikövetkeztet – pszichológiai módszerrel – valakiről valamit, amiről kiderül, hogy nem igaz. Tehát hamis a pszichológiai módszer.)

Már Flaubert is arra törekedett, hogy lehetőleg tartózkodjék a szerzői közbeavatkozásoktól, az írói vélemény- és érzelemnyilvánítástól. Ezt a célt, feladatot a szereplők különböző nézőpontjainak váltogatásával érte el. Dosztojevszkij érett műveiben azonban radikálisan új az ábrázolt hősök és a szerző viszonya. Regényeiben nem jelenik meg a szubjektív szerzői nézőpont, a regényvilágon kívül marad az író rokon- és ellenszenve, egyetértése és véleménykülönbsége a hősökkel. Dosztojevszkij önmagának soha nem tart fenn semmilyen lényegi gondolati többletet, nála a szerzői, elbeszélő közlés arra a minimumra, a külső tények tudósítására szorítkozik, amely nélkülözhetetlen az elbeszélés irányításához. Szereplőit, az eleven, gondolkodó embereket nem a kívülről szemlélődő hűvös tárgyilagosságával mutatja be, pontosabban: nem is ő mutatja be őket. Hősei önmagukat fejezik ki minden lehetséges szempontból, a szerző pedig már nem a hősök valóságát világítja meg, hanem a tudatukat, mint másodfokú valóságot.

Az emberi tudat válik a hős megformálásának legfontosabb művészi elemévé, s ez már önmagában is elégséges ahhoz, hogy felbontsa az írói világkép hagyományosan monologikus egységét. Ennek az a feltétele, hogy a regény hőse nem olvad(hat) össze a szerzővel, nem a szerző hangjának a szócsöve, nem az író értékrendjének és világképének a megszemélyesítője. Éppen ezért a dosztojevszkiji hősök gondolataiból, belső vívódásaiból hiba lenne magának az írónak gondolataira, világszemléletére, állásfoglalására következtetni. Az ember független, szabad, ha akar, akár illogikus lépéseket is tehet. A külső- vagy a pszichológiai körülmények determinációjának a hős sohasem engedelmeskedik. Az ember nem befejezett lény, a regényben a

hősök formálódnak, csak önmaguk által válhatnak befejezetté (pl. az öngyilkosság előtti pillanatban).

Az effajta ábrázolásra nem minden ember egyformán alkalmas. Dosztojevszkij olyan hőst keresett, akit már eleve tudata határoz meg döntően, akinek egész léte szinte arra irányul, hogy a világot és önmagát egyértelműen tudatosítsa. „Műveiben az eszme a művészi ábrázolás tárgyává válik, s ez az, ami Dosztojevszkijt az eszme legnagyobb művésztévé avatja.” (BAHTYIN, 1976: 127.) Az eszme képe nem önmagában, elvont filozófiai fejtegetésként jelenik meg: az eszme képe elválaszthatatlan az eszmét hordozó ember alakjától. Írásainak nem az eszme a főhőse, hanem az eszme embere. A hőst az eszmében és az eszme révén látjuk, az eszmét pedig csak a hősből és a hős által. A gondolatnak nála mágikus ereje van. Egy-egy eszme valóságos eszmeerővé alakul át, amely minden oldalról meghatározza és a maga képére torzítja a hősök tudatát és életét is: személyiségük legmélyebb magját az eszme tartja hatalmában. Dosztojevszkijnek olyan regényhős kell, aki teljes valójában, minden gondolatában, érzésében, minden porcikájában képes meggyőződéssel egyéolvadni. Alakjai nem szenvedélyeik, hanem gondolataik megszállottjai. Az egyik vagy másik eszme képében az író nem pusztán az adott eszme valóságos történeti jegyeit bontakoztatja ki, hanem az eszmében rejlő további lehetőségeket is.

Tanulmányomban az életmű egy olyan szegmensét szeretném megvizsgálni, melyben egyértelműen a gondolkodó Dosztojevszkijt figyelhetjük meg. Azokat a történelem- és társadalomfilozófiai gondolatait kívánom részletesen elemezni, melyek a korabeli szocialista eszmék hatására alakultak ki az íróban.

Dosztojevszkij egy olyan korszak művésze és gondolkodója, melyben kezdetét vette az emberek lelkében, a nép szellemében zajló forradalom. A felszínen még megmaradt a régi életrend, s III. Sándor korában még egy utolsó kísérletet tett önmaga megszilárdítására. Belül azonban már minden viharos mozgásban volt: Dosztojevszkij megértette, hogy mi kezdődött, és azt is, hogy hová fog vezetni. Az orosz forradalom prófétája volt, ami úgy ment végbe, ahogyan megjósolta. Megrajzolta képét, feltárta belső alapjait, végső elveit, szükségszerűségét. A jövő felé fordulva eljutott az orosz forradalom jellegéhez, s vízióját az *Ördögökben* rajzolta meg.

Dosztojevszkij igencsak antinomikus módon viszonyul a forradalomhoz: leleplezi szellemének hazug voltát, az eljövendő Antikrisztus, az emberistenség szellemének felnövekedését. Nem szabad azonban konzervatívnak neveznünk, ő a szellem forradalmára volt, akinek nincs visszaút a régi, statikus, szilárd életmódhoz, a nyugalmas élet létrendjéhez. Megérezte, hogyan gyorsul fel minden mozgás a világban, hogyan halad minden a világvége felé. Ilyen háttér mellett az ember nem lehet haladásellenes, s a forradalom iránt táplált gyűlölete sem a régi melletti állásfoglalás, hanem egy olyan próféta ellenszenve, aki Krisztus oldalára áll az Antikrisztussal folytatott harcban. Számára a forradalom tökéletesen reakciós volt.

Dosztojevszkij feltárja, hogy a szabadság, ami önteltséggé változik, szükségszerűen lázadáshoz és forradalomhoz vezet. A forradalom annak az embernek a végzetes sorsa, aki elpártolt az isteni ősalapoktól, és üres, lázadó önkényességgel értelmezte szabadságát. A forradalmat nem külső okok és körülmények határozzák meg, hanem belülről formálódik. Azt jelzi, hogy katasztrofális változások zajlanak le az embernek Istenhez, a világhoz és az emberekhez fűződő alapvető viszonyában. Ezt vizsgálva Dosztojevszkij feltárja az emberi természet határait, az emberi élet antropológiáját. Az egyedi ember sorsát rávetíti a társadalom sorsára: a „minden meg van-e engedve” kérdése ugyanis mindkettőnél felmerül. Azok az utak, melyek az egyes embert a bűnre csábítják, az egész társadalmat a forradalomra csábítják. Ahogy az önhitt, a megengedett határait átlépő ember elveszti szabadságát, úgy veszíti el szabadságát a megengedett határait áthágó nép is. A szabadság erőszakká és szolgasággá változik, így az ateista szabadság önmagát foszlatja semmivé. Profetikusan megjövendöli, hogy a szabadság megsemmisül a forradalomban és szolgasággá válik. A forradalomban az emberi szellem tagadása, az emberi egyenlőség és testvériség elutasítása fogalmazódik meg. A forradalom sosem éri el azt, amivel csábít, az Antikrisztus váltja fel Krisztust. Az emberek nem kívántak szabadon egyesülni Krisztusban, s ezért kényszerűen egyesülnek az Antikrisztusban.

A forradalom természetének kérdése Dosztojevszkij számára mindenekelőtt a szocializmus kérdése. Megértette, hogy a szocializmus kérdése vallási kérdés: Istennek és a halhatatlanságnak a kérdése. A szocializmus megoldja az emberek világméretű egyesülésének, a földi

birodalom létrehozásának évszázados kérdését. Vallási természete különösen az orosz szocializmusban látható: apokaliptikus jellegű, a történelem mindent megsemmisítő vége felé fordul (semmiképp sem viszonylagos, átmeneti, ideiglenes formájú), végleges és abszolút állapot, az emberiség sorsának megoldása, Isten országának beköszöntése a földön. Az összes maximalista típusú orosz forradalmár a világ megsemmisülését várja, de nem az ősi próféciaik szerint, hanem tökéletesen, percre pontosan meghatározva (ahogyan Sigaljev az *Ördögökben*). Ez az orosz szocializmus alapját képező apokaliptikus és a nihilista hozzáállása, aki tagadja a történelmet és a fokozatosan megszülető kulturális értékeket. Az orosz szocializmusban, mint a legszélsőségesebb szocializmusban könnyebb felfedezni a szocializmus természetét, mint a mérsékeltebb és kulturáltabb nyugat-európai változatában.

A szocializmus a szellem jelensége, arra tart igényt, hogy a végsőről beszéljen, nem pedig a végsőt megelőzőről. Új vallás akar lenni, az ember vallási igényeit akarja kielégíteni. A szocializmus nem váltja fel a kapitalizmust, sőt, ugyanazon a talajon áll, mint a kapitalizmus. A szocializmus a kereszténység helyére pályázik, a kereszténységet akarja felváltani. Éppúgy átítatja a messiási pátosz, és arra formál jogot, hogy meghozza az örömhírt: az emberiség meg van váltva minden bajtól és szenvedéstől. A szocializmus is judaista alapon termett, nem más, mint az óhéber khiliazmus szekularizált formája, melynek lényege Izrael földi birodalmába és földi boldogságába vetett reménykedés.

Dosztojevszkij nem ismerte Marxot, nem látta maga előtt a szocializmus elméletileg legtökéletesebb formáját. Ő csak a francia szocializmust ismerte, de előrelátóan megérezte azt, ami a marxista változatban teljesebb ki: a kereszténység ellenpólusaként, annak sarkított ellentételeit tartalmazza. A forradalmi, ateista szocializmusban feltárja az antikrisztusi elvet, de egyáltalán nem azért, mert ő maga valamiféle „burzsoá” alapok és elvek szerint vélekedne. Maga Dosztojevszkij sajátosan keresztény, ortodox szocialista volt, ez a keresztény szocializmus azonban teljesen ellentétes a forradalmi szocializmussal: az eljövendő Isten országa felé fordul, nem pedig Bábel tornyának felépítése felé. A szocializmussal csakis úgy lehet szellemileg harcolni, ahogyan Dosztojevszkij tette: nem lehet a „burzsoá” érdekek alapján

legyőzni, mert a szocializmusnak megvan az igazsága ezekkel az érdekekkel kapcsolatban.

A szocializmus belső alapját az képezi, hogy nem hisz Istenben, a halhatatlanságban és az emberi szellem szabadságában. Ezért a szocializmus „vallása” elfogadja mindhárom kísértést, melyet Krisztus elutasított a pusztában. Elfogadja a kövek kenyérré változtatásának csábítását, lemond az ember szellemi elsőszülöttségéről. Mivel az életnek nincs értelme, örökkévalóság pedig nem létezik, nem marad más az emberek számára, minthogy egymáshoz simuljanak, mint Verszilov utópiájában, s a földön építsék a boldogságot. Meggyőzi az embereket, hogy csak akkor lesznek szabadok, ha lemondanak a szabadságukról, engedélyezi számukra a bűnt, mert gyengék és erőtlenek. A mennyei kenyér vallása arisztokratikus vallás, a kiválasztottak, a „tízezer nagy és erős” vallása. A többieknek csak a földi kenyér hite marad. A szocialista „vallástól” elcsábított ember pedig elárulja szellemi szabadságát a földi kenyér csábításáért.

A szocializmus „vallása” mindenekelőtt azt tűzi ki céljául, hogy legyőzze a szabadságot, az emberi szellem szabadságát, amely az élet irracionálisának és szenvedéseinek oka. Teljes mértékben racionalizálni akarja az életet, alá akarja rendelni a kollektív észnek. Ehhez feltétlenül le kell számolnia a szabadsággal, és ezt úgy érheti el, ha az emberek előtt kenyérré változtatja a köveket. Az ember boldogtalan, sorsa tragikus, mert a szellem szabadsága jutott osztályrészéül, azonban ha lemond erről, következhet a földi kenyér öröme, a földi boldogság.

Már a *Feljegyzések az egérlyukból* maradi és nevetséges külsejű úriembere is annak az emberi életben megnyilvánuló irracionális elvnek a képviselője, amely meggátolja a szociális harmónia és a szociális boldogság megvalósítását, benne az ember ősi szabadsága tárul fel, s ez a szabadság drágább az embernek, mint a boldogság, mint a mindennapi kenyér.

Dosztojevszkij nagyon fontos felfedezést tesz a társadalomfilozófiában. Az emberek szenvedése, és az, hogy sok embernek még a mindennapi kenyere is hiányzik, nem abból származik, hogy az ember kizsákmányolja az embert, az egyik osztály a másikat, amint azt a szocializmus tanítja, hanem abból, hogy az ember szabad lénynek, szabad szellemnek született. Inkább szenved és nélkülözi a mindennapi kenyeret, semhogy nélkülözze a szellem szabadságát,

hogy szolgátságban tartsa a földi kenyér. Az emberi szellem szabadsága feltételezi a választás szabadságát, a jó és a rossz szabadságát, következésképp azt, hogy az életben a szenvedés elkerülhetetlen, az élet irracionális és tragikus.

Ez az a pont, ahol feltárul az eszmék titokzatos dialektikája: az emberi szellem szabadsága a rossz szabadságát is jelenti, nemcsak a jóét. A rossz szabadsága azonban önkényességhez és az ember önállításhoz vezet, az önkényesség pedig lázadást szül, a szellemi szabadság forrása ellen lázad fel. A szocializmus az emberi önállítást, az emberi önelvűséget szüleménye, de megöli az ember szabadságát. Hogyan lehet kikeveredni ebből az antinómiából, ebből a kilátástalan ellentmondásból? Dosztojevszkij csak egyetlen kivezető utat ismer: Krisztusban a szabadság áldásossá válik, egyesül a végtelen szeretettel, a szabadság már nem csaphat át ellentétébe, a gonosz erőszakba. Dosztojevszkijnél a szociális boldogság és a társadalmi tökéletesség utópiája mindenütt megsemmisíti az ember szabadságát, megköveteli a szabadság korlátozását. Pontosan így van ez Sigaljov elképzeléseiben és Pjotr Verhovenszkij terveiben, és a nagy inkvizítor tanításában is, aki – jóllehet a katolicizmus álarcában – a szocializmus vallását, a földi kenyér, a társadalmi hangyaboly vallását hirdeti. Dosztojevszkij a társadalmi eudémonizmus hatalmas kritikusa, leleplezi, hogy milyen fenyegetést jelent a szabadság számára.

Dosztojevszkijnek volt egy eszméje, amelyhez sokszor visszatért: a szocializmus összefügg a katolicizmussal. A katolicizmusban, a pápai teokráciában ugyanazt a kísértést látja, mint a szocializmusban. A szocializmus nem más, mint szekularizált katolicizmus. Ezért „a nagy inkvizítor legendája” egyszerre íródott a szocializmus és a katolicizmus ellen is. A nagy inkvizítor gondolatai megdöbbenően egybevágnak Verhovenszkijnek, Sigaljovnak és a forradalmi szocializmus Dosztojevszkijnél felbukkanó többi képviselőjének gondolataival. Dosztojevszkij meg volt győződve arról, hogy a pápa végül is elfogadja a kommunizmust, mert a pápai eszme és a szocialista eszme nem más, mint a földi birodalom kényszerrel történő megvalósításának egy és ugyanazon formája. A katolicizmus vallása és a szocializmus „vallása” egyaránt elveti az ember lelkiismereti szabadságát. A legmodernebb francia szocializmus nem más, mint a katolikus eszme leghívebb és szakadatlan folytatása, teljes és végleges betetőződése, az

évszázadok alatt kidolgozott következménye. Célja az ember erőszakos egyesítése, egy olyan eszme, amely még a régi Rómától származik, és aztán teljes egészében megmaradt a katolicizmusban.

Dosztojevszkij számára a katolicizmus a római, kényszerű univerzalizmusnak, az emberek kényszerű, világméretű egyesülésének és földi életük berendezésének eszméjét hordozza, ugyanúgy, mint a szocializmus. Itt is, ott is tagadják az emberi szellem szabadságát, és szükségszerűen tagadniuk is kell, amikor a földi birodalom és a földi kenyér hitét választják.

Dosztojevszkij idejében a szocializmus legfőképpen Franciaországban létezett, ő még nem ismerte a szociáldemokráciát, amely Németországban fejlődött ki, így nem ismerhette a marxizmust sem. Sok következtetése talán éppen emiatt nem vált valóra, azonban mégis megdöbbentő a szocializmus és a katolicizmus – két ellentétes eszme – között felfedezett analógia. Mindkettőben feltűnik a lelkiismereti szabadság tagadása, a dogmatizmus és a türelmetlenség, mindkettőben kényszer visz a jóra és az erényre; a kényszerű univerzalizmus és az emberek kényszerű egyesülése valósul meg, s mindkettőben megszűnik az individualizmus sokszínűsége. A szocialista állam nem szekuláris, hanem felekezeti állam – ahogyan a katolikus állam –, van benne egy uralkodó „felekezet”, és csak ennek tagjai birtokolják a jogok teljességét. A szocialista állam egyetlen igazságot ismer, amelyhez kényszerrel vezet el az embereket, nem hagyva meg nekik a választás szabadságát. (De ugyanilyen a bizánci ortodox birodalom is, a két véglet egybevág, s mindkettő tagadja a szellem szabadságát. Ez a tagadás pedig elkerülhetetlen, amikor a földi célok kerülnek a mennyekiek fölé.)

Dosztojevszkij a forradalmi szocializmus természetét és elkerülhetetlen következményeit a sigaljovi elképzelések fényében vizsgálja. Itt ugyanaz az elv diadalmaskodik, amelyet később a nagy inkvizítor fejleszt ki, azonban egy fontos eltérésre mégis felfigyelhetünk: a katolicizmusban az elvek összehasonlíthatatlanul magasabb rendű, esztétikailag vonzóbb formában tárulnak fel, mint a szocializmusban. Sigaljov forradalmi elméletében egy alacsony elv, végtelen laposság fejeződik ki: ez az egyetemes, kényszerű kiegyenlítődé, a szociális szférába átvitt totális hasonlóság törvényének diadala. Ám ez nem a demokrácia győzelmét jelenti, mivel semmiféle demokratikus szabadság sem lesz. A demokrácia sosem jutott uralomra a

forradalmakban: a kényszer szülte kiegyenlítőds és az elszemélytelenedés következtében egy zsarnoki kisebbség fog uralkodni.

A korlátlan szabadságból kiindulva a szocializmus eljut a korlátlan zsarnoksáig, ráadásul mindvégig fennen hangoztatja, hogy csak az általa képviselt megoldás lehet üdvözítő. Itt érződik a hamis eszme fanatikus megszállottsága, amely aztán az emberi arc elvesztéséhez vezet. Dosztojevskij azt vizsgálja, hogyan vezet az orosz forradalmárok, az „orosz fiúk” ingoványos szociális ábrándozása a létnek és összes kincsének megsemmisítéséhez, egészen a nemlét határáig. A szociális ábrándozás egyáltalán nem ártatlan dolog, s feltétlenül szembe kell állítani vele a józanságot, a szigorú felelősséget. A forradalmi ábrándozás Dosztojevskij szerint az orosz lélek betegsége, a forradalmárok pedig arra formálnak jogot, hogy jobban sajnálják és szeressék az embert Istennél, s egy jobb világot alkossanak helyette.

Az orosz forradalmi szocializmus alapját a becstelenség és az érzelgősség képezi. Ősforrásától fogva tagadja az emberi személyt, annak sajátos voltát, felelősségét, feltétlen jelentőségét. Személytelen erkölcsként tagadja a személy erkölcsi létezését, a személyes sajátságok erkölcsi értékét, az erkölcsi autonómiát. Megengedi, hogy egyszerű eszközként, egyszerű nyersanyagként bánjanak bármely emberi személlyel, megengedi, hogy tetszés szerinti eszközöket alkalmazzanak a forradalom ügyének diadalra viteléhez. Ezért a forradalmi erkölcs az erkölcs tagadását jelenti, a forradalom természete szerint amorális, túljut „jón és rosszon”. Dosztojevskij az emberi méltóság és az erkölcsi értékek védelmezőjeként lázad fel a forradalom ellen. A forradalom őrvjngést, megszállottságot jelent, az embert megfosztják szabadságától, örvnylő elemek rabjává válik, s az ördögök tartják hatalmukban. Ebből származik a becstelenség, a saját vélemény hiánya, egyesek despotizmusa és mások rabsága. Dosztojevskij leleplezi a személytelen és embertelen kollektivizmusnak, a szocialista „vallás” álegyetemességének antikrisztusi hazugságát.

A forradalomban nemcsak a sigaljovi (*Ördögök*), hanem a szmergyakovi felfogás is diadalmaskodik (*A Karamazov testvérek*). Ivan Karamazov és Szmeryakov az orosz nihilizmus két megvalósulását, a lázadás két formáját jelenítik meg. Ivan a nihilista lázadás emelkedett, filozofikus megjelenési formája, Szmeryakov pedig annak alacsonyabb rendű, talpnyaló változata.

Szmergyakov hajtja végre Ivan ateista dialektikáját. A népben, mint embertömegben, és a forradalmakban több a Szmergyakov-, mint az Ivan-típusú ember. A szmergyakovok vonják le a gyakorlatban azt a következtetést, hogy „minden meg van engedve”. Ivan a szellemben, a gondolatban követi el a bűnt, Szmergyakov a gyakorlatban, fizikailag, megtestesítve ezzel az életben Ivan eszméjét. Szmergyakov és Ivan kölcsönös viszonya mintha azt jelképezné, milyen viszonyban van egymással a forradalomban a „nép” és az „értelmiség”. Szmergyakov meggyűlölte Ivant, aki megtanította őt saját ateizmusára és nihilizmusára. A forradalomban törvényszerűen a szmergyakovi elv, Ivan alacsonyabb rendű oldala diadalmaskodik, s ezért ellensége Dosztojevszkij a forradalomnak.

Ivan Karamazov dialektikája az „euklidészi ész” kritikája, ami nem más, mint a világ egészének értelmét elutasító ateista dialektikája. Dosztojevszkij felülemelkedik az „euklidészi ész” korlátozottságán, hisz Istenben és a világ értelmében. Ivan lázadásában azonban megvan a feltáruló igazságnak egy olyan mozzanata, amely Dosztojevszkij számára is igaz. Ha nincs Isten, ha nincs Megváltó és megváltás, ha a történelmi folyamatnak nincs az „euklidészi ész” elől elrejtett értelme, akkor el kell utasítani a világot, akkor le kell mondani az eljövendő harmóniáról, akkor a haladás csak felháborító eszme. Lázadásában Ivan Karamazov továbbmegy, mint a haladás vallásának, a forradalmi szocializmus „vallásának” összes eddigi hírnöke. Nemcsak Istent veti el, hanem a világot is. Az ateista tudat általában a világ istenítéséhez jut el, az „euklidészi ész” ateizmusának azonban a világot is el kell vetnie, az eljövendő világharmóniát és a haladást is fel kell adnia.

Ebben a végletes lázadásban érintkezik valamilyen pozitív igazsággal: csak egy út marad utána, a Krisztushoz vezető út. Dosztojevszkij tehát félig Ivan Karamazov oldalán áll: Ivan dialektikáján keresztül Krisztushoz vezet bennünket. A világot csak akkor lehet elfogadni, és a történelem számtalan szenvedéssel együtt csak akkor igazolható, ha van isteni értelem, mely el van rejtve az „euklidészi ész” elől, ha van Megváltó, ha az e világi élet megváltást jelent, és ha a végleges világharmónia Isten országában érhető el, nem pedig az e világi országban. A világfolyamatot csak akkor lehet elfogadni, ha van halhatatlanság. Ez volt Dosztojevszkij alapgondolata.

Dosztojevszkij gondolkodói labilitása Isten létezésével kapcsolatban megalapozta életművének termékenységét. Ebből a döntés-képtelenségből

táplálkozik valamennyi műve, állásfoglalása. És ez az, ami igazán naggyá tette Dosztojevszkijt. Az állandó lebegés az ég és a föld között, ahol szereplőin keresztül hol közelebb, hol távolabb került a végtelenhez, az aranykorhoz.

Irodalom

BAHTYIN, Mihail (1976): *A szó esztétikája*. Budapest: Gondolat Kiadó

BAKCSI György (1973): *Dosztojevszkij világa*. Budapest: Európa Könyvkiadó

BERGYAJEV, Nyikolaj (1993): *Dosztojevszkij világszemlélete*. Budapest: Európa Könyvkiadó

DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics (1977): *A Karamazov testvérek*. Budapest: Európa Könyvkiadó

DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics (1983): *Ördögök*. Budapest: Európa Könyvkiadó

DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics (1994): *Feljegyzések az egérlyukból*. Budapest: Interpopulart Könyvkiadó

KISS Ilona (1992): *A megváltó Oroszország*. Budapest: Századvég

TÖRÖK Endre (1999): *Az orosz vallásbölcselet virágkora Tolsztojtól Bergyajevig*. Budapest – Piliscsaba: Vigilia

---

Kurucz Barnabás¹ – Simon Nikolett²

Útkeresés a globalizmusban – Szuverenisták és föderalisták

*„Mondjanak bármit is a közönséges békerajongók
a népek megbékéléséről:
az eszméket soha nem fogják megbékíteni.”
- Oswald Spengler*

Absztrakt

Jelen tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy hozzájáruljunk a 21. század egyes új politikai ideológiáinak hazai viszonylatban történő megismeréséhez. Mindez persze két állítást is magában hordoz, hiszen egyfelől –ugyan triviális, de– feltételezzük, hogy még léteznek ideológiák, másfelől pedig –és ez már kibontásra szorul– azt feltételezzük, hogy új ideológiák jöttek létre, melyek ugyan kapcsolódnak a korábbiakhoz, de semmiképpen sem azok közvetlen folytatásai. Ennek keretében a szuverenizmus, illetve a hálózati föderalizmus eszmerendszereit ismertetjük. Kitérünk szellemi és történeti gyökereikre, körvonalazzuk főbb tételeiket, miközben azt a gondolkodási stílust is igyekszünk kidomborítani, melyben a szuverenizmus vagy épp a hálózati föderalizmus valóságértelmezése konstituálódik.

Kulcsszavak: Politikai szociológia, Ideológia, Szuverenizmus, Hálózati föderalizmus

Abstract

In this paper, we attempt to contribute to the understanding of some of the new political ideologies of the 21st century in a domestic context. This, of course, implies two claims: on the one hand, we assume - trivially, but not necessarily - that ideologies still exist, and on the other hand - and this needs to be unpacked - we assume that new ideologies have emerged which, although related to the previous ones, are by no means their direct continuation. In this context, the ideologies of sovereignty and network federalism will be presented. Their intellectual and historical roots will be outlined, outlining their main tenets, while at the same time attempting to highlight the style of thinking in which sovereignty or network federalism is constituted.

Keywords: Political sociology, Ideology, Sovereignty, Network federalism

---

¹ Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola. Email: kurucz.barnabas@hallgato.ppke.hu

² Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány. Email: nikolettsimon91@gmail.com

I. Bevezetés

Napjainkban egyre többször hallani, hogy a politikai pártok közti törés nem a múlt századi értelemben vett baloldal – jobboldal tematika mentén található, hanem a nemzetállam és egységes Európa hívei közt (SOROS, 2020:167., BÉKÉS, 2019:148., KARÁCSONY, 2021:102-103; ORBÁN, 2021:181-186; BRACK [et al.], 2019; FÜREDI, 2017.). Ezen opposzíciónemcsak az intellektuális szférában artikulálódik, hanem a konkrét politikai alakzatok térfelén is. Példaként említhető, hogy Orbán Viktor miniszterelnök a lengyel alkotmány ünnepének apropóján köszöntötte Mateusz Morawiecki lengyel miniszterelnököt, levelében pedig kiemelte, hogy *„A nemzeti szuverenitás ma is harcban áll a birodalmi törekvésekkel, célunk pedig ma is az erős és szabad, nemzetekre épülő Európa megőrzése a nagyhatalmi törekvésekkel szemben.”* (KOVÁCS, 2021.). A Spinelli Csoport ellenben egy olyan kezdeményezés az Európai Unióban, amelynek fő célja a magyar kormánypárt által is képviselt szuverenizmussal szemben, hogy megerősítse az Európai Unió föderalizációs törekvéseit és többségi szövetségeket találjon az Európai Parlament tagjai között. A kezdeményezést többek között Guy Verhofstadt és Daniel Cohn-Bendit európai parlamenti képviselők hozták létre azzal a céllal, hogy megújítsák és támogassák az Európai Unió föderalizációjára irányuló törekvéseket. A Spinelli Csoport állásfoglalása tehát ugyancsak egyértelmű, *„...szükségünk van rá, és létre akarunk hozni egy erős, legitim és megfelelően finanszírozott politikai uniót, amely képes kezelni korunk nagy nemzeteken átívelő kihívásait [...]”* (ŐRY, 2021.).

Ez persze azt a kérdést is felveti, hogy a 20. századi értelemben vett liberalizmus, konzervativizmus és hasonló fogalmak mennyiben alkalmazhatóak a mai viszonyokra. Amellett szállunk síkra, hogy érdekesebb volna új ideológiákról beszélni, azonban ezek szellemi fiziognómiája még kevésbé tisztázott. Ezért is véljük fontosnak, hogy – ha csak röviden is – felvazoljunk két „új” eszmét.

Az általunk használt ideológia fogalom egyértelműen a mannheimi gondolatokhoz kíván csatlakozni, tehát a fogalom alatt egy koherens gondolkodási stílust értünk, mely sajátos logika mentén illeszti össze a valóságról alkotott elgondolásait (ld.: MANNHEIM, 1971:5-46.).

Mivel eltekintünk a marxi (ihletésű) elméletektől, így számunkra az ideológia nem „hamis tudat”, hanem pusztán a valóságba ágyazott s ennyiben datálható gondolattartam, tehát belsőleg kell vizsgálni és működése körülményeiben kell elhelyezni (KARÁCSONY, 1995:33-57.).

Jelen textusban elsődlegesen „európai szemszögből” mutatjuk be a globalizmusban zajló útkeresést, ebből fakadóan elvetettük az úgynevezett „woke” eszmeáramlatok beemelését a tanulmányba.³ Ennek oka az amerikaitól merőbene eltérő társadalmi, politikai, intellektuális és kulturális környezet. Mindemellett a hálózati föderalizmusnak intézményi és szellemi háttere is integráns része az európai szellemi vitáknak.⁴

Minden ideológiai fenomén vizsgálatát kétféleképpen lehet elvégezni. Egyfelől történetisége mentén, tehát a konkrét eseménytörténeten keresztül való kibontásában; másfelől a történeti összefüggésekből kiragadva, mintegy a semmiben lebegő gondolatvilágot analitikusan vizsgálva. Jelen textusban a tér korlátoltsága okán nem elemezhetjük a maga teljességében egyik eszmerendszert sem, azonban a gondolkodás léthez kötöttségét sem szeretnénk ignorálni. Ebből fakadóan az ideológiai ön- és valóságleírásokon keresztül, mintegy belülről mutatjuk be a szuverenizmust és a hálózati föderalizmust. Ezáltal mutatva ki, hogy a valóság mely pontjait problematizálják, hol nyernek motivációt a politikai-gazdasági racionalításokból és megoldási javaslatok hol kapcsolódnak az aktuális politikai kérdésekhez.

---

³ A woke ideológia áttekintéséhez lásd: Csutak 2020.

⁴ Itt elég Karl Popperre gondolni.

II. Szuverenizmus

Minden ideológia elemzésekor elsőként az adott értelemszövevény⁵ hordozóit érdemes lehatárolni, megtalálni azokat az embereket, akik a szellemi súlypontot képezik az elméletben. Hazai viszonylatban azért döntöttünk Békés Márton mellett, mert az ő könyvei és cikkei fogják át legteljesebben azt az ideológiát, amit mi szuverenizmusnak nevezünk.

Mindemellett a legnagyobb és hazai viszonylatban legjelentősebb jobboldali folyóirat, a *Kommentár* főszerkesztőjeként jelentős teret biztosít a szuverenizmus és más jobboldali gondolatok számára. Mivel neve egybefonódott a folyóirattal, így az ott megjelent releváns cikkeket is beemeltük elemzésünk homlokterébe, mintegy Békés gondolatainak kiegészítéseként. Elemzésünk az így születő értelemszövevényt csak annyiban fogja „kritikailag” elemezni, amennyiben kimutatjuk, hogy nem értelmezhető a konzervativizmus vagy épp a jobboldali liberalizmus egyenes, mintegy 21. századi örököseként.

II.1. Történeti eredet

Amikor egy politikai ideológia megnevezi saját történeti eredetét, akkor egyben későbbi intenciói alapjait is lefekteti. Például a marxizmus a középkori munkás státuszát emelte eszménnyé, miközben magát a kapitalizmusból fakadó problémára adott megoldásként értelmezte (MARX–ENGELS, 2006.); a liberalizmus a felvilágosodás legitim politikai örököseként tekintett magára (CONSTANT, 1862.); a konzervativizmus pedig a történeti kontinuitás és a pragmatizmus védelmében lépett fel az elvont racionalitás ellen (ASBÓTH, 2011.). Nincs ez másképp a szuverenizmus esetében sem, mely közvetlenül a Szovjetunió felbomlását követő neoliberais globalizmus kudarcára adott válaszként tételezi magát (BÉKÉS, 2019:7-12.). A kommunizmus bukását követően újra felélénkült a történelem végét hirdető diskurzus, melynek leghíresebb manifesztuma Francis Fukuyama *A történelem vége és az utolsó ember* című tanulmánya volt. Fő tétele, miszerint a történelmi haladás, mint ideológiák közti harc tulajdonképpen véget ért, egyben a

---

⁵ A fogalomhoz lásd: Kurucz 2021:27.

liberalizmus győzelmét is hirdette (FUKUYAMA, 2014.). Azonban a szuverenizmus szerint a történelem nem ért véget, a globális-liberális világrendet pedig folyamatos válságok tépázzák (BÉKÉS, 2020:30-33.). A szeptember 11-i támadás nyomán a globális béke elképzelését „előbb a civilizációk, majd a különböző globális modell(ek) és iszlamista univerzalizáció összeütközése váltotta fel” (BÉKÉS, 2020:30.). Egy terrorista cselekmény persze, nem jelenti a rendszer bukását, pusztán annak tényét tudatosítja, hogy az erőszak nem szűnt meg, hanem maga is globalizálódott: „a globalizációnak van sötét oldala is, [...] a tőke és a szolgáltatások mellett a terroristák is szabadon áramlanak...” (BÉKÉS, 2019:8.). A korszakválság megrajzolása a szuverenizmus esetében lépésről lépésre halad, hiszen a terrortámadásban csak az erőszak 21. századi jelenlétét látja, azonban a 2008-as gazdasági válságot már a globalizáció szerkezeti válságaként tételezi. „Megrendült a gazdaság mindenhatóságába vetett hit...”, mely magával hozta a közösség védelmének felértékelődését, a gazdaság állami ellenőrzésének igényét (BÉKÉS, 2019:9.). Továbbá a 2015-ös migrációs krízis a válság explicitté válását, a liberalizmus elleni nyílt és konkrét politikai lázadás kezdetét jelentette: „...ugyanis bal- és jobboldalnak azon pilléreire át építettek hidat egymás felé, amelyek mindkettőben a liberalizmus értékeit kérdőjelezik meg” (Békés, 2020:31.). A 2016-os Brexit már trendfordulót jelent, hiszen korábban csak egy szűkebb értelmiség követelte a nemzeti önrendelkezést, ekkor azonban már a „nép” fordított hátat a globalizációnak (BÉKÉS, 2020:30.). Az események illetően láncolata nem más mint a „neoliberális konszenzus felbomlása” és ezzel együtt a szuverenista erők ébredése (BÉKÉS, 2019:9.).

II.2. Szellemi gyökerek

Talán a szellemi gyökerek heterogenitása nyújtja a legmeggyőzőbb érvet amellet, hogy a szuverenizmus olyan új eszmerendszer, mely sajátos, a korábbi eszméktől eltérő logika mentén illeszti egymáshoz a politikáról való gondolkodás legkülönbélebb gondolati elemeit. S egyben talán a szellemi gyökerek tárgyalásakor válik leginkább explicitté az a gondolkodási stílus is, ami egyebek közt az entuziasztikus liberalizmust (Jean-Jacques Rousseau), a radikális konzervativizmust (Carl Schmitt) és a neomarxizmust (Antonio Gramsci) ugyanúgy „szellemi mestereként” nevezi meg.

A szuverenizmus önleírása szerint konzervatív, ám ezen eszméhez fűződő ambivalens viszonya éppen a konzervativizmus definíciójában mutatkozik meg leginkább, miszerint „minden konzervativizmus nemzeti” (BÉKÉS, 2020:191.). De ezzel nem vágja-e el magát attól a „birodalmi” konzervativizmustól,⁶ mely a reformkor konzervatívjait jellemezte s később is oly meghatározó volt, még Asbóth gondolkodásában is? Nem kerül-e itt szembe a szuverenizmus azzal a Sztáray Alberttel, Liphthay Sándorral vagy Vida Károllyal, akik ellenezték a modern értelemben vett nemzeti alapokon való szerveződést, akárcsak a vele affinitást mutató demokráciát (LIPHTHAY, 1864:21.; VIDA, 1862:34-36.; SZTÁRAY, 1842.)? Tény, hogy a konzervatívok a „Birodalom” pártján álltak s nem a nemzetállamén, de még a liberális oldalt elhagyó, a konzervatív hagyomány útjára lépő Asbóth János gondolatvilága is sokat merített ezen „birodalmi” konzervativizmusból. Nem véletlen az az óvatosság, mellyel a szuverenizmus a *Magyar conservativ politika* sorait olvassa (EGEDY, 2021:132-139.). Asbóth számára a kiegyezéssel a nemzetállam vagy birodalom kérdésének helyét a nemzetállam és(!) birodalom koncepciója vette át. Azonban Asbóth a nemzeti érdeket Bécshez kötötte, s legalább annyira elutasította az önálló magyar nemzetállam gondolatát, mint a magyar történelmi hagyományokat nélkülöző neoabszolutizmust (ASBÓTH, 2011:48.). Nem véletlenül védte a „koronát” a nemzettel szemben a szabadságharc kapcsán (ABÓTH, 2011:44.). Röviden a birodalmi konzervativizmus ezen hagyománya csak szelektív módon kerül említésre, nem történik meg a végső szembenézés, hanem inkább a törések homályban tartása – ezzel tagadhatatlanul egységes marad a konzervatív kánon, ennek minden következményével együtt. Trianon következtében a Horthy-korszak konzervatívjai⁷ számára a birodalom már elvesztette minden relevanciáját, továbbá a demokratizmus sem fenyegetett már az ország integritásának felbomlásával, s ezzel a szuverenizmus számára is megszűntek azok a repedések, melyek radikális végig gondolása akár a (birodalmi) konzervativizmussal való végleges szakításhoz is vezethetnének. Mindazonáltal széles az a szellemi hagyománykincs, melyet a szuverenizmus

---

⁶ A konzervatív Birodalom narratívája ma újjáéledőben van, lásd: Lowell, 2019; Engels, 2018; O'Meara, 2013:226-258.

⁷ Mindazonáltal a demokrácia iránti ellenszenv nem egy konzervatívnál megmutatkozott a korszakban, lásd Kovrig, 1940:300-318.

átvett a konzervativizmusból. A történetiség dimenziója, akárcsak a hagyományok őrzése, része a szuverenizmusnak, még akkor is, ha ez egy sajátos „nemzeti” szűrőn keresztül történik meg, mely ezzel egyfajta „szoft” statikusságot kölcsönöz gondolattartalmainak.⁸ Azonban, közelebbi a kapcsolat a radikális konzervativizmus - elsősorban Schmitt által képviselt - irányvonalával, mely leginkább antropológiai formában ölt testet. Eszerint a háború az emberi természet velejárója, így minden transznacionális kísérlet eleve kudarcra van ítélve, hiszen „a világtörténelem kényelmetlen igazsága a háború” (BÉKÉS, 2019:29). Erre az alapzatra helyezkedik a történelem végét hirdető narratívák kritikája, illetve a nemzetállamot meghaladni kívánó „birodalmi” struktúrák elutasítása is (BÉKÉS, 2019:32-33.). A radikális konzervativizmus antropológiájának másik fontos eleme is megjelenik a szuverenizmusnál, méghozzá az erkölcsi haladás tagadása, hiszen „az ember erkölcsi világa szemernyit sem haladt a neolitikum óta” (BÉKÉS, 2019:64). A technológiai fejlődés nem hozta magával a morális javulást, a McLuhani globális faluból világra szóló törzsi háború lett, az internet a globális drogkereskedelmet és pornográfiát is lehetővé tette, „a Jó mellett a Rossz is globalizálódik” (BÉKÉS, 2019:64.). Itt érezni leginkább Spengler, Schmitt, Maurras és Freyer hatását - a történelem nem morális haladás. Azonban e hatás korlátozott, a szuverenizmus nem épít Freyer totalitásproblémájára (MULLER, 1987:187-189.), nincs szó Spengler kultúrkörökének ciklusairól (SPENGLER, 2011.), Magyarország nem Istennő, mint Maurrasnál Franciaország (NOLTE, 2003:172.) és Schmitt totális államkoncepcióját (BIHARI, 2013:447-449) sem olvasztotta be gondolkodásába. Ekkor érezni leginkább, hogy többnyire a tudatos szelekció és a szellemi gyökerektől való kritikus távolságtartás jellemzi a szuverenizmust.

Ám ez az eddigi tudatos szelekció a jobboldali liberalizmus esetén kerül szembe a már említett konzervativizmus-problémával. Az olyan liberálisok mint Kemény Zsigmond, Eötvös József, Széchenyi István a konzervativizmus körébe utaltatnak (BÉKÉS, 2020:192.). De hogy kerül egy kritikai liberális (Eötvös), vagy éppen egy - 1865-től jobboldali - liberális (Deák) a konzervativizmus kategóriájába? Egyrésztől mérsékelt gondolkodásuk miatt,

---

⁸ Ezzel szemben a heszperializmus sokkal dinamikusabb, s jobban is kapcsolódik a konzervativizmus hagyományköréhez. ld.: Engels 2018.

hiszen napjaink liberalizmusa mellett valóban „konzervatívnak” tűnnek, ám ehhez a történelmi anakronizmus kérdéses eszközhöz kell nyúlni. Másrésztől nemzeti elköteleződésük és történelmi gondolkodásuk okán, mely jól illusztrálja, hogy a „nemzet” fogalma mennyire elégtelen egy ideológia definiálásához. A klasszikus liberalizmus legnagyobb öröksége a szuverenizmus számára a független nemzetállam koncepciója, mely történelemfelfogására is jelentős hatást gyakorolt, amennyiben retrospektív igyekszik kimutatni a nemzet független mivoltát, elutasítva minden „birodalmi” befolyást (CZOPF, 2019B.). Azonban a liberalizmus egy radikálisabb irányvonala is komoly hatást gyakorolt a szuverenizmusra, méghozzá Rousseau személyében. S ezzel eljutottunk a második olyan ponthoz, mely világosan mutatja, hogy a szuverenizmus nem egy 21. századi konzervativizmus. De hogy sikerül integrálni az entuziasztikus liberalizmus bizonyos elemeit anélkül, hogy az ideológia belső kohéziója ne hullana darabokra? Hogy sikerül jobboldalra áthozni azt az embert, aki a francia ellenforradalmi gondolkodás egyik legfőbb ellenfele volt? Hídként Rousseau antikozmopolitizmusa, demokratizmusa, illetve a néphez, mint nemzethez való ragaszkodása szolgál (BÉKÉS, 2019:114.). A szelekció itt is tudatos, már-már majdnem erőszakos, hiszen elszigeteli Rousseau azon gondolatait, melyekre szüksége van, míg homályban hagyja mindazokat (társadalomellenesség vagy a jogállam fontossága), melyek megvilágítása esetén a gondolkodási stílus s vele a teljesen eltérő gondolkodási irány kirajzolódna.

Az utolsó főbb szellemi pillér a szocializmus és neomarxizmus hagyatéka. Gramsci kulturális hegemonia koncepciója jelenti azt a kapcsolódási pontot, melyen keresztül a szuverenizmus – elsősorban – stratégiai elemeket emel át. Ezáltal nyer a kultúra kitüntetett szerepet, a radikális konzervativizmus háborús narratívája szublimált formában a kultúra terepén összekapcsolódik a neomarxizmus kulturális hadviselésével – mindez a szuverenizmus zászlója alatt (BÉKÉS, 2020:98-112). A szocializmustól átemelt elemek nem elsősorban közvetlen kapcsolatról árulkodnak, sokkal inkább arról a szociokulturális közegről, mely egykoron a szociáldemokrata – szocialista erők bázisát jelentette, de mára egyre inkább a szuverenizmus hordozójává válik. A felismerés, miszerint a munkásság és az alsóbb néposztályok erősebben kötődnek a nemzeti kultúrához és a nemzetállamhoz, mint a tanult

felső rétegek, egyenesen vezet ahhoz a gondolathoz, hogy a nemzeti önrendelkezés és „a szociális igazságosság követelménye összekapcsolódott” (BÉKÉS, 2019:230). A Brexit, Trump és más szuverenista politikai törekvések mögé az egykori munkásság sorakozott fel, mivel ez a réteg a globális liberalizmus vesztesévé vált (BÉKÉS, 2019:228.). Ez jelenti a forrását azon szocialisztikus elemeknek, melyek fellelhetők a szuverenizmusban (munka, szolidaritás, közösségi érzés), az egykori baloldal szavazói az újjobboldal zászlója alatt gyülekeznek, ezt jelenti a „keresztfront” koncepciója.⁹

II.3. Az ellenfél

Az, hogy ellenfeleinek és kudarcuknak leírására nagyobb erőforrást szán a szuverenizmus, mint saját fiziognómiájának megrajzolására, az alapvetően benne rejlik offenzív jellegében, illetve – ezzel összefüggésben – saját eredetében.¹⁰ Első pillantásra két fronton zajlik a küzdelem a szuverenisták és a globalisták között: egyrészt van egy hazai front; másrészt van egy transzatlanti front. A hazai frontszakasz megrajzolásakor elsőként a késő Kádár-rendszer és a rendszerváltás utáni poszt-kommunista korszak (mely Békés szerint 2010-ig tartott) kontinuitását igyekszik kimutatni (BÉKÉS, 2020:81-83.). Eszerint a Kádár-rendszer második felében meginduló „bomlás” alapvetően liberális természetű volt, tehát a szocializmus elveit egyre inkább a liberalizmusra kezdték el lecserélni, mindez a tudományos/kulturális és gazdasági szférában mutatkozott meg a legteljesebben (BÉKÉS, 2020:79-81.). A rendszerváltás során a már említett kulturális, tudományos és gazdasági szférák elitcsoportjai szinte érintetlenül mentették át hatalmukat és befolyásukat. Ebből fakadóan a jobboldal jelentős hátránnyal indult s nem is tudott stabil kormányzóerővé válni. Ám a liberális globalizmus válságai (ld. történeti eredet) lehetővé tették a jobboldal javára, hogy lezárja a poszt-kommunista időszakot. A szuverenizmus számára egy új, jobboldali korszak indítása okán a kultúra kiemelt jelentőségű terület (ld. szellemi gyökerek, Gramsci-hatás), ám ez sokáig baloldali hegemónia alá tartozott. Ezzel összefüggésben az értelmiségre gyanús pillantásokat vet,

---

⁹ Maga a koncepció Benedikt Kaisertől származik, Benedikt Kaiser (2017): Querfront, Antaios Verlag.

¹⁰ Ha a szuverenizmus a liberális globalizmus „kudarcának” hatására jött létre, akkor egész felépítéséből fakadóan – ahogy az látható lesz – az ellenfél alapjait is tagadnia kell.

hiszen „a világ fölött lebegő értelmiség képe korokon átívelő, örökké meghatározó része a kozmopolita programnak” (BÉKÉS, 2019:117.).

Azonban a szuverenizmus nem egyfajta antiintellektualizmustól hajtva helyezi vád alá az értelmiséget – hiszen maga is értelmiségi alakzat –, hanem mert a baloldali értelmiségben látja a hazai és a szélesebb transzatlanti front egybekapcsolódását (BÉKÉS, 2019:117-118.). „Tanúként” Konrád György és Szelényi Iván *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*, illetve Konrád György *Antipolitika* című művei szolgálnak (BÉKÉS, 2019:117-118.). Következtetésként pedig az értelmiség nemzeti kultúrától való eloldódása, s az e rétegre jellemző szellemi internacionalizmus kerül levonásra. Konrád *Antipolitika* című röpiratának azon tétele, miszerint nem a munkásosztály, hanem az értelmiség az internacionalizmus hordozója (KONRÁD, 1986:120-125.) –, a szuverenizmus eszmerendszerében az ellenfél önbeismerő vallomásával ér fel. Tagadhatatlan, hogy ezzel egy, a nemzeti szuverenizmust középpontba állító törekvés legfőbb ellenfele rajzolódik ki, vagyis a nemzeti határokon átívelő hálózatok képe. Így kerül egy platformra a baloldali-liberális értelmiség kontinentális hálózata a különféle NGO-kal, „a Soros György által 1979-ben alapított Nyílt Társadalom Alapítványok [...] 1984-ben kezdte meg terjeszkedését, méghozzá elsőként Magyarországon, nem mellesleg az állampárttal való egyetértés alapján, a Magyar Tudományos Akadémián keresztül” (BÉKÉS, 2020:2019). A Soros-féle szervezetek egybefonódása a hazai liberális hálózatokkal egyben a külső és belső ellenfél egyesülését jelenti. A politikai harc ezáltal kultúrharccá szélesedik, elmosódnak a határok a tudomány, a politika és a kultúra között (BÉKÉS, 2020:145-147). Ebből fakad a kritika, miszerint „a liberalizmus az egyetlen, amely a [...] semlegesítő szándékot nyelvén keresztül is érvényesíti” (BÉKÉS, 2020:147). Tehát a politikai törekvések elleplezése s egyfajta tudományoskodó nyelv segítségével a liberalizmus hadviselése „megkerüli” a politikai hadszínteret. Ezen schmittiánus gondolat felelevenítése révén a szuverenizmus számára egyfelől a politikai cselekvés megőrzésének szándéka (BÉKÉS, 2019B:6), másfelől a kulturális hadviselés felértékelődése következik (BÉKÉS, 2020).

II.4. Politika

A kulturális hadviselés a szuverenizmus esetében a politikai cselekvés megőrzését hivatott szolgálni, s ebből fakadóan az állam megerősítésére törekszik (BÉKÉS, 2019C:43-44). A neoliberalizmus uralomkoncepcióját azért kritizálja, mert „a hatalmat elvenné az államtól, de az uralom struktúráit továbbra is üzemeltetné, mégpedig kevésbé látható és elszámoltathatatlan globális szerveződések (...) segítségével” (BÉKÉS, 2019C:44.). Ezzel összefüggésben az ideológiamentes politikát vagy a morális tartalmakra vonatkozó politizálást egy olyan kísérletnek véli, melynek célja a valódi politikai viták lefojtása s egy hegemon uralmi tér létrehozása (BÉKÉS, 2019C:45.). A „felelősségre nem vonható” szervezetek helyett a „nép” által választott, nemzeti keretek között működő explicit politikát, mint alternatívát, s mint a globalizáció kudarcára adott választ jeleníti meg: „a nemzeti szuverenitás és a demokrácia összekapcsolódása politikafilozófiai szintézisből a globalizáció gyakorlati gátja lett” (BÉKÉS, 2019:10.). A küzdelem tétje a szuverenitás, melyből semmit sem lehet engedni, mert „vagy egyben védjük meg, vagy széthullik” (BÉKÉS, 2019:10.). A szuverenitás forrása azonban a nép, mely elválaszthatatlan a nemzettől. A nemzeti akarat kifejeződési formája pedig a demokrácia, tehát a nép, nemzet, demokrácia, szuverenitás szorosan egybefüggő fogalmak.

Az antropológiai alapokon álló (szublimált) háborúban a nemzeti akarat áll szemben a hálózatok demokrácián kívüli „önkényuralmával”. A territoriálisan lehatárolt történeti és kulturális összetartozás teremtette közösség a világtársadalom eszméjével kerül szembe. Tehát jelen ideológia a nemzetben nem csupán a legitimáció letéteményesét látja, hanem a szolidaritás alapjait is, mivel csak a nemzeti összetartozás (és az ebből fakadó közös elemek) képes létrehozni a kölcsönös felelősségvállalás kötődéseit (FÜREDI, 2019:44-45.). Mindebből következik, hogy minden olyan kísérlet, mely a nemzet felszámolására törekszik, egyben a társadalmi kohéziót és demokráciát is veszélyezteti: „egy politikai rendszer [...] minél kevésbé liberális, annál demokratikusabb” (BÉKÉS, 2019:10.). A népszuverenitás és nemzeti szuverenitás azonosításával pedig a demokráciát kizárólagosan nemzetállami keretek közé rendeli (BÉKÉS, 2019:143). Mindez a többségi demokrácia elvét jelenti, szemben a globális világregend kozmopolita elitjével (BÉKÉS, 2019:145).

Ezen perspektívából kerül kíméletlen kritika alá minden transznacionális szervezet, mivel az áruk, a szolgáltatások és az emberek szabad áramlása, valamint az emberi jogok erodálják a nemzeti szuverenitást (FÜREDI, 2019:43.). Helyette a nemzetek Európáját hirdeti, mely megőrzi a modernitásban kialakult nemzeti entitásokat és struktúrákat (BECCHI, 2019:50.). A küzdelemben az identitás központi tényezővé emelkedik, hiszen a nemzeti öntudat felszámolása egyben a demokrácia végét és a liberális elitek győzelmét jelentené (BÉKÉS, 2019:146).

II.5. Identitás

Talán az identitás az a pont, ahol a szuverenizmus szociológiai mozzanata leginkább kifejezésre jut, ugyanis a küzdelem itt kap legélesebben társadalmi színezetet. „A nemzeti öntudatot szerte Európában harapófogóba fogja a világpolgárság és a bevándorlónemzetű etnikai-vallási és a posztmodern szexuális kisebbségi identitások internacionalizmusa” (BÉKÉS, 2019:146.). Ebből a bekerítettség érzésből fakad a keresztfront koncepciója is, tehát mindazok érdekeinek képviselője, akik a nyelvhez, tájhoz, nemzethez, helyhez kötöttek (BÉKÉS, 2019:146.). A nemzeti létből mintegy kizárja a (nemzeti) kultúrától elidegenedett politikai alakzatokat, melyek ebben az olvasatban egyfajta 21. századi világpolgárként elszakadtak Európa nemzetétől. Elsőre a radikális konzervativizmus ellenség-koncepciója tűnhet itt fel, hiszen Maurras legnagyobb ellenfeleitől (a zsidóságtól) elvitatta a nemzethez tartozás princípiumát (NOLTE, 2003:197-200.). Azonban Maurras ugyan ismerte a kozmopolitizmust, de mit sem tudott a transznacionális hálózatok által kitermelt új réteg jelentette „fenyegetésről”; féltette Franciaország szuverenitását, ám elsősorban más nemzetállamoktól s nem a nemzeti akaratképzéstől egyre függetlenebb szervezetektől. A szuverenizmus azonban egy olyan réteggel áll szemben, mely tagjainak mentalitása és életmódja élesen különbözik a többségi, nemzetállami keretek közt élőktől, így a szakadék a „helyhez kötődő és a mobil életmód között áll fenn” (BÉKÉS, 2019:148.). Egyik oldalon a gazdag és luxuséletvitelt élő világelit, másik oldalon a bérből és fizetésből élő nép – ezen szociológiai diszpozíció egyértelműen a szocializmus hatásáról árulkodik. „Ami a fentiek számára méregdrága kozmopolitizmus, azt a lentieknek olcsó multikulturalizmus

néven forgalmazzák” (BÉKÉS, 2019:149.). Szinte lehetetlen nem észrevenni az „elit” és a „nép” mögött megbúvó morális oppozíciót, melyet a szocializmus gazdasági ellentétfeszültsége is tovább erősít. Ellenben ami a szocializmustól teljesen idegen volt, az a szuverenizmus számára magától értetődő: a konkrét helyi viszonyok formálta nemzeti identitások megőrzése, mely a neoliberais elit elleni küzdelem kulcspontja. Itt szellemi szinten újfent a nemzet-népdemokrácia-szuverenitás összefüggés jelenti azt az ideológiai képződményt mely a hálózati föderalizmus ellenpontja: A nemzeti sajátosságokból fakadóan nem jöhet létre szerződéseken és jogi kategóriákon (állampolgárságon) nyugvó „összeurópai nép”, mivel az emberek elsősorban a létező identitásformáló erők felé húznak (CZOPF, 2019A:78.). Tehát az emberi jogok vagy az egységes emberiség eszméje csak metafizikai konstrukciók, melyek a már létező nemzeti értékeket fenyegetik (FÜREDI, 2019:46.).

II.6. Gazdaság

A szuverenizmus az élet gazdasági oldalát emelte legkevésbé problémaérzékelésének középpontjába. Többnyire kerülőúton jutott el hozzá, így vagy az állami cselekvés révén (gazdasági intervencionalizmus); a kultúra mentén, mintegy a globális multikulturalizmust terjesztő nagyvállalatok kritikájaként, vagy épp a globális elit és nemzeti népek szociális ellentétén keresztül. A multinacionális cégek tevékenységében neokolonizációs tendenciákat lát (BÉKÉS, 2019:53.), ebből fakadóan támogatja a nemzeti tőkés réteg védelmét és a gazdaság nemzetállami keretek közé való visszaszorítását (POKOL, 2020:13.). Gazdasági téren az állam nagyobb szerepvállalását hangsúlyozza, fellépve a piaci szereplők esetleges túlhatalma ellen (GYÖRGY, 2019.). Elutasítja a szuverén államok gazdaságába való beleszólást, az IMF és hasonló nemzetközi pénzügyi szervezetek munkásságát mint birodalmi törekvést veti el, helyette az állam cselekvőképességét hangsúlyozza (LÁNCZI, 2019:114.).

III. Hálózati föderalizmus

Akárcsak a szuverenizmus esetében, úgy itt is a hordozók targetálása jelenti az első feladatot. A teljesség igénye nélkül kellett választanunk, mindazonáltal igyekeztünk több szerzőt is bevonni. Nemcsak ismertsége vagy politikai-gazdasági lobbijereje okán döntöttünk Soros György mellett, hanem azért is, mert szimbolikusan személyében testesül meg a nyílt társadalom eszméje.¹¹ Hasonlóan Békés Mártonhoz, Soros is egy szellemi áramlat központi figurája, bár esetében nem annyira az intellektuális, mint inkább a gazdasági tőke tette/teszi lehetővé ezt a vezető szerepet. Ettől függetlenül az általa kidolgozott és képviselt nyílt társadalom koncepcióját elemezzük a hálózati föderalizmus fogalma alatt.¹² Az elemzés során jegecesedik ki, hogy a nyílt társadalom miért is tekinthető hálózati föderalizmusnak.

III.1. Történeti eredet

Soros esetében a történeti eredet egyben személyes trauma is, hiszen a nyílt társadalom koncepciója a zárt társadalomban elszenvedett fenyegetésből fakad. A nyilas uralom alatt Magyarországon Soros zsidó származása révén közvetlen veszélynek volt kitéve, mígnem a fenyegetettség hatására elhagyta az országot (SOROS, 2009:40-44.; SOROS, 2020:9.). Mindez gondolkodására is jelentős hatást gyakorolt, nem véletlen, hogy véleménye szerint úgy lehet legjobban „a nyílt társadalom fogalmát megérteni, ha szembe állítjuk a diktatórikus ideológiák által támogatott zárt társadalmakkal” (SOROS, 1999:21.). Ebben a felfogásban kulturális ellenfogalomként tételeződik a nyílt társadalom, mintegy a kommunista (és fasiszta) diktatúra ellenpontjaként. Azonban ez a szembeállítás csak a Szovjetunió fennállásáig volt használható, annak bukása után – melyhez Soros saját elmondása szerint jelentősen hozzájárult az alapítványi hálózatán keresztül (SOROS, 1999:21.) – új orientációs pontokat kellett felvenni. Egyrészt a popperi eszmék módosítása (ld. szellemi gyökerek), másrészt a

---

¹¹ Az Open Society hálózat birtokosaként természetszerűen neve egybeforrott az eszmével.

¹² Ennek oka, hogy Európa liberális értékek teremtette identitás révén való egyesítése elválaszthatatlan a nyílt társadalom koncepciójától, melynek szerves része egy sajátos hálózati figuráció.

kapitalizmusból kinövő piaci fundamentalizmus mint fenyegetés (ld. az ellenfél) képezték ezen pontokat.

Michael Ignatieff, a CEU volt elnöke és rektora, volt politikus és történész Mark Lilla amerikai politikussal és eszmetörténésszel rögzített beszélgetését szintén azzal kezdi, hogy a nyitott társadalom a háború utáni időszak terméke, mely olyan gondolkodókkal próbál megoldást találni a fasizmusból kilépő demokrácia kihívásaira mint Karl Popper, Isaiah Berlin, J. L. Talmon, Friedrich Hayek és Hannah Arendt (IGNATIEFF-MARK, 2018:19.). Mark Lilla ezzel kapcsolatosan ugyancsak megjegyzi, hogy a nyitott társadalom korai híveire egyértelműen jellemző volt, hogy nem gondolkodtak határookban és ezen örökség szellemében reagálnak a 21. század kihívásaira is a nyitott társadalom-konceptió mellett állók (IGNATIEFF-MARK, 2018:20.).

A hidegháború végével a kapitalizmus globális gazdaságot hozott létre, azonban a világ politikai szervezettsége távolról sem követte a gazdaság kiszélesedését, ahogy a társadalmi szerveződés is (nemzet)állami keretek között maradt (SOROS, 1999:19). Az államok közötti konfliktusok ugyan partikularitást jelentenek, de a technológia révén könnyedén világméretű fenyegetéssé válhatnak (SOROS, 2001:335). Ugyan ezen konfliktusok gyökere az államhatárokon belüli problémákból fakad Soros szerint, azonban az állami szuverenitás „védőernyője miatt az ellentétek sokáig feszülhetnek egymásnak” (SOROS, 2001:336.). Ebből fakad az állandó instabilitás és fenyegetettség is, melyet a piaci fundamentalisták az egyéni érdeket hangoztatva kihasználnak, s ezzel bomlasztják a társadalmi kohéziót (SOROS, 1999:20). Soros számára a Reagan- és Thatcher-kormányok neoliberalizmusa hozta el a gazdasági szabályozás túlzott leépülését, mely a kapitalizmus válságával fenyegetett. Ezt segítette a szovjetek veresége is, hiszen a nyílt társadalom leértékelődött és helyét a kapitalizmus túlhajtott változata vette át (SOROS, 1999:22.). „Márpedig a kizárólagosan piaci erőkn alapuló kapitalizmus olyan veszélyt jelent a nyílt társadalomra, ami manapság [...] ártalmasabb, mint bármiféle totalitárius ideológia” (SOROS, 1999:22.). Ahogy majd látható lesz, a kultúra mint közös értékek rendszere ezáltal fog felértékelődni, hiszen korlátozza a kapitalizmust és fokozza az egész földre kiterjedő szolidaritást.

III.2. Szellemi gyökerek

A történeti eredet egyben a szellemi eredet forrását is jelenti, ugyanis Soros az angliai emigrációjában találkozott Karl Popper híres könyvével (*A nyílt társadalom és ellenségei*), mely „a reveláció erejével hatott” (SOROS, 2009:44.) rá. A félelem, mint alapélmény, ugyan jelentősen befolyásolta Soros gondolkodását a nyílt társadalom eszméje felé – így a popperi filozófia kapcsán mutatott affinitása is érthetővé válik –, azonban a reflexív racionalitás (ahogy látható lesz) legalább ugyanakkora mértékben konstituálta gondolkodását. Popper hatását mutatja a totalitárius ideológiák elutasítása, az abszolút igazságok megvetése és a nyílt erő alkalmazásától való idegenkedés (SOROS, 1999:9). Soros számára ebből fakadóan az „elég jó” társadalmi berendezkedés elérése a cél, „egy olyan tökéletlen társadalommal, amelyet a végtelenségig lehet javítani” (SOROS, 1999:9.). Tehát – Popper nyomán – olyan társadalmi szerveződést kell megalkotni, mely lehetővé teszi a különféle eszméket vallók békés egymás mellett élését (SOROS, 2009:44.). Popperrel ellentétben¹³ azonban a természet- és társadalomtudományokat alapjaikban különböző tudásformáknak tekinti. Ebből született a reflexivitás elmélete, mely jelentős rokonságot mutat Schütz interszubjektivitás fogalmával (SOROS, 2001:41-54.). Eszerint a társadalmi valóság az egyének összeszövődései révén kialakuló közös értelemzésben jön létre. Mindez magában involválja, hogy nincsenek objektív igazságok, mindig van egy bizonytalansági faktora a különböző értelmezési narratíváknak (SOROS, 1999:42.). Ennyiben – Popper szellemében – elutasította a felvilágosodás azon gondolatát, miszerint az értelemmel minden kérdés egyértelműen eldönthető (SOROS 2009:67.). Az objektivitás helyett alkalmazott interszubjektivitás szerint a társadalom leírására kialakított eszme egyben alakítja is tárgyát (SOROS, 1999:65.). Ám ennek a reflexivitásnak „nem az igazság teljes elutasításához, hanem annak újraértékeléséhez kellene vezetnie” (SOROS, 1999:65.). Mindez a nyílt társadalom eszményében (ld. nyílt társadalom), illetve Soros gazdasági felfogásában nyert lenyomatot.

---

¹³ Popper szerint a tudományos módszernek három alkotórésze van: a tudományos kísérlet kezdeti és végső feltételei, továbbá a hipotetikus állítások. A műveletei pedig a várható eredmény felbecslése, értelemzése és a kísérlet (Soros, 2001:67-68).

Azonban saját tapasztalatai a gazdasági életben legalább annyira gondolkodásának bázisát képezik, mint gyermekkori emlékei vagy intellektuális érdeklődése. Tapasztalataiból és Popper elméleti alapvetéseiből fakad a klasszikus liberalizmus laissez faire elméletének kritikája. Egyfelől a közgazdaságtan a tökéletes tudást tekinti alapnak a piaci szereplők esetében, ám – Popper nyomán – Soros a tudás és megismerés tökéletlenségéből indult ki (SOROS, 2020:181-182.). Az előzőkkel szoros összefüggésben Soros szerint az egyéni és társadalmi érdekek egymással gyakran feszültségben vagy akár ellentétben állnak (SOROS, 1999:20.). Tehát az egyéni érdekkövetés kollektív károkat okozhat, melyhez az is hozzájárul, hogy a piac önmagát nem képes szabályozni s a piaci fundamentalizmus előtt egyengeti az utat. Emellett az emberek nem rendelkeznek tökéletes tudással, így a különféle folyamatokat sem képesek átlátni, de ezt a közgazdaságtan sokáig tagadta – legalábbis Soros szerint.¹⁴ (SOROS, 2009:90.) Ebből fakadóan az egyensúlyelmélet¹⁵ helyett a reflexivitás elméletet hangsúlyozza, mely szerinte sokkal jobban képes a valóság leírására (ld. szellemi gyökerek). Ennél fogva már az eddigiekből is kirajzolódott a felvilágosodáshoz való sajátos viszonya.

A felvilágosodás kritikai tárgyalása kapcsán rajzolódik ki leginkább a liberális univerzalizmus és egy sajátos partikularizmus feszültsége, mely feszültség csak az idő előrehaladtával került radikális végig gondolásra. Egyfelől a nyílt társadalmat nem lehet egyetemes eszmeként kezelni, minden társadalomnak a saját koncepcióját kell követni. Azonban ezen definíciókban helyet kell kapniuk bizonyos univerzális alapelveknek is (SOROS, 2001:152.). De mégis, hogy lehetséges a partikularitásokat az univerzalitás fonalával összeszöni? Ehhez elengedhetetlen a felvilágosodás vizsgálata. Azé a felvilágosodásé, mely a tudomány előretörését, a kritikai gondolkodás fellendülését, a technológiai haladást és a gazdasági növekedést hozta el, ám még így is csak részleges sikereket ért el Soros szerint, hiszen „mindezen lenyűgöző vívmányok dacára a józan ész nem tudta beváltani a hozzá fűzött reményeket” (SOROS, 2001:154.). A szándék és következmény közötti eltérést nem tudta felszámolni, az utópiák kudarcot vallottak (SOROS, 2001:155.). A felvilágosodás nem ismerte el a reflexivitást, a kölcsönös

¹⁴ A valóságban ez nem teljesen állja meg a helyét, hiszen a közgazdászok közül többen már a második világháború után felismerték a korlátozott tudást, ld.: Gedeon, 2007.

¹⁵ Eszerint a piacok alapvetően az egyensúlyra törekszenek.

egymásrautaltságot és ebből fakadóan a gondolat és valóság egymásra hatását sem (SOROS, 2009:63-66.). Emellett az univerzális elvek végül partikularitásba torkolltak, hiszen a nemzetállam ugyan demokratizálódást jelentett, de egyben az emberiség univerzális eszméjének törését is magával hozta. A gazdasági sikeresség és polgári kalkuláció előretörése pedig ugyan emelte az életszínvonalat, de egyben magát az erkölcsöt kérdőjelezte meg, hiszen az erkölcsi szabályokat az ész nevében „folyamatosan megkérdőjelezzük, a pénz értékével kapcsolatban kétségünk sem lehet” (SOROS, 2001:156.). A technológiai fejlődés megkönnyítette az emberek életét, viszont a társadalom manipulációja előtt is utat nyitott. A felvilágosodás értékeinek újra hangolására van szükség, a józan ész a gyarlóságra¹⁶ kell lecserélni, a független személyt a korlátoltra,¹⁷ az objektív megismerést a(z) (inter)szubjektívire, a tudatipart a gondolatszabadságra (SOROS, 2001:158.; SOROS, 2020:27.). Ezen gondolat mentén haladva a globális társadalom nem világállamot kell, hogy jelentsen, pusztán az alapját adhatja azon intézményrendszernek és szabályoknak, melyek lehetővé teszik az emberiség békés együttélését (SOROS, 2001:159). Itt tűnik fel elsőként markánsan Soros gondolkodásában a hálózati struktúrákkal mutatott affinitás (ld. globális nyílt társadalom).

III.3. Az ellenfél

Korábban – ahogy Ignatieff kijelentette – a nyílt társadalom eredeti ellenségeiként az emberi jogokat és a parlamentáris demokráciát ellenző totalitáriusokat, valamint az individualizmust elítélő kommunistákat definiálták (IGNATIEFF, 2018:4.). Azonban mára a nyílt társadalom számára két oldalról érkezik fenyegetés. Egyrészt a piaci fundamentalizmus felől, hiszen „miattuk vált romlottá és tarthatatlanná a globális kapitalizmus” (SOROS, 1999:20.); másrészt a nemzetállami és/vagy autoriter törekvések jelentette kockázat felől. A piaci fundamentalizmus a klasszikus liberalizmus gazdasági elveit tette magáévá és emelte a dogma szintjére. Ennek keretei közt a tökéletes verseny az eszmei kiindulópontja, illetve a piaci egyensúlyra való

---

¹⁶ Tehát arra az antropológiai alapra, miszerint az emberek önérdekkövetők.

¹⁷ Vagyis annak belátása, hogy az emberek számos szállal kötődnek és kölcsönösen függenek egymástól.

törekvés, mely mechanizmusok teljesen feleslegessé – sőt – károsá tesznek minden, a piac szabályozására irányuló törekvést (SOROS, 1999:154.). Ám a kapitalizmus nem teremt értékeket, nem hoz létre szolidaritást. Az üzleti társadalom „aláaknázza a szociális értékeket és az erkölcsi korlátokat is tágítja” (SOROS, 1999:105.). A korábbi hivatás eszméket aláássa, egyszerű üzletre redukálja, illetve a gazdasági sikerességet dogmatikusan azonosítja az élet sikerességével. Ezzel felszámolja a kritikai gondolkodás lehetőségét, táptalajt biztosítva az intoleranciának és előítéletnek (SOROS, 2020:84.). Ennyiben a piaci fundamentalizmus a nyílt társadalom ellenségei közé tartozik, mivel a gazdasági szempontok felülírják a kulturálisakat; a világraszóló szolidaritás egyik legfőbb ellenfele a túlhajtott kapitalizmus. Azonban nem egyedüli fenyegetés, hiszen a nemzeti szuverenitást támogatók legalább annyira ellenzik a nyílt társadalom koncepcióját. Utóbbiak célja – Soros szerint – a nemzeti érdekek mindenek fölé helyezése, miközben saját állampolgáraik érdekeit hajlamosak figyelmen kívül hagyni (SOROS, 2001:336.). „A jelenlegi helyzetben gyakorlatilag semmilyen garancia sincs az egyes emberek érdekeinek védelmére” (SOROS, 2001:336.). Ez egyben az elnyomó rendszerek melegágyát hozza létre, a szuverén (nemzet)állam modellje a saját struktúrájában hordozza az állampolgárai ellen fordulás lehetőségét.¹⁸ (SOROS, 2009:78.) Természetéből fakadóan ellenzi a nyílt társadalom hálózatiságát, ahogy a nemzetközi szervezetek jelentette korlátozásokat is (SOROS, 2020:37.). A korlátozás és beavatkozás elutasításából jön létre a piaci fundamentalisták és nemzeti szuverenisták szövetsége, „úgy tűnik, egymásra találtak a piaci fundamentalisták és a nemzeti függetlenség támogatói” (SOROS, 2001:370.). Ugyan céljaik eltérőek, de „mindkettő ellenzi a multilaterális intézményeket” (SOROS, 2001:370.). Ezzel a zárt társadalom és a nyílt társadalom kerül szembe egymással, mely az Európai Unióban „az Európa-párti és az Európa-ellenes erők között” feszülő ellentétben nyer formát (SOROS, 2020:167.). Ezáltal maga Soros is regisztrálja azt az ideológiai és politikai szembenállást, melyet jelen cikk is megvilágítani igyekszik.

---

¹⁸ Ez egyben a politika kritikája is, mely kritikai intenció többször felbukkan Soros gondolkodásában, hogy végül a hálózat-uralmi metódushoz jusson el (ld. globális nyílt társadalom és nyílt társadalom szövetség).

III.4. Politika

Soros nemcsak a piaci szférában, hanem a demokrácia esetében is az egyensúlyhelyzet felborulását regisztrálja. A választópolgárok hajlamosak saját érdekeiket követni a kollektív érdekek helyett, így a képviselők egyre inkább a partikularizmusban látják győzelmük lehetőségét (SOROS, 1999:228.). A választások alkalmával ugyan gyakran cserélődnek a politikai szereplők, összességében „a demokrácia viszont nem tud mit kezdeni saját túlzásaival” (SOROS, 1999:229.). A választók fokozódó elégedetlensége csak tovább súlyosbítja a helyzetet. Ezt az elégedetlenséget a politika csak tovább fokozza, amikor kommunikációját a kiábrándultak meggyőzésére akarja felhasználni, ezzel végleg elszakítva a politikai cselekvést a politikai beszédtől (SOROS, 2009:52-53). Ez nem a demokrácia hitelvesztését jelenti Soros szerint, hanem a politikából való kiábrándulást. Ugyanis a politika feladta volna, hogy beavatkozzon a gazdaságba a stabilitás és igazságosság végett, de „a politika döntései még tökéletlenebbek, mint maguk a piacok” (SOROS, 2001:150.). Az emberek így inkább a piaci fundamentalisták felé fordulnak, esetleg a nemzeti, autoriterebb vezetők felé. Ez jelentős fenyegetés a nyílt társadalom számára, mely valójában a politika csődjéből alakult (SOROS, 1999:229.). Mindez azonban nem vonja maga után a politika teljes elutasítását,¹⁹ egyrészt, mert minden ember-alkotta rendszer tökéletlen, másrészt, mert a kultúra felől lehet csak változtatni a jelenlegi helyzeten. Így új, társadalmi szolidaritást teremtő értékekre van szükség. A régi államközpontú uralmi formák nem tudják garantálni a nyílt társadalmak létezését, hiszen maga az USA, mely a szabad világ vezetője kíván lenni, valójában azt tesz, amit akar, s ezzel fenyegeti a szabadságot. „A szabad világ vezetői szerepe és a nagyhatalmi státus itt ismét összeütközésbe kerül” (SOROS, 2001:368.). S így kezd kirajzolódni a nyílt társadalom koncepciója, mely egyfajta hálózati struktúrára helyezkedik. Ennek keretében lép előtérbe a hálózatok hálózata, mely az állam kizárólagos döntési monopóliumát hivatott felszámolni. Soros ennek modelljét a kommunista rezsimek felbontásakor dolgozta ki, hiszen hálózatai körbe fonták a társadalmat és az államot, „az állam erőforrásait használtuk, hogy aláássuk az államot” (SOROS, 2020:64.).

---

¹⁹ Azonban jelentősen leértékeli, ezáltal is a kultúra fontossága felé terelve Soros gondolkodását.

III.5. Globális nyílt társadalom

„Az államoknak csak érdekeik vannak, elveik viszont nincsenek” (SOROS, 2001:342.). Ebből fakadóan a nemzeti szuverenisták megoldási kísérletei a zárt társadalmak felé vezetnek, mely nem tolerálható. Ezért egy olyan hálózati rendszert javasol Soros, melyben nem szűnnének meg az államok, azonban az állampolgárok, civil szervezetek, kormányok és nemzetközi szerveződések egymásba szövődése mentén alakulna ki az új világrend (SOROS, 2001:342.). Ez a sajátos pluralizmus az értékek tekintetében is hasonlóan konstituálódna, hiszen a nyílt társadalom alapértékein túl szükséges a heterogenitás, illetve egy sajátos egyensúlyállapot, melyben egy érték sem képes meghatározóvá válni (SOROS, 1999:109.). Ahogy Kis János fogalmazott: „Az autonómiáról szólva arra az alapvető jogunkra gondolunk, hogy magunk döntsük el, milyen meggyőződésekkel, milyen kulturális mintákkal azonosulunk, és milyen célok jegyében vezetjük életünket. A kritikai szellem elevensége pedig arra utal, hogy az egyén választási szabadsága nem relativizmuson és az észérvek elutasításán alapszik, hanem szakadatlan, gyakran éles vitával jár együtt. Nyitott társadalomban nincsenek tévedhetetlen tekintélyek, akik eldöntenek helyettünk, hogy mi az igaz, a jó és a helyes. Minden nézetnek az érvek és ellenérvek összecsapásában kell helytállnia magáért” (KIS, 2004.). Ezen állapottól várja Soros a stabilitást, ugyanis a dogmatikus zárt társadalmakban egy értékrendet emelnek kánonná, azonban a rendszer bukásával gyakran ennek ellentéte kerül többségbe, így folyamatos az instabilitás. Példaként a '68-as generáció szolgál, melynek szülei a puritán munkamorált emelték piedesztálra, ám ők már a munkamorál és az ipari társadalom teljes elutasítását képviselték (SOROS, 1999:108.). A nemzeti és a piaci erőket azért kell egy bizonyos szint alatt tartani, nehogy veszélyeztessék a relatív egyensúlyi állapotot, ugyanis „a nyílt társadalom egyensúlyközeli helyzete mindkét oldalról veszélyeztetett” (SOROS, 1999:110.). De vajon miért követnék mások ezt a koncepciót? Soros szerint azért, mert az emberek gyarlók, és ez a tökéletlenség vezet mind a politikai, mind a gazdasági válságok kialakulásához. Viszont „mindannyiunk érdeke ennek elkerülése” s ennyiben a nyílt társadalom globális (ön)érdekké válik (SOROS, 1999:114.). Tehát Soros az önérdemben, tökéletlenségben és az ezekre való reflexiókban horgonyozza le az elméletet. Az antropológia mint

emberkép – ahogy minden ideológia esetében – jelen esetben is az elmélet alapját képezi. Soros következetességének manifesztuma, hogy az emberi korlátoltságból azt is levezeti, hogy az emberek nem feltétlenül fogják követni a nyílt társadalom elgondolását, tehát „tudatos erőfeszítések nélkül nem tarthatjuk fenn a nyílt társadalmat” (SOROS, 1999:114.). Az elmélet itt fordul az uralmi kérdések felé, azonban ezt nem a politika felől teszi, hanem, mint ahogy az látható, sokkal inkább egyfajta történetfilozófiai alapvetés felől. Ez alatt azt értjük, hogy a szenvedés csökkentése (válságok elkerülése) jelenti azt a gondolati alapot, melyre az elmélet fűződik. Ezen eszme azonban a felvilágosodásban gyökeredzik, s sajátos messianisztikus jelleggel rendelkezik. Mindez persze, többszörös közvetítés révén jutott el a hálózati föderalizmus eszmerendszerébe, így ezek a gondolati elemek csak mint intenciók maradtak fenn. Ám, ahogy a felvilágosodásnak, úgy napjaink hálózati föderalizmusának is szembe kell néznie a partikularitások jelentette szellemi (és politikai) kihívásokkal. Soros felismerése, miszerint „a nyílt társadalom eszményként való elfogadását leginkább az egyetemes ideálok általános elutasítása akadályozza” (SOROS, 2001:151.), csak alátámasztja a szellemi gyökerekhez való kötődést.²⁰ A partikularitásokat a (nemzet)államok testesítik meg, melyek saját területükön kizárólagosságra törekednek, vagy legalábbis ennek lehetősége folyamatosan fennáll. Ezért kell alternatív struktúrákat, hálózatokat létrehozni, hiszen „minden olyan tevékenység vagy társaság, ami nem tartozik a hatóságok felügyelete alá, alternatívát jelent, és ezzel a dogma uralmát gyengíti” (SOROS, 1999:99.).²¹ A jog önmagában kevés, a hálózatok jelentette „szoft” nyomásgyakorlásra is szükség van (SOROS, 2020:160.). Azonban nem egyedül a hálózat jelenti a megoldást, ahogy az a fejezet elején is említésre került, hanem a társadalommal való összeszövődés ugyancsak fontos. S ebből fakadóan értékelődik fel a kultúra, hiszen annak megváltoztatása révén lehet a társadalmat apránként újra szervezni (SOROS, 1999:251.; 2001:151-152.; 2020:64-65.).

---

²⁰ Ez a kötődés azonban nem mentes a kritikai szelekciótól – ld. szellemi gyökerek rész

²¹ Az idézetet kis mértékben megváltoztattuk, eredeti: „.....minden olyan tevékenység vagy társaság, ami nem tartozott a hatóságok felügyelete alá, alternatívát jelentett, és ezzel a dogma uralmát gyengítette (Soros, 1999:99).

III.6. Kultúra

A nyílt társadalom stabilitásának alapkövei a közös társadalmi értékek, mivel nincs erős központi szerve, ezért a társadalmi kohéziót csak az értékekre lehet alapozni. Soros saját maga tapasztalta, hogy a kultúra milyen fontossággal is bír e téren, hiszen a zárt társadalmak (Szovjetunió és szatellit államai) bomlasztásában a nyílt társadalom értékeinek terjesztése is fontos volt (SOROS, 1999:99.), s a jövőben is az lesz, hiszen „magát a társadalmat kell mozgósítani ahhoz, hogy a nyílt társadalom eszméit az államra kényszerítsük” (SOROS, 1999:250.).

A kultúra egyben összetartozást is jelent, hiszen ez, a közös értékek mentén való elköteleződés jelenti a globális nyílt társadalom kötőszövetét. (SOROS, 2001: 167-168.) Ezt egyfelől a politika fenyegeti, mint partikularitás, másfelől a piaci fundamentalizmus, mely a pénzügyi logikát az értékek fölé helyezi. Ezzel azonban felbomlasztja a társadalmat, „a piacgazdaság azonban nem közösségként működik és a világgazdaság még kevésbé (SOROS, 1999:225.). Ezért „korunk legnagyobb kihívása, hogy olyan értékekből kovácsoljunk rendszert, amelyek globális társadalmunkra egyetemesen érvényesek” (SOROS, 1999:250). Ám mik lehetnek ezek az értékek? Soros szerint a jogállam, ahol „az értékrendszert a törvények szolgáltatják” (SOROS, 1999:250.), a demokrácia, a kisebbségek védelme (SOROS, 2020:94.), az állam társadalom általi ellenőrzése, a nyílt társadalom eszméjét támogató nemzetközi szabályozás, elfogadás és tolerancia, a társulás szabadsága, információszabadság, igazságos bánásmód és igazságos társadalom,²² valamint a befogadás (SOROS, 2001:151.; 2020:138.).

Ezen felül Mark Lilla elgondolásában a nyitott társadalom egyik további lehetséges jelentése és feladata a polgárok létrehozása és formálása, az emberek állampolgárságra való képzése és oktatása az iskolákon keresztül (IGNATIEFF-MARK, 2018: 23.).

---

²² Rawls igazságosság értelmében, tehát nem a szocialista gazdasági egyenlőség felől közelítve.

III.7. Nyílt társadalom szövetség

Soros a már meglévő nemzetközi szervezeteket kapcsán kifejti reformjavaslatait. Itt most csak a legfontosabbakat említjük. Az Európai Uniót, mint kezdeményezést egyértelműen támogatja és üdvözli a szervezet folyamatos egységesülését, mert Popper „apránkénti” társadalmi újjászervezését látja benne (SOROS, 2001:372.). Azonban az integráció ellen ható tendenciákat is azonosítja, így például azt, hogy a folyamat „lassanként elveszti a tömegek támogatását” (SOROS, 1999:252.). Soros szerint ennek oka, hogy míg az Unió gazdasági téren valóban átvette az államok szuverenitásának jelentős részét, addig a politikai térben ez nem történt meg, mivel továbbra is jelentős a nemzetállamok befolyása. Ebből fakadóan nem a közérdek, hanem a nemzeti érdek dominál, így például „a bizottság működésében megtalálhatjuk az összes olyan hibát, amit az egy helyett tizenöt gazdát szolgáló hivatalos gépezetben előfordulhat” (SOROS, 1999:253.).

A nemzeti érdekek kusza hálója-okozta problémákat pedig Brüsszel számlájára írják, így nem csoda, ha az emberek már nem támogatják az egységes Európa tervét. Javaslata szerint az Európai Bizottságot a nemzeti parlamentekből választott testület alá kellene rendelni, így közelebb lehetne hozni az EU-t az emberekhez (SOROS, 2001:373.). Emellett többsebességes Európára van szükség szerinte, ugyanis, ha minden tagállam a saját tempójában halad az egységes cél felé, akkor sokkal kisebb feszültség jön létre, s így az autoriter szuverenista vezetők sem képesek kihasználni az elégedetlenséget (SOROS, 2020:32-33.). Mindez elősegítené az egységes Európát. Azonban nem egy civilizációs államot képzel el Soros, hanem – ahogy korábban az kifejtésre került – egyfajta hálózati struktúrát. Így mindehhez a társadalom és az NGO-k összefonódásán túl egy erősebb ENSZ létrejötte is szükséges. Egyrészt az ENSZ, mint egy világparlament működne, másfelől a jelentkezőknek – és a tagoknak – meg kell felelnie a nyílt társadalom eszméinek, különben nem nyerhetnének felvételt (SOROS, 2001:387.). Továbbá nagyobb hangsúlyt kellene helyezni a tisztviselőkre, s meritokratikusabb módon kellene szelekciójukat kezelni. A Közgyűlést pedig egyfajta törvénykező szervvé kellene átalakítani, mely a globális társadalom törvényeit hozná meg. Mindemellett szükség volna egy nemzetközi bíróságra is, mely a nyílt társadalom felé tett ígéretek betartására ügyelne. A főtitkárt pedig a nyílt

társadalom szövetsége jelölné ki, helyzete pedig egy pártvezető pozíciójához hasonlítana (SOROS, 1999:259.). Mindez kirajzolja azt a *hálózati föderalizmust*, melyet a nyílt társadalom koncepciója jelent, s melyben az egyesült Európának kiemelt szerepe van. Ez az egyesülés azonban nem egy Európai Birodalmat hivatott megteremteni,²³ hanem sokkal inkább egy hálózatokkal átszőtt, az uralmi struktúrák szempontjából nem letisztázott konglomerátumot.

IV. Összegzés

A két ideológiára vonatkozó elemzésünk mindössze felderítő jellegű, így csak a körvonalait jelölhettük ki az eljövendő ideológiakutatások számára.²⁴ Fő üzenetünk, hogy a múlt században használt ideológiai kategóriák (konzervativizmus, liberalizmus stb.) egyre kevésbé képesek leírni jelenünk értelemszövevényeit. Ezért is szükséges a 21. századi új eszmerendszerek megragadása és leírása, ezáltal „modernizálva” a politikai szociológia diskurzusát. Elemzésünkéből ugyanúgy kimaradtak a jobboldali birodalomra vonatkozó narratívák (ld.: ENGELS 2018.; LOWELL, 2019.; ENGELS, 2018.; O'MEARA, 2013:226-258.), akárcsak a woke igen heterogén irányzatai (ld. RECTENWALD 2020.), így bőven akad még munka még az előkészítés terén is.

Irodalom

- ASBÓTH János (2011): *Magyar conservatív politika*. Máriabesnyő, Attraktor. ISSN 1788-6783
- BECCHI, Paolo (2019): Mi, szuverenisták. *Kommentár*, 2019/1. p. 49-54. ISSN 1787-6974
- BÉKÉS Márton (2019): *Fordul a szél*. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány. ISBN: 978-615-5118-80-7
- BÉKÉS Márton (2019B): Új jobboldal. *Kommentár*, 2019/1. p. 3-9. ISSN 1787-6974
- BÉKÉS Márton (2019C): Honnan jön a jobb, merre megy a bal? *Kommentár*, 2019/2, p. 43-51. ISSN 1787-6974
- BÉKÉS Márton (2020): *Kulturális hadviselés*, Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány. ISBN 978-615-6200-15-0

---

²³ Szemben a heszperializmussal. (Ld.: David Engels, 2018.)

²⁴ Egy másik tanulmány már társadalmi beágyazottságukat vizsgálja, ld.: Kurucz – Makay 2022.

- BIHARI Mihály (2013): *Politológia*. Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt. ISBN: 9789631976281
- CONSTANT, Benjamin (1862): *Az alkotmányos politica tana*, Pest, Trattner-Károlyi Nyomda.
- CZOPF Áron (2019): A szuverenitás két arca. *Kommentár*, 2019/1B. p. 62-67. ISSN 1787-6974
- CZOPF Áron (2019): Nemzet, állam, szuverenitás - Beszélgetés Pokol Bélával. *Kommentár*, 2019/1A. p. 75-79. ISSN 1787-6974
- EGEDY Gergely (2021): A *Magyar conservatív politika* kísérlete a konzervativizmus legitimálására. *Kommentár*, 2021/1. p. 132-139. ISSN 1787-6974
- ENGELS, David (2018): *A birodalommá válás útján*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. ISBN: 9789634141143
- FUKUYAMA, Francis (2014): *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Kiadó. ISBN: 9789630795739
- FÜREDI, Frank (2017): *A célkeresztben: Magyarország*. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány. ISBN: 9786155118623
- FÜREDI, Frank (2019): Miért a nép a szuverén? *Kommentár*, 2019/1. p. 41-47. ISSN 1787-6974
- GEDEON Péter (2007): Piaci rend és társadalmi normák, *Közgazdasági Szemle*, 2007/1. p. 1-28. ISSN 0023-4346
- Gróf SZTÁRAY Albert (1842): Nagymihályi levelek I, Háziadó, *Világ*.
- GYÖRGY László (2017): *Egyensúlyteremtés*. Budapest, Századvég Kiadó. ISBN: 9786155164316
- IGNATIEFF, Michael – LILLA, Mark (2018): Open Society is an oximoron. In IGNATIEFF, Michael – ROCH, Stefan (szerk.): *Rethinking Open Society*. Budapest – New York, Central European University Press. ISBN: 9789633862704
- JENNE, Erin Kristi (2021): Populism, nationalism and revisionist foreign policy. *International Affairs*, 2021/2. p. 323-343. ISSN: 0020-5850
- KAISER, Benedikt (2017): *Querfront*, Schnellroda, Antaios Verlag. ISBN 978-3-944422-49-7.
- KARÁCSONY András – MONOSTORI, Markus (2021): Szuverenitás – posztszuverenitás – Európai Unió. *Jogelméleti Szemle* 2021/1. p. 14-25. ISSN 1588-080X
- KARÁCSONY András (1995): *Bevezetés tudásszociológia*. Budapest, Osiris Kiadó ISBN 963 379 037 9

- KONRÁD György (1989): *Antipolitika*. Budapest, Codex rt. ISBN: 963 02 6813 2
- KOVRIK Béla (1940): *Korfordulón*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- KURUCZ Barnabás – MAKAY Mónika (2022): Ki merre? – Szuverenisták és föderalisták a magyar társadalomban. In: PILLÓK Péter [et al.] (szerk.): *Századvég Riport 2021 - Társadalom, gazdaság és politika napjainkban*, Budapest: Századvég, pp. 387- 405. ISBN/ISSN 978-615-5164-97-2
- KURUCZ Barnabás (2021): A fausti teodicea vázlat. *Szellem és tudomány* 2021/1, p. 25-60. ISSN 2062-204X
- LACLAU, Ernesto (2011): *A populista ész kritikája*. Budapest, Noran Libro. ISBN:9789639996427
- LÁNCZI Tamás (2019): Harc a szuverenitásért *Kommentár*, 2019/3. p. 111-124. ISSN 1787-6974
- LIPTHAY Sándor (1864): *Tanulmányok az általános és különösen magyar-osztrák egyesülési jog (uniojog) továbbá Magyarország közjogának alaptartalma és a Király alapjogai. Lfüzet*. Pest, Kertész József Gyorsajtónyomása.
- LOWELL, Norman (2019): *Imperium Europa*, Arktos Media Ltd. ISBN: 191297519X
- MARX, Karl-ENGELS, Friedrich (2006): A Kommunisták Párt kiáltványa. In GYURGYÁK János-KISANTAL Tamás (szerk.): *Történetelmélet I*. Budapest, Osiris Kiadó p. 506-529. ISBN 963 389 870 6
- MULLER, Jerry Z. (1987): *The Other God that Failed*. New Jersey, Princeton, University Press. ISBN: 9780691008233
- NOLTE, Ernst (2003): *A fasizmus korszaka*. Budapest, Kairosz Kiadó. ISBN 9639484598
- O'MEARA, Michael (2013): *New Culture, New Right*, Arktos Media Ltd. ISBN 1907166890
- POKOL Béla (2020): *Szuverenisták kontra föderalisták*. Budapest, Századvég Kiadó. ISBN 9786155164613
- Rectenwald, Michael (2020): *Beyond Woke*, World Encounter Institute/New English REVIEW PRESS. ISBN 1943003378
- SOMSSICH Pál (1850): *Magyarországnak és királyának törvényes joga*. Bécs, Jasper, Hügel és Manz sajátja.
- SPENGLER, Oswald (2011): *A nyugat alkonya*. Budapest, Noran Libro. ISBN: 9789639996335
- VIDA Károly (1862): *Ausztriával-e vagy a nélkül? Második őszinte szó a magyar nemzethez. A restauratio vagy revolutio szerzőjétől*. Pest, Nyomtatott Emich Gusztáv Magy. Akad. nyomdászájánál.

Online források

- Center for Fundamental Rights (2019): Globalism vs. Localism, Utolsó internetes elérés innen (2021.08.06.): <http://alapjogokert.hu/en/2019/08/27/elementor-4322/>
- CSUTAK Zsolt (2020): Woke mozgalom, avagy amerikai (újra) ébredés július 4-ére?, Ludovika 2020, Utolsó internetes elérés (2022.03.13): <https://www.ludovika.hu/blogok/frontierblog/2020/07/06/woke-mozgalom-avagy-amerikai-ujra-ebredes-julius-4-ere/>
- KIS János (2004): Nyitott társadalom. Utolsó internetes elérés innen (2021.08.06.): http://www.kka.hu/_soros/dokument.nsf/329cd37724344b06c12568a9006c35fd/f187d27afc60e62cc1256fa9001f2d1a?OpenDocument
- KOVÁCS Ferenc (2021): Orbán Viktor: A nemzeti szuverenitás ma is harcban áll a birodalmi törekvésekkel, utolsó internetes elérés innen (2021.08.06.): <https://index.hu/kulfold/2021/05/03/orban-viktor-lengyelorszag-alkotmany-unnepe-mateusz-morawiecki-havasi-bertalan/>
- Miniszterelnöki Kabinetiroda (2021): Orbán Viktor előadása a „Harminc éve szabadon” című konferencián, Utolsó internetes elérés innen (2021.08.06.): <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-harminc-eve-szabadon-cimu-konferencian/>
- MOLNÁR Szabina (2021): Magyarokkal és lengyelekkel hozna létre új frakciót Matteo Salvini az Európai Parlamentben, Utolsó internetes elérés innen (2021.08.06.): <https://index.hu/kulfold/2021/03/09/europai-neppart-lengyel-olasz-magyar-egyuttmukodes-fidesz-matteo-salvini/>
- ŐRY Mariann (2021): Felszámolná a baloldal a szuverenitást, Utolsó internetes elérés innen (2021.08.06.): <https://www.magyarhirlap.hu/kulfold/20210506-felszamolna-a-baloldal-a-szuverenitast>

Szerzőink

- BÁNYAI Emőke** (Budapest, 1961): Szociológus, szupervízor, szociálmunka-oktató. 2006-ben szerezte doktori fokozatát az ELTE-en szociológiából (szociálpolitika szakirány): az intenzív családmegtartó szolgáltatásokat vizsgálta dolgozatában. Egyetemi oktatói munkája mellett szupervízorként támogatja különféle gyermekvédelmi intézményekben dolgozó szociális munkások tevékenységét. Kutatási területe: gyermekvédelem, a családok megerősítése.
- CSIZMADIA Ervin** (1958, Szőny), politikatudományi PhD-vel rendelkezik, a budapesti Politikatudományi Intézet munkatársa, a Miskolci Egyetem Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetének docense. Eddig 13 könyve és száznál több tudományos tanulmánya jelent meg.
- FARKAS Zoltán** (Sály, 1952): szociológus, habilitált doktor, 2016-ig a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének egyetemi docense; fő kutatási területe az általános szociológiaelmélet, illetve a szociológiai társadalomelmélet.
- FEKETE Sándor** (1976, Debrecen), irodalomtudományi PhD-vel rendelkezik, a Miskolci Egyetem Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetének adjunktusa. Eddig több tucatnyi tanulmánya jelent meg, kutatási témái közé tartozik a társadalomtudományok és az irodalom összefüggései, kapcsolata
- HAVASI Virág** (Budapest, 1973): Szociológus, közgazdász, jogász. 2009-ben szerezte doktori fokozatát a DE-en közgazdaságtudományból: az értékrend és életminőség összefüggéseit vizsgálta dolgozatában. Egyetemi oktatói munkája mellett közösségfejlesztőként is aktív szerepet vállal. Kutatási területe: érték- és attitűdkutatás, fenntartható fejlődés, környezetszociológia.
- Iveta JELEŇOVÁ:** szociálpszichológus, PhD-fokozatát 2006-ben a SZTA kassai Társadalomtudományi Intézetében szerezte. Jelenleg a kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetem Állam és Közigazgatási Karának egyetemi oktatója. Főbb kutatási területe: interkulturális kommunikáció
- KOZMA Judit** (1954) a Miskolci Egyetem szociális munka tanára, egyetemi docens, szakfelelős. Fő kutatási területe a szociális szolgáltatások kérdései és a felsőfokú szociális képzés módszertana. Kiterjedt munkát végez szakmai és civil szervezetekben: a Szociális Szakmai Szövetség ügyvivője, a Magyarországi Szociális Szakemberek Képző Iskolák és Oktatók Egyesületének elnökségi tagja, a Zuglói Lakossági Érdekegyeztető Tanács Szociális Bizottságának tagja.
- KURUCZ Barnabás** (Budapest, 1996): 2020 óta a Századvég Politikai Iskola Alapítvány Társadalomkutató Csoport kutatója. Főbb érdeklődési területei: a szociálpolitika, német klasszikus szociológia és a történeti szociológia.
- OROSZI Borbála** (Budapest, 1991.) a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskolájában működő Kommunikációtudomány programjának doktorjelöltje. Főbb érdeklődési területei: a vallásantropológia, a vallási megújulási mozgalmak, a narratív identitás és a vallási identitás.
- RADA János** (Székesfehérvár, 1986): PhD, történész, eszmetörténész: 2015 óta a Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézetének oktatója. Kutatásai elsősorban a 19. századi Magyarország közéleti, így például egyházpolitikai vitáira irányulnak.
- SÁPOS Aranka** (Nagykasos, 1963): történész. PhD-fokozatát 2001-ben a Debreceni Egyetem Történettudományi Intézetében szerezte. Jelenleg a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi és Pszichológia Központjának (Centrum spoločenských a psychologických vied SAV) kutatója. Főbb kutatási területe: kisebbségkutatás.
- SIMON Nikolett** (1991): 2017 óta a Századvég Politikai Iskola Alapítvány Társadalomkutató Csoport kutatója. Főbb érdeklődési területei: kultúraszociológia, családszociológia.
- SIROKI László** (Sajószentpéter, 1978): Közösségfejlesztő aktivista, a roma civil társadalom jelentős alakja, jelenleg a Sárospataki Református Teológiai Akadémia református közösség-szervező szak hallgatója, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat munkatársa
- SZABÓ-TÓTH Kinga** (Miskolc, 1974): 1998 óta tanít a Miskolci Egyetemen, docens. 2005-ben szerezte doktori fokozatát a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai Doktori Iskolájában, 2020-ban habilitál a Debreceni Egyetemen. 2008 júliusától (féléves kihagyással) vezeti a Miskolci Egyetem ATTI-t. Kutatási területe a családszociológia és a kisebbségsszociológia.
- UDVARVÖLGYI Zoltán András** (Vác, 1973): Egyetemi tanulmányait történelem (1996) és szociológia szakon (1998) az ELTE-n végezte. Doktori (PhD) disszertációját 2009-ben védte meg a Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolájában („Meskó Zoltán egy politikusi pályakép”). Főbb kutatási területei: az iszlám vallás jelenléte Magyarországon, ill. Európában; Germanus Gyula író, orientalista élete és munkássága; korai magyar szélsőjobboldali pártok. 2021. 09. 15-től a ME BTK ATTI főiskolai tanára.